

KARL MIHKLA

EESTI KIRJANDUSE ÜLEVAADE

II

REALISTLIK KIRJANDUS

TÖÖRAAMAT KESKKOOLI IV KLASSILE

NOOR-EESTI KIRJASTUS TARTUS

KARL MIHKLA

5463^c

EESTI KIRJANDUSE ÜLEVAADE

II

REALISTLIK KIRJANDUS

TÖÖRAAMAT KESKKOOLI IV KLASSILE

14432.

19246

NOOR-EESTI KIRJASTUS TARTUS

2

Trükitud G. Roht'i trükikojas
Tartus, 1933. a.

A-8164 II

S a a t e k s .

„Eesti kirjanduse ülevaade“ II on kavatsetud tööraamatuks keskkooli IV klassile. Raamat on koostatud uute õppekavade kohaselt. Pearõhk on pandud nende teoste analüüsile, mida õppekavade järele tuleb selles klassis üksikasjaliselt käsitleda. Teisi, kõrvalisema tähtsusega tooteid vaadeldakse üldjoonis, et ülevaadet anda vastava kirjaniku loomingust.

Raamatu lõpul selgitatakse peatükis „Tegelik poetika kirjanduseanalüüsiks“ olulisemaid küsimusi nii kirjandusajaloo kui poetika ja stiiliõpetuse alalt kirjandusliku loomingu analüüsi seisukohalt. Soovitav on neid küsimusi läbi võtta paralleelselt teoste arutlusega. Lisaks on esitatud kirjanduslikke oskussõnu III ja IV kl. poetika kursusest.

Autor võlgneb südamlikku tänu lugupeetud kirjanikkudele A. Haavale, O. Lutsule, M. Metsanurgale, E. Petersonile, K. E. Söödile ja E. Vildele nendelt saadud biograafiliste ja kirjanduslooliste andmete eest. Samuti olgu tänatud kirjanikkude sugulased, sõbrad ja tuttavad, kes mulle kirjanduslikke teateid jagasid Alatskivil, Kavastu-Koosal, Keilas, Kärknas, Palamusel, Tallinnas ja Tartus. Palju tänu ütlen ka tehnilisele korrektorile prl. L. Jaaksonile vaevarikka töö eest.

Tartus, 12. juulil 1933. a.

K. M.

Realistlik kirjandus.

Eesti realistliku kirjanduse õitseng langeb 19. sajandi viimasesse aastakümneisse ja käesoleva sajandi algusse. Selle ajajärgu alul jätkus eesti külas majanduskriis, mis tabas eestlasi juba venestuse tulekul. Suurem osa talurahvast harjus peagi kitsaste oludega ja ületas aegamööda pideva tööga ainelised raskused. Osa maaelanikest aga siirdus külast linna, et otsida endale lähedamaid elamisvõimalusi. Seetõttu kasvas kiiresti eesti soost linlaste arv. Jõukamad eestlased omandasid linnades kinnisvarad, vaesemad hakkasid vabrikutööliseks, ja haritlased kujundasid eesti intelligentsi.

Eesti polnud sel ajastul veel vabanenud välissurve. Balti sakslased ja venelased püüdsid kõigi vahenditega eestlasi ümber rahvustada. Sel raskel surveajal koondusid eesti rahvuslased Tartus „Postimehe“ ümber. Energilise seltskonnategelase Jaan Tõnissoni eestvõttel õhutati rahvahulkades rahvuslikku iseteadvust ja virgutati põllumehi edukamale tööle. Vabanemiseks majanduslikust kitsikusest soovitas „Postimees“ enam rõhku panna karjakasvatusele, asutada ühispiimatalitusi ja ellu kutsuda laenuasutisi. Kuna J. Tõnissoni rahvuslik võitlus piirdus eeskätt Lõuna-Eestiga, siis etendas Põhja-Eestis juhtivat osa Konstantin Päts, kes välja andis „Teataja“. Tallinna politikategelased pühendasid peatähelepanu puhtmajanduslikele küsimusile, et edendada rahva jõukust ja arendada kodumaa tööstust ning kaubandust.

Mõlemate poliitiliste voolude agara tegevuse tagajärjel tegid eestlased märgatavaid edusamme möödunud sajandi lõpul ja 20. sajandi alul. Nii külas kui linnas muutus rahvas jõukamaks ja iseteadlikumaks, olgugi et võõras võim selleks takistus tegi. Silmanähtavalt tõusis ka rahva hariduslik tase.

90-ndate aastate alul oli mõõnaaeg eesti kirjanduses. Luuletati küll rohkesti, aga suurim osa luuletoodangust oli väärtusetu. Lõpmatuseni jäljendasid ja korrutasid toleaeegsed nn. „luulehaiged laulikud“ oma lüürikas ärkamisaja isamaalisi motiive: „Ilus oled, Eestimaa!“ „Oh, kuis ma armastan sind, Eestimaa!“ „Eestlane olen ja eestlaseks jään!“ jne. See kunstivaene lüürika, mille loojaiks oli lugematu arv tundmatuks jäänud laulikuid, tüütas lõpuks nõudlikumaid lugejaid. Ajakirjanduses hakati hurjutama säärast liialdatud luuletamiskirge, sest publik vajab kunstiväärtuslikumat ja elulähedasemat kirjandust. Näiteks kirjutas „Olevik“ oma läkituses „Noortele kirjameestele“ (1889), pahaks pannes liigset luulehaigust:

„Laulud ja ikka laulud, ja muud pea mitte midagi; ning laulude seas tundelaulud ja jällegi tundelaulud, ja muud väga vähe...“

See on vähemalt ühepoolne. Kirjandus ei ela mitte üksi tundelauludest. Kirjandus nõuab väga mitmesugust toitu... Kes tubliks kirjanikuks tahab saada..., see ärgu ehitagu oma kirjaniku maja ainult riimide pääle...“

Tol ajal ulatusid Eestisse Lääne-Euroopast realismi järellained. Esimesena hakkas „Oleviku“ toimetaja Grenzstein realistlikku toodangut propageerima. Ta avaldas 1891. aastal „Olevikus“ alljärgneva üleskutse meie noorile kirjanikele, seades neile eeskujuks prantsuse kirjaniku Zola realistliku jutustise „Kuidas inimesed surevad“, mis ilmus eestikeelses tõlkes „Oleviku“ veergudel.

„... Zola on igapäisest elust materjali korjanud ja sellest ühe elutõsise pildi maalinud... Meie noored kirjamehed wõtku siit eeskujuga ja lugijad teadgu niisugustest kirjadest lugu pidada. See põld on meie juures täiesti harimata, see kullakaewandus awamata. Kus on Eesti rahwalikud külajutud, kus nende elupildid? Need on alles kirjutamata, alles mõtlematagi. Teeks keegi enese ülesandeks meie talurahwa elu ta hääst ja halwast küljest tähele panna ja sellest lugusid kirjutada, meie arwame kindlaste, et ta paljudest teistest kirjanikkudest peagi ette jõuaks... Laulusid luua ja salmisid walmistada, miks mitte, see on ju kõik hää. Kuid olewast elust tulewale juhatawaid piltisid kujutada, seda tahaksime meie kord iga hinna eest oma sugurahwa hääks näha! Kes kirjutab?“¹⁾

1) A. Grenzstein „Olevik“ 1891, nr. 31, lk. 628.

Grenzsteini õhutavad sõnad ei jäänud vastukajata. Varsti ilmusid Juhan Liiva, August Kitzbergi ja Ed. Vilde sulest realistlikud jutustised. Ometi ei vabanenud meie kirjandus täiesti romantikast, kuigi valitsevaks kirjandusvooluks kujunes realism ühes naturalismiga. Romantiline käsitlusviis püsis eeskätt lüürikas, mis ilmus paralleelselt proosatoodetega.

Tolleaegse uue kirjandusliku põlve kujundasid järgmised noorkirjanikud: August Kitzberg (sünd. 1855), Karl Eduard Sööt (1862), Anna Haava ja Juhan Liiv (1864), Eduard Vilde (1865) ja Ernst Peterson (1868). Nagu sündimisaastad osutavad, langes nende kirjanikkude sünniaeg, välja arvatud Kitzbergi oma, 60-ndaisse aastaisse. Tuglas leiab, et see eesti tegelaste põlv ei sündinud õnnelikul ajajärgul. „Nende lapseas olid rahvusliku ärkamisaja ilutuled lõpuni põlend; nende vaimlise mina kujunemise ajal jagati kärarikkalt eelkäijate pärandust.“¹⁾ Neil polnud võimalust kaasa elada suurile ühiskondlikele sündmusile, sest nende noorusaastad kulusid ideekehval rahvusliku ärkamise järeleajal. Seepärast puudusid sel kirjanduslikul generatsioonil avarad väljavaated loominguks, kui ta asus kirjanduspõllule. Esialgu tuli leppida eelkäijate romantilise toodangu jätkamisega. Alles sajandi lõpu poole, kui Jaan Tõnissoni algatusel teostus eesti ühiskondliku elu tervenemisprotsess, vabanes uus kirjanduslik põlv romantilisest pärandist ja rajas realismi. „Kirjandus oli jällegi eluga kontakti leidnud, kuid ühes sellega ka kunstilise väärtuse saavutanud.“²⁾

Eesti realistliku kirjandusvoolu tõusengu alguseks peetakse 1896. aastat, mil ilmus Ed. Vilde romaan „Külmale maale“. On huvitav märkida, et samal aastal hakkas „Postimeest“ toimetama Jaan Tõnisson. Nõnda algas ühel ajal õitseng nii kirjanduslikus kui ühiskondlikus liikumises.

1) Fr. Tuglas „Kriitika“ II, lk. 115.

2) Fr. Tuglas „Juhan Liiv. Elu ja looming“, lk. 22.

I. Üleminekuaja lüürikud.

Tähelepandavamaid luuletajaid sajandite vahetusel olid Karl Eduard Sööt, Anna Haava ja Juhan Liiv. Nende looming algab rahvusliku ärkamise järelejal ja ulatub nüüdislüürikasse. Seepärast kutsutakse nimetatud kirjanikkude lüürilist toodangut üleminekuaja lüürikaks.

1. Söödi luuletoodang.

Luuletaja Karl Eduard Söödi sünnikoht ja lapsepõlvkodu asetsevad Tartu läheduses. Ta sündis 14. dets. 1862. a. Raadi vallas Lohkva külas Tuki veski rentniku pojana. Oma hilisema lapsepõlve veetis Sööt Ilmatsalus Kurvitsa talus, kuhu asus Söötide perekond kirjaniku kuuendal eluaastal. Luuletaja isatalu oli „kaugel ühisest külast, metsa-heinamaa ääres“. ¹⁾ Seal möödusid Söödi mälestusrikkad mängu- ja karjapõlveaastad. Varakult ta hakkas oma isa seltsis töötama nii põllul kui töötoas. „Alasi ja hõovlipingi man meisterdamine oli mulle ikka lõbupakkuvaks tegevuseks“, väidab luuletaja oma poisikeesaastaid mälestades. ²⁾

Söödi ilusamaks mängukohaks olnud suure kivi ümbrus talu vainul, lombi ääres. Jaanilaupäeviti tehtud kivi peal tuld, mille tagajärjel kivi ülemine osa purunenud kildudeks. Sellest olnud tal kahju.

MINU KIWI.

1893.

*Üks ainuke lage kiwi
Mul armas on otsata,
Üks ainuke lage kiwi,
Kus mängisin lapsena.*

*Kuid suure tule nad tegid
Ja lõhkusid ära ta;
Ta kildest toreida maja
Ma nägin tõusema.*

*Ja olgu see maja ka tore
Kui hiilgaw kuninglik troon,
Ja säragu kiwi killud
Kui teamandine joon;*

*Mul kahju, et kiwi wiidud
Ja müürisse pandud ta,
Mu ainuke kiwi, mu sõber,
Kus mängisin lapsena.*

Omandanud algõpetuse lugemises ja kirjutamises vanemait, astus Sööt kolmeteistkümneaastasena ühte Tartu eraalgkooli ja sealt saksa seminari algkooli II klassi. Õppimine saksakeelses algkoolis oli pähetuupimise tõttu tüütav ja igav. Siiski ei puudunud koolil ka äratavad mõjud. Selles koolis selgitati talle esmakordselt, et luuletamist tuleb eelistada füüsilisest tööst, mistõttu ta hakkas huvituma luuletistest, ja hiljem, algkooli lõppklassis õppides, ta tõlkis mõned saksa laulud,

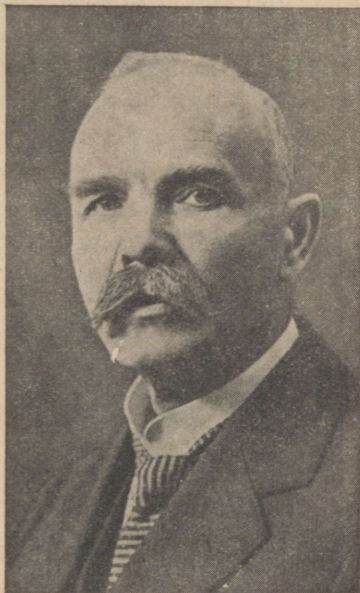
1) K. E. Sööt „Linda“ 1904, lk. 68.

2) K. E. Sööt „Looming“ 1930, lk. 628.

näit. „Ich hatt' einen Kameraden“, emakeelde. Alkoolist siirdus Sööt kreiskooli, kus ta kirjanduslikud harrastused jätkusid. Ta tutvus Kreutzwaldi „Kalevipojaga“, luges eesti ajalehti ja tegi esimesi luuletiskatseid.

1881. a. lõpetas Sööt kreiskooli ja asus isatalusse. Ta oli isale abiks põllutöis ja pidas Ilmatsalus lühikest aega vallakirjutaja-ametit, elustades oma kodukoha ümbruses seltskondlikku elu. Selle tegevusrikka ja huvitava ajajärgu Söödi elus katkestas väeteenistusse minek 1883. a. sügisel. Õnneks pääses Sööt liisu läbi juba järgneval aastal väekohustusest Poolamaal, ta tuli kodumaale tagasi, oli lühikest aega vallakirjutaja abiks ja astus siis „Oleviku“ toimetusse, kus ta teotses 1886. a. — 1893. a. Kui Grenzstein venestuse politikasse kaldus, lahkus Sööt „Oleviku“ toimetusest ja asutas paari aasta pärast raamatukaupluse ja trükikoja. Ta kirjastas ligi sada eestikeelset teost, nende hulgas nii mitmedki tähelepandavad teosed.

Ootamatult tabasid Sööti rasked kaotused. 1896. a. suri tema õrnaloomuline ema, viie aasta möödudes hävisid kodutalu Kurvitsa hooned tulikahju läbi ja 1913. a. kaotas luuletaja oma isa. Kõige enam kurvastas Sööti ema surm, kes teda lõpmatu armastuse ja heldusega oli kätkest kuni meheeni kohelnud. Oma hellale emale, kes on maetud Tartu Maarja kalmistule, pühendas luuletaja rea mälestuslaule, nagu „Lillekesed, kumardage“, „Minu altar“, „Emale“ jt.

K. E. Sööt

MINU ALTAR.

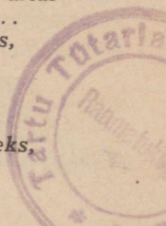
1897.

*Minu altar ülilihtne
Halja metsatuka sees,
Kus ma raskusest ja ristist
Üles waatan silmawees.*

*Ei mu altril' anna walgust
Küünlatuli särades,
Ei ta hiilga hõbes, kullas,
Sammeti ja siidi sees.*

*Minu palwepaik — mu altar —
Armas ema hauake...
Sääl mu süda süttib palwes,
Troosti leian hingele.*

*Sääl on sinililled hõbe,
Kullerkupud kullakroon,
Sääl on koit tal küünlatuleks,
Õhtulambiks ehajoon.*

Maaailmasõja tulekul müüs Sööt raamatukaupluse ja trüki-koja. Ta võttis agarasti osa seltskondlikust tegevusest, kuuludes paljude Tartu seltside, nagu Eesti Kirjanduse Seltsi, Eesti Rahva Muuseumi, „Vanemuise“, Põllumeeste Seltsi, juhatusse. Vabadussõja päevil oli Sööt Punase Risti Tartu Eesti komitee, Põhja-Balti komitee ja „Ühistöö“ juhatusse liige ning Tartu linnanõunik, ja hiljem „Postimehe“ vastutav toimetaja. Praegu ta elab majaomanikuna Tartus. — 1932. aasta lõpul sai Sööt 70 a. vanaks. Sel puhul korraldasid seltsid, kus ta praegu veel teotseb või auliige on, „Vanemuises“ suurejoonelise austamisõhtu laialiste ringkondade osavõttel.

Sööt kirjutas oma esimesed kirjandusliku väärtusega luuletised üheksateistkümnendaastase noormehena. Eisen avaldas paar tema luuletist antoloogias „Uued Eesti luuletused“ (1881). Esimese luuletiskoguga *Aasa õied* I esines Sööt 1890. a. Sellele järgnes aasta pärast teine anne.

Hinnatavamate luuletiste hulka *Aasa õites* kuuluvad Söödi humoristlikku laadi armulaulud, nagu „Nõel“ ja „Varas“. Need pisifaabulaga varustatud vallatlevad armulaulud tuletavad meelde Veske samalaadseid luuletisi.

NÕEL.

1886

*Neiukene särasilma,
Neiu lahke naerukas,
Pistis mulle õie rinda,
Nõelaga ta kinnitas.*

*Nõel ei olnud poolest tollist
Näha pikem sugugi,
Kuid ma tunnen, ots on puutnud
Südamesse ometi.*

*Õieke nüüd närtsind ära,
Nõel, see kadund kuue seest,
Aga haaw ei kau ära,
Walus haaw mu südamest.*

WARAS.

1890.

*A'age taga, wõtke kinni
Seda neiukest,
Kesse praegu mööda sõitis
Meie wäratest!*

*Eks te näinud, kas tal oli
Wankris midagi —
Mina tunnen, et on wiinud
Minu südame.*

*A'age taga, wõtke kinni
Waras-neiuke,
Et ma jälle kätte saaksin
Oma südame!*

Esitatud laulud on lihtsad, lühikesed ja rahvapärased. Luuletaja kasustab neis trohheilist värsimõõtu ja rahvalaululist väljendusviisi.

Järgnev luuletiskogu *Rõõm ja mure* (1894) märgib mitmeti edenemist. See kogu äratas tähelepanu nii välimuselt kui sisult. „Rõõm ja mure“ oli ilustatud vinjettide ja piltidega. Sisult olid Söödi luuletised muutunud isikupärasemaks ja vormilt kunstilisemaks.

Parimaks luuletiseks selles kogus peetakse „Musta lindu“. Selle süngemeelse laulu kirjutas Sööt 1891. a., olles mõjustatud Sudermanni jutustisest „Frau Sorge“ („Mure“), mille ta tõlkis samal aastal „Olevikule“. Nagu Sudermanni teose peategelase Pauli elu oli uppunud muredesse ja töösse, nii hõljusid Söödi elutee kohal varasemast lapsepõlvest saadik mustatiivuliste lindudena mure- ja kannatusepilved.

MUST LIND.

1891.

*Kui sa terawaste tasa kuulad,
Kuuled õhus nagu kahinat,
Kuuled ülewal mu pää kohal
Nagu linnu tiiwa sahinat.*

*Kui sa õhtu-a'al, kui eha kustub,
Istud wagusalt pool-unes weel,
Siis näed laiatiwadega musta lindu
Nagu warju keerlewat mu eel.*

*Tema keerles juba siis mu ümber,
Kui ma mängisin weel wainu pääl;
Juba lapselises unenäos
Kohutas ta salaline hääl — —*

— — — — —
*Oh kui kurb, kui õnnetu ma olen,
Kuidas elusaatus rõhub mind! ...
Kuula, ülewal mu pää kohal
Keerleb mustatiiwuline lind*

Jutustava luuletise „Kukeristi peremehe“ aine on pärit Ilmatsalust, kirjaniku kodukülalt. Vanasti liitnud mõis enda külge üle kümne talu, lastes taluhooded ära lõhkuda. Hävitatud taludest jäänud aastakümneiks püsima ainult üks vinnaga kaev ja ahjuvare. Juba lapsepõlves pani Sööt tähele mõisanurmel seisvat kaevu ja ahjuvaret. Hiljem ta valis selle hävitatud talu mainitud luuletise lähtekohaks.

Luuletises kujutatakse Kukeristi peremeest põllumeeste kaitsevaimuna, kes tänumeelseile talupidajale jagab kastet ja soojust, kuna teistele, kes ei hinda tema tööd, külma ja hallaööd.

Lai! põllul, kussa aurab
Lõppemata higi, waew,
Rammusama wilja keskel
Ahjuware, wana kaew.

Wana kaew ja ahjuware
Need on mälestused weel
Wanast Kukeristi talust
Mitmesaja aasta teel.

Kukeristil igal öösel
Tuli põleb ahju sees,
Teda kohendab ja kütab
Kukeristi peremees.

Mööda salwi, panged käes,
Astub alla peremees;
Kastab heinamaad ja põldu
Selges, kosutawas wees. —

Igal aastal wastu wõtub
Teda kewadene öö,
Sügisel ta ära tõttab,
Kui on lõpnud põllutöö.

Kui ta jagas kastet, soojüst,
Kuidas taimed tõusid siis.
Rõõmsal palgel noor ja wana
Talle tänuohwrit wiis.

Pidas aga mõni halwaks
Tema õnnistawat tööd,
Sellele ta saatis külma,
Häwitawat hallaööd.

Laulus „Pääle halla-öö“ kirjeldab Sööt härmatud
puid, kusjuures ta puude kevadlehtede hävingut võrdleb oma
noorusea rahvuslike kude kannatustega. Uudsed ja ilme-
kad võrdlused muudavad selle luuletise esimese salmi kunsti-
kauniks.

PÄÄLE HALLA-ÖÖ.

1893.

Puude okstelt sajab nagu siidi,
Pudeneb kui kulda lendawat....
Paljud raod nagu kuiwand käed
Üles taewa poole sirutud.

Puude oksad, mis weel alles eile
Raskel lehekoormal paindusid,
Pääle hallaöö ja maru tuule
Kuulutawad: Siin on surmatöö!

Oh kui palju kallist wara wiidud
Minu rinnast ka ju noores-eas!
Oh kuis sõtkunud nad jalge alla
Auusat tundet, tundet palawat!

Söödi armastusluuletised on eelegilised.
Luuletaja nimetab oma armsamat valuks, kes tema vastu on
äärmiselt karm, kuna „lõpmata lahke“ on ta teistele.

MINU WALU.

1893.

Minu walul on mustad silmad,
Silmad kui tule sees säravad;

*Minu walul on ruuged juuksed
Siidina salkudes lokaajad.*

*Minu walu on sirge ja sale
Ilma pääl ilusam iluke....
Wõera wastu ta lõpmata lahke,
Otsata wali ta minule.*

*Oh kui hästi tantsib mu walu,
Tantsib tormates hõlmasse,
Tantsib segi mu meele ja mõtte,
Lõhkema tantsib mu — südame.*

Neljanda luuletiskogu „Saatus“ (1899) pühendas Sööt peamiselt oma kadunud ema mälestusele. Selle kõrval ta käsitleb isamaalisi motiive.

Oma lüürika kaeblikku ja waluleegilist põhi-laadi ta iseloomustab laulus „Minu lein“.

MINU LEIN.

1895.

*Karjapilliks kõige kõlbulisem
Silekooreline remmelgas,
Aga mina wõtsin selle tarwis
Leinalepa helkjas pisaras.*

*Sest ta kewadene sõber ööpik
Soowis teda soojalt minule, —
Kuid ta ise nuttis sajas walus,
Kui mu nuga lõikas lepassse.*

*Sellest ajast lein mu hingewara,
Ohkamine mulle omane —
Ja ma ohkan leinalisest rinnast
Oma waluleegid laulusse.*

Luuletiskogus *Mälestused ja lootused* (1903) on esikohal isamaalaulud. Luuletaja astub Grenzsteini vastu välja, kes on julgenud kõnelda meie rahva kaost, ja soovitab hoiduda nende meeste poole, „kel armas isamaa“. Siiski haarab Sööti ahastus, ta kardab, et ta ei suuda olla julgustajaks ja päästjaks isamaale.

AIMDUS.

1900.

*Mina aiman, kodupinnal
Midagi on kadumas,
Mis mu hinge sadatuhat
Sidemega ühendas.*

*Mina aiman, kuid ei suuda
Päästjaks olla ometi.
Mis ma aiman, läheb täide —
Ja ma kaon isegi.*

*Ainult laulud hinge põhjast
Werewärwil tõusewad
Nagu wiimsed hauaroosid,
Walust nõrgend pisarad.*

Kurvatundeline armastusluuletis „*Metsateel*“ on Söödi kunstitäiuslikemaid lüürilisi laule. Kirjanik on suutnud selles luuletises väheste sõnadega luua meeleoluka pildi. Luuletise algus- ja lõppsalm kujutab sügisest närbumist metsas. Muis salmes luuletaja kõneleb oma nooruse vaimustusest, armastusest ja õnnest. Kõik nad hävisid, järele jäid vaid mälestused, mis meenuvad luuletajale hilisel sügisõhtul, keset langevaid lehti. „See Söödi luuletis esindab kõige väärtuslikumat, mis eesti armastuseluule ülepea on loonud.“¹⁾

METSATEEL.

1902.

*Ma kõnnin hilisel õhtul
Weel üksinda metsateel...
Tuul kahiseb puude ladwul
Ja lehed langewad eel.*

*Ma kõnnin hilisel õhtul
Weel üksinda metsateel,
Ja kaugele nooruse ra'ale
Weel tagasi mõtleb mu meel.*

*Ma tundsin üht ilusat neidu
Ja südant, mis puhas kui kuld,
Ja särawaid silmi, ja huuli
Ma tundsin... ja rinna sees tuld.*

*Ja suurt ja sügawat õnne —
Tuld, armastust, tundsin ma!...
Ja ilma ja inimesi
Ma tundsin wiimati ka...*

*Ma kõnnin hilisel õhtul
Weel üksinda metsateel —
Tuul kahiseb puude ladwul
Ja lehed langewad eel.*

Lõpuks pälvib tähelepanu ballaaditaoline luuletis „*Kes ta oli*“, kus kujutatakse hulkurit, kes ei leia kuskilt küljeaset ainukeseks ööks. Selle jutustava laulu loominguks on Sööti inspireerinud *Juhan Liiva* traagiline saatus.²⁾

1) V. Ridala „Eesti kirjanduse ajalugu“ III, lk. 111.

2) K. E. Söödi teateil.

„Ei mul ole asukohta, kodu,
Mingit lootust, rõõmu ilma sees —
Seltsiliseks ainult nälg, kes werejanus
Hambad heidab wihaselt mu lihasse...
Palun külje-aset üheks ööks,
Ruumi nõnda palju, nagu koerale
Antakse, kui õues mässab maru.”

„Asjata sa küsid külje-aset,
Ruumi ilma-aegu igatsed:
Tööka mehele on töökas tulu,
Hulkujale hundile on metsalaan.” ”

Ja ta läks. ja sügisene marutuul
Sirutas ta wastu läbi öö ja wihma
Külmad, karmid, küüsilised käed.

Karja Muri haukus. Pere nõudis unerahu.
Karja Muri haukus, hundas,
Kaapis aialaide alla haua,
Nagu oleks keegi teda käskimas,
Keegi nägemata, ilma ihuta.

Hommikul, kui tõusis taewapäike,
Paistis sellele, kes pääle auusa töö
Rahulikult wõinud puhata;
Paistis sellele, kes käsa peitis,
Käsa süütast werest tilkuwaid;
Paistis helkides kui hõbehiigel
Selge Emajõe laenisse...
Laenisse, mis surnud mehe heitnud
Oma liiwalise kaldale.

Ei tal olnud laenetesgi ruumi,
Külje-aset ainukeseks ööks.

Aga päike paistis hellal helgil
Tema kahwatanud palgele,
Millest luges: Ei mul ole asukohta, kodu,
Mingit lootust, rõõmu ilma sees.

Pika vaheaja järele ilmub Söödilt viimane värsiraamat *Kodu* (1921), mis sisaldab rohkesti ajalaule ja muinasjutulisi luuletisi. Värsid on ses kogus muutunud pikemaks ja sõnastusviisi moodsamaks. Sellest nähtub, et Sööt on ajaga sammu pidanud.

Realistlikult kujutab luuletaja „Kodus“ ühiskondlikke pahesid, avaldades kaastundmust vaesemale kihile. Seda laadi luuletiste hulka kuulub enne kõike „Näojume pimedas kahvatab“.

Ja rukis õitseb. Ja kasvab nisu.
 Ja veskikivi jahvatab, jahvatab,
 Kuid palju neid, kellel päruseks¹⁾ isu,
 Ja kelle näojume päev-päevalt kahvatab.

Ja hädaldavad emad. Ja südamesse löikab
 Palavikus põdevate laste nutt.
 Ja müüdava valguse poole hõikab
 Hämarikus surija hääletu jutt.

Kuid õigust on vähe, ja valgus on pime,
 Ja näojume pimedas kahvatab...
 Küll sündima peaks üks üleilmne ime,
 Kui veskikivi vaesele jahvatab.

Kogusummana on K. E. Sööt välja annud, kui ühes arvata lastelaulukogu *Lapsepõlve Kungla*, seitse luuletiskogu. Neist sisukamad ja väärtuslikumad on *Rõõm ja mure* ning ideerikas kogu *Mälestused ja lootused*. Koguteosena sisaldab kõiki Söödi paremaid luuletisi *Aastate kajastus* (1925).

Söödi luule paelub lugeja tähelepanu oma lihtsuse ja südamlikkusega. „Tema tundmused tulevad tõelise luuletaja südamest, on loomulikud, sundimata ja leiavad sellepärast ka takistamatult teed meie südamesse.“²⁾ Erilise õrnusega ta mälestab oma ema, kodu ja mängukohti. Kadunud armastust ta kujutab kas vallatlevas või eeleegilises toonis. Kodumaasse ta suhtub suure südamesoojusega. Tal jätkub inimlikkust kaasa tunda hüljatuile. Üldiselt on Söödi lüürikale omane idealism, mis avaldub eeleegilisel tagapõhjal.

Omapäraseks jooneks Söödi lüürikas on see võte, et luuletajal on viisiks nähtusi ja esemeid ühendada otseselt isendadega. Ta alustab mitmed luuletised isikulise asesõnaga *mina*, näit.: minu laulurästas, mina aiman, minu isa rukkikülvilt tulles, mul on nelisada laulu jne. Sellega ta annab oma luulele subjektiivsuse varjundi. Sööt laulab omast õnnest, omast leinast ja omast altarist, s. t. kõigest sellest, mida ta ise on tunnud ja läbi elanud.

1) pärus = vara, mille pärib või on pärinud.

2) H. Raudsepp „Noor-Eesti“ album I, lk. 56.

Sõnastusviisilt on Söödi õnnestunud luuletised kujukad ja mõtterikkad. Luuletaja oskab kunstikavatsuslike kõne- ja lausekujundite abil meeoluliselt ja piltlikult väljenduda. Ta kasustab peamiselt romantilisi ilustamisvahendeid vastavate epiteetide, personifikatsioonide ja metafooride kaudu. Värsimõõdult seisab Sööt lähedal rahvalaulule, viljeldes ohtrasti trohheilist värssi. Assonantside ja alliteratsioonide tarvitamises ta püsib mõõdukuse piirides. Nii ilukõlalt kui värsitehnikalt on Söödi lüürika laitmatu. Soovida jätavad tema varasemate luuletiste riimid, mis on enamikus puudulikud ning ebatäpsad. Üldmuljelt on Söödi lüürika vormiline külg nõrgem kui sisuline.

Söödi lüürika kunstilisemat osa esindavad kodu-, armastus- ja isamaaulud. Puhtlooduslaule on tal vähe, küll aga kasustab ta loodusekirjeldusi oma tundelaulude taustaks. Looduspildid ehivad Söödi lüürikat erilise õrnuse ja intiimsusega. Meenutagem näitena luuletisi „Metsateel“ ja „Peale hallaööd“.

Uudusena loob Sööt sümbolistlike luuletisi, nagu „Must lind“. Üldse on talle sageli omane väljendada elamusi ja tundmusi kaudsel kujul.

Luuletajat Sööti peetakse aastate kajastajaks, ääremärkuste tegijaks ajaraamatu lehekülgedele.¹⁾ Ta on kujutanud meie kodumaa kurvemaid ja raskemaid aegu läinud sajandi lõpul ja käesoleva sajandi alul. „Tema rahvuspoliitilised ajalaulud on kahtlevail hetkil annud julgust ja lootust sellele rahvale, kelle soost ta on sündinud. See on tema kui luuletaja rahvuslik teene, mida me kõrgesti hindame.“²⁾

2. Anna Haava lüürika.

„Ta oli põhjamaa tütar, Läänemere kallastelt. Ta oli omad esimesed mängud suitsuse tare savipõrandal mänginud ja karjas käes, metsakohinast ja ojakesevulinast isamaa- ja emakeelearmastust joonud.“³⁾ Nii iseloomustab Haava oma päritolu

1) Fr. Tuglas „Kriitika“ II, lk. 119.

2) H. Visnapuu „Looming“ 1932, lk. 1194.

3) A. Haava „Väikesed pildid Eestist“, lk. 54.

ja lapsepõlve. — Anna Haava (Haavakivi) sündis 3. okt. 1864. a. Kodaveres Pala vallas Haavakivi talus, mis asetses eemal suurtee tolmust, looduslikult ilusas ümbruses. Talu avaras rohtaias sahisid haavad ja tare taga sulises ojake.¹⁾ Teatakse kõnelda, et keegi luuletaja esiisadest tulnud pärast Põhjasõda Alutaguselt Pala valda ja esimese öö maganud suure haava all, pannes pea kivile. Sellest saanud tema poolt asutatud talu nimeks Haavakivi.

Anna Haava noorpõlves.

Anna Haava vanadusaastail.

Anna Haava.

Luuletaja mälestused varasemast lapsepõlvest kõnelevad tema suurest armastusest oma vanemate vastu, kelle karedate töökäed olid teda sülelnud. „Mina, viieaastane tüdrukukene“, sõnab Haava, „seisan täis aukartust ja imetlemist oma isa ees; tema on minu meelest see kõige mehisem, parem ja ilusam mees maailmas.“²⁾ Vaikselt, hinge kinni pidades ta jälgib oma hella ema jutustusi muistsest ajast, eriti Haavakivi talu

1) A. Haava „Väikesed pildid Eestist“, lk. 45.

2) Sealsamas, lk. 90.

minevikust. Veel meelsamini ta kuulab ema laulmist ja isa viiulimängu. Siis tärkavad tal esimesed kujutlused luulevaldkonnast, millised iseloomustavad juba lapsepõlve Haavat kui harrast igatsejat siniste kõrguste ja kuldsete tähtede poole. On imeteldav, et hilisemakski elueaks piisas sellest loomupärasest õrnusest ja naiivsest romantikast.

Tunnen, et mul tiivad on: ma lendan, lendan üle jõe — ikka kaugele ja kõrgemale . . . tuleb õhuke, taevakarva-sinine pilv, täis kuldseid tähti, . . . tõstab mu üles ja kannab edasi — läbi metsade, üle mägede ja orgude. ¹⁾

Juba varakult tärkas laulikneiu huvi juturaamatute vastu. Kuna emal polnud aega juttude ettelugemiseks, õppis Haava juba viie-kuueaastasena iseseisvalt lugema. Tema lapseea lektüüri moodustasid C. R. Jakobsoni aabits ja lugemik, Kreutzwaldi „Maa ja mere pildid“ jm. Kalevipoja lugudega tutvustas teda isa. Ainult kodus sai Haava emakeelse õpetuse osaliseks, koolis ta pidi õppima vaid võõrkeeli.

Üheksa-aastasena astub Haava Pataste mõisa eraalgkooli. Seal ta kirjutab argliku talulapsena vigases saksa keeles kirjandi „Meri“, kujutades seejuures Peipsit, mida ta oma silmaga on näinud. Koolipreili aga kahtlustab mahakirjutamises. Selline ülekohtune märkus kibestab Haava meeleolu ja ta töötab, et edaspidi ei avalda kellelegi oma elamusi. Ometi kordub sama juhtum mõne aasta pärast Tartu kõrgemas tütarlastekoolis. Hiljem veenduvad õpetajad, et Haava oskab ise meisterlikult kirjutada. Temale tehakse koolilõpetamisel ettepanek, et ta midagi kooliraamatukogule kirjutaks. Haava vastab iseteadvalt, et ta seda võiks teha ainult emakeeles. ²⁾

1884. a. lõpetas ta kõrgema tütarlastekooli kodu-kooliõpetajanna diplomiga. Ta jäi Tartu elama, pühendudes koduse majapidamise kõrval luuletiste loomisele, milliseid ilmus Hermannil „Postimehes“. Arvestajad tervitasid tema lüürilisi laule kiitvalt. Mõni aasta peale Koidula surma oli Haava kõigi poolt tunnustatud naislüüririk.

Järgnev periood (1890—1905) Anna Haava elus kõneleb suurest leinast, kannatusest ja heitlusest. Ta kaotab 1891. a. oma isa. Hingeliste kannatuste tagajärjel ta haigestub ja sõidab Saksa maa le end ravima. Paranenud haigusest, asub Haava Berliini lähedal asetsevasse linnakesse, kus ta tutvub diakonissiasutises majapidamisega. Välismaalt ruttab ta 1893. a. kodumaale õe surivoodi juurde. Peale õe surma ta kaotab paari aasta möödudes oma ema ja armsama. Neil raskeil leina-aastail ei kärsi Haava kodumaal olla, ta teotseb Venemaal kord

1) A. Haava „Väikesed pildid Eestist“, lk. 93.

2) Sealsamas, lk. 25—44.

kodukooliõpetajana, kord halastajaõena. Sajandite vahetusel lahkus Haava Peterburist ja läheb oma kodutallu *H a a v a k i v i l e*, kus ta on venna juures perenaiseks ja teeb lihtsat talutööd. 1904. a. haigestub luuletaja raskesti, pidades üle poole aasta Tartus haigevoosis lamama.

1906. a. asus Haava jäädavalt *T a r t u* elama. Mõned aastad ta töötas alatise kaastöölisena „Postimehe“ toimetuses. Hiljem teenis endale ülalpidamist võõrkeelsete näidendite ja noorsookirjanduse tõlkimisega, kannatades tihti ainelist puudust. Viimased eluaastad on Haava pidevalt veetnud Tartus elatades end jätkuvast luuleloomingust ja valitsuse poolt määratud kirjanikupaiukist.

Ta kannatab üksinduse- ja mahajäetuse-tunnet, mis vilksatub siin-seal ta viimases luuletiskogus, tõustes laulus „Jumalikud helinad“ järgnevaks ahastuseks:

*Üksinduse pilkne õud;
Ihus heitleb viimne jõud —*
— — — — —
*Võitke ära õudne ring —
Tehke terveks minu hing!*

Esimene luuleperiood. Anna Haava luuletoodang langeb kahte teineteisest erinevasse ajajärku. Esimesel luuleperioodil ilmusid temalt kolm värssidevihku pealkirjaga *Anna Haava Luuletused I—III* (1888—1897). On tähelepandav, et Haava luuletegevus algab pühenduslauluga eesti esimesele naislüürikule *Koidulale* tema surma puhul. Selle kohta mainib Fr. Tuglas: „„Emajõe ööbiku“ elu kustus a. 1886 Kroonlinna udus, kuid just neil aegadel kirjutas Emajõe-äärses linnakeses omi esimesi lüürilisi värssse see, kelle saatuseks oli saada meie teiseks väljapaistvaks naisluuletajaks... Äkki puhkend tunde mõjul lõi Haava paarikümneaastase tüdrukuna omad esimesed luuletised.“¹⁾

Esimesel perioodil Anna Haava lüürika tõlgendab *i s i k l i k k e* elamusi. Laulikneiule meenuvad kaunid lapsepõlveajad ja kodurajad. Eriti on talle meelde jäänud kodukoha imeilus looduslik ümbrus ja ema jutustused kodutalu Haavakivi minevikust. Neid südamlikke mälestusi oma lapsepõlvekodust ta väljendab oma parimas noorusaja laulus „Isamaja“.

1) Fr. Tuglas „Kriitika“ II, lk. 128.

ISAMAJA.

Lapsepõlwe unenäod,
Minu meeles mõlguwad,
Igatsuse hellad helgid
Põues tasa ärkawad.

Kus kord kiikus minu kätki,
Isamaja, — kallim paik; —
Künkad kõrged päikse paistel,
Mets nii haljas, org nii waik.

Läikiw laene, wete pinnal
Wesililled walgemad,
Kaasik kaunis jõe kaldal,
Haawad aias kohawad;

Millal saan sind weel kord näha,
H a a w a k i w i, kallim paik?
„Mitu igatsust mul põues?“ —
Jah! küll ootan, olen waik —

Kuusk ja lõhmus, põlist põlwe
Jutustamas; künnilind,
Kes end tooming-õite warju
Peitsid, kohutasin sind.

Lapsepõlwe rõõm ja kurbtus,
Unenäod ilusad,
Talwe-õhtud ema kõrwal
Muistsed jutud mõnusad:

Kõigest kaugel. — Laaned laiaks,
PiiRID pikaks paisumas. —
Isa, ema kallist paigast
Teisal ära asumas. —

Luuletajal oli raske seda üle elada, et tema kodutalu läks ülekohtusel teel võorastesse kättesse ja tema vanemad pidid esiisade poolt asutatud talukohast lahkuma.

Eelmise luuletisega liitub oma lihtsuse ja südamlikkusega lühirealine laul „Nõmmelill“, milles kajastub õrnatundelise, Tuhka-Triinuks peetud lauliku võrsumine metsakurust.

NÕMMELILL.

Kanarpikus kaswasin,
Sambla süles sirgusin.
Kaste külm mind kaisutas,
Pilwe puhkel paisutas;
Olen nõmmelill.

Tuli päike, tulisilm,
Teiseks, teiseks läks kõik ilm:
Laani hakkas hiilgama,
Õhud õrnad õõtsuma,
Ilutsema ma. —

Oma esimesel luuleajastul Haava laulab peamiselt armastusest. Naisele omaselt on Haava elus armastus keskseks tundmuseks, mis leiab väljenduse värsivormis. See armastus on põhjamaiselt tagasihoidlik ja aateline. Kuid alati pole Haava oma ehtsaid tundeid tõlgendanud, vaid on loonud ka muusika ja saksa eeskujude, eriti Heine mõjud. Nii olevat kord muusika, kuulatud „Vanemuise“ endises aias, inspireerinud talle luuletise „Küll oli ilus mu õieke“.

KÜLL OLI ILUS MU ÕIEKE.

Küll oli ilus mu õieke,
Küll oli armas mu armuke —
Ei ingelgi ilusam olla wist wõi,
Ta armsust ei sõnule seada ma wõi.

*Küll olin ma õnnelik õie-kuul —
Ei seda wõi kirjelda' kellegi huul —
Ma mõtlin, et igawest' nõnda see jäeb,
Kuid lehekuu lennates ära siit lä'eb.*

*Küll oli ilus mu õieke,
Küll oli armas mu armuke —
Surm tuli ja kosis ta endale,
Ja südame walu jäi minule.*

Esitatud laul on iseloomulikemaid Haava armastusluuletisi. Ta algab kerges õnnekas meeleolus, mis järgnevas salmis veel süveneb, kuid lõpp on ootamatult eelegiline ja kurb. Seda laadi gradatsioonid ja antiteesi leidub palju Heine lüürikas, mille põhjal oletatakse, et Haava oma armastusluules on paiguti mõjustatud Heinest. Kuna Haava on tõlkinud Heine luuletisi, on võimalik, et midagi heinelikku on sügenenud tema endagi luulesse, eriti stiilivõtetusse (kordusfiguur anafoor, antitees). On leitud kummagi kirjaniku luules ka ühtivaid motiive¹⁾, näiteks armsama unes ilmumine. Samuti on mõlemaile omane sageli avaldada tundmusi vallatlevalt, kelmika huumoriga.

Haava parimaid armastusluuletisi on veel üldtuntud rahvalik lauluke „Ei saa mitte vaiki olla“. Lihtne ja südamlik on selle sisu ja samuti väljendusvorm. Hoogne ja ehtne tunne kannab seda laulu lõpuni. Võimata on tundmusi tagasi tõrjuda, luuletaja peab neid avaldama, sest „vaikimine oleks vale, sunniks südant lõhkema“.

Sääraseid levinud lauldavaid armastuslaule leidub Haava esimestes luuletiskogudes palju: „Kui sa tuled, too mull' lilli“, „Üks ainus kord veel tahaks“, „Uinu! uinu! mina valvan“, „Lauluke, sõua sa“ jt. Kuigi kõik loendatud laulud ei kuulu Haava kunstiküpsemate hulka, on nad kord rahva südant liigutanud ja nii omasteks saanud, et neid võib nimetada rahvalauludeks, milliste kaudu Haava elab rahva seas edasi.

Peale kodu- ja armastusluuletiste leiduvad *Haava Luuletustes* leinalaulud, mis on kirjutatud lähedaste omaste surma puhul. Oma õe surivoodi ääres ta kirjutab luuletise

1) Bernhard Sööt „Eesti Kirjandus“ 1928, nr. 10.

„Surmaroosid sinu palgel, õekene, õitsevad“ ja kal-
lima kalmul laulu „Haua!“.

HAUAL.

<i>Sa olid õnn ja walgus —</i>	<i>Tee palwet Isa troonil</i>
<i>Kõik olid minule;</i>	<i>Mu nõdra hinge eest,</i>
<i>Nüüd panen pilksed leinad</i>	<i>Et Tema heldus päästaks</i>
<i>Ma sinu hauale.</i>	<i>Mind ahastuse käest.</i>

Seda liiki luuletistes kajastub suurimal määral Haava usu-
line meeolu, millega tema armastustunne on vahenditult seotud.

Lõpuks mainitagu h u m o r i s t l i k e luuletisi, mis kaju-
tavad argielu pilte: „Siis lugu teine on“, „Jutt“, „Koit istus
taeva ääre pääl“ jt. Need on ladusad, kohati lõbusad ja mah-
lakad, kuid võrdlemisi lihtsatoimsed. Mõnes tema subjektiivses
tundelaulus mõjub kelmikas vallatlev toon tihti värskendavalt,
näiteks „Serenaad“, „Oh teie naljakad päevad“ jt.

Haava esimesi luuletiskogusid on peetud parimaks osaks
ta toodangus. Nii kahetseb A. Kallas, et Haava hiljem ei saa-
vuta oma luules sellist värsket vallatust ja pehmet kurvameel-
sust.¹⁾ Ka V. Ridala oma kirjandusajaloos hindab kõrgelt
Haava esimest luuleperioodi. On tõsi, et hilisemad kogud pole
nii laialdast poolehoidu võitnud, kuid põhjuseks on siin üldine
kiiresti arenev kirjanduslik tõus, mille tagapõhjal Haava too-
dang mõjus kahvatumalt, kuigi oli sisukam ja vormitaidurlikum
tema varasemast toodangust²⁾.

Teine luuleperiood. Pikema vaikimise järele ilmus Haa-
valt 1906. a. luuletiskogu „L a i n e d“, mis on tippsaavutiseks
tema toodangus. Vahepeal oli palju muutusi olnud nii luule-
taja isiklikus kui ühiskondlikus elus. Haava oli välismaiste
rännakute järele jäädavalt asunud kodumaale, venna juures
harilikku talutööd teinud ja haigevoodis vaevelnud. See kõik
sundis unustama nooruse romantikat. Ühiskond aga elas üle
revolutsioonipäevi. Haava, kes seni käsitles oma luules vaid
isiklikku tundeelu, on kaasa kistud rahva saatusest ning riivab
oma luuletistes esmakordselt ühiskondlikke motive.

1) A. Kallas „E. Kirjandus“ 1911, lk. 97.

2) Fr. Tuglas „Kriitika“ II, lk. 129.

Tema seisukoha muutumist ja hingeelulist murrangut peegeldab järgnev laul:

LAS' ÕITSEDA LIILIAD HAUAL.

*Las' õitseda liiliad haul,
Kus puhkab su nooruse õnn —
Su isamaa kaunis ja kallis
Nüüd sinu armastus on:
Sind sütitab sadade saatus,
Sull' walu teeb wendade waew,
Ja nende õnnes ja edus
On sullegi säramas päew.
Su waimu-, su südamewara
Su wendade päralt nüüd kõik. —
Kuis õitsewad liiliad haul,
Kus kumab sääl rooside läik!*

Luuletaja ei tunne enam kaasa üksikisiku saatusele, teda vaimustab hulkade heakäik, milleks vaja kaasa aidata. Sellest mõttest tiivustatud, ta loob järgnevad pateetilised read:

MEIE.

*Meie ei taha olla, ei ole
Waikiw, ununew lehekülg
Aegade-raamatus:
Meie otsaette on kirjutud
Elusõna!*

*Meie silmades säravad sädemed,
Meie põues laenetab jõud ja julgus —
Hoowab elu!*

*Meie ulatame käed pilwede poole!
Meie sammume suure sihi poole:
Meie tahame elada ja kirjutada
Aegaderaamatusse...*

Hiljem Haava ei küüni enam sellise hoo ega paatoseni, see jääb nagu mingiks erandlikuks väljapurskeks.

Suurema tundesügavuse ja sellega ka suurema mõju saavutab Haava ikkagi oma elegeilistes luuletistes, näiteks suure elukitsikuses loodud laulukeses:

OH KODUMAA!

*Ainult pääle warju ja kätele tööd,
Üks suutäis leiba, üks jalatäis maad —
Oh kodumaa!*

*Oh walus on wõõrsile weereda,
Üksi sinna kaugele kaduda —
Ja süda ning hing on kodumaal! —
Ma wäsinud — oh puhkaksin mulla all! ...
Oh kodumaa!*

Luuletis on loodud masendunud meeleolus. Luuletajal polnud peale vabanemist haigevoodist mingit töövõimalust. Ta kaotas kindla pinna, tundis suurt mahajäetust. Selles kurvas olukorras oli ta ainsaks igatsuseks „ainult peale warju ja kätele tööd“, rohkem ei palunud ta armastatud isamaalt.

Elades kaasa närvlikule ümbruskonnale, ta lõi oma tähelepanu viljana sääraseid naturalistlikke ridu —

ÜKS NAENE.

*Mulle tuleb wastu üks naine:
Tal säravad hilbud ja põlewad huuled,
Ja ta rahuta pilk,
See rändab siia ning sinna....
Need silmad — need silmad!
Maailmatäis õudsust ja tühjust,
Ja nälga ning janu
Ja peidetud piina!
Kui kõrbetuluke leegib see pilk! ...
See naene! ... see naene —
On oma ihu ning hinge ära münud!
Halastage! ...*

Toodud näited esindavad seda osa „Lainetest“, mis tuli teises perioodis uudusena lisaks endistele motiividele. Need mitmekesistavad Haava luuletoodangut ja on praegusajale tihti lähedasemad kui tema armastuslüürika.

Uute ainete kõrval korduvad ka vanad tuttavad eeleegilised vaiksed toonid, milles me tunneme, et siin avaldub tüüpiline Anna Haava, tema ehtne loomupära. Sääraste luuletiste hulgas kauneim on tema igatsuslaul „Mägede põues“, mille loomisest autor jutustab järgmist: „Kord tulin oma kodukohas, kus ma töötasin venna juures, õhtul rehaga metsast. Jõudes ühe kõrgema mäeseljandiku harjale, ma seisatasin ja juhtisin pilgu sinetavasse kaugusse. Seal tekkis mul see luuletis. Saabunud koju, ma kirjutasin ta üles.“

MÄGEDE PÕUES.

Mägede põues puhkab järw —
 Suur, sügaw, sinine,
 Kui oleks taewas heitnud end
 Ta wilu woodesse.
 Mägede põues —

Metsroosid, uhked palmipuud
 Ta kaldal kaswawad,
 Ja läbi laante laiad jõed
 Ta hõlma tõttawad.
 Mägede põues —

Oh seda päiksepaistet sääl!
 Oh haljust, õitsemist!
 Ei tea talw, ei tule torm
 Sääl hävitama wist.
 Mägede põues —

Sääl laulwad lained lugusid
 Ja õhud heljuwad
 Ja aimamata imesid
 Sääl palmid kohawad.
 Mägede põues —

Sääl Looja tarkust, heldust, auu
 Sa tunned, arusaad,
 Sääl elu tühjust, wiletsust
 Sa hoopis unustad.
 Mägede põues —

Oh jõuaks sinna järwele
 Mu kõikuw elulaew,
 Sääl saaksin terweks korraga,
 Sääl unuks oht ja waew.
 Mägede põues —

Ei jõua, — laiad laaned ees
 Ja mäed pilwini —
 Ei rada sinna, ega teed
 Wist leia ialgi —
 Mägede põues —

G. Suits lausub selle luuletise kohta: „Viimane on A. H[aava] luule kaunimatest pärlitest. Minu arvates on neis kurvameelsetes, igavesti täideminemata igatsusest inspireeritud salmides tema elu probleem kõige luulelikuma ja selgema kris-

tallisatsioonid leidnud. Sarnasel luulel aga on midagi ühist usu-
lise hingeeluga. Nagu usutiivad taeva poole, nii tõuseb mõnel
kunstilisel õnnelikul silmapilgul luulelend kõrguse ja otsatuse
poole“...¹⁾

Armastusluulel on „Laineteski“ suur osa. See jätkab
endisi viise, säilitab pehme eeleegia ja süütu tagasihoidlikkuse.
Rohkuse tõttu nad mõjuvad kordustena ja ei vasta tihti praegus-
aja maitset, kuid võivad mõjuda ka liigutavalt oma südamlikus
sentimentaalsuses, näiteks „Üks ainus kord — kuni surmani“.

ÜKS AINUS KORD — KUNI SURMANI.

Üks ainus kord tahaksin olla
Su silmade walgus,
Su südame ilu —
Üks ainus kord pää sinu rinnale peita
Ja kõik muu õnne meelest heita,
Ning nuttes ja naerdes sull' tunnistada,
Et süda ei suutnud sind unustada!
Üks ainus kord — kuni surmani.

Humoristlikke argielupilte käsitlevate luuletiste arv
on suurenenud vaadeldavas kogus, ja siin on märgata edu nii
sisulise tabavuse kui vormi suhtes. Paremaid on „Siin saatus
on teinud suure vea“, „Kas on veel rohtu, mis avitab“, „Ilmar
ise“, „Vanad ja noored“, „Vai sedasi suad mehele“.

Neid on tihti esitatud naljapaladena maanäitelavadel, sest
neis on rahvalikku dialoogi ja lõbusust.

Lained on Haava parimaid ja suurimaid luuletiskogusid.
Järgnevad kogud *Ristlained* (1910), *Põhjamaa-lapsed* (1913),
Meie-päevist (1920) ja *Siiski on elu ilus* (1930) ei küüni *Lainete*
tasemeni ei ulatuselt ega omaduslikult.

Kogu „Ristlained“ sisaldab rohkesti armastus-
laule. See vähenõudlik värsiraamat ei paku palju uut. Püü-
takse leida vanadele ainetele uusi variatsioone, kuid ei ületata
endist tasapinda. Mainimist väärib sest kogust luuletis „Me
olime nagu lapsed“, mis on luuletatud ühe saksa kunstniku
tuntud maali järele — *Lapsed kuristikku kaldal*.

ME OLIME NAGU LAPSED.

<i>Me olime nagu lapsed,</i>	<i>Me olime nagu lapsed,</i>
<i>Kes mängivad lilledes,</i>	<i>Kes eksivad lilledes</i>
<i>Ja kuldane päikene ise</i>	<i>Ja koduteed ei leia</i>
<i>Meil sätendas silmades.</i>	<i>Ja silmad pisarais.</i>

1) G. Suits, „Postimees“ 1906.

*Me olime nagu lapsed,
Kes rännates raugewad
Ja kuristiku kaldal
Ööpimedas puhkawad ...*

*Me olime nagu lapsed,
Keda inglid walwawad —
Kes kuristiku kaldal
Weel näewad õnnist und ...*

Siin kipuvad esile ka pettumuse ja kannatuse motiivid, näiteks „Mind jumalaga jätsid“, „Ei mina üksi nii kannata“.

Sisukam eelnevast kogust on „Põhjamaa lapsed“ (1913), kus kujukalt ja tabavalt iseloomustatakse luuletistes „Me oleme põhjamaa lapsed“ ja „Ikka sõnatumaks huuled“ põhjamaalaste karakterseid omadusi ja nende luulet.

ME OLEME PÕHJAMAA LAPSED.

*Meid saatnud waikustehelin
Ja tähtesärawad ööd,
Kuukumawad, lumitan'd metsad
Ja waiksed kaugelefeed:
Me oleme põhjamaa lapsed.*

*Jäab lumekargelt põuue
Meil südame sügawam õnn —
Ja südame sügawam walu,
Nad ainult aimata on ...*

*Jäab igawest' ütlemata
Meil südame õndsam õnn —
Ja südame sügawam walu,
Mis waikiw kui igawik on ...*

Luuletises „Kaks jõge“ kujutatakse sümboolselt kahe inimese elusaatust, kes rühivad ühise eesmärgi poole — „üks igatsus — siiski kaks teed“.

KAKS JÕGE.

*Kaks jõge, kaks rändawat jõge —
Ja wahel lai, kohisew laan —
Ja taewas kord pilkne, kord päike,
Kord lilled — kord lumi maan.*

*Kaks jõge, kaks sügawamat jõge:
Üks igatsus — siiski kaks teed.
Ööwaikuses ohkawad laened
Ja läigiwad tumedalt weed.*

*Kaks jõge, kaks rändawat jõge
Ja meri, suur, sügaw ja lai:
Ei tea, kas säälg, oh, koju
Neil igatsus iial sai...*

Kogus „Meie päevist“ (1920) seisab esikohal luuletis „Kui puhus mu katusekambri tuul“. Luuletaja kirjeldab selles laulus isiklikke eluraskusi okupatsiooniajal. Ta elas ainelises kitsikuses külmas katusekambris. Tal polnud tööd ega leiba. Samal ajal mõnutsesid paljud kodumaalased külluses. Kellelegi ei tulnud mõttesegi lauliku rasket olukorda kuidagi kergendada.

KUI PUHKUS MU KATUSEKAMBRI TUUL.

*Kui puhkus mu katusekambri tuul —,
All, soojades tubades kuuldu see — „luule“.*

*(Ja kaebasin tasa, ma lauliklind,
Et leivata jättis mind kodumaa pind —
„Liig hell sa oled!“ nad trööstisid mind.)*

*— Ka Jumal Ise, kes loonud on tuule,
Ka temagi naeris! ja vastas mulle:
„Haa! toas sul tuulesinfooniad?
Siis tunned ju taevalähedat! ...
Ja lehvivad vaiksed sääd rheumalilled,
Su ümber hallad, jääsed vined —
Siis, laulik! need on ju looduse-imed!
— Ja katab ka kahvatu nälgus su lauda —
Suur mahajäetus sind meelitab hauda —
Siis, laulik! — see sulle kui loodud on maja!
Muid mõnused, neid on teistele vaja.*

— — — — —
*Loo lugusid, laulik! loo! kirjuta!
Kuid kirjuta südameverega!
Sest inimesed, nad ihkavad „ma itsta“...
All, soojades tubades muidu neil külm!
Ja jäässe tarretaks ilus maailm,
Kui luulet ei oleks, —
Kui luule su südameverest ei heleks! —
Ent kisendab tõtt su luuleviis!
Säält helab su endagi elu piin —
Siis haarab see neid kui kange viin!
Ja õ n n e nad sinule soovivad siis! ...
— Ning jäta kord maha su maise töö,
Kuis hüüab sind igaviku-kõla —*

*Siis tuleb ka inimlus, pärjad käe,
Ja maksab ju haul kõik oma võla.“*

*Ja puhkus mu katusekambri tuul,
Ja lehvisid vaiksed sääl rheumalilled,
Mu ümber jääsed hallad-vined —
All soojades tubades kuuldus see — „Juule“.*

Luuletis iseloomustab kibeda satiiriga paljude kirjaniikkude kurba saatust. Üksindus ja vaesus on tihti nende ainukesed sõbrad maises elus, sest inimesed harilikult jäävad hiljaks oma austamise ja tunnustamisega — tasuvad alles haul oma võla.

Satiirilised laulud ühiskonnast ja seltskonnast moodustavadki kõnesoleva kogu väärtuslikuma osa.

Viimases kogus „Siiski on elu ilus“ (1930) leidub elutarkust ja sisemist süvenemist, kuid see pole leidnud kaasakiskuvat väljendusvormi.

Eelmise näite katusekambri meeoleolu kordab luuletis:

MUL ON TARE TAEVA ALL.

*Mul on tare taeva all,
Ümber tare pilvivall,
Seinte turbeks tuuled suured
Varjuks marumühinad —*

— — — — —
*Vaat'vad aknasse maailmad,
Päikse-, kuu- ja tähtesilmad;
Kohab kambri laululaas. —*
— — — — —

Luuletaja üksindusetunne ja igatsus kodu järgi on suurenenud, seda märgivad juba luuletiste nimetused „Üksinduslaul“, „Kuisaaks mullegi kord kodu“, „Ma tunnen inimesi, kellel kodu on“ jt. Lootusetult ta sõnab luuletises „Maise mu elu ääre pääl“.

*Mis ma küll nutan?
Või mis ma naeran?
Kuhu küll kostab mu nutt või naer?*

Äärmistel ahastusesilmapilkudel ta ammutab uut jõudu ja lohutust usust Jumalasse, nagu väljendavad laulud „Jumalaga üles“, „Jumalasse jään“, „Jumalikud helinad“ jt.

Nagu nähtub, on Haava teine luuleperiood sisult ja vormilt mitmekesisem esimesest. See pakub subjektiivse armastus-

lüürika kõrval ka ühiskonnalaule, satiire ja rohkesti naljakaid pilte elust. Kuid selle ajastu laulud pole saanud nii rahvalikuks kui esimeste kogude omad; nad pole võitnud säärast laialdast poolehoidu. Põhjus ei peitu siin luule väärtuses, sest see on tõusnud, vaid pigemini ümbruse kiires arenemises ja maitse muutuses.

Hilisemates kogudes on ka vormilt enam vaheldusrikkust. Kolmes esimeses kogus on väljendusabinõud algelised, nii kõnekujundid kui ka riimid on võrdlemisi kulunud, ei paku üllatusi. „Lainetes“ esineb uudisena vabavärss. See toob värskust, kuid viib ka sageli vormituseni. Enam õnnestunud tunduvad mõned rahvalaululaadilised luuletised, näiteks „Luulel on ju lahke luba“, „Ei ma tule tuulele“, „Noored raugad“ ja viimases kogus „Maise mu elu ääre pääl“.

Ilmneb ka püüetav tarvitada uusi võrdlusi, keelendeid ja laiendada sõnavara. Mõnikord see suudab lähendada ta luulet nüüdisajale, kuid sagedamini sünnitab ebakõla endise väljendusvormiga, mis põhitoonilt on ülekaalus. G. Suitsu väide „Lainete“ puhul, et A. Haava pole stiilimeister, on jäänud maksvaks ka Haava hilisema luule kohta.

Proosa alalt on A. Haaval ilmunud „Väikesed pildid Eestist“ (1911). See jutukogu sisaldab 11 jutukest, mis on osalt meeolulised mälestused, osalt realistlikud elukujutused lapsepõlve ümbrusest. Need autobiograafilised kirjutised on avaldatud paiguti lüürilises toonis.

Haava ja Söödi luulelooming on arenenud käsikäes samal ajastul ja samus tingimuses. Mõlemad lüürikud alustasid oma luuletodangu armastusvärssidega. Haava püsis sel alal kauemat aega, kuna Sööt siirdus isamaalüürika valdkonda. Nõnda kujunesid Haava luules pealiigiks armastuslaulud ja Söödi loominguks isamaalised luuletised. Samad motiivid esinesid ka Haava ja Söödi kaasaegse Juhan Liiva lüürikas. „Kõige nende kolme luuletaja lähtekoht oli peaaegu sama: oma isikliku tunde tõlgendamine võimalikult rahvapärases, algelises, vähe isikupärast kunsti avaldavas kujus.“¹⁾

1) Fr. Tuglas „Kriitika“ II, lk. 124.

II. Vanemad realistið.

Eesti realistliku kirjanduse loojad kuuluvad kahte generatsiooni — vanemasse ja nooremasse. Realistide vanema põlve tähtsamad esindajad on Juhan Liiv, August Kitzberg, Eduard Vilde ja Ernst Peterson. Nende kirjanikkude toodangu algus langeb läinud sajandi 80-ndaise aastaisse, mil nad esialgu jätkasid romantilise kirjanduse loomist. Oma realistlikud tööd nad kirjutasid 90-ndail aastail ja käesoleva sajandi kahel esimesel aastakümnel.

1. Juhan Liiv (1864—1913).

A. Traagiline elukäik.

*Nad hirmsad on, mu lautud,
ja hirmus mu süda sees,
nii hirmus nagu mu saatus —*
Juh. Liiv.

Lapse- ja koolipõlv. Eesti andekama luuletaja Juhan Liiva¹⁾ elulugu on traagilisemaid. Ta sündis 18. aprillil 1864. a. Peipsi lähedal Riidma kandikoha vihusaunas. Perekonnas oli viisiks anda lastele nimeks piibllilisi nimesid. Nii oli vanematele poegadele nimeks pandud *J o o s e p*, *E l i a s* ja *J a k o b*, ning vastsündinud noorimale pojale anti eesnimeks *J o h a n n e s* (Joannes), „otsekui aimates uue ilmakodaniku kurba prohveti-saatust“.²⁾

1) Kuna eesti pärisnimed käänduvad nagu vastavakujulised üldnimed, tuleb kääntata ka perekonnanime *Liiv* selle juhise alusel: om. Liiva, os. Liiva, alaleütl. *Liivale* jne., mitte Liivi, Liivile. Et perekonnanimi Liiv on tarvitusele võetud üldnimest *liiv*, seda kinnitab luuletaja isa-isa-isa seletus nime võtmisel: „Liivased on mu põllud, liivamägi on meie surnuaed; liiv mind toidab ja katab, liiv mind ükskord matab; sellepärast olgu mu nimi Eno Liiv!“ (Vt. Fr. Tuglase „Juhan Liiv. Elu ja looming“, lk. 30.)

2) Fr. Tuglase „Juhan Liiv. Elu ja looming“, lk. 35.

Sünnikohas Riidmal elas Juhan Liiv ainult paar aastat. Alatskivi mõisnik, kes varem oli Liivade perekonna ajanud Kassiveski kohalt Riidmale, võttis Benjamin Liivalt, luuletaja isalt, Riidma koha ja andis talle Oja renditalu Rupsi külast. Seda sunniviisilist kohavahetust kirjeldab Liiv luuletises „Emale“.

*Seda tean, kuis isa talu
wanast wõetud wõimuga
herra tema mõisa külge
wõttis kawalusega.*

*Kuidas asemele anti
metsast kehwa söödike;
kuidas säältki ära aeti —
sööti waja mõisale!*

Juhan Liiv oli väga nõrga tervisega elurõõmutu talulaps. Teiste endavanuste lastega ta palju ei seltsinud, ta armastas üksinda olla. Tundide kaupa ta võis üksi mängida oja ääres, luusida metsas ja heinamaal kuulates lindude laulu ning vaadelda mäeseljandikult Peipsil valendavaid purjesid. Sama õnnelikuna ta tundis end karjapõlves. „Karjas palju kuldset aega“, sõnab Liiv ise oma karjasesuvede kohta. Karjapõlves polnud tema unistustel ja rõõmul piire. Liiv unistas karjapoisina olematuist kuningriigest ja metsakohinas ta kuulis vaimude salapärast muusikat. Looduse ilu nautides ta unustas kõik muu, isegi oma lapsepõlve mured ja kannatused.

Talveõhtuil õppis Liiv vanemate vendade juhatusel lugemise selgeks. „Sellest peale sai talle lugemine kireks, mis kestis elu otsani.“¹⁾ Kümneaastasena astus Liiv Naelavere külakooli. Seal ta käis kolm talve, õppides samal ajal oma vennalt Eliaselt viulimängu. Peale külakooli lõpetamist ei tahtnud vanemad Juhani edasi koolitada, kartes, et tema nõrk tervis kooliskäimisega halveneb. Ometi ei suutnud vanemad Juhani härdaile palveile vastu seista ja nad panid ta 1879. a. sügisel Kodavere kihelkonnakooli. Kooliõpilasena võttis Liiv harva osa oma kaaslaste seltsist, enamasti ta viibis kurvameelsetena üksinduses. Liiv kannatas hingeliselt enda vaesuse ja saamatuse pärast juba lapse- ja koolipõlves. Ta kirjutab sellest hiljem laastus „Hiiglane“, pihitides saladuslikule võõrale oma kurba noorpõlve:

Juba warases nooruses olen ma sind näha arwanud.

Kui meie, karjalapsed, riidu läksime, andsiwad seltsimehed hääled mu wastu.

Sedasama tegiwad ikka mu kooliwennad. Ma olin waene...

Kui mind mu wanemad wennad enestest maha jätsiwad, neid oli suur hulk, et ma nende lõbude sekka ei hoidnud, et ma wäike olin, siis jäin ma sinu hooleks.

Kui minust wanadust-pidi järgmine wanem wend, kihelkonna koolipoiss, teiste poiste ees, wiul käes, wälja marssis, olin ma kade

¹⁾ Fr. Tuglase „Juhan Liiv. Elu ja looming“, lk. 47.

Kaardil leiduvad: ülal läänes Haava kodukoht Pala ja idas Kodavere; keskel Alatskivi, millest lõuna pool Naelavere ja Liiva koduküla Rupsi; Peipsi kaldal Liiva sünnikoht Riidma; all maanteede ristlemisel Koosa küla (Liiva viimne elukoht) ja sellest ida pool Pujani.

tema peale — ma põlgasin teda, seda tema röömu kui väiksehinnalist. Mina ei saanud ühes minna, et olin väike . . . ja mul kõik puudusiwad, kord saapad, kord kübar, teinekord oliwad püksid katgised.

Ma põlgasin seda röömu, sest ta oli mulle — kätte saamatu.

Siis jäin ma sinu hooleks. Siis waotasid sa raskemeelsuse pitseri mulle peale . . .

Koolis edenes Liiv pea kõigis õppeaineis rahuldavalt, ainult matemaatikas ta oli nõrk, nagu ta ise avameelselt tunustab:

*Rehkendada ma ei mõistnud
Koolis, ega — eluski . . .*

Nähtavasti takistas Liiva õpinguid tema vilets tervis. Haiguse tõttu ta ei saanud pidevalt koolitööd teha, ta pidi sageli tundidelt puuduma.

„Koolipõlve lõppajal on Liiv üle elanud mingisuguse . . . prohvetitele omase „valgustuse“ või „nägemise“ momendi. Johannese enda jutustamise järgi kõndinud ta kord väikese ojakese kaldal lõpmata ilusal loodusõitse momendil, Peipsi ümbruses, kui siis äkiline tuulepuhang tema kaugele üle jõe paisanud, kus ta magama uinunud ja ärgates vast õieti märganud, mis on ilu ja looduse igavene vormide küllus.“¹⁾

Väike-Maarjas. Liiv polnud veel lõpetanud Kodavere kihelkonnakooli, kui ta ootamatult läks venna Jakobi haigestumise ajal Väike-Maarjasse Triigi-Avispeale asetatjaks õpetajaks. Kui seni oli Liiva pilgatud tema saamatuse pärast, siis tahtis ta Väike-Maarjas näidata, et ta midagi suudab korda saata. Kõigepealt ta katsetas muusika alal. Liiv käis kümme-kilomeetrit eemalasetsevas naaberkoolimajas orelil harjutamas. Viimaks tõi ta endale naabrusest väikese harmooniumi koju. Kuid seda kohale seades ta leidis, et enam kui pooled hääled olid mängimiseks kõlbmatud. „Saatus ei taha, et minust muusikamees saaks“, ütles ta ja tõukas harmooniumi jalaga enesest eemale. „Ei saa minust mänguriista puudusel muusikameest, siis kirjamees peab minust ikka saama; sulge, tinti ja paberit jõuan ma ikka enesele nõutada.“²⁾ Loo bunud lõplikult muusikamehe-kutsest, pühendus Liiv kirjanduslikule tegevusele. Ta saatis ajalehtedele sõnumeid ja kirjutas laulusalmikuid. Väike-Maarjas avaldusid ka Liiva rahvuslikud püüded. Temast sai C. R. Jakobsoni vaadete tulisem pooldaja. Kui Väike-Maarjasse saabus teade Jakobsoni surmast, siis hüüdis Liiv meeleheitel: „Mis meist nüüd saab? Mis me temata peale hakkame?“³⁾ Kooliõpetaja-

1) Arnold Liiv „Vaba Maa“ 1923, nr. 277.

2) Jakob Liiva eessõna Juhan Liiva „Kirjatööde kogule“, lk. I—II.

3) Fr. Tuglase „Juhan Liiv. Elu ja looming“, lk. 62.

ametis polnud Liiv väljapaistev. Ta ise ütleb: „Paraku ei ole mina kuigi osav laste õpetaja“.

Ehkki Juhan Liival olid kindlad ja tulised püüded, nagu ta ise sõnab ühes kirjas, oma põlatud ja rõhutatud rahva kasuks ja eduks töötada, ei suutnud ta siiski oma kavatsusi teostada. Haigus kiskus ta voodisse ja viis noorkirjaniku, kes tegi esimesi katseid kirjanduspõllul, pessimistlikku meeleollu. Ja mis veel kurvem, teda valdas Väike-Maarjas esmakordselt kartus, et ta nõdrameelseks jääb. See nõdrameelsuse hirm „rippus siitpeale nagu vari Juhan Liiva elu kohal.“¹⁾

Veetnud ühe aasta Väike-Maarjas, jätkas Liiv 1883. a. sügisel oma õpinguid Kodavere kihelkonnakoolis. Tol ajal oli ta haiglasem kui ühelgi varasemal kooliaastal. „Teiste seltsis oli ta hell ja õrn, iga väiksem asi võis teda pahandada.“²⁾ Järgneval aastal ei pannud vanemad teda enam kooli.

1885. a. suvel külastades venda Jakobit Väike-Maarjas Pandivere koolimajas, kuhu viimane oli siirdunud endisest teenistuskohast, tutvus Liiv juhuslikult Liisa Golding'iga, kellesse ta esimesel kohtamisel armus. Liiva ja Goldingi vahel tekkis kirjavahetus, mis kestis järgemööda kaheksa aastat. Isiklikult nad puutusid harva kokku.

Ajakirjanikuna. Sama aasta sügisel läks Liiv toimetaja Jaak Järve kutsel „Virulase“ toimetusliikmeks Tallinna. Kahjuks ei jätkunud tal oskust ja püsivust kestvaks ajakirjanduslikuks tööks. Juba järgmise aasta alul ta lahkus „Virulase“ juurest ja astus Tartus Treffneri gümnaasiumi, et oma haridust täiendada. Kuid Liiv oli niivõrd haiglane ja tahtejõuetu, et ta ei suutnud minimaalsemaidki õpiülesandeid korralikult täita. Ta sattus vastuollu koolijuhatajaga ja pidi 1886. a. kevadel gümnaasiumist lahkuma. Edaspidi täiendas Liiv oma lünklikku haridust teadusliku ja ilukirjandusliku lektüüri kaudu.

Nii nurjusid Liiva katsed ajakirjanikuna ja gümnaasiumiõpilasena. Ta sattus lootusetusse olukorda, millest polnud mingit väljapääsu ette näha. Ainsaks lohutajaks oli talle Liisa Golding, keda ta vahetevahel külastas. Pärast kokkupuutumisi Goldingiga tundis Liiv end elurõõmsana ja õnnelikuna, ta unistas perekonna asutamisest ja ajalehe omandamisest. „Taeva pärast, ma ei jäta enne järele, kuni ma tõesti ühe ajalehe olen omandanud“, kirjutab Liiv ühel kõige õnnelikumal päeval oma elus Goldingile. „Meie võime naerdes ilmale silma vaadata, sest meie südamed löövad üksteisele.“ Enda ajalehe omandamise idee jäi Liival ainelistel põhjustel siiski saavuta-

1) Fr. Tuglas „Juhan Liiv. Elu ja looming“, lk. 66.

2) Sealsamas, lk. 68.

matuks unistuseks. Tal tuli leppida vaid ajalehe abitoimetaja kohaga.

1888. ja 1889. a. ta toimetas Viljandis „Sakalal“ väljaandja Jüri Peedi juhatusel. Esialgu oli Liiv uue kohaga täiesti rahul. Kuid varsti ta väsis ja tüdis üksluisest ajakirjanduslikust tööst. „Mulle on saatus armuta olnud, aga kõige armutum on ta nüüd“, sõnab Liiv ühes kirjas karskustegelasele Tilgale. „Väikest langemisel või juba valmis langenud lehte tuln ma päästma, paar kuud tegin südamega [lehe] juures tööd, siis nõrkes tervis ja tahtmine.“¹⁾ 1889. a. sügisel lahkus Liiv kibestunud meeleolus „Sakala“ toimetusest.

1890. a. alul kutsus Grenzstein Liiva „Oleviku“ toimetustliikmeks. Siin oli tööd tunduvalt vähem kui „Sakala“ juures. Seetõttu töötas Liiv esimesel aastal „Oleviku“ toimetuses narinata, optimistlikult. „Ma olen oma kohaga väga hästi rahul“, kirjutab Liiv Goldingile. „Midagi ei ole, mille üle kaevata teaksin.“ Ent rahulolemist jätkus tal püsimatuse tagajärjel ainult üürikeseks ajaks. Mõne aja pärast oli Liiv endiselt kurvameelne ja haiglane.

Tuglas kirjeldab oma põhjalikus uurimustöös lähemalt Juhan Liiva „Oleviku“ ajajärgul: „See oli pikk ja õieti kõhn noormees, alati pisut ettepoole loogas, mispärast näis nagu kühmus olevat. Tema juuksed olid tuhkhallid, silmad sinakashallid, terase karva. Palenukid olid teravad, eriti näo kõhnuse tõttu. Naerdes, mida küll harva juhtus, paljastusid hambad. Igatahes ei kuulnud temalt heledat, avarat naeru kunagi. See nägu ei olnud harilikus mõttes ilus, kuid ometi sümpaatiline“...²⁾

„Oleviku“ toimetuses valmib Liival kindel soov hakata vabakirjanikuks ja asutada endale kodu. „Kas tead, mina hakkan nüüd kirjanikuks, see on katsun midagi luua“, kirjutab Liiv lootusrikkalt oma mõrsjale. Siiski ta ei saanud murelt unistada enda ja kallima tulevikust. „Jumal teab, mis meist vaestest varblastest saab“, sõnas Liiv kahtlevalt Goldingile. Tõesti tal polnud põhjust rõõmu tunda, sest tema haigus muutus kordkorralt raskemaks, olgugi et ta vahetevahel oli maal puhkusel.

Töö- ja haiguseaastad. 1892. a septembris lahkus Liiv nii tervislikel kui kirjanduslikel põhjusil „Oleviku“ toimetusest. Viibinud paar kuud isatalus, tuli ta Tartu tagasi ja üüris endale väikese korteri lihtsas puumajakeses Hetzeli tänavas. Seal pühendus Liiv täie innuga kirjanduslikule tegevusele. Lühikese

1) Kiri J. Tilgale 31. XII 1889. EKLA.

2) Fr. Tuglas „Juhan Liiv“, lk. 123.

aja kestes ta kirjutas novelli „Vari“ ning mõned lühemad jutud ja koondas oma laulud luulekokku. Kuid nõrk tervis ei võimaldanud Liivale kaua intensiivselt töötada. Vaimline ülepingutus

Juhan Liiv „Oleviku“ ajajärgul.

murdis lõplikult tema hingelise tasakaalu. Peale asjatut kirjutaja otsimist oma töödele ta sattus tagakiusamishullustusse. Talle tundus, nagu kõikjalt teda varitsetaks. Ta ei vabanenud kohutavaist viirastusist kuskil. Oma korteris ta

kuulis hirmuäratavaid paugutusi pimedusest. Liiva olukord oli haletsemisväärsemaid. Kurbusega ta teatas Goldingile: „Mõni nädal tagasi naeratas mulle tulevik, nüüd on tööhimu nii otsas, et ma midagi enam kirjutada ei saa.“

Siiski polnud Liiv veel kõiki lootusi kaotanud, kui ta 1892. a. jõuluks läks oma venna juurde Avispeale külla. „Aga sealgi ei olnud õiget lahutust.“ Aetuna tagakiusamishirmust ta sõitis 1893. a. alul oma sõprade poole Tartu, kus ta kirjutas Goldingile viimse kirja. Veebruaris saabus Liiv isatallu Rupsi külla. Kuigi ta polnud vabanenud nõdrameelsuse küüsisist, jätkas ta kirjanduslikku loomingut. Veebruarikuu jooksul ta kirjutas „Käkimäe käo“ ja novelli „Nõia tütar“.

Liiva haigus omandas järjest kohutavama ilme. Nii öösel kui päeval hirmutasid teda salapärased viirastused. Alati oli Liiv hirmul, et teda valvatakse, vahitakse ja ärritatakse. 1894. a. alul ta sattus märatsemishoosse, põletas oma jutu käsikirja ja tsenseeritud luuletiskogu. Kuna Liiv oli muutunud kaasinimestele kardetavaks, saadeti ta sama aasta märtsis Tartu kliinikusse. „See oli kurb teekond, kus Liiv metsakohas salakõnet kuulas, tema kaaslased aga seisukorra ebamugavuse tõttu aralt vaikisid.“¹⁾ Enne jaanipäeva lahkus Liiv haigemajast ja sõitis kahe mehe saatel Alatskivile, „teel oma raamatut „Vari“ meelepaha lahutuseks lugedes.“²⁾ Esialgu jäi Liiv paariks aastaks oma vanemate tallu. Tavaliselt ta elutses üleval pööningul, et eemal olla laste kisast ja politseinikkude varitsemisest. Mõnikord nähti Liiva karja hoidmas — „palja jalu, räbalais, vana kaabulott peas.“³⁾ Vald maksis tema ülalpidamiseks 25 rbl. aastas.

Alates 1896. a. suvest ei püsinud Liiv pikemat aega oma isatalus. Ta põgenes salaja läbi soode ja metsade oma sugulaste juurde, esiti Pujanile, pärast Kavastu-Koosale, Plakso-Madise tallu. Noil aastail ta kirjutas kunstikaunid luuletised „Üle vee“, „Minu luule“ ja „Laulikutele“. Ehkki Liiv oli kehaliselt haletsemisväärse seisukorras, janunes tema kunstnikuhing ilu järele. Oma kaaskutselistele, kes tol ajastul olid teda täiesti unustanud, lausus ta päteetiliselt luuletises „Laulikutele“:

*Mis mu põues pakitseb,
Mis mu meele nukraks teeb,
Mis mind ära ehmatab,
Kogunisti kohutab:...*

*On ilu, elu, valu
Nii palju ilma sees,
Ja sellest kõik nii vähe
On teie lauludes.*

1) Fr. Tuglas „Juhan Liiv“, lk. 236.

2) J. Liiv „Enesest ja teistest“, lk. 29.

3) Fr. Tuglas „Juhan Liiv“, lk. 246.

1902. a. kevadel oli Liiv jälle oma kodukohas Rupsil. Ta valvas oma ema surivoodi ääres. Seal meenub talle, kuidas ema tema eest kätkest kuni meheeni oli armastavalt hoolitset-

„Jah, ema oli mulle väga armas,“ lausub Liiv laastus „Enesearmastus“. „Seda tundsin ma iseäranis siis, kui ma pikemat aega kodunt ära olin olnud... ja nüüd jälle koju tulin. Siis olid vanadusekortsud ema näol mulle magusad näha — süda puhkas nende sees imelist puhkust — hea oli mul siis olla, tunda... Mind, keda kisatundidel öökullidele lubatud ja hulga-poeglise perekonna pärast küll sadakorda surmale soovitud, oli temal nii südamearmas näha“...

Sama aasta maikuus sur-
nud ema mälestusele pühen-
das Liiv lihtsa, kuid liigu-
tavalt südamliku laulu „Üks
suu“.

Juhani Liiv

ÜKS SUU.

*Üks suu, nii wana
kui mullake;
ja mõttis nägu,
nii wagune.*

*Ja mõttis nägu,
nii aus ta,
nii waikne, walul
ja sõnata.*

*Nii aus, nii waikne,
nii mullane,
nii selge ja õige
ja kullane.*

*See on mu ema,
mu mullake;
see on mu ema,
mu kullake.*

Kümme viimast eluaastat. Seitse aastat rändas Liiv vaimuhaigena Alatskivi ümbruses ringi, ilma et üldsus tema kurvast saatuseset osa võttis. Temale tundsid kaasa ainult lähemad sugulased ja tuttavad, kuna laiemad ringkonnad olid teda hoopis unustanud. Uuesti hakati Liiva õnnetut elukäiku jälgima

1902. a. suvel. Dr. J. Luiga käis Rupsil Liiva tervisliku olukorraga tutvumas ja teatas sellest „Postimehe“ toimetusele. Varsti ilmusid „Postimehes“ meeldetuletused ja lugupidamise avaldused haigele luuletajale. Eriti kaasatundvalt kostsid G. Suitsu allegoorilise laulu „Käkimäe käo“ sõnad, mis pühendatud õnnetu Juhana Liiva mälestusele:

Unustan'd kägu on koguni
Need, kell' ta korra kukkus.
Kas siis kõik tänugi täiesti
Kukkuja vastu hukkus?!¹⁾

See mõjus virgutavalt unustatud kirjanikusse. Liiv astus jälle ühendusse oma kirjandussõpradega. Ta käis venna juures Väike-Maarjas ning viibis tuttavate pool Tartus ja Tallinnas. „Postimehes“ ilmus 1903. a. kaheksa-aastase vaheaja järele Liiva üldtuntud luuletis „Nõmm“.

*Igaw liiv ja tühi väli,
Taewas pilwine;
Jõuan tulles metsa ääre
Tuleb nõmme tee.*

*Männi roheline sammet
Üksik metsa tee,
Pedak heleroheline,
Kask kuldkollane.*

*Pedak heleroheline,
Kask kuldkollane!
Nõmm on sügisele
Langend kaenlasse.*

1904. a. ilmus trükis Juhana Liiva *Kirjatööde kogu*, mis sisaldas 53 luule- ja 33 proosatööd. „Alles nüüd oli Liiv saanud tõesti rahvalikuks, üldtuttavaks kirjanikuks.“²⁾

Oma viimased eluaastad veetis Liiv kodutu hulkurina. Kuski ta ei leidnud rahu oma haigele hingele. Kirjanikust sõbrad püüdsid tema seisukorda parandada, muretsedes temale rahalist abi ja peavarju. Näit. kirjutas Kitzberg ühes üleskutses Juhana Liiva päratust olekust: „Tema silmaaukudest vahib nälgi välja... Vagusat, puhast nurgakest, vähegi inimeseväärilist seisukorda tuleks talle soetada.“³⁾ Kaastundlikud eesti haritlased ei jätnud abistamast Liiva. Nii andis talle prii ülalpidamise ja korteri Laiuse kirikumõisas õpetaja Köpp. Kahjuks ei püsinud Liiv seal kaua. Oma suurusehullustuses ta unistas Poola kuningatroonist, tehes reaalseid katseid Poolamaale pääsemiseks.

Liiva viimseks eluasemeks oli Plakso-Madise talu Kavastukoosal, kus ta elas oma lallepoja naise Anna Liiva hoolitsusel.

1) „Postimees“ 1902, nr. 175.

2) Fr. Tuglas „Juhana Liiv“, lk. 258.

3) „Postimees“ 1909, nr. 259.

Ka oma viimsel eluaastal ei loobunud Liiv rännakuist. Ta võis kümneid kilomeetreid matkata tuisu ja külmaga, hõlmad lahti ja rind paljas. Tuisk tundus talle tervendavana ja heana.

TUISK.

*Need lumelained väljal,
nad on nii armsad, hääd,
kui süda on tusas ja palaw,
nad jahutawad pääd.*

*Ja põhjatuul on nii lahe,
nii lähedaks läheb pää;
jah, isegi surm on nüüd mahe
ja isegi hukatus hää.*

Raske haigus, tiisikus, kiskus ta 1913. a. kevadtalvel haige-
voodisse. Kurbusega ta kõneles enda surmast, vaadeldes läbi
akna lumehelvete lendu: „Oh kui hea oleks nii pehmesse pad-
jasse heita, ja siis surra. Surra? Jah surra ilusti, tasa, püha-
likult, lume saju käes. Oh kui hea!“¹⁾ Sama meeoleolu tõlgendab
tema luuletis „Lauliku talve üksindus“.

*Lumi tuiskab, mina laulan,
laulan kurba laulukest.
Lumi keerleb tuulehooga,
minu süda waludest...*

*Lumi tuiskab, mina laulan,
laulan kurba laulukest,
laulan, kuni ise kaetud
olen jääst ja lumedest.*

Lumehelbed liuglesid tasakesti ka Juhan Liiva surmapäe-
val 18. novembril 1913. a., mil ta kell 2 päeval teenijatüdruku
käte vahel suri. Nädala pärast ta maeti Alatskivi surnuaiale.
Sinna püstitati tema kalmule 1924. a. suvel hauasammas, mille
välispoolle leidub lootusrikas ühelauseline laul „Kui tume veel
kauaks ka sinu maa“.

*Kui tume veel kauaks ka sinu maa
ja raske su koorem kanda,
kui enam ei jõuaks, ei jõuakski sa
su soowide siniranda, —*

*täht süttib ehk taewas su üle veel,
lill tärkab su haua pinnast
ja sinu mõte ja sinu meel
kord tuksub su rahwa rinnast —*

*ja liigub ja loob ja lehwitab
ja kaunid radasid rajab,
su rahwa koda see ehitab
ning põlwest põlweni kajab.*

Otsides Juhan Liiva traagika põhjusi, tuleb esmajoones
nimetada tema nõrka tervist. Ta oli lapsepõlvest saadik

1) Fr. Tuglas „Juhan Liiv“, lk. 335.

põdur: kannatas sageli seedimisrikete, peavalude ja unepuuduse pärast. Kehalise nõrkusega käis kaasas hingeline hellus, mistõttu ta oli äärmiselt tujukas ja ülitundlik. Haigus nõrgestas

Juhan Liiva haud Alatskivi kalmistul.

Liiva elujõu ja tekitas temas saamatuse- ja abitusetunnet. Samuti ta muutus hädise tervise tagajärjel tahtejõuetuks. Tal polnud kunagi püsivust pidevaks töötamiseks. Teiseks põhju-

seks osutub aineeline kitsikus. Liiva rõhus alati teadmine, et ta on vaene. Varakult surus vaesus raskemeelsuse pitseri tema hinge. Kolmanda põhjusena väärivad mainimist kitsad olud, mille ränkust tol ajal pidi iga eesti kirjanik oma turjal tundma, veel enam aga nõrga kehaehitusega õrna-loomuline Juhan Liiv. Tuletagem näitena meelde tema raskeid töötamistingimusi „Sakala“ toimetuses, millede kohta lausub iseloomustavalt Tuglas: „Nii oli tema argielu siin kitsas ja hall, nagu võib olla kõige kehvemal vaimu-proletaarlasel.“¹⁾ Järelikult vilets tervislik seisukord, hingeline õrnus, aineeline kehvus ja tollaegsete ühiskondlikkude olude kitsus olid peamised põhjused, miks Liiva elukäik kujunes nii kurvaks, et ta kogu oma meheea (1893—1913) pidi veetma nõdrameelsuse varjus, ja tegelikus elus, näit. ajakirjanikuna, oli saamatum kui tema kaasaegsed kirjanikud.

Ometi hindame Liiva enam kui paljusid tema kaasaegseid, pealegi mitte kaastundmusest tema traagilisele saatusele, vaid kirjandusliku loomingu kunstiväärtuse seisukohalt! Siin seisame terava kontrasti ees: ühel pool kehaline nõrkus, teisel vaimline suurus. Et inimesena vilets ja haige Juhan Liiv tõesti kirjanduse alal kehtvat ja väärtuslikku on pakkunud, selleks jälgigem tema lüürikat ja jututoodangut.

B. Juhan Liiva lüürika.

Luuleloomingu algus (1882—1894). Teatavasti hakkas Juhan Liiv katsetama luulepõllul pärast ebaõnnestumist muusika alal. Esimesed laulusalmikud ta kirjutas Väike-Maarjas Avispea koolimajas. Tema esialgseks kirjanduslikuks autoriteediks oli vanem vend Jakob. Kui Juhan Liival valmis mõni luuletis, läks ta venna juurde ja palus temalt arvustavat otsust oma värsikatsete kohta. „Jakob arvustas tema katseid valjult, kuid õiglaselt.“²⁾ Enne Juhani luuletiste avaldamist ajalehtede veergudel ta parandas ja täiendas neid värsitehniliselt. Seepärast võib märgata Liiva varemait luuletisis venna Jakobi siluvat kätt.

1) Fr. Tuglas „Juhan Liiv“, lk. 100.

2) Fr. Tuglas „Juhan Liiv“, lk. 64.

Nagu rahvusliku ärkamise järelaja lüürika oli mõistusepärane ja tundekehv, samuti on Juhan Liiva esimesed luuletised vähese tundelise sisuga. Nad on loodud küll kindlas värsmõõdus, aga ei sisalda isikulisi elamusi.

Liiva esialgsed luulekatsed ei pääsenud trükki. Alles 1885. a. leiame ühe tema noorpõlve luuletise „Virulase“ veerudel pealkirjaga „M a i k u u ö ö“.

MAI KUU ÖÖ.

1885.

*Õrn Mai kuu hommik ime ilul koitis
Ja lahkelt laulis linnukeste koor,
Maapinda kattis kaste hõbeloor —
Mis muru rinda rikkalikult toitis.*

*Ja järwe pinnal koidu walgus läikis
Ning tasa liikus kuldne laeneke —
Ja wete woodes uinus kalake . . .
Mu mõte kaugel õnnemeres uitis.*

*Siis täitis magus soow mu südame
Oh et nii waikne oleks armu tee
Kui selles otsatumas sini saalis!*

*Ja siiski tormid tõusid kohinal,
Ja järwe pinda peksid mässawal.
Mu süda — nõnda arm end sulle maalis.*

See sonett on tihedas seoses eesti järelromantilise lüürikaga. Raske on eraldada „Mai kuu ööd“ Jakob Liiva ja Tamme vastavaist sonetest, mille eeskujul ta on loodud.

Uued jooned ilmnevad Liiva lüürikas „Oleviku“ ajajärgul. Grenzsteini nõuandel loobus Liiv korrapärase vormi harrastusest ja hakkas enam luuletiste kõlalist külge viljelema. Tema luule muutus seetõttu kunstilisemaks ja algupärasemaks. Liiva paremaid laule sellest ajastust on „Mets kohas“ ja „Lume helbeke“.

METS KOHAS.

1891.

*Mets kohas tumedalt, tõelt . . .
Ma kuulasin himuga.
Ta kohin tiibi laotas
Mu üle ju hällissa.*

*Ta tume kohin jäi rinda,
Sääl kohab nüüd alati —
Ma nagu tad taga leinan,
Ei rõõmsaks saa ialgi.*

Võrreldes „Mai kuu ööd“ tundelauluga „Mets kohas“ märkame, et esimene on vormikindlam ja riimipuhtam, teine aga tundesügavam.

Liiv alustas oma luuletoodangu armastusluuletistega. Nähtavasti andis selleks tõuke tema tutvumine Liisa Goldingiga. Hiljem ta siirdus isiklikkude meeleolude kujutamisele, millisel alal ta saavutas tähelepanuvaid tagajärgi.

Esimesel katsetamisajajärgul ei paku Liiva luulelooming midagi väljapaistvat. Tema toleaeelses lüürikas kajastub ilmselt järelromantilise luule mõju. „Liiv jälgib a. 1882—1894 ajajärgu üldist ebaisikulist luule-šabloonit ega tõuse pea kusagil üle valitseva tasapinna.“¹⁾

Liivale endale oli see luuleperiood küllalt tähtis. Ta tutvus värsitehnikaga, kujundas oma kirjanduslikku annet ja võttis välismõjustisi vastu. Tema esimeseks kirjanduslikuks eeskujuks oli vend Jakob, siis Grenzstein ja lõpuks vene luuletaja Koltsov. Viimase lihtsavormilised luuletised juhatasid Liiva temale vastavasse luulevaldkonda. Koltsovi rahvapärase luule mõju Liiva lüürikasse märkame näiteks laulus „Rukki vihud rehe all“.

RUKKI WIHUD REHE ALL.

*Puhtal põrandal,
puhta rehe all
uudisvihud, nad
ahet ootavad.*

*Waikus pühalik
raskeis wihkudes,
kuldseis kõrredes
puhtal põrandal.*

*Puhtal põrandal,
puhta rehe all
rahu pühalik,
mõte wihkudes...*

*Küll nad mõtlewad,
kuidas wanake
walgejuuksene,
seemne kukutas —*

*waga meelega,
waikse soowiga:
õnne talule,
õnne majale —*

*õnne pojale,
pojapojale,
pojalastele
ikka, igawest'!*

Luuletised isiklikust saatusest. Liiva algupärane lüürika algab alles tema haiguseaastatega. Luuletiste kaudu väljendas Liiv eeskätt omi elamusid. Ta ei luuletanud selleks, et teistele pihtida oma kannatusi ja valusid, vaid ta tundis sise-

1) Fr. Tuglas „Juhan Liiv“, lk. 278.

mist tarvet oma hetkelisi meeleolusid luulevormis iseenda le avaldada. „Ma endal' tahan laulda“, sõnab Liiv ühes luuletises.

Juhan Liiva tundelaulud on vahenditult seotud tema traagilise saatusega. Ta oli nõdrameelsena kohutatud hirmuäratavaist viirastusist, tema ideaalid kaugesid ja osutusid kättesaamatuiks. Süngena tundus Liivale nii isiklik elu kui luule.

MINU LUULE.

1896.

*Mu luule, sina oled
kui haige tiiwaga lind,
kel kull ära kiskund tiiva
ja kellel haige rind.*

*Kui haawatud kotkas oled,
kes tõusis pilwe pool',
ja kui ta üles tõusis
siis tabas küti nool.*

*Nüüd hoigad haledalt üksi
all pimedas tihnikus
ja waatad haledalt üles,
kus lendab su igatsus!*

Isiklikust elust teab Liiv kõnelda ainult raskustest, muredest ja kurbustest. Kadunud emale ta kurdab oma õnnetut saatust, nimetades end *s u r n u h a u a k s*, lootusetuks *h a i g e k s*.

EMALE.

*Oh mu armas emakene,
oh mu kallis emake!
Surnuhaud ma ise olen,
astes sinu hauale.*

*Käi mu järel! õpetasid,
käi mu järel, pojake!
Ei ma sinu järel käinud, —
neiu jälgil, emake!*

*Kelle jälgil olen käinud,
oh ei seda tea ma,
emakene, — enda jälgil,
wahest wõiksin ütelda.*

*Neiu jälgil mina käisin,
neiu jälgil, emake.
Annaks suud ta saapa talla',
minu südant talland ta.*

*Luule jälgil mina käisin,
tuule jälgil käisin ma,*

*hiljem, hiljem, emakene,
unistasin: kodumaa!*

*Oli arm mul unenägu,
laske näha edasi.
Isamaa, — kui petis kägu.
Elada ei tahagi.*

*Oh mu süda, ta on haige,
on nii haige, emake!
Oh mu süda, ta on haige,
rohtu ei saa temale.*

*Ei ma adra järgi kaswand:
teisi wendi oligi;
ei ma kooli järgi kaswand:
waene olin liiati.*

*Karja jälgil mina käisin,
tuule järel, emake, —
karjas ainult metsakaja, —
luule jälgil, emake!*

Waene oli meie talu,
waene ilma otsata,
pilgata sain palju, palju, —
wahest mõnda lugeda!

Rehkendada ma ei mõistnud
koolis, ega — eluski,
rehkendada numbritega,
mesikeelel — samuti!

Ei ma silmakirja mõistnud,
sina olid tõsine!
Ei ma roomata ka mõistnud —
sa ei roomand, emake!

Midagi ei mõistnud mina:
waene olid, emake!
Unistasin, emakene:
karjas palju kuldset aega!...

Oh ei sindki mina tunnud,
kallis, kallis kodumaa!
Kus siis lagund talumaja
ennast mõistab vaadata!

Kõrget, suurt ma leidsin üles
sind ei leidnud, kodumaa.
Palju tähti taewa süles —
sind ei siiski näinud ma.

Kui nad mulle haiget tegid,
pilkasid su madalust,
emakene! — siis mu süda
wõttis Eesti armastust!

Hilja, hilja, emakene!
udust olin wäljas ma:
hilja — hilja, emakene,
waremeid jäin vaatama.

Minu isamaa on waene,
oh mu hella emake;
tema üle uhab laene —
aastasadu — alati!

Oh mu isamaa on waene,
mina ise waene ka.
Ühest on ta üksi rikas —
murest, hädast otsata.

Leian siiski kadund kinda,
awaldan maailmale!!

Oma noorusaegagi ei suuda Liiv õnnelikuna meenutada.
Ta pole saanud vajalikku kooliharidust, et oma isamaa ja rahva
kasuks vääriliselt töötada. Seepärast on teostamatuks jäänud
tema kõrged igatsused ja suured lootused, nad on valmistanud
talle vaid südamepiinu.

MINE ÄRA.

1909.

Mine ära, mu noorus, sa —
sind mina näha ei kannata!
Mine ära, au, kõrguste unistus,
nagu paha südametunnistus!

Mine ära, igatsus tuline,
tegude himu, lootus kullane.
Auline eesmärk, au warigi,
mine — ülearu olete.

Minge sinna, kus mehed walmiwad,
laulutarkade lauas istudes,

wanatarkade juttu kuulates,
kangelaste tegusid imestes.

Minge sinna ja wiibige sääl:
lootus ja tulewik nende pääl,
kes on loodud radade rajajaks,
kodule kaunile kaitsejaks.

Mulle miks tulete haiget tegema,
mulle miks heljute südamepiinaks te,
mulle miks õhkaid puistate
rinnale haigele, rinnale haigele!

Kogu elu kestes rändab laulik elava hauana, pea kohal
vaskne taevas ja jalgade all kumisev maa.

Wask oli taewas mu üle,
maa põudne, kumisev raud,
ja ise kõndisin ümber
kui wankuw, elaw haud.

Nii loodusesemeil kui loomadel on igal oma asukoht, aga
tema on täiesti koduta.

Kiwi kukkus kiwi juure 1910.
jõgi püüdis meresse,
koerakutsik ema juure,
ema juure — ussike.

Kuhu lähen mina, waene,
kelle juure, koduta?
Oh mu wend, mu sõsar, naine,
ema, isa, isamaa!

Luuletaja leiab, et ta on „vaevaks enesele ja teistele“,
ning palub ahastuses kaasinimestelt andeksandmist.

Andke waese! eksijale warju
andke andeks nõdrameelsele,
kellel paremat ei olnud teha:
waewa teistel, häbi endale.

Nagu päratu vaeslaps ta pöördub ööpimeduse poole, et see
teda süleleks ja varjaks.

Tule, öö pimedus,
Wõta mind sülle.
Minu päike ei tunne mind,
öö jäänd mulle.

*Ainust tähte sääl pole,
minul on kole.
Warja mu üle.*

Lakkamatult kostab tema kõrvu varasemast lapsepõlvest saadik salapärane helin, ähvardades enda alla matta lauliku hinge.

HELIN.

1910.

*Kui mina olin weel wäikene mees,
üks helin mul helises rinna sees.*

*Ja kui mina sirgusin suuremaks,
läks helingi rinna sees kangemaks.*

*Nüüd on see helin pea matnud mind,
ta alla rusuks on raugenud rind.*

*See helin mu elu ja minu hing,
tal kitsaks on jäänud maapäälne ring.*

Isikliku saatuse laulud heidavad valgust Juhan Liiva kannatavasse hinge. Me ei leia neis ühtki ülistusavaldust iseendale ega süüdistust kaasinimestele. Laulik nimetab ennast õnnetuselinnuks, vaaseks eksijaks ja kodutuks hulkuriks. Alistudes oma kurvale saatusele kannatab Liiv mitte niivõrd isiklikkudel põhjustel kui isamaalistel.

Isamaalaulud. Peale luuletiste, mis kõnelevad isiklikust saatusest, on Liiv meile pärandanud isamaa-, loodus-, armastus- ja mõtteluulet.

Liiv on nii lähedases seoses isamaaga, et ta samastab isiklikku saatust kodumaa omaga. Ta armastab oma maad ja rahvast südamesoojemalt kui iseennast.

ISAMAALE.

1906.

*Ma tean, liig selgesti tean,
mis oled sa, mu isamaa!
Seda tunda sain uneta öödel
ja kõigil mu waewastel töödel —
wõin julgesti ütelda:*

*Sa oled seesama elu,
mis sinult pärinud ma;
sa oled seesama elu,
sa oled seesama walu,
mis minult saad tagasi sa.*

*See walu, mis sinul, on püha,
on minule püha ka:
ma pärinud seda su käest
mu nõrkusest ja mu wäest,
mu walude isamaa!*

*Ja sinu häda minu häda,
ja sinu õnn minu õnn ka,
ja sinu waesus ja rikkus
ja sinu eluea pikkus,
on minugi, isamaa!*

So ütled, et me laulud nii väga kurbad alla. Miks ei jaa nad jeda ka alla? Täna ehitatakse meile ma jõe ääres — see piir, keda me enne jamaaga nimetasime see armastatud rehvai, Neola me enne jõe ääresidest? Laenu — need kaaluvad wäljelt mu jõe. Mis allu ma jäänud waele jõe ääres ja jama Neola teha? Chi-dagi! Kinni kustub eluga — Kiho, Kabe Karikoo! Eesmärk, mille peale pealawaste pühitud, on nii ironiseeritud Kaugel — mitte edew aas hionu, waid õnnetu jamaa — Kaugel see nii ihaldatud tänapäev, seft kui on null jelle torwis kälbuline Kval. heridus ja teaduse wäsi teaduste Nüfaps? Kuhu jääb — kuhja kälbea?

Liiva käekirja näide.

Õnnetut Eestimaad ehiks Liiv kauneimate ehetege, et sellega kodumaa kurba ja rasket saatust pehmenendada.

MA LILLE SIDEME WÕTAKS.

1907.

Ma lille sideme wõtaks —
sind köidaks sellega,
sind köidaks sellega ühte,
oh õnnetu Eestimaa!

Ja armastuse ma wõtaks,
wõtaks truuduse, aususe ka,
ja köidaks sellega ühte
sind, kallis kodumaa.

Ma taewa sina wõtaks,
wõtaks päikese särawa,
wõtaks eha, wõtaks koidu —
sind köidaks sellega.

Ja were sideme wõtaks,
wõtaks wenna südame ma —
ja köidaks sellega ühte
sind, õnnetu Eestimaa!

Liiv pole passiivne isamaa-armastaja, waid ta ülimaldiks püüdeks on ohvrimeelselt töötada kodumaa kasuks. Ükski takistus ei suuda tõkendada tema rahvuslikku võitlust. Väsimatu mesilasena ta taotleb isamaalist ideaali.

TA LENDAB MESIPUU POOLE.

1905.

Ta lendab lillest lillesse
Ja lendab mesipuu poole.
Kui kõuepilw tõuseb ülesse —
Ta lendab mesipuu poole.
Ja langewad teele ka tuhanded. —
Neist koju jõuawad tuhanded
Ja wiivad waewa ja hoole —
Ja lendawad mesipuu poole.

*Nii hing, oh hing, sa raskel a'al,
 Kuis ihkad sa isamaa poole,
 Kas kodu sa, kas wõõral maal:
 Kuis ihkad sa isamaa poole!
 Ja puhugu sulle säält surma-tuul:
 Ja lennaku wastu surma-kuul:
 Sa unustad surma ja hoole —
 Ning tõttad isamaa poole.*

Liiva isamaalauludest eraldub liik luuletisi, mis on tuntud messianismi-luulena. Neis luuletisis ennustab Liiv esimesena prohvetlikult Eestile riiklikku iseseisvust.

KAS NÄITAD?

*...Ei! ükskord waba olla
 on iga rahwa soow,
 ja see aeg võib küll tulla
 ei keela ükski hoow!*

*Ta, taewane linn, ta elab
 weel juudi lugudes,
 ei enam tal keelt, ei rahwust,
 ja ometi südames!*

*Kui Tiituse tööd ei tehta
 just iga rahwaga,
 saab aeg tulema, näete,
 et wabad on nemad ka.*

*Ja nõnda on lugu ka Eestis
 ja nõnda on elu kiik:
 ükskord — kui terve mõte —
 ÜKSKORD ON EESTI RIIK!*

*Kas aastatuhanded mingu,
 siis wahest see haiget ei tee,
 et suurte rahwaste kõrwal
 on waba ka wäikene.*

Nagu esitatud isamaaluuletised osutavad, esinevad Liiva lüürikas uued isamaalised motiivid. Tema suhtumus kodumaasse on palju isikupärasem kui ärkamisaegses lüürikas. Võime kindlasti väita, et Juhan Liiv on eesti kirjanikest kõige enam kaasa tunnud meie kodumaa saatusele, kuigi isamaa temast nii vähe hoolis.

Loodusluuletised Omapärane ja rikkalik on Liiva looduslüürika, millest erilist tähelepanu pälwivad lühiluuletised. Neis antakse looduspilt paari vihjega, lihtsate joontega. Tavaliselt alustab Liiv looduslaulu mõne üksikeseme või -nähtuse, nagu lille või lehtede langemise kirjeldamisega, ja pärast võrdleb maastikupilti oma meeleoluga. Näiteks lühilaulud „Lehed lang'sid“ ja „Oh kanarbik, oh lilleke“.

LEHED LANG'SID.
1897.

OH KANARBİK,
OH LILLEKE!

Tuulehoog lõi wetesse
lehed lang'sid laintesse:
lained olid tuhakarwa,
taewas üle tinakarwa,
tuhakarwa sügise.

Oh kanarbik, oh lilleke,
nii kõle, kõle sügise!
Nii wäsinud, nii kurb on meel,
sa pehmelt, õrnalt õitsed weel,
oh lilleke!

See oli hää mu südamel:
sääl olid tunded tuhakarwa,
taewas üle tinakarwa,
tuhakarwa sügise.

Oh kanarbik, oh lilleke!
mind kurbus rõhub rängasti:
sääl arm, sääl surm, sääl sügise, —
su silm nii taewasinine, —
oh lilleke!

Mõlemad esitatud sügislaulud peegeldavad meeoluliselt Liiva nukrat meeolu. Sügis oma tinakarva taevaga ja koltunud lehtedega vastas täiesti tema süngele tundelaadile. Ta tajus sügismaastikus kurbust ja õrnust nagu oma hingeski. Sügis oli Liiva lemmikaastajaks, nagu ta ise tähendas: „Ilus septembri ilm on mulle alati kõige armsam olnud.“

Vaadeldes sügisel langevaid lehti, unustas Liiv oma südamevalu ja tundis endas rahuldust. Iga langeva lehega kajas tema südames kevadel puude lehtedelt kostnud linnulaul.

TUUL RABISTAB LEHTI MAHA. 1897.

Tuul rabistab lehti maha,
pilw kihutab rutuga
ja sügaw sügise koha
käib üle karjamaa.

Need kadunud kewade keeled,
mis hõisand kewade aul;
neis helisend ööbiku hääled,
olnd iga lehe all laul.

Siin istun ma kase alla,
kuis enne istunud ma.
Kuis enne, tuul kisub puist lehti
ja keerutab nendega.

Nüüd iga lehega langeb
laul maha murule, —
nüüd iga lehega langeb
laul mulle südame.

Veel lihtsamate ja lühemate väljenditega ta kirjeldab kevade tulekut.

TULEN, TULEN! 1900.

Paju otsast patsatas
lobjakuda,
lepa otsast latsatas
sula lunda.

Hüüti õhus ülewal:
kuulen, kuulen!
Mina tulen — kewade —
tulen, tulen!

Mõnes looduslaulus kasustab Liiv u u d u s e n a r e a l i s t -
likku ja naturalistlikku stiili. Ta julgeb esmakord-
selt kõrvutada sõnnikut õitega. See osutab tendentsi „näha
loodust... hoopis värskemalt ning loomutruumalt“¹⁾ kui ärka-
misaegses romantilises luules.

ÜKS SUWE PÄEW.

1896.

...Siin perenaise käsi hoolet tegew,
hulk kistud rohtu eemal hunikus.
Aed lõhnab sõnniku ja õite lõhnast,
muld must kui siid. Siin hool ja õnnistus:

Sääl ajab kõrwits ennast laiali
ja küüslauk peenra äärel nagu muru,
sääl kaalik, porgand kaswab priskesti,
siit rohi kistud, kohendatud puru.

Ta hoolas olnud hommikuses wilus.
Nüüd waewatasuks hiilgawam tal kroon:
töösinus siin wiljakandwas ilus,
sääl lillekuhi eemal nagu troon.

Loodusnähtustega on Liiv niivõrd ühte kasvanud, et tema
meeleolud vahelduvad ühes loodusliku ümbruse ja ilmaga. Nii
ta sureb igal õhtul ja hommikuti sünnib värskendatult, uuena.

UUS JA WANA.

Ma astsin hommiku õue,
tuln meeletult tagasi:
kõik end'ne elu surnud,
uuest' sündind ma jällegi.

Kõik elu, ta oli wangis,
oli rauas, ahelas,
oli midagi selle wahel,
mis põues lainetas.

Nii iga päew ma suren,
suren alalõpmata
ja tuhatkorda süda
kokku käänab waluga.

Nii igal hommikul ärkan
ma uuest' sündinud.
Siis uuesti ära suren,
uuest' ärkan muudetud.

Liiva looduslüürika on realistlikku laadi, hingestatud luu-
letaja kaasatundvast südamest. Oma lihtsuse ja lühidusega
mõjuvad tema looduslaulud üllatavalt. Kuna neis kujutatakse
konkreetseid pilte eesti maastikust, jätavad nad tõelise mulje.
Eriti kaunid on Liiva lühiluuletised sügisloodusest, millest
tuntum „Igav liiv ja tühi väli, taewas pilvine“...

1) Fr. Tuglas „Juhan Liiv“, lk. 287.

Armastuslüürika. Liiva lüürilistest lauludest on kõige väiksema kaaluga tema armastuslaulud, mis liituvad otseselt ärkamisaegse armastusluulega. Siin kohtame *kuldseid lokke*, *õitsvaid palgeid* ja *roosihuuli* nagu vanaromantilises lüürikas. Näiteks tema paremaist armastuslaulest „Sa tulid“.

SA TULID.

1904.

*Sa tulid nagu päikene,
kui hommik tulid sa.
Sa tulid nagu päikene,
ja ilm löi särama.*

*Sa tulid nagu päikene
ja paistsid südame —
ja kadusid kui päikene
öö musta hõlmasse.*

Üksikuna seisab erandlikult Liiva armastusluules musikaalne luuletis „Üle wee“. Selle laulu mänglev rütm on autorile endale väga imponeerinud.

ÜLE WEE.

1896.

*Üks laewuke
lääb üle wee,
lääb üle wee
ja lainete.*

*Mu armuke
ja kullake —
läks üle wee
ja lainete.*

*Kuid laineke
ei kõnele
mul üle wee
ja lainete.*

*Kui walge luik
kaob üle wee,
kaob üle wee
ja lainete.*

*Silm kaugele
käib üle wee,
käib üle wee
ja lainete.*

*Mu armuke
ja kullake —
on üle wee
ja lainete!*

Mõtteluule. Tundesügava lüürika kõrval on kirjutanud Liiv rea mõtteluuletisi, et valgustada piltlikult kõlbluseküsimusi, paljastada pahesid ja selgitada üldisi elunähtusi. Ta kirjeldab vaese viletsust, enesepettust, jahimehe upsakust jne. Suurema mõju saavutamiseks ta kasustab mõttelauludes ohtrasti sõnakordusi, sellega lähenedes väljendusviisilt rahvalauludele.

OMAKASU.

1898.

*Mina istun toas muredes...
Omakasu lääb mööda teed,
omakasu haugub õue all,
omakasu wahib wärawal,
omakasu lääb kohtumajasse,
omakasu lääb kihkel kiriku,
omakasu lääb koolimajasse,
omakasu istub lastega lauale,
omakasu käib läbi külalateed,
omakasu lääb wallast walda,*

*omakasu lääb linnast linna,
omakasu lääb ilmast ilma.*

*Tema wahib su silma, su lusika,
tema istub su südame äärele:
wereke, wereke, ära tuksu sa, —
tema, omakasu, wõib ära ehmata!
Kargab siis krapsti kohtumajasse,
kargab siis kopsti kohtulauale,
waatab, mis ta sult jälle kasu saab,
omakasu ju ikka — läbi aab.*

Isikustades oma kasu laseb autor teda kõikjal esineda. Kuskil ei vabane inimesed neid meelitavast ja varitsevast omakasupüüdlikkusest.

Samasuguse kujukusega kirjeldab Liiv halva südametunnistuse tekitatud piinu luuletises „Hõlpsam on mägesid tõsta“.

Hõlpsam on mägesid tõsta, 1909.
kergem on kaljusid kanda,
hõlpsam on ilmasid hoida
kui südametunnistust halba:

Jõuad sa, ehk ei jõua sa,
sured sa, ehk ei sure sa —
päike paistab kui päikene,
koit on süütuse läikene!

Südametunnistus aga sööb sind,
südametunnistus maha lööb sind;
tumedas elad sa, kumedas kõnnid sa
südamekoormaga.

Vaimulikku ilmet omab ülistuslaul „Sa oled hää ja puhas“, milles kujutatakse Jumala headust ja võimsust. Selle luuletise kahes keskmises salmis esinevad kujukad antiteesid.

SA OLED HÄÄ JA PUHAS.

Sa oled hää ja puhas,
oled püha ja oled suur;
ja sinu kuldses luhas
on kõigel, mis kõrge, juur.

Sa oled sõjawäed söönud
ja kaitsed üht kõrrekest;
sa oled kuningaid lõõnud
ja tõstnud orjameest.

Sääl oled weel sina wõitnud,
kus kõik olid kaotand;
sääl oled weel sina kõitnud,
kus kõik olid laotand.

Suur oled! Ja suur on su rahwus,
kes tunneb, taewane, sind!
Sest sinus on wägi, on wahwus
ja suurus ja kõige hind!

Selgejooneliselt eraldab Liiv laulus „Kaks ilma“ tundmusevaldkonda mõttemaailmast. Ühel pool, kus valitseb mõistus, on kõik kindlaks määratud — nii vahendid, otstarve kui aeg, teisel aga — tundmusteregioonis — pole eesmärke ega seadusepärast.

KAKS ILMA.

1890.

Kõigel, mis mõistus määrata jõuab,
Sihtisid seati, kupitsaid pandi,
Igale nimi ja asegi anti,
Määrati: kuidas? miks? millal?

*Kõigilt, mis tundena südames sõuab,
Walude warjud, ilude wäed,
Igatsus, pisarad — palwel käed —
Küsi sa: kuidas? miks? millal?*

Sihtisid pole sell sillal.

Sellest nähtub, et Liiv pole ainult tundelaulik, vaid on ka selge ja loogilise mõtlemisega kirjanik, kes oma mõtteteri oskab ilmekalt ja napolisõnaliselt väljendada.

Liiva luule kujundiline külg. Juhan Liiva luuletoodang, arvult ligikaudu 1100 tööd, on nii ulatuslikult kui omaduslikult väga mitmekesine. Tema luuletiskogudes leiame mõnesõnalis, ühelauselisi laule, kuid selle kõrval ka pikki paarileheküljelisi luuletisi. Selgitagu seda silmahakkavat ulatuslikku vahekorda alljärgnevad luuletised „Sügise tuul“ ja „Rändaja“.

LIIVA LÜHILAU L „SÜGISE TUUL“.

*Sügise tuul
raputab puul
küürutab kõveral kõrrel
kui sandike!*

LIIVA PIKEM JUTUSTAV LUULETIS „RÄNDAJA“. 1905.

*Tulin linnast. Lumesadu.
Tööd ei leidnud kusagilt —
Lumesadu. Jalad wäsind.
Läbi, läbi näljane.*

*Kuskil teed, ei tulekiiri,
Aeg ju hiline.
Ennäe, tulekene siisgi
Wilgub wiimate.*

*Koputan ja astun sisse —
Lahkelt lahti tehtakse.
Tüdruk wõtab ahjust leiba,
Sooja leiba — mõtelge!*

*Soe saun ja lõhn nii armas —
Tühi kõht — „Kas soowite,
Külamees, wast sooja leiba?“
Murdis tüki minule.*

*Suure tüki sooja leiba!
Oh küll maitses magus see!
Soe leib ja soe süda,
Perenaene tasane.*

*„Kust sa tulid, kuhu lähed?
Kas sul naene, wõõras mees?“
Säält ma tulen, sinna lähen,
Olen waene reisimees.*

*„Mitu wenda sul, wõi öde?
Isa, ema elawad?“
Mina üks! Kibe tõde,
Kõik nad ära suriwad.*

*„Tibi-tibi, tibi-tibi —
Suurem neist on kukeke,
Mul on neli kanapoega,
Jutt neid ajas ülesse...“*

Esimeses luuletises väljendub vaid üks mõttevälgatus, mis pole veel lugejas tärnanudki, kui laul juba on lõppenud. Teises jutustatakse detailselt rändaja oleskelu wõõras saunas. Kui nende laulude võrdlusel meeles peame seda, et Liival mõned

luuletised, nagu „Emale“ ja „Juhtumine“, on märksa pikemad „Rändajast“, siis märkame ilmselt Liiva laulude ulatuslikku erinevust.

Suures ülekaalus on tema luules miniatüürsed laulud. Liiva tuleb pidada eesti lühiluuletiste algatajaks ja innukamaks viljelejaks. Ta valis endale säärase luulevormi, mis ei nõudnud ühe laulu loomiseks enam kui kolm minutit.

Liiv harrastab väikesi salme ja lühikesi värse. Tema lemmiksalmiks on ristriimiga neljarealine stroof ja värssidest ta eelistab kahe- või neljajalgset laulurida. Värsimõõtudest ta kasustab kõige sagedamini trohheust ja daktülit, mis annavad tema luulele erilise sulavuse.

SÜGISENE RAND.

<i>Tuhakarwa lained</i>	(3 trohheust)	<i>üle kahwatanud,</i>
<i>laisalt liiguwad</i>	(trohheus, daktül)	<i>wäsind wäljade,</i>
<i>seisukütkes pilwed</i>	(3 trohheust)	<i>üle halli kõrre</i>
<i>umbsed, igawad:</i>	(trohheus, daktül)	<i>tume sügise...</i>

Reeglipärase trohheilis-daktüülise värsi omandas Liiv vene luuletajalt Koltsovilt.

SÜGISENE LILL.

1897.

<i>Tuule hoogudel,</i>	(trohheus, daktül)	<i>Päike kasinalt</i>
<i>tormi pilwedel</i>	(„ „)	<i>sind on soojendand:</i>
<i>sõuab sügise</i>	(„ „)	<i>pilwe wahelt kord</i>
<i>üle wäljade.</i>	(„ „)	<i>pääd sul silitand —</i>
<i>Karske sügise,</i>	(trohheus, daktül)	<i>nagu lapsukest</i>
<i>karske lilleke —</i>	(„ „)	<i>istmas põrandal,</i>
<i>kauge päikese</i>	(„ „)	<i>keda emakene</i>
<i>wiimne armastus</i>	(„ „)	<i>ära unustand...</i>

Pikemais lauluridades ta tarvitab enamasti jambilist värsimõõtu.

MIS ON KUI WAIKNE WALU HÄÄL?

<i>Mis on kui waikne walu hääl</i>	(4 jambi)	<i>Mu neid on waikne walu hääl</i>
<i>mu südames,</i>	(2 „)	<i>mu südames,</i>
<i>kui kaeblik helin kandle pääl</i>	(4 „)	<i>ja kaeblik helin kandle pääl</i>
<i>ja rinna sees?</i>	(2 „)	<i>ja rinna sees.</i>

Põhimõtteliselt oli Liiv seadusepärase luulevormi vastane. Vaenu soneti vastu ta avaldas järgnevalt: „Kes laulab kõlavais sonettides, — raudriideis see lõbutseb lilledes.“ Liiv loobus

vaba fantaasiat tõkendavast kindlast värsimöödust ning riimist, aset andes vabavärsile.

SINUGA JA SINUTA (vabavärsis).

*Sinuga olen lainetel lõhkuwail,
sinuga janunew palm ma kõrwe mail.
Laew, waene, heitleb hukkawais lainetes,
palm, waene, norutab liiwa sees.
Olen hoone, rusutud maru wael,
olen lille, muljutud tormi käel....*

*Isamaa!
Sinuga olen õnnetu ma,
õnnetum ilma sinuta.*

„Kuid tema suurim vaenlane näib olevat ometi riim,“ väidab Tuglas. „Tal leidub mitugi aforismi riimi vastu. Üks neist kuulub: „Riimiga laul on ilus ja sügav, riimita ilus ja — sügavam.“¹⁾ Seepärast ta on ise riimi kasutamisel ebajärjekindel ja täpsusetu. Jälgigem riime Liiva kunstilisemas luuletises „Noor-Eestile“.

NOOR-EESTILE.

1905.

*Mind ärge austage —
ei iial igane s!
Üks walus wale mõiste
on liikwel aja see s.*

*Nad hirmsad on, mu laulud,
ja hirmus mu süda see s,
nii hirmus nagu mu saatus —
ei, mind mitte igane s.*

*Te austage mehi,
kes kaswand wal g u s e s,
kes teaduses krooni saanud,
kes tööil on sel g u s e s.*

*Ja kui neid mehi ei ole,
siis endil' nad mõelge,
kõik woorused mõelge kokku —
ei mind mitte tõesti!*

*Kõik woorused mõelge kokku
me esiw a n e m a d,
me kallid, kallid kalmud — —
ja endi w a n e m a d:*

*Siis leiata ehk m e h e,
kui üles kaswa t e,
kes oleks noorte e h e,
ja näitaks noorte t e e.*

Sellest luuletisest näeme, kui puudulikud riimid esinevad Liiva luules. Paljud lauluread üldse ei riimu vastastikku, kuna puhtaid riime leidub võrdlemisi vähe.

Seevastu viljeleb Liiv õige ohtrasti kordusriimi ehk refrääni. Vaatamata kordusriimide harukordsele rohkusele paljudes lauludes ei muutu nad lugejale ometi tüütavaks, sest refrääne ei tarvita autor juhuslikult, vaid väljendab neis

1) Fr. Tuglas „Juhan Liiv“, lk. 288.

luuletiste juhtmotiivid. Näiteks luuletised „Lumehelbeke“ ja „Läänemere lained“.

LUME HELBEKE. 1891.

Lume helbeke
Tasa, tasa
Liugleb aknale,
Tasa . . . tasa . . .

Nagu wiibiks ta
Tasa, tasa,
Mõtleks tulla ka:
Tasa, tasa!

Miks nii tuksud rind?
Tasa, tasa!
Rahu otsib sind —
Tasa, tasa . . .

LÄÄNEMERE LAINED.

Sa magad, sa magad, sa magad,
sa magad, mehike,
nii kaua koputame
me kiwikaldasse.

Sa magad, sa magad, sa magad,
sa magad, mehike
ja rauad käsist ja jalust
sull' lõikawad lihasse.

Sa magad, sa magad, sa magad.
sa magad, mehike,
nii kaua koputame
su unustud rannale.

Pea kunagi ei jätnud Liiv luuletamisel arvestamata oma laulude kõlalist külge, musikaalsust. Seda joont ta pidas silmas juba „Oleviku“ ajajärgust saadik. Kõlavahenditega ta püüdis värsid muuta ilukõlalisteks ja laulvaiks, et nad lugeja kõrvu jääksid helisema. Kuulakem alliteratsioonid ja assonantse laulus „Mets“.

METS.

1896

Sa mets, oled must ja tume
ja muremõtetes,
su üle on hallid pilwed
ja sügis ta ududes.

Siit su we unenägu
on toona läbi käind,
siin helinal hüüdnud kägu,
luht palju õnne näind.

Siis waatasid taewa põue
ta silnisilmisse,
ja punased kuuse kroonid
päid tõstsid kõrgele.

Nüüd oled sa must ja tume
ja muremõtetes,
su üle on hallid pilwed
ja sügis ta ududes.

Mitmes laulus kasustab Liiv onomatopoeetilisi väljendeid. Nende abil ta loob plastilised pildid loodusest. Näiteks katked luuletistest „Hommik“ ja „Algus nii täielik“.

HOMMIK.

1896.

Ju karjane lääb karjaga
till tall! must kirjak kõige ees,
till tall! ka kostab metsa sees
ja wastab niit ja karjamaa.

Ju kõlab läbi hommiku
üks pasun eemal: tu, tu, tu!
Jõe ääres aurab lokkaw hein,
siit tagapool mets, mäesein . . .

ALGUS NII TÄIELIK.

Sulps! astwad kanapojad wette —
see hirmus aimus emale!
Ei waata ükski enda ette,
jalg wäike sõuab laintesse.
Ja: prääk, prääk, prääk!
 — see pardi keel!
Ja wääk, wääk, wääk!
 — see pardi meel!

Mõnes pikemas luuletises näib Liiv jäljendavat rahvalaululist stiili. Näiteks mõttelaul „Kaebus“, mis nii mõneski suhtes meenutab rahvalaule vaeslapsest.

KAEBUS.

1908.

Sugulased peawad pulmi,
sugulased mehele lähewad,
sugulased naisi wõtawad,
sugulased lapsi ristiwad.

Mina ei teagi...
Waesel ei ole waderit,
õnnetusel hõimulasi,
tagakiusatul sugulast.

Kullal sugulased kuningad,
hõbedal hoolikad hõimud,
waselgi waderid walwsad.
rahal rahwas sugulane —
rublatükil ruttu sõbrad!

Waene jääb silmade waele,
waene jääb ukse allade,
nukukeseks maja nurka,
waene saab taldreku alama,
waene saab kahweli katkise,
waest wankrile ei wõeta,
rekkee ei rebitagi!

Waesel löögiaeg warane,
söögiwahe liig lühike,
sügispäewa otsakene!
Waesel töö liig tilluke,
sulasel ikka suurta kõhtu!

Haruldase piltlikkusega kirjeldab Liiv abstraktseid aineid. Ilmekate personifikatsioonide kaudu ta annab hingelistele nähtustele, nagu murele ja omakasule, konkreetse kuju.

MURE.

Mure, sinul on nõiutud silmad,
siidihäll on sul, laulud tasased.
Tasakesi sa, kallike, hällitad,
kiigus hällitad, laulad laulukest,
laulad laulukest, kuni uinutad . . .

Mingi sünguse vari hõljub Liiva luule kohal. Selle poetilises leksikonis domineerivad sõnad: *must, tume, hall, haige, waene, hirmus, õnnetus, valu, kurbus, koledalt* jt.

Näit.: *Tuisk jookseb wõidu tuisuga*
ja tume taewas, tume maa...
Ja wäli must ja murelik...

*M u s t l a g i o n m e i e t o a l ,
o n m u s t j a s u i t s u n e . . .*

*n i i p a l j u , p a l j u w a l u , —
o h i s s a n d , h a l a s t a !*

*M u l l e m i k s o k k a i d p u i s t a t e
r i n n a l e h a i g e l e , r i n n a l e h a i g e l e !*

*N a d h i r m s a d o n , m u l a u l u d ,
j a h i r m u s m u s ü d a s e e s ,
n i i h i r m u s n a g u m u s a a t u s . . .*

*I s a m a a , p e a n k a l l i k s s i n d
o l e n õ n n e t u s e l i n d . . .*

*M ä e k o o p a s t k o s t a b k o l e d a l t ,
h a u s ü g a w u s e s t h a l e d a l t . . . j n e .*

Jäeb mulje, nagu kogu tema lüürika oleks varjutatud mor-
nist meeleolust. Ometi peitub nende „valupilvede“ taga ka:
kuldaineid, sinirandu, päikesepaistet, kaugeid lootusi, kuldseid
aegu jne. Liiva „haigest hingest võrsub vahel süngeid, vahel
kuldseid hajapilte, mis liituvad peaaegu juhuslikult salmideks,
ilma kunstilise teadvuse juhtimata.“¹⁾

*N ä i t . : S i i n l a i n e t a b r u k k i w ä l i
k u l d l a i n e i d m u õ u e a l l .*

*K u i e n a m e i j õ u a k s , e i j õ u a k s k i s a
s u s o o w i d e s i n i r a n d a .*

*K ü l l o n i l u s l i l l e l e i d !
N a e r a t e l e b p ä i k s e r i n d .*

*E i , l a e w t a o n — m u k a u g e l o o t u s :
t a p e a b , t a p e a b k o r d t u l e m a !*

Üldse on Liivale omane luua antiteese, et mõttele ja
tundmusele anda reljeefsust, varjundirikkust. Isamaad ta nime-
tab samas salmis *pühaks ja hirmsaks*, ema on talle nii *mullake*
kui *kullake* jne.

*N ä i t . : S a o l e d p ü h a j a i l u s
j a h i r m u s o l e d s a k a . . .*

*S e e o n m u e m a , m u m u l l a k e ,
S e e o n m u e m a , m u k u l l a k e . . .*

O l e d m u p ä i k e j a o l e d m u õ ö .

*S a o l e d s õ j a w ä e d s ö ö n u d
j a k a i t s e d ü h t k õ r r e k e s t ;
s a o l e d k u n i n g a i d l õ ö n u d
j a t õ s t n u d o r j a m e e s t .*

1) Aino Kallas, vt. Fr. Tuglas „Juhan Liiv“, lk. 309/310.

Sõnakorduste ja tunderõhuliste hüüdlause te poolest on Liiva lüürika rikas. Sõnakordus on Liivale nagu verre kasvanud, ta ei saa sõnu ega värsse kordamata jätta. Retoorilise hüüdlausega ta tavaliselt alustab ja lõpetab luuletise. Mõnel puhul kordab Liiv järgnevas salmis kõiki eelmise salmi ridu, neid vaid teisiti järjestades.

*Jätke mind, jätke mind!
Ei mul rahu leia rind,
olen õnnetuse lind
isamaa, pean kalliks sind!*

*Isamaa, pean kalliks sind,
olen õnnetuse lind.
Jätke mind, jätke mind,
ei mul rahu leia rind!*

Mõnikord ta ühendab värsikorduse gradatsiooniga.

<i>Laul sellest kaduwest suwest — see on kurbline laul.</i>	<i>Närtsiwest noorusest laul on kurbline laul.</i>
<i>Laul sellest kaduwest elust — see on kurblisem laul!</i>	<i>Närtsiwest woorusest laul on kurblisem laul . . .</i>

Mitmekesised ja omapärased on võrdlused Liiva lüürilistes lauludes. Nad on pildirikkad ja esmakordsed, mitmed neist on sümbolistliku tähendusega. Ennast võrdleb Liiv vanakuva hauaga, oma südant — laevaga, mis jäänud jäädesse, oma luulet — haigetiivalise linnuga ja haavatud kotkaga. Isamaa on talle: kui salanaine, kui Israel, kui lille palve, kui uinuja õie vaim. Eriti kaunid ja üllatuslikud on võrdlused sügisloodusest.

<i>Näit.: Walged lillekesed sügisnurmedel, nagu pitsikesed tanu ääredel, mida wanaema kannab puhkusel . . .</i>	<i>Minu meel ja mõte nagu leheke! Kurwa pilwe, närtsind metsa sarnane.</i>
---	--

Liiv kujutleb lillekesi sügisnurmedel pitsikestena wanaema tanu äärtel, oma mõtteid närbunud lehekestena, sügistuult kõveral kõrrel küürutava sandikesena ja sügislillekest põrandal istuva lapsukesena, keda ema unustanud. —

Vaadelnud Juhan Liiva lüürika kujundilist külge, märkame, et seal valitseb äärmine lihtsus. Liiva ei huvitanud

erakordsed stiilivõtted, ta oli juhitud vaid püüdest — otseselt ja lühidalt oma tundmusi ning mõtteid sõnastada. Nähtavasti ta ei tarvitsenudki vormi kallal pead murda, sest see oli talle ühes ainega antud. „Ta ei kirjutanud omi luuletisi, vaid kannatas nad. Vormil oli nende kirjutamise ajal ainult teisejärguline tähtsus.“¹⁾

Ülevaade teisest luuleperioodist. Teatavasti kirjutas Liiv väärtuslikuma ja algupärasema osa oma lüürikast teisel luuleperioodil (1894—1913). Tol ajastul ta elas ja luuletas väga erandlikkudes oludes. Enamasti hulkus Liiv metsades või varjas end pööninguil, olles näruseis rõivais, palja jalu, juuksed lõikamata ja habe ajamata. Haiguseaastate heledail hetkil ta kirjutas laule ja kandis luuletiste käsikirja põues ning kaenla all nagu kõige kallihinnalisemat aaret. Aga kui tuli märatsemishoog, siis ta tallas nad porri ja põletas tules. Nii hävitas ta ise valulise südamelõngaga kootud mõttekanga, millest järele jäid ainult räbalad.

NAISED KANGAST SEADWAD.

(*Omi mitmel korral ärapõletatud laulusid mälestades 1899.*)

*Naised kangast seadwad
kambri akna all.
Minu mõttekangas
hõljub ligidal.*

*Oh mu mõttekangas
ilma otsata!
Oh mu mõttekangas
ilma ääreta!*

*Ükskord oli tema
weripunane,
oli lumiwalge,
helesinine.*

*Punane ja walge,
taewasinine;
südamesse paistsid
tähed, päikene.*

*Minu mõttekangas
katki kärisend.
Tuhat korda temast
süda wärisend.*

*Tükid tuule kaudu
ümber lendawad.
Kartes, õnne tundes,
leian räbalad.*

Seda ajajärku tuleb selles mõttes õnnelikuks pidada, et Liiv oli vabanenud kirjanduslikkudest välismõjudest, kuna ta teiste teoseid peaaegu üldse ei lugenud. Seetõttu ta võis oma haiguseaastail kõige isiku- ja algu-

1) Fr. Tuglas „Juhan Liiv”, lk. 309.

pärasemad tööd kirjutada. Samuti oli Liiv kaotanud igasuguse ühenduse lugejaskonnaga. Ta ei kavatsenudki oma luuletisi trükkis avaldada, sest ta luuletas vaid iseendale. „Ainult ise ta tahtis kuulda oma haige aju ja südame sosinat organiseeritud sõnana.“¹⁾

Luuletamisel oli Liiva ideaaliks sõnastada suurimat ilu, suurimat tõde ja suurimat valu. Igale sügavamale ja intensiivsemale tundmuseavaldusele ta püüdis luules nipsisõnalist kuju anda. Seda loomingu-ideaali ta soovitas teistelegi.

WIIMNE WÕIMALUS. 1900.

*Sa wõta ilust wiimne ilu
ja tõest wõta wiimne tõde, —
peab olema, — siis wõltsist wiimne wõlts, —
ja kaunidusest wiimne kaunis,
hääst wiimne wõimaline hää,
ja mehisusest wiimne mehemeelsus,
ja naiselisest õrnem õrna,
ja wõta walust wiimne walu
ning kannatuse wiimne katse, —
mis lõid sa selle tule süles,
see tõstab sind ja teisi üles.*

Kasustades viimseid võimalusi luulepõllul muutis Liiv oma lüürika teisel luuleperioodil mitmekülgseks ja laiapiiriliseks. Tema tolleaegses luuletoodangus kohtame vaheldumisi vana-romantilist, realistlikku ja sümbolistlikku stiili.

Kuigi Liiv paljud laulud oma muretundidel ära põletas, on teisest luuleperioodist säilinud küllalt hulk töid, ümmarguselt 1000 luuletist. Sellest nähtub, et Liiv oli haiguseaastail luuletajana väga viljakas. Trükki pääsesid tema luuletised värsikoguna alles paar aastat enne luuletaja surma. Liiva „Luuletuste“ esimene trükk ilmus 1909. a. ja teine trükk 1910. Need luuletiskogud sisaldavad ainult väikese osa tema lüürikast. Täielikuma ülevaate Liiva luuletoodangust annavad tema „Luuletuste“ viimased väljaanded (aastast 1919 ja 1926).

Kuna Liiva luuletised jäid aastaiks üldsusele tundmatuiks, ei osatud teda esialgu hinnata lüürikuna. Liiva luuletaja-

¹⁾ Fr. Tuglas „Juhan Liiv“, lk. 279.

kuulsus sai laiematele ringkondadele teatavaks alles peale tema surma. Hilise ilmumise tõttu kahanes ka tema luuletodangu järelmõju kaasaegsesse lüürikasse.

Liiva lüürika esineb omaette maailmana eesti kirjanduses. Selle algupärasema osa moodustavad saatuselaulud ja ennustuslikud isamaaluuletised. Rohkesti leidub ka isikupäraseid jooni tema looduslüürikas. Liiva luule ei sisalda küll erilisi vormilisi väärtusi, kuid seda hinnatavam on tema lüürika tundesuline ja ideeline külg. Tema luuletisi lugedes valdab meid järelejätmatult tunne, et nad on loodud kunstnikuhingelise poeedi poolt.

C. Liiva jututoodang.

Lühemad jutud. Liiv polnud ei luule ega proosa alal „äkkiküps imelaps. Tema luuletaja-arenemine oli pikaline ja sedasama tuleb öelda ka tema kui jutustaja arenemise kohta“. ¹⁾ Oma esimesis jutukatkeis, mis ilmusid 1888. ja 1889. a. „Sakala“ veergudel, jäljendas Liiv täiel määral järelromantilist kirjandust. Alles „Oleviku“ ajajärgul ta vabanes välismõjust ja hakkas kirjutama algupäraseid töid.

Nagu teame, propageeriti 90-ndate aastate alul Eestis realistlikku kirjandust, mille ideaaliks oli: „Elu nõnda kirjeldada, nagu ta on, teda nagu päevapiltides meile silmade ette kujutada“. ²⁾ Selle kirjandusliku põhimõtte võttis Liiv omaks juba 1890. a. Ta loobus jututoodangus romantilisest käsitlusviisist ja tegi katset tõetruult rahvaelu kirjeldada.

Liiva esimeseks realistlikuks jutuvisandiks on Kodavere murdes kirjutatud laast „Pildikene Peipsi rannalt“, mis ilmus 1890. a. kevadel „Olevikus“.

PILDIKENE PEIPSIRANNALT.

1890

Kodavere murrakus. (Katkeid.)

... Sii õli jah ike õige küll sell kõrral, kui Ordi Annus naiss' wõ'tt ja parajass järwess riäbiss'd püieti. Meie külälapsed issimä suure kiwi õtsal, mes Kalewipoeg õlla wisanud, enne ku wiil Kodavere kerikut

¹⁾ Fr. Tuglas „Juhan Liiv“, lk. 109.

²⁾ „Postimees“ 1893, nr. 43.

ei öllud. Kiwi oli ülewäs otsass kiäroline ja wiäroline jusku kiänetud trepp. Meid oli siin Mikli Peto, kes hommigo peksä oli suanud, Otsa Jass, kelle tädi ühe silmägä, Kuusiku weike Leko, kes käe ike särgi kädisse sisse tõmmas, Karjusse Juasep ja wiil mitmed külä puasikesed ja tütrukkesed

Nõnda naarimä ja naljatimä ja esimä panme keski tähele, ku pilw Punikwere puult naksi tõusma.

— Wuata, ku Annusse pulmalised tulewad, ütäl Mihkli Peto
wuata ike ku kihutawad

— Millal mia kua pulma suas! õhas weike Kuusiku Leko kõrge-
male kiwi õtsa minnen.

— Mes siäl pulmal siis õige ärä ei ole. Kedägi Mia pulma
ei tahagi, ütäl Peto

Kõrraga ütäl Juosep: Mia sõedan orikuga nääle ratsa wassa!

— Ärä sa jäändä, kukud sia seljäst maha, suad haiged, ütäl Peto.

Aga Juosep es pa tähelegi ja naksi jälle omä tempo tegema. Kõr-
raga lasti pulmalistest mitu rewolwrid lahti ja õegati: haihh, haihh, äi
tuleb! haihh, haihh, äi tuleb! Orik ehmätäs ärä ja pist ku kuul juaskma.
Juba natukese mua piäl kuksi Juasep maha ja sae niskuse matsu, mes
mats oli. Ja ise naksi rüükmä ku eläjäs.

Kõrraga käis niske pikse laksak, et mua põrri ja selle perrä naksi
kangeste paukma, wätku lüümä ja wihima walama. Meie tasstsiime kõik
suure kiwi kõrwale warju juosta, ku kõrraga wälk kiwi peäle lei ja kiwi
puruss jahuss katki läks. Juosep sii oli kõege rohkem ärä ehmätänud.
Ta pani käed rissi ja es luba enäm ilmangi koerust tehä, kui ta wiil
elämä jäeb: ei kurja wandu, ei emä woki paalu katki lõigata, kaljaasja
naga edes ärä tõmmata egä isä kirwess ärä nürida. Kõege piält lubas ta
uawitsa aeda rästäss ära tuada.

Arvatavasti põhineb esitatud jutupala tõestisündinud juh-
tumil. Tegevuspaikadeks on valinud kirjanik Tedreküla ja
Punikvere, mis asetsevad Kodavere kiriku läheduses. Loole
lisab koomikat Kodavere murre, mis märksa erineb kirjakeelest.
Liiv olnud ise vaimustatud sellest jutukesest, ta soovitanud
tuttavaile sel puhul naerda. „Kui Kodavere keeles midagi
„Olevikus“ kirjutatan, siis naerge kah!“

Teistest Liiva lühijuttudest väärivad tähelepanu „Peipsi
pää!“ „Igapäine lugu“ ja „Esimesed kirjaniku tundmused“, mis
on kirjutatud nähtavasti 1892. a. lõpul. Trükituna nad ilmusid
jutukogus „Kümme lugu“ a. 1893.

Jutus „Peipsi pää!“ kujutatakse tuntud rahvusvahe-
list motiivi hädaohu hetkel antud töotusest ja selle mittetäit-
misest.

PEIPSI PÄÄL.

1893.

(Lõpposa.)

Kaks talumeest, Ristiotsa Rein ja Kirsimäe Jaak,
lähevad 70-ndate aastate alul Lohusuust üle järve Oudova maakonda
endale väikesi mõisasid rentima. Tagasitulekul algab Peipsil jäälagu-
nemine ja mehed satuvad surma-hädaohtu.

„Ma kingin kirikule kroonlühtri, kui ma pääsen,“ hüiab Rein.

„Oh Jumal, Jumal!“

Jaak ei wasta midagi, aga ta lubab oma südames ial enam enese naist peksta, kui Jumal teda weel päästab, mitte ial lina leisikasse wett raputada, et kaupmeest petta, ial naabri heinamaal ööse hobust sööta, ial kirikus jutluse ajal tukkuda, ial magaski teradesse haganaid panna — ei midagi, ei millalgi midagi niisugust enam.

Oleks mõni truu hingekarjane sel silmapilgul nende meeste südamesse wõinud waadata, küll ta oleks rõõmistanud.

„Ruttu, ruttu, oh Jumal, oh Jumal!“

„Oh Jumal, oh Jeessuke!“

Kui weel tund aega antaks, siis pääseks hingega. Juba on selgeste jää raginat kuulda — kui weel tund aega antaks! Maa ei wõi enam kaugel olla. Ruttu, ruttu!...

Wesi kargleb saabaste alt üles, teda on ju nii rohkesti jää pääl. Juba — oh juba mustab Lohusuu kiriku torn, aga juba paistab ka wesi!

Weel umbes wiis wersta...

Jää põrub, ähib, jooned lööwad sisse. Kui weel pool tundi aega antaks — oh Jumal!

Werst...

Jää paendub jalge all — selgeste on tunda, et ta tüma kui pudru on, aga weel koos hoiab — üks ainus kōwa laine, siis wõib ta lagunud olla! Üksainus sõna on meeste huultel, üksainus: Jumal.

Pool wersta...

Ühe jää tüki päält teise pääle hüppawad mehed, enam kui üks kord on teine teist weest wälja tõmmanud, weel on elu ja surm teine teisega wõitlemas.

Weel —?

„Aa, kurat, maa!“ hõikab Rein, põlwini wee sees, kuhu ta jää tüki päält kukkunud, — „Jaak, maa, kurat, jalad on juba põhjas!“ — — — — —

„Lühter on lühter,“ mõtleb Rein ja kingib kroonlühtri asemel weikese küünlajala.

Kui Jaak nädala pärast kaupmehele linu läheb ära wiima, siputab ta wihaga igale leisikale natukene kastet peale: „Maksud suured, — kaupmehel see üks kaks rubla enam ehk vähem.“

Selle loo kirjutas Liiv tõelise sündmuse põhjal. Tema isa Benjamin läinud kord naabertalu peremehega jala üle Peipsi paremat talukohta kauplema. Ebaõnnestunud kohaotsimise järele asunud mehed koduteele. Ilm läinud sulale, tõusnud torm

ja Peipsi jää murdunud tükkideks. Mehed sidunud vöötstega end ühte ja hüpanud ühelt jäätükilt teisele. Surmahirmus palunud nad härdalt Jumalat. Ranna läheduses kukkunud Liiva isa kaaslane vette ja hüüdnud võiduröömus: „Benjamin, kurat, maa!“ „Kui vana Liiv viimaks koju jõudnud, olnud ta läbielatud ahastuse pärast näost nii must, et naine teda esimesel pilgul ära ei tunnud.“¹⁾ Sündmus oli niivõrd kohutav, et ta Juhanile, kes tol ajal oli seitsme-kaheksa-aastane, meelde jäi ja ta seda kasustas kirjanikuna oma jutu ainaena.

Lühijutustis „Peipsi pääl“ on huvitavalt üles ehitatud. Teos algab Peipsi kirjeldusega kesktalvel, mil järv kange kül-maga paukudes praguneb. Sellele järgneb pilt Peipsi kardeta-vast jäälagunemisest, mille kirjanik lõpetab hoiatava hüüdega: „Häda sellele, kes niisugusel ööl noodale läks, ehk veel enam sellele, kes sarnasel ajal ülereisi ette võttis!“ See sissejuhatav osa on kirjeldatud astmelises tõusus haruldase elavusega. Loos endas on kujukalt edasi antud pinevuse tõus ja langus. Mida enam suureneb hädaoht, seda härdamaks muutuvad meeste õhkamised: „Oh Jumal, oh Jumal!“ „Oh Jumal, oh Jeesuke!“ Sündmustik on jõudnud hariastmesse. Järgneb langus, mida piltlikult kirjeldatakse kauguse vähendamisega: „Veel umbes viis versta... Verst... Pool versta...“ Ja antiteesina hüüdele „Oh Jumal“ hõikab Rein: „Aa, kurat, maa!“

Liiva „Peipsi pääl“ on esimesi parimaid eesti realistlikke jutte. Selles on osavasti tabatud piltlikku ja rahvalikku stiili.

„I g a p ä i n e l u g u“ on kokkusurutud jutt vaesest Puna-soo Marist, „kes on saanud õnnekombel taluperenaiseks, kuid varsti mehe kaotanud, siis viis poega üksi üles kasvatanud, kuid needki matnud ja lõpuks end kehva vanakesena näputööst elatab.“²⁾ See lühijutt on liiga koondatud ja jätab oma rahvalikkusele vaatamata visandi mulje.

Jutuke „Esimesed kirjaniku tundmused“ kajastab Liiva isiklikke meeolusid „Varju“ kirjutamise puhul. — „Valmis! hüüdis sulg nagu sõjapasun vapruuse, viha ja hõis-kega segamini — valmis! Mis te arvate? Aastad mõtte juures pead murtud, kuud kibedasti kirjutatud, nädalad uneta oldud, päevad söömata ja tunnid paberossita mööda saadetud ja nüüd kuulutab sulg selle sõnumi: Valmis!...“

¹⁾ Fr. Tuglas „Juhan Liiv“, lk. 181.

²⁾ Sealsamas, lk. 185.

Õnnetuseks ta ei leia oma teosele kirjastajat. Ka jutu-
tegelased pole autoriga rahul, nad tulevad tema juurde kaebama.
Nende hulgas on: „Õnnetu karjapoiss vaeste külast oma kahva-
tanud näoga [Villu], vaene vabatnaine viisade, kaltsjalanõude ja
katkise kuuuga [Villu vanaema Kää-Madli], rüütel meie aja üli-
konnas [Murumäe noor parun Hugo von K.], talu peremees ja
-naine [Kuuse talu pererahvas] ja paar neidu [aadlispreilid
Adelheid ja Helene]... sealt nurga vahelt tulevad veel kaks
inimest, pisukesed nagu pöidlad, nähtavale... Kuna käsikir-
jast nüüd tõesti enam muud ei ole jäänud kui kaaned, paisuvad
kaks viimast tegelast, üks käbedaks kärmeks mehikeseks, kuna
teine kui koljat aeglaselt oma konte painutab [Räpsi-Rein ja
Veni-Villem].“¹⁾

Tegelased kurdavad, miks autor nad liiga lühikese aja kes-
tes on loonud. Nad paluvad temalt: „Päästa meid siit kaante
vahelt, meil on kitsas siin.“ Kuid kirjanik vastab: „Kitsas on
ka mu enese rinnas, mu lapsed, ma ei või teid aidata. Kas teie
igavesti kaante vahele käsikirjasse jääte ja mu rind igavesti
kitsaks jääb, seda ei tea ma ütelda. Teie ei ole selle seltskonna
meele järele, kelle maitse Münchhauseni imelugudega, tapmis-
tega, musudega ja kõrvalopsudega nüriks on tehtud — teie olete
oma koduküllast, aga külarahvas, teie naabrid ei tunneks teid
vast esimesel silmapilgul ära. Kannatage minu pärast, nagu ma
teie pärast kannatan. Aga jätke oma küla hallid kuued selga ja
viisad jalga, mida te eluajal auga olete kannud.“

See jutuvisand peegeldab ilmsesti Liiva kaldumist rea-
lismi. Kuigi lugejaskond igatseb veel romantilisi jutupalasid,
jääb kirjanik truuks rahvaelu realistlikule käsitlusele.

Liiva lühijutud esitavad huvitavaid pilte rahvaelust.
Nad on kirjutatud napisõnaliselt ja kujukalt. Tema algupäraste
rahvalikkude jutukestega levis realism eesti jututoodangusse.

„Vari“.

Sünnilugu. „Varju“ kirjutamisele asus Liiv 1892. a. lõpul
Tartus Hetzeli tänavas, kus ta endale oli üürinud väikese
korterit. Teose peamotiivid olid talle varem mõttesse tärnanud.
„Juba ammu ja mitu korda oli ta rääkinud oma lapsepõlve
mälestustes salapärasest kohinast, mis ta metsa tagant Peipsi
poolt juba karjapoisisina kuulnud.“²⁾ Töö esialgseks pealkirjaks

1) Fr. Tuglas „Juhan Liiv“, lk. 178/179.

2) P. Grünfeldt „Mälestused Juhan Liivist“, lk. 14.

ta valis „Kui seda metsa ees ei oleks!“ Palavikulise vaimustus-
hooga kirjutas Liiv „Varju“. Varahommikust hiljaõhtuni oli
ta töö kallal ametis. Tal polnud aega sööma minna ega paberossi
korralikult suitsetada. Ja 9 päeva pärast oli teos valmis. Sel
puhul oli autor üliõnnelik.

„Ta kargas vaimustuses püsti
ning hüüdis valju rõhuga:
„Kui seda metsa ees ei
oleks, seda paksu metsa, siis
ulataks silm Peipsit nägema,
suurt, ilusat Peipsit.“¹⁾

Liiv ise kirjeldab „Varju“
tekkimist ja oma loomisvaimu-
mustust kirjas Goldingile:
„9 päeva järjestikku olin nii
tööl, et ka paberossi aega ei
saanud tõmmata ja selle aja
sees sündis 17-poognane jutt.
Veel iial ei ole mu vaim nii
vapper olnud... Ma olen
praegu kui pilvedes — võib
olla kukun pea tõsisesse ilma
tagasi, praegu käärib ja keeb
alles ja ma usun, et ei tea,
mis kuulsus ilma sündis...
Olgu mis on, mina olen õnneli-
k, ütlemata õnnelik oma

romaanii rutuse valmis saamise pärast. Aasta läbi mõtlesin teda
vaimus... Taevas, anna õnne! Anna, et ükskord mu rahu
tagasi tuleks, sest ainult siis tuleks ta, kui mu töö lugupidamist
leiaks.“

Liiva elukoht Hetzeli tänavas.

WARI.

1894.

Lugu lähemast minewikust.

(Katkeid.)

I.

Põllukene, mis sa põed?

Meie seisame saare pääl. Mitte just saare pääl, sest wett
ei ole ümberringi ja Peipsi on weel hoopis kaugel, metsa taga,
aga siiski saare pääl. See saar on ainult mõni sada sammu pikk,

1) P. Grünfeldt „Mälestused Juhan Liivist“, lk. 14.

looga sarnane liiwaseljandik soo sees. Soos ei kaswa midagi, liiwikul, puhta walge liiwa sees, wast õieti mitte midagi. Keegi ei ole ka ial nõudnud, et siin midagi kaswaks — siin? Mis siin kaswab, kaswab iseenesest: mõni pihutäis kanarpikku säääl, kust kohalt liiwiku selja äärest soo hakkab, mõni igaw, üksik rohkõrrekene, mis oma seltsimehe järele hüiab, ja saare ühes otsas jänderik mänd. See on, Jumal teab, kuda siia saanud, ja tal näib nagu eneselgi kahju, et ta siin on. Eemal soo sees näeme tillukesi, imelisi kaski ja mändasi, mis aga salgamata pöidla jämedustel juurtel oma küpset wanadust näitawad, et mõni mitte ei arwaks, et nad poisikesed on, ei, waid on wanakesed, kes aastasajade pikkusel küllalt ju on näinud ja seda wõrd lugupidamist nõuawad. Säääl, windunud juurikul, on see kõik küllalt selgeste kirjutatud.

Ja nagu oleks sellest rikkusest juba sellele kohale üleliigagi, kaowad needgi äbarikud wiimaks ära. Punakas, rooste karwa turwas läheb madalamaks, et pudru sarnast raba sünnitada, kus wirtsa näoline wesi wahel suwe läbi seisab. See on just kesk sood, selle koha pääl, mis liiwiku seljandikust ja talurahwa põllumaast ühe wõrra kaugel on. Nõnda läheb see nagu rõngas ümber saare, ainult üks koht on puu hagudega ja kiwidega nõnda ära täidetud, et siit hobusega üle saab. Sui ajal ei kanna kõik soo kohad mitte inimest pääl, nimelt säääl, kus wirtsaane wesi ja pudruraba turwas on. Mõni kõrre jämedune paju-kene ehk männikasw on kõik, mis silm wiletsate sookaela põõsaste wahel näeb. Näitab nagu oleks loodus siin oma ehituse tööd koguni seisma tahtnud panna, aga et enesele mitte auku sisse jätta, on ta kõik ülejäänud kõlbmata tükid siia kokku wisanud, mida keegi omaks ei tahtnud wõtta. Ta on, nõnda ütelda, ülejäänud tükk ja praegugi ei ole tal päris teatawat peremeest. Talupoeg teda ei taha, päälegi waene Nurmeküla talupoeg, ja mõisa ei tea temaga ka õieti midagi pääle hakata. Üheks asjaks kõl bab see siiski. Seda tunnistawad mitmesugused hobuste, loomade, koerte ja kasside luud, mis siin maas pleegiwad. Kui üks neist loomadest otsa saab, olgu haiguse, elu tüdimuse ehk noole läbi, on nende kehasi wäga sünnis siia wisata. Seda teewad ümberkaudsed talupojad. Muidugi ei ole see selle paiga kohta lugupidamist suurendanud ja mõni karsk Nurmeküla naine ei lähe siit mitte hää meelega mööda ehk läbi. Wähemalt sülitab ta kolm korda, enne kui temasse sisse astub ja wiga sest ei ole, kui ta wälja saades weel kord teeb.

Soo järele algawad talumeeste wiljapõllud. Harwad, wikati jälgedelt ülejäänud poolikud wiljakõrred, rohu mättad, wõsuga kaswanud kiwi aherwarred põllu sees ja pool kinni waonud kraawikesed tunnistawad, et põllud ja nende omanikud ka soo

lähiduses põewad. Eemal küll, — ja säääl, kus tume kuuse mets mühab ja ühes kohas nagu kübar mäe kühma otsas kaugele paistab — säääl on küll tugew põllumaa, aga see on mõisa jagu ja ka Kõrgepalu küla meeste kohti on säääl. Siin aga, siin on sellest küllalt, kui soo ääred kaeru kannawad ja häääl aastal wiis seemet annawad. Siia ei ole loodus midagi annud, ei ilu ega sigidust, waid ainult liiwa ja raba. Ja ilust ei oleks siin keegi küla ka mitte lugugi pidanud? Mis siis ilma asjata raisata...

Ja ometi ei ole see soo, mille sisse raiped ja muud ülejäändud asjad wisatakse, mitte ilma eluta, mitte tühi. Selle keskel, kõwera looga sarnase saarekese pääl, liiwikul, on — linn! Kukulinn. Linn! täieste linn. Ei kuskil, ei rahwa suus ega kirjas, kui Kukulinna üleüldse ka kirja pannakse, ei ole sellel teist nime. Tema ei ole suurem kui üksteistkümmend ütti, üksteistkümmend sauna. Kõik ühe sugused, ühe suurused. Üksi esimesel on wastu lõunat laud, wasta põhja puu katus; teisel katust polegi, kolmas on upakile, neljandal ehk wiendal jälle kas seinä nurk lagunemisel ehk maja ise küllakile jne. Midagi kurwemat, igawamat ei wõi enam mõtelda kui need saunad oma lapitud katustega ja wiltu seintega ja nende ukse-esised oma kurwa tühjusega, kui sääält kõle sügise tuul wingudes üle puhub ja liiwa sinna tänna keerutab — kuni narudega kaetud akna auguni, kuni paljaks, waratuks jäänud roowiku lattideni. Tühi, tühi — huu, huu! laulab tuul, nagu hakkaks temalgi siin igaw, ja ruttab üle soo kaela kuusemetsa, kus koguni mõnus on mühistada. Siin, see on lõuna pool küljes, kuhu poole ka saunte aknad ukсед on, on liiwiku looga rõnga seespool linna — kaewud, wee sopikesed, mõnel koguni rakkedgi ning kook pääl, see on, teiwas pika raudnaelaga. Natuke ülemal looga kõweral turjal, juba selgel liiwikul, seisab ilmatu suur kõrge kiwi, mille üks nurk õige pikk on. See on kauniste hobuse pää nägu ja wanast kõie tükist on temale päitsed tehtud, mis tunnistab, et siin ka lapsi on. Mõnigi sohu wisatud saapa pää, kausi tükk, wikati kand, kõlbab nii mõnusaste mängu asjaks ja neid näikse kiwi ligidal küllalt.

See on kõige wallale kuulus linn, — Kukulinn.

Kukulinn — mikspärast? Mine küsi? Linnas eneses, ega ka terwes wallas ei teata seda, mikspärast just Kukulinn ja mitte mõni muu linn. Küsid sa seda kellegi käest, siis jäeb ta su otsa wahtima, nagu tunnistada, kas õieti kuulis ja mõtleb iseeneses: Jumalukene, kui weidralt see küsib! Olgu nüid kuda on, Kukulinn on Kukulinn, olgu et nimepanejal just see sõna käepärast oli, olgu, et juhtumisi mõni teda nõnda nimetas ehk et paremat meelde ei tulnud. Linnasaamine ise ei ole aga sugugi teadmata asi. Wallas, mõisas ja mõisa ümber oli waeseid inimesi, kes

kellegi päralt ega kellegi teenistuses ei olnud, ega ka kedagi teenida ei wõinud; olgu, et üks ühe käega, teine ühe jalaga, kolmas poolpime ehk muud oli. See nüüd oli hää küll, et nad kellegi teenistuses ei olnud, sest keegi neid ka sinna ei tahtnudgi. Kellegil, ei mõisal, ega ka wallal, ei olnud nendega just mitte midagi tegemist. Muidugi nemad arwasiwad enesel mõisaga ehk ka wallaga tegemist olema — kerjasiwad ja manusiwad leiba. Mis sa teed ära, inimene on inimene. Aja ta kord ära, ta tuleb jälle tagasi, ta elab. Sää! tuli mõisas ühel hää! tunnil kas opmannile, aidamehele, kutsarile, toa-wõi tarepoisile mõnus mõte: Paneme need leiwamanujad ja kõrwase himustajad Soku soo liiwikule! Soo ei ole kellegi päralt, nemad ei ole kellegi päralt, ja sedawiisi saawad nad üksteise päralt. Kuda mõeldud, nõnda tehtud. Mõis kinkis ehitusmaterjaliks wana heina küini, metsast palgi otsukesed, mis mujale ei kõlbanud, walla rahwas ehitas üles ja nõnda sündis Kukulinn, kus inimesed elawad, kes kellegi päralt ei ole ja linn ise ka praegu õieti kellegi päralt ei ole....

2.

„Ema, süia tahan.“

Hää! tuleb nurgast, mis toas kõige pimedam on. Aega mööda harjub silm ka siit asju nägema: pikad õled ühe lawa pääl, mis teiwastest ja laudadest kokku raamitud. Teiwaste, wõi kuda tuleb ütelda, söngi sammaste otsas on paar pooleli nõelumata sukki. Kesk õlgi lawa pääl mustab midagi — õige! ühe lapse pää, mis naiste undraku seest nagu kupp wälja paistab. Aga ainult pää. Aga selles pääs on midagi, mis, ei tea ütelda, kas wõerastama ehk imestama paneb, mis nagu oma koha pääl ei oleks ja siiski jälle nagu on. See on, et see lapse pää peab olema ja kogu järele, mis undraku sees warjul, wõib see laps ainult wiie, palju kui kuue aastane olla. Pää ise aga oleks nagu kahekümne — nagu kuuekümne aastane. Aru ei wõi saada, kumba suurema õigusega. Nagu on nõnda tõsine, nõnda tume rahuline, lahja ja tüse ühtlasi, suu nõnda kiusakas tõsiselt kinni, lõug nii tugew kont nagu kuuekümne aastasel. Otsaesine aga, enam paled, on nõnda pleekind, et kenal kombel kahekümne aastane wälja tuleb. Nüüd aga ütleb selles näos midagi, et siin ei kuuekümne ega kahekümne aastane, waid laps meie ees on. Need on silmad. Kaks süsimusta silma. Need ei ole sugugi selle tuima näo päralt — nad on uus mõistatus selles imelises pääs. Nad otsiwad rahutumalt midagi taga, mis siin toas ei wõi ollagi, — nad otsiwad midagi kustgilt kaugelt, mis hoopis tagapool siinseid seinu wõiks olla ja mida nõnda nagu ta ei taha saadagi näha... Süsimustad juuksed on sassis, üks otsa eest on nad märja käega siledaks tõmmatud....

Ära kanale haiget tee, oli ema ütelnud. Mikspärast haiget teha? Oli ta ometi tema saatuse osaline, see haige jalaga kana, maja ainus rikkus. Kana ei saa wälja, Willu ka ei saa wälja. Kana jalg on haige, tema jalad — ah! on nii terwed, tahaksiwad hää meelega oidu pääl liugu lasta, kus praegu Kupu-Kaie pojad tantsiwad, kepiga jää sisse lööwad ja — ah! nii rõõmsaste uikawad: uhtii! Kuda nad lendawad, ühest äärest teisi — siuhh! Willul ei ole särki — kuub on, aga see on alles pooleli paikamata. Ja Willu aastane südamesoow — saapad — ah! Kui tal saapad oleksiwad! Niisugused, nagu kohtumehe pojäl, kes mullu isaga siin käis, kui waestemajasi üle waadati. Tal oliwad saapad jalas. Kui ilusad, kollased! Ja alt, mis ilusad pruunid, tōkatiga nii kenasti ära määritud — ah! Ehk ikka missugused punased paelad äärtel, pundikud otsas! Sellest saadik ei ole mitte ühte päewa läinud, mil ta mitte saabaste pääle ei oleks mõelnud. Korra on ta unes näinud, et tal just niisugused saapad jalas oliwad, aga ta ärkas enne üles, kui nendega jää pääle sai minna...

Weike, kahwatanud mees kummardab ette poole ja waatab aknast läbi loigu pääle, kuhu ikka rohkem külalapsi kogub. Ta waatab, kuni wäsib, mõtleb ja mõtleb...

Kuule! Mis see isewärki tume mühin on, mis kostab, nagu määratu linnuparwede tiibade sahin? Aga palju tõelisem, sügawam — ah, nii armas, nii igatsust ärataw! See on, mida kahwatu lapse silmad enne wäljast otsisiwad, see on — Peipsi kohisemine! See on, mis waese lapse palged kahwatuks kohab — seda ah! tahaks ta kord ligidalt näha! Ah — ei wõi! Paks läbi tungimata mets warjab järwe ta silmade eest ära. Ta ei teagi, mis asi järw on; ema ütleb, metsa taga olla suur wesi ja see wõib nii imelikult kohada... Tõeste peab see suur, wägew asi olema, see suur wesi. Kui Willu silm wahest pisarail märg on, kui tal särki ei ole, et loigu pääle minna, mõtleb ta selle kohina pääle ja weel enam pisaraid tuleb silmi. Aga selle järele läheb süda nii kergeks ja Willu naeratab koguni... Siis on nii imeline hää, ja kui päew soe on, nagu suwel, istub Willem suure kiwi otsas, ajab hobust ja uikab, et mets wastu kajab... See järw, see järw, kui seda kord näeks?...

Ükskord ometi on ta teda — wistist näinud. Sääl kaugel — kaugel — jah, sää! Willu ei tea enam isegi kui kaugel, aga kaugel pidi see olema, kuhu ta kord ära eksis. Hirmunult ronib Willu mäe kühma otsa. See kuuskedega sinaw mäe kühmas sää, ema ütleb, olla Palupera Kuusemägi. Laps waatab ümber, selge sinise lautuse sisse ja sää — just sää, kust ime kohin tuleb, paistab puude wahelt midagi sinist — nii selge kui Looja silm! Kuda ta sätendab, läigib!... Suuremaks ja suuremaks lähewad

lapse silmad. Ta wahib ja wahib, ega mõista imele seletust anda... wahib...

Teisel hommikul leiab ta ennast tumedast sauna nurgast, lawalt õlgedelt. Õla walutab kangest ja teine käsi on kriima täis ja sinine. Ema ütles pärast, ta saadud hundi käest weel kätte. — — — — —

5.

Kui pajupill ja pasun sääl
On hüüdmast poisi suus.

K. A. Hermann.

Pulmad, pulmad! See on pulmamäng, mis looduses kõlab, need on mõrsja ehted, mida loodus nüüd kannab! Kuda sinendawad metsad ümberkaudu, nagu sulaks nad sinise taewa lautusega kokku! Kuda kajawad kaasikud karjalaste laulust, kuda läigiwad luhad lilledest, kuda sinendab Peipsi nagu mõõtmata peegel! Kuda siristawad linnud, kuda kepsutawad tallekesed, kuda wulisewad selged, karged hallika sooned! Kui karastaw on ta karjasele, kes teda tohust torbikuga suu juurde paneb, koer kõrwal, kaelkott kaelas; eemal loomakari, lehmad, lambad, mullikad: ühed söömas, teised pikali maas, kolmandad tulewad oja äärde ja rüüpawad himukalt... Loomu rind tilgub rikastest annetest inimestele, jagab täiel käel oma andeid, ei küsi, kes neid wastu wõtab. Inimene üksi tuleb ja teeb wahet oma ja oma wahel. Siin hällib rukki wäli nagu ilmatune waip tuule käes, nagu puri, sääl sinetab tõuwili lopsakas kaswamise hoos; igal pool kaswamine, lubamine, lootus; igal pool, kuhu inimese käsi piirisi pole pannud ega oma wõimu sirutanud, lust, lõbu, sirin ja laul — kuldne, kuldne waba põli...

„Päits, kus sa lähed, näh!“

Karjane hallikal ruttab päitspää härjale wastu, kellel mõte on heinamaale minna. „Krant, wõta!“ Loom jookseb karja juurde tagasi, nähes, et tal siin woli ei ole. Karjane istub kasé alla, wõtab kotist kanika leiba ja silgu karbi ja hakkab sööma. Koer istub ta jalgele ja wahib... loodab...

Karjane on umbes 15 aastane tubli poiss, aga weidra, isewärki näoga. Alguses näitab see nägu wana, inetu, hale; aga pikemalt waadates kaob see inetus ära, ja midagi arusaamatut on neis elawates silmis, otsaes, mis selle näo koguni isewärki armsaks teeb. Tuleb tundmus, nagu oleks see rutemini kaswanud ja mehewalmim kui muu keha....

... Korraga kargab ta maast üles ja:

„Halih, halih, haliluu, haliluu!“ kõlab hele karjalapse trall ta huultelt, nii hele, nii rõõmus, et see metsast kümnekordselt wastu kajab: Haliluu!...

„Selle süda on õige rõõmu täis,“ ütleb perenaine kodus

aida ukse pääl wõid lüies ja peremees, kes teise ukse pääl past-laid teeb, sõnab:

„Las' saab tiopoisiks, küll siis rōõm kaob; küll need sääl rōõmu wälja wõtawad!“

„On üks imelik poiss kõige oma elamise ja olemisega,“ sõnab perenaine jälle, „ei ole sugugi nõnda kui teised lapsed. Alati nii tõsine nagu wana Muri Madis, kui siis aga kord rōõm-saks saab, siis on nagu maru tuul. Niisugust looma ei ole weel mina näinud — kōti näh, wõi koore kallale! — temast wõiks tubligi mees saada“

6.

Mis wara waikselt minu põues tuikas,
Kui nooreks meheks olin sirgunud?

Kreutzwald.

Pikad ridaspuude read. Kohawad wahtrad kahel pool laia, õige tee ääres. Kōrwal maa kuum Juuni kuu päikese kõrwe-tusest, mis sinisest taewast otse pähe paistab, wilu ja armas puude all. Ilu puiestikud. Purtskaew oma sätendawa weega. Lossi moodi uue aja ehitus oma tornikestega, lipukestega, akante ridadega, palkonitega. See on mõis. Ilus Murumäe mõis.

Lossi eest, ilumetsa seest, sääl, kus kerge walgest riidest telk, laenetawad imelikud hääled. Nagu kiwi wee laenetes rōn-gaid sünnitab, nõnda paisuwad nad, ringiwad üks teisest läbi, wõtawad üks teise kaelast kinni, tantsiwad, hõiskawad õhu laen-tel wirwendades just nagu päike hõbetatud torni katuksel sätend-ab; — siis paisub ta üheks ainsaks magusaks häälte mereks — nii pehmeks, nii mahedaks, sääl külwab ta nagu sätendawaid hõbeda teri kergelt tipates laiali . . . Kargab siis kui maru tuul tamme metsa . . . mühin, raksumine, põgenemine, hirm, wai-kus . . . säält, säält ärkab tasane arg hääl . . . magus . . . kosutaw, hõiskaw, nagu oleks pimeduse wõimud wõidetud, nagu pühitseks ta suurt üleüldist wõitu . . .

Waene poiss, kes sa tükk maad eemal opmanni toa juures seisad — kuulad, kahwatanud nagu surnu näost, silmad hiilgel nagu tahaks pää seest wälja tulla . . . ja iluhelide meres ujuma minna; waene poiss, ära eksi, sa ei ole mitte taewas! Sa kuuled siin toa nurga juures, et toas sinu pääle kohut mõistetakse selle jänese pärast, mis sa paeltega püüdsid, et aega wiita, teadmata, missugune karistus sind ootab! Sina ei ole mitte taewas, sina oled mõisas, oled Willu. See ei ole mitte inglite laul, mis sa kuulad, see on Bethoveni sonate, mis mõisapreili klawerilt tuleb; need walged, kerged kujud ei ole mitte murueide tütre-d, waid tantsijad neid, kes nooreherra sündimispäewapidule naabri mõisadest on tulnud. Tead sa, mis üks sündimispäew,

mis kõrgeste haritud inimene, kas tead, mis *Bethoven on?* Waene poiss, kust wõid sa seda teada! Kes jutustas sulle nendest karjawainul, kus sa oma metsa kohinaga kõnelesid, kurgedele laulsid, Peipsi kohinaga ohkasid, — kes ütles sulle Kukulinna sauna lawa õlgedel, kui sa palawalt õhkasid: Oh kui see mets, kui nüüd see mets warjuks ei oleks?! Kes ütles sulle karjamaal niisugustest asjadest, kui sa maailma linnade, sõjade, kuningate, merede ja laewade pääle mõtlesid, — kes ütles sulle seda? Kes tõi sulle sõna, et üks muusika würost kord maailmas elas, kes kõik need hääled, need kutsumised, mis sa metsa ja järwe kohinas, maru mühinas ja Marduse kiljatuses kuulsid, üheks ainsaks muusika tükiks kokku walas, — taewaga hõiskas, põrguga mässas? Kelle wägewad hääled nagu wastupidamata laened su hinge pääle langewad, kui sa seda kuuled, kus ainult hing hingega kõneleb, meistri enese suremata hing! Sää! selgub nüüd, mis sa igatsed, mis sa püiad, tahad, mida sa kord Palupere Kuusemäe otsas arwasid nägewat, mida sa ka nüüd jälle näed, aga mida weel paksem mets kui enne warjab — weel paksem mets! Kukulinna laps ja Bethoven — oh kui sa ise selle pääle mõtelda oskaksid? Su linawalgeks kahwatanud pale ütleb seda, et sa selle pääle mõtelda oskad, su rahutu silm, et sa seda metsa näed, mis seda wahet warjab — ära katsu iial teda oma nõdra jõuga laastama hakata! On enne sind andeid hilpude alla magama jäänud, on jäänud, jäeb igapäew ja saab ikka weel jäema, nii kaua kui maailm seisab. See hiiglane, elutõde, on igaweste ära wõitmata, igaweste peab ta hommiku tähtedega sõda, igaweste kestab ilma wõiduta sõda tõe Kalewi ja Ingli wahel, igaweste jääwad tähed meist kaugele ja sel surelikul, kes nende pääle saaks, läheks neist isu ära. Ja õigused, rikkus? Püia neid saada, aga ära wihka neid, kellel neid on. Sina teeksid nende asemel sedasama, mis nemad on teinud. Nad on inimesed nendesamade tundmustega, mis sinul on ja ka hääd inimesed, ehk nad küll sinust aru ei wõi saada, sest et nad oma aja wangis on. Nad on endid sinust paremaks hakanud pidama, sest nad ei näe, et sinu südames seesama liigub, mis nende südames, sest wari on ka nende silma ees, mis nende pilku warjab. Sinu silmi warjab waesus, nende oma rikkus — ühesuguse warjumetsa tagused olete mõlemad, ollakse mõlemil pool....

7.

Läksin, tilluke, tiole,
Waba waimuke waole.

„Käi, Küüt!“

„Punu, wagu!“

„Astu!“

„Nöö, nöh!“

See on mõisa põllu pääl. Kõrwetawalt paistab Juuli päike, tuli palaw on muld. Tiomehed künnawad kesa. Higi tilgub inimeste otsa eest, waht hobuste ja härgade selga mööda maha. Kubjas kõnnib, kepp käes, ühe juurest teise juurde, kiidab, laidab, kirub, ähwardab. Korra ilmub ka kirjutaja ehk opmann õlekübaraga wälja serwal nähtawale, waatab, kaob jälle. Südamed tuksuwad, kui õle kübar eemalt walendab, hingawad kergemine kui ta kaob.

Õhk on raske kui sauna leil. Maa on kõwa kui pae pank, ammu juba oodetakse igatsusega wihma. Siin murdub ader, mida kohe parandama hakatakse, kuna kubjas kirub, sääl aga — waatab teomes, kus pool kubjas kõnnib, et nii tasakeste lasta kui wõimalik: aega orjal, aega härjal! See on aga üks seal wõimalik, kus künd jao pärast ei ole. Kus wakamaa kätte mõedetud, ja seda on enamiste kõigil, kui põld niisugune on, et mõeta saab — sääl ei saa pikaline olla.

Täna ometi on üks niisugune õnne päew, mida tiomes niisama ootab, nagu jõulu pühi. Kitsas põlluriba heinamaa ääres on nii sakiline ja sopiline, et teda wakamaadesse panna ei saa, sellepärast huupi kätte on antud. Siin on nüüd aega ja wõimalik „wenida,“ nagu tiomes ütleb, see on siis, kui kubjas juures ei ole. Muidugi teatakse, teawad tiopoisid ja mehed ka tänagi, et niisuguse wenimise peale tihti keppi antakse, aga mis sest! Keppi saab muidugi, weni ehk ära weni. Ole kui usin, kes teab, kust küllest siiski kepp tuleb. Ja — kuda mina ruttu künnan, kui teine kõrwal pikaline on ja hobuseid hoiab. Kas tema maad, mille eest orjab, weiksemad on? Parem siis ise wenida ja — ennast wenitada lasta, kui see just peab olema.

Siin, mõisa poolt tulla, põllu riba wiimses tipus, metsa serwal, künnawad kolm tiomeest. Need on Räpsi-Rein, Weni-Willem ja — kolmas on Willu. Kaks esimest on aga teo selt-sile nii tähtsad, terwele wallale nii palju räägitawad, et me niisugustest meestest üksihaawal peame rääkima.

Räpsi-Rein, oma kōbusa, karme oleku pärast nõnda nime-tatud, on peremes ühe metsa kohal pääl, — koguni kehwa mees, aga temast räägitakse rohkem kui kõige rikkamast. Juba Reinu wäljaspidine mood on isewärki: Tilluke mehike, tedretähniline nägu ja nõsi nina, mille ots nagu sarw üles poole üle pää püiab waadata, pisikesed hallid silmad, mis nagu kes teab kust ilmast wälja waatawad ja nagu ühte lugu wigurisi täis on, ümmargune, käbe keha ja lühikesed jalad, kuna ta ruttu käies ka natukene lonkab. Kui Rein teiste sekka tuleb ja ühe sõna ütleb, on kohe naer lahti. Mitte, et Reinu naeretaks — hoidgu, seda ei ole weel terwes ilmas keegi teinud, waid see on juba loodud asi, et Reinu

kõne, nagu rahwas ütleb, „wigurid täis“ on. Reinu meelest on terwe ilm ainult nalja pärast olemas ja naljaga segane on kõik ta jutt, häälg, mida ta nii mitmet wiisi oskab muuta. Ja Reinul on hää hää. Rein räägib kartohwlistest, mida ta Jaani päewa ajal maha pannud, ja mis „nõnda üles tuliwad, et maatükid seljas tantsisiwad ja aega ei saanud maha kukkuda“. Rein räägib — nagu ainult Rein räägib. Mõnikord ei ole ometi Reinu sõnades wähematgi nalja, aga et Rein neid ütleb, siis naerdakse neid ometi. Nagu keegi Reinu ei pilka, nii Reinu ka keegi ei wihka. — Reinu wihata? Seda ei ole weel kellegil meelde tulnud. Rein saab oma naljaka olekuga, käbedusega kõigil pool läbi, ka sää, kus kõige tähtsam mees wallas kimpu jäeb. Sagedaste jäeb ta kubjale nagu kahe silma wahela, kui teiste käsi halwaste käib. Ja keegi ei wihka teda selle eest, see on ju — Rein! Isegi Reinu kärmus on naljakas. Kui mõnikord wihm heina ajal seisma sunnib ja teolised mõisale wihtu ja luude teewad, paistab nii, nagu teeks Rein selle aja sees kümme wihta kui teine wiis saab. Hakkab aga keegi teraselt tähele panema, siis leiab ta, et Rein wiis, aga teine kümme teinud. Keegi ei ole kade, kubjaski mitte, see on ju — Rein. Mõtlemine ja täide saatmine sünnib Reinu juures ühel ajal. Siis öeldakse ka: Oh Rein. Kui aga kedagi oodetakse eemalt ja kui tulijast ära paistab, et see Rein on, öeldakse: Ah, Rein!

Kuda Rein oma „räpsi“ nime kärmusest, nõnda on Weni-Willem oma nime oma aeglasest olekust saanud. Kõik on Willemi juures weniw, tasane, nagu magama panew. Wahest tuli see sellest, et ta nii tugew on, nagu Koljat, tugew kontide ja keha — iseäranis aga paksuse poolest. Ükskord löiwad Sepa Mart ja Mõniste Mihkel käed selle pääle, et Willem nii jäme on, kui nelja wakane jahukott. Raskuse poolest ei olnud Willem, isegi mõista, tagasi. Kui kord opmann heina koormat laskis kaaluda, pani ta Willemi teise kaalu laua pääle istuma, katsudes, kas heinad on üle seitsme puuda. Mõtlemise poolest oli Willem weel aeglasem. Kui ta näituseks teada tahtis, kas ta homme willased ehk linased labased jalga peab panema, siis istus ta maha ja mõtles mitu tundi, kui aega oli. Kui ta aga seda teada tahtis, kas ta tulew suwi sulase ehk tüdruku peab wõtma, siis käis see üle Willemi jõu. Kewade tuli kätte, Willem ei olnud ikka weel otsusel, ja kui mitte naine ei oleks otsustanud, ei oleks ta kumbagi saanud. Kord küsiti magari wilja andes Willemi käest, kas ta rukkid wõi odre tahab. Willem mõtles nii kaua, et ta mõlemist ilma jäi. Ja niisugune tugew mees pidi tänase palawa päewaga mõisa kesa kündma, sest talwel oli ta jälle nii kaua mõtelnud, et sulane wõtmata jäi; naist ei olnud seekord enam nõuandjaks. Ja ometi ei olnud Willem sugugi

sihuke mait, kes tööd ei oleks teinud. Igatahes tegi ta rohkem kui Räpsi-Rein, aga unise oleku pärast ei paistnud see wälja. Niisugused oliwad Räpsi-Rein ja Weni-Willem.

Päike paistis sulatawalt. Teomehed oliwad aeglased, aga nad oliwad ka tõeste ju wäsinud. Mõisa söögiwahe on pikk ja lõuna oli ju oodata.

Mis mitmed kartsiwad, sündis. Mõisa poolt tuli kubjas põllu riba mööda alla ja kätega ja kepiga wehkimisest oli näha, et hääd oodata ei olnud. Kubjas oli ise heinaliste juures käinud ja töömehed oliwad vähem ja sandemine künnud kui muidu. Asi lõppes sellega, et kõik korda mööda keppi saiwad, oli keegi õige ehk kōwer. Igaüks ootas oma korda. Ikka lähemale jõudis kubjas meie kolme kündjale.

Rein waatas, waatas.

„Ei, hobusekene,“ ütles ta hobuse rangisi lahti tehes, „siin on juba kurjad päewad, lähme aga metsa.“

Ja Rein kargles hobu nina all, nagu süte pääl, et ära oodata, kas peksmine ehk järele ei jäe. See, mis ta nägi, ei wõinud wist rahul oldaw olla, ja üks, kaks, kolm oli Rein hobuse seljas.

„Mis teie weel ootate?“ hüüdis ta Weni-Willemille ja Willule.

Weni-Willem mõtles, mõtles, astus hobuse rangide juurde ja jäi kaaluma: kas teha lahti wõi ei teha.

Üks teise järele wõttis kubjas läbi ja jõudis ikka lähemale. Räpsi-Rein tõmbas ohelikust.

„Kas teha lahti, wõi ei teha?“ mõtles Weni-Willem.

Kuus kündjat oliwad weel peksmata.

Rein ütles: „Nõõ!“

„Kas teha lahti, wõi ei teha?“ mõtles Willem.

Kolm kündjat.

„Kas teha lahti, wõi ei teha?“

Kaks.

Willem seisis liikumata.

Üks.

„Kas teha lahti, wõi ei teha?“

Sellel silmapilgul lõpetas kubja kepp Willemi mõtlemise. Nüüd oli aeg Reinul ära sõita.....

13.

... Ja Willu? Kukulinna esimese sauna asemel on pärnade warjul weike, walge majake. Siin üksi on nõrgameelne wagune, siia wiimaks on Hugo oma sõbrale aseme leidnud, kus pime wari, mis ta hinge peale langenud, teda ei waewa — kus

ta rahule jääb. Kui aga Peipsi sügaw, wägew kohin metsa tagant, mida kirwes ikka harwemaks teeb, ta kõrwu ulatab, siis tuleb ta ukse ette pingi pääle istuma, ja kuna tuul ta halliks löönud juukseid liigutab ja ta silmad metsast läbi kohinani tahaks tungida, liiguwad ta huuled:

„Kui seda metsa ees ei oleks!...“

Aine ja tegelased. „Vari“ on ajaloolise taustaga teos — „lugu lähemast minevikust“, teoorjuse-ajast. „Praegu kirjutatakse 1850“, sõnab novellis noorparun. See aastaarv annab kindlama tugipunkti „Varju“ sündmustiku ajalise ulatuse määramiseks. Teose tegevustik algab umbes 1830. a. ja lõpeb 70-ndail aastail, mil teoorjus oli juba kaotatud. „Varju“ tegevuspaikadeks on valinud Liiv kohad oma isatalu ümbrusest. Jutus kirjeldatud Kukulinnale vastab vaesteküla Kitselinn kirjaniku kodukoha lähedusest, Murumäe mõisale — Alatskivi mõis ja Kuuse talule — Oja talu.

Osaliselt kujutab „Vari“ endast autobiograafilist teost. „Seal on kõik mu enese lapse-, karja- ja noormehepõli koos. Ka sinisilmne neiu, väike, väike muidugi, ei puudu“, kirjutab Liiv Goldingile. Sellest järeldub, et autor on kujutanud peategelase Villu isikus teatud määral iseennast. Me leiamegi nii mitmeid ühtivaid jooni Liiva ja Villu iseloomus ning elukäigus. Mõlemad võrsuvad vaesuses, unistavad kõrgeist rahvusideaaldest ja ihkavad kaugustesse; mõlemad on karjastena kord üliirõõmsad, kord kurbtõsised; mõlemad on haaratud muusikast ning luulest; mõlemad jäävad meheas nõdrameelseiks. Lõpuks on mõlemail samalaadsed mõrsjad. Liival meeldivate silmadega Liisa Golding ja Villul mõisapreili Helene, kelle kaks sinist usaldavat silma teda juba karja- ja teopoisipäevil vangistasid. Need ühtesattuvad jooned on siiski liiga üldist laadi, sest Liiv kasvas ja teotses sootu teistes tingimustes ja oludes kui Villu.

Tõetruult on kopeerinud Liiv mõned „Varju“ kõrvaltegelased. Nii olnud Liival rumala külakerjuse Tõmmu eeskujuks lollakas lesknaine poeg „Juanusse Joosep“. Aeglase teomehetüübi Veni-Villemi ta loonud Aron Krimmi eeskujul, kes kord versta maad käinud terve söömavahe. Samuti tarvitanud kirjanik ka teiste vallavaeste ja teomeeste kujutamisel tõelisi tüüpe Alatskivi ümbrusest. „Kõik need kujud erine-

vad teistest jututegelastest väljaarenenud tüüpidena“. 1) Nad on elavalt kirjaniku silmade ees seisnud, mistõttu neid on võidud algupäraselt ja ilmekalt kujutada.

Fantaasiatüübid on Liival täiesti ebaõnnestunud. Need on ilmetud ja veretud, nagu Tuglas nende kohta tabavalt tähendab. Sääraste kujude hulka kuuluvad „Varju“ tähtsamad tegelased, nagu Murumäe mõisa omanik ühes poja ja tütreaga, Kuuse pererahvas, Villu vanaema ja osaliselt ka Villu ise. Kirjanik on need tüübid loonud puhtromantiliselt, varustades neid üldiste ja ebaisikupärase iseloomujoontega. Seejärel nad jäävad varju ehtsate tüüpide kõrval, nagu seda on Veni-Villem ja Räpsi-Rein.

Ideestik. Peaprobleemi asetusest meenutab „Vari“ järeloomantilisi ajaloolisi jutustisi. Selles kujutatakse ajalooliste romaanide eeskujul võitlust talupojakihi ja mõisnikuseisuse vahel. Mõlemaid rahvakihte eraldab teineteisest „Varju“ järele paks arusaamatuse-mets. Talurahvast varjab vaesus, mõisnikuseisust rikkus — ühesugused varjutagused ollakse mõlemal pool. Villu ei usaldagi oma nõrga jõuga talupoegade ja mõisnikkude vahelist varjumetsa laastama hakata. Tema ideede eest võitlejaks kujuneb noorparun Hugo von K. „Ta ei tahagi neile [talupoegadele] ühe hoobiga vabadusi anda, ei — ta nõuab üksi inimlikumalt ümberkäimist, nõuab, et talupoeg enese põllu ja perekonna jaoks elaks ja et ta selle põllu aegamööda päriks saaks — kõigepealt, et mitte sellele rahvale üksi hariduseuks lukkus ei seisaks“. Selles noorparuni heatahtlikus soovis avaldub „Varju“ peaidee: kui mõisnikud inimlikult suhtuvad talupoegadesse ja rahuldavad nende õigustatud nõudmised, siis kaob vastuolu — kuuesaja-aastane vari — nende rahvakihtide vahelt.

Kompositsioon. Kompositsioonilt pole „Vari“ väljapais-tev teos. Liiv kirjutas selle töö liiga ruttu, nii et tal ei piisanud aega jutustise üleschitusliku külje viimistlemiseks. Kõigepealt paistab silma „Varju“ kui terviku ebaühtlus. Teose esimesed peatükid on laiaulatuslikud ja üksikasjalised, kuna lõpp-

1) Fr. Tuglas „Juhan Liiv“, lk. 201.

peatükid on väga katkelised. Samuti areneb jutufaabula eba-
 proportsionaalselt ja hüppeliselt. „Neljanda ja
 viienda peatüki vahel on kuu e- ja kuuenda ning seitsmenda
 vahel kahe aastaline hüpe; seitsmenda ja kaheksanda vahel on
 möödunud „aastaid“, aga kaheteistkümnenda ja kolmeteist-
 kümnenda vahel „palju aastaid“, võib olla kümme-
 kond.“¹⁾ Seetõttu lõdveneb side peatükkide vahel ja jutustis
 muutub katkendlikuks. „Varju“ ebahühtlus on nähtavasti sele-
 tatab kirjaniku püsimatusega ja tema loomisjõu kahanemisega.

Üksikud peatükid vaadeldavas novellis on üles ehitatud
 sama šablooni alusel. „Pea igas peatükis on enne mõni lehekülg
 mõttemõlgutusi, seisukorra või isikukirjeldusi, millele alles
 järgneb lühike sündmus või kõnelus.“²⁾ Pealkirjade asemel
 esinevad peatükkide alul motod, millest enamik on tabavalt
 valitud. Mõned peatükid, nagu II, V, VII ja VIII, on kompo-
 sitsioonilt laitmatud. Nad on sümmeetriliselt üles ehitatud ja
 jätavad tervikulise mulje.

Palju õnnestunumalt on taotanud Liiv ühtlust üksik-
 piltides, kohastades tegelaste meeolulooduslikule ümb-
 rusele. Meenutagem näitena sünget sügispilti teisest peatükist.
 Oktoobrikuu taevast on paksus pilves; vinge põhjatuul puhub
 Peipsi poolt; puud seisavad raagus, sauna katus on lagunud;
 vanaldane naisterahvas kolgib külmanud kätega loigu ääres
 riiet; pimedas saunahurtsikus nukrutseb Villu, et ta ei saa liugu
 laskma minna. Sama ühtlane meeolu kajastub V peatükis.
 Pulmamäng kõlab looduses ja rõõmus haliluu kostab Villu suust.

Kompositsioonilistest põhimõtetest on silmas peetud „Var-
 jus“ kõige enam kontrastiprintsiipi. Eriti on esile
 tõstetud kontrastsed momendid Villu elukäigu kujutamisel. Ta
 kaotab vanaema, aga kasuvanemad jagavad talle palju paremat
 põlve; ta läheb karjapoisina hirmuga mõisa, aga kuuleb seal nii
 imeilusaid helisid, et karistus ununeb jne. Veel ilmsemalt väl-
 jendub kontrast teose katastroofilisel momendil. „Mõteldes
 astub Villu mööda puiesteed mõisa poole. Ta süda on iseära-
 line pehme, rahul — vagune. Kasuvanemate armastus — nii
 hea! Tulevik nii meelitav!... Vari hakkab kaduma... selgi-

1) Fr. Tuglas „Juhan Liiv“, lk. 203.

2) Sealsamas, lk. 203.

mas on udu. Kuidas paisutab see rinda, kuidas täidab tegude himu noormehe mõtteid!“ Jah, lootusrikaste mõtetega läheb Villu mõisa, aga need purunevad, kui hüütakse: „Maha ja kuuskümmend!“... Tegelastest on kõrvutatud teineteisega kontrastsed tüübid Veni-Villem ja Räpsi-Rein, mille tõttu nende iseloomujooned reljeefselt ilmestuvad.

Stiil ja järelmõju. „Vari“ tahab olla esimene pikem realistlik jutustis eesti kirjanduses. Kuid seda ta on ainult osaliselt. Realismi märkame „Varjus“ eriti esimestes peatükikes. Nii kirjeldab Liiv realistliku täpipealsusega Kukulinna ümbrust, seejuures kaldudes koguni naturalismi. Samuti ta joonistab reaalsed tüübid teomeestest ja Kukulinna vaestest. Kuid jutuintriiigi arendamisel ja Murumäe mõisa elu-olu kirjeldamisel satub Liiv romantikasse. Ta ei tunnud niivõrd hästi mõisaelu, et ta mõisalossi sisustust ja mõisnikutüüpe oleks võinud tõetruult esitada. Järelikult pole „Vari“ ka stiililt ühtlane. Selles kasustatakse vaheldumisi realistlikku ja romantilist väljendusviisi. „„Varjuga“ ei alga veel eesti realismi ajalugu, kuid ta oli selle ilmseks eelkajastuseks.“¹⁾

Vaatamata stiililisele ja kompositsioonilisele ebatasasusele oli „Vari“ 90-ndate aastate esmajärgulisem jutustis. Teos ei pääsenud küll kohe trükki, aga varsti peale ilmumist ta võitis laialiste ringkondade seas suure poolehoidu. „Vari“ kujunes läinud sajandi proosatooteist kõige loetavamaks ja populaarsemaks raamatuks. Seda teost luges lihtrahvas, lugesid ka haritlased. Liiva kaasakiskuv, meeleoluline jutustis liigutas kõiki lugejaid. Eriti sügavalt mõjus lugejaskonda teose traagilise tooniga lõpplause: „Kui seda metsa ees ei oleks!“

Äratava mõju eest võlgnevad Liiva „Varjule“ tänu mitmed praegused nimekamad kirjanikud. Nii on „Vari“ eriliselt haaranud nüüdisaja tähtsamat romaani kirjanikku A. H. Tammsaaret tema noorpõlves ja luuletaja Ernst Enno on saanud sellest jutust kõige sügavamad ja jäädavamad mõjud. Ka Liiv ise ei vabanenud oma õnnestunud proosatöö kütkestavast mõjust. „Varju“ otsesel mõjustusel ta kirjutas „K ä k i m ä e K ä o“, mis on oma eelkäijast märksa nõrgem ja visandlikum.

1) Fr. Tuglas „Juhan Liiv“, lk. 204.

„Nõia tütar“. „Käkimäe käoga“ ühel ajal kirjutas Liiv 1893. a. oma viimase pikema jutustise „Nõia tütar“, mis trükkis ilmus 1895. a. Selles novellis kujutatakse nõiaks peetava vaeslapse Leena kannatusrikast saatust. Kuigi „Nõia tütar“ ei äranud nii suurt tähelepanu kui „Vari“, on ta viimasest stiililt ja ülesehituselt ühtlasem. Huvitavamaks kujukse selles teoses on Plärälärä - Leenu.

NÕIA TÛTAR.

1895.

(Katke.)

K u h u t a l ä k s ?

.... Wõibla Annusse pererahwas istusiwad tares peretule ümber. Peremees punus lehma lõõga, sulane parandas hobuseriistu, naised ked-rasiwad. Wõibla peres elas ka Plärälärä Leenu, oma rohke lora pärast nõnda nimetatud wanatüdruk. Leenu istus ahju pääl ja sõi lusikaga kausist suppi, mida perenaine talle praegu oli annud.

Karjapoiss tuli õuest ja ütles, et Aia õuest kaks meest pühapäewa riides täkuga, saaniga ja kurinatega wälja sõitnud.

„Ehk Mihkel läks kosja“, ütles Leenu ja peatas süies.

„Wõi, wist sinna!“ arwasiwad naised. „Ta käis minew nädal linnas — ehk wist kosjawiina toomas.“

„Selle pääle täkku turgutati“, arwas peremees.

„Küll siis läks kosja“, üteldi mitmelt poolt.

Leenu pani lusika käest.

„Kuhu, kuhu? Wõi ikka kosja! Jajah, näe, läks kosja. Ei tea kas Mäe Mihkli Maiele? Wõi Puskari Anule? No kuhu ta ometi pidi minema? Wist Kirsi Wiiule, kuhu siis mujale. Wiiul suur kirst riideid täis: kolm kasukat, wiisteistkümmend seelikut, kakskümmend paari kindaid — näe tuli tahab nuusata — kolmkümmend meeste särki — riitsika raiped oma kisaga — wõi läks koguni Raismiku Leenule. Seda üteldakse ei kuulwat madalast — wõi, no kuhu ta ometi läks?“

Ja Leenul tuli meelde, et tal homme Kõgedi külasse Jalaka perenaise lõnga tarwis ära minna wiima. Kui ta nüüd ei tea ütelda, kuhu Mihkel kosja läks, siis ei ole tal pääle Ohela Peetri hobuse otsasaamise mitte ühte uudist enam kõnelda.

Leenul ei maitsenud enam toit ega ahjupäälne. Ta kobis enesele wana kasuka selga ja läks Aia peresse puhtele.

Tükk aega pärast Mihkli ärasõitu lipsaski Leenu Aia omade kambri. Ta jäi ukse kõrwale seisma ja pistis käed kasuka siilu alla.

„Tere ka, siittalu rahwas.“

„Tere, Jumalime. Eks aja taga poole.“

„Wai ei saa.“

„No mis siis kuulub?” küsis peremees.

„Keda, nõndasama.”

„Toeta ikka ka puu pääle”, käskis peremees.

„Wai ei saa alati istuda”, vastas Leenu, istus aga nüüd pakutud istmele.

„Tulin vaatama, kas teie naistel ju kedrus otsas on”, algas Leenu toas ringi waadates. Kui selle pääle keegi wastust ei annud, küsis ta nagu kogemata:

„Teie Mihklit ei olegi kodus?”

„Sõitis natukeseks wälja.”

„Eks ta ole. Noortemeeste asi, kes teab kuhu läks.”

„Mis teie naised teewad?” tegi perenaine teist juttu.

„Nõndasama. Perenaine kedrab willu, tüdruk wantsib takku. Laisk tüdruk. Magab rohkem kui näppusi liigutab. Kuhu Mihkel läks?”

„Läks natukeseks wälja.”

„Wai wälja. Ei tea kui kaugele. Kus Leena on?”

Peremees, kes juba tüdinenud oli, läks heitis sängi pikali.

„Leena ütles pää walutawat, läks magama”, vastas perenaine, kes tülikast wõerast mitte ka nõnda kergeste lahti ei pääsenud.

„Tütarlapse asi, eks waluta ka wahest päägi. Pällu Miina olla Kaabu Peetri kihlad tagasi wiinud, kas olete kuulnud? Wõi, mis ilusad teki lõngad teil! Ohela Peetri hobune olla minewal öösel otsa saanud. Kas linnikud juba walmis? Wõi olemata. Juudi Juhaniile tahetawat kewadel oksjoni teha, ei jõudwat wõlga jäänud renti ära maksta. Perenaine, kas annad mulle matikese tangu, ma teen suil lõikuse päewa.”

Sel kombel padras Leenu weel tükk aega edasi, aga nähes, et ta Mihkli sõidust ometigi otsa kätte ei saanud, läks ta wiimaks minema.

Kodus rääkis ta, et Mihkel Kirsi Wiiule kosja läinud ja Leena selle südamewaluga, et teda ei wõetawat, silmad pääst wälja tahtnud nutta ja ei tea kuhu ära jooksnud. Kirsi Wiiu muidugi aga Mihklile ei tulewat, tal olla ju rikkamaid.

Teine päew rääkisiwad küla naised: Kirsi Jaak wisanud Mihkli kättpidi kambrist wälja. Leena olla ennast pimedaks nutnud.

„Kes kõneles?”

„Plärälärä Leenu.”

Lõpuks mainitagu Liiva miniatüürseid mõttekilde ja meeleolupilte proosas, mis ilmusid 1909. a. kogus *Elu sügavusest*. Neis katkendlikes väikepalades väljendab autor peamiselt isiklikke elamusi, waateid ja arvamusi.

Nii näeme, et Liiva proosatoodang pole suur — kolm pike-mat jutustist ja mõnikümmend jutukest ning miniatüüri. Paremad nende hulgas on „Vari“, „Nõia tütar“ ja paar rahvajuttu,

kuna teised tööd on fragmentaarsed ja kirjanduslikult vähese väärtusega. Üldiselt on Liiva proosatööd märksa kunstivaesemad lüürilistest paladest.

*

„Mis olen ma jõudnud, vaene, suguvendade ja isamaa heaks teha?“ kurdab Liiv ühes kirjas Goldingile. „Midagi! Nimi kustub eluga — kibe, kibe karikas! Eesmärk, mille poole palavasti püütud, on nii igavesti kaugel... Täna ehk homme kui ma sureksin — see pind, keda ma enese isamaaks nimetan, see armastatud rahvas, keda ma enese suguvendadeks loen — need kaebavad valusalt mu peale.“

Nii pessimistlikult hindas Liiv omi saavutisi eesti kultuuri- loos. Seda enam ta ülistas oma eelkäijaid ja kaasaegseid, eriti C. R. Jakobsoni. „Ma austan Jakobsoni kui eesti vaimlist kangelast... Aus oli tema püüe, suur tema tahtmine, truu, ilus tema riigimõte.“¹⁾ Omi töötulemusi Liiv ignoreeris, aga teistele tegelastele ta avaldas aukartuses lugupidamist. Ta oli kaotanud usu oma võimeisse, ta ei näinud oma kirjandusliku tegevuse hinnatavaid tagajärgi.

Ometi Liiv on jätnud püsiva pärandi eesti kirjanduse varasalve. Tema rikkalik lüüriline toodang moodustab algupärasema ja väärtuslikuma osa eesti lüürikast. Tema rahvalikud jutud külaelust on meie realistliku kirjanduse nurgakivideks.

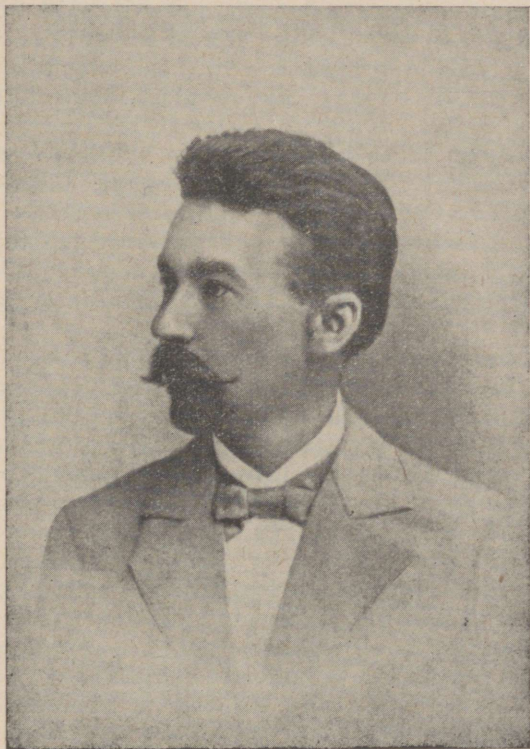
Me otse imestame vastuolu Liiva isikus. Kehaliselt ta oli vilets ja haiglane inimene, aga tema vaim kiirgas kestvaid väärtusi. Kuna kirjaniku tõeliseks väärtuseks pole tema maine olemine, vaid kuipalju ta on suutnud luua ehtsat, kunstilist ja hävimatut, siis kuulub Juhan Liiv kahtlemata suurimate lüürikute hulka eesti kirjandusajaloos.

Juhan Liiva nimi ei kustunud tema surmaga, nagu ta ise arvas meelegibeduses, vaid püsib igavikusärage eesti lüürikas.

¹⁾ Juhan Liiv „Mina austan Jakobsoni“ (käsikiri). EKLA.

2. August Kitzberg (1855—1927).

Eesti külajuttude kirjutaja ja draamade looja August Kitzberg sündis 27. detsembril 1855. a. Läti piiril Mõisaküla lähedal, Puldre Alatare kandikohal oma vanemate viimase lapsena. Tema isa Peeter oli tolleaegseid arukamaid talumehi. Ta

August Kitzberg 45-aastasena.

rääkis lodusasti läti keelt, pisut saksa keelt ja oskas ka mõned laused vene keelt. Peale selle ta oli hoolas kirjanduse- ja ajalehelugeja. Tema raamatukogu sisaldas peale piibli ja katekismuse Suve Jaani, Willmanni ja O. W. Masingi teoseid. Kirjaniku ema suri varakult, seetõttu polnud tema mõjustised Kitzbergisse kuigi suured. August Kitzberg oli alles sülelaps, kui vanemad temaga kolisid Penuja Niitsaadu koolimajja, kus vanem vend Jaan oli koolmeistriks ja valla silmapaist-

vamaks tegelaseks. Tema kujuneski oma noorukese venna kasvatajaks ja hooldajaks.

„Aga ilus oli Niitsaadu koolikoht oma ümbruse poolest, keset valda, tasase mäe pääl, lilleline heinamaa lapike sügava lombiga... otse läve ees, maja ja õue ümber suured vanad kased, neist sai kevadel mahla. Otse maja kõrval kena noor kaasiku tukk, väike küll, aga mulle suuri saladusi täis. — — — Lillesid kasvis sääl kõiksuguseid. — — — Ja väikeseks paradiisiks muutis vend Niitsaadu. Istutas õunaaia, palju ilupuid, põõsaid, roosisid, lillesid — — —“¹⁾ Siin arenes kirjaniku loomupärane ilumeel ja lillede armastus. Siin sai kirjanik vennalt oma esimese õpetuse kirjutamises, rehkenduses, piibli loos ja saksa keeles. Kitzberg mälestab seda aega järgnevalt: „Jaa, see koolielu, selles kitsas väikeses koolimajakeses, see oli ikka huvitav küllalt. Mina õppisin kergesti, tähendab, ma ei õppinud sugugi. Olin ju alati koolilaste keskel, tuli iseene-sest.“²⁾ Seal kirjutasid nad pühapäeviti ühe teise poisiga teineteisele vastastikku pilkelehte. Lugemine ja kirjutamine huvitasid Kitzbergi algusest peale, kuid suvine karjaskäik tundus igavana.

1871. a. asus vend Jaan Pöögle Maie kohale. August Kitzberg oli ka seal suvel karjahoidjaks ja talvel venna abiliseks koolitoas. Tol ajal avaldusid Kitzbergi romantilised kalduvused, nagu ta ise kirjutab: „Hallikate juures orus võisin ma tundide kaupa istuda ja unistada.“³⁾ Peale looduse ilu ta oli haaratud vanavara-uuri ja Jaan Jungi õhutusel muinasjuttude maailmast. „Mina kirjutasin siis rahva suust „Õisu järve tulemisest“ üles ja saatsin Jannsenile“, lausub Kitzberg oma kirjan-dusliku tegevuse algusest. „See trükkis jutu „Eesti Postimehes“ ära... Mulle oli... „kirjanduse“ tegemisest maik suhu saanud. Varsti peale selle ilmus Jannseni „Postimehes“ minu tõlgitud jutt „Üle kivide ja koldaste kaldale.“⁴⁾ Tema kirjan-duslikkudeks eeskujudeks olid Koidula ja Kreutzwald, arvata-vasti ka Jannsen.

Kaheksateistkümnenda aastana pääses Kitzberg kihelkonna-kohtu notari-ametisse. Selles elukutses töötas Kitzberg vaheldu-misi Pornuses, Mornas ja Abjas. Pärast ta sai kolme üksteise läheduses asetseva — Polli, Pöögle ja Karksi — valla kirjutajaks. Kohtunotari- ja vallakirjutaja-ametis oli Kitzberg järgemööda kakskümne aastat (1873. kuni 1893. a.). „Seda ajajärku tuleb Kitzbergi kirjandusliku

1) „Tuuletallaja“ I, lk. 48—49.

2) „Tuuletallaja“ I, lk. 58.

3) „Tuuletallaja“, lk. 95.

4) „Tuuletallaja“ I, lk. 98.

loomingu aluseks lugeda, mitte selle tõttu, et kirjanik tolles noorpõlves oleks midagi loonud, mis erilist tähelepanu vääriks, ei, vaid sel ajal on kirjanik kogunud palju tooresmaterjali, mis ta hiljem on kirjanduslikult ära kasutanud, luues tüüpe ja kujusid oma külajuttudes ja näidendites.“¹⁾

Venestuse tulekul lahkus Kitzberg vene keele oskamatuse pärast vallakirjutaja kohalt ja läks aastaks Viljandi sealse Eesti Põllumeeste Seltsi ökonoomiks. Kuus aastat veetis Kitzberg Lätis, töötades Kuramaal raamatupidajana ja Riias „Phoenix'i“ vabrikus osakonnajuhatajana. 1900. a. ta tuli kodumaale tagasi ja asus Tartu elama. Kolm aastat oli Kitzberg „Postimehe“ ärijuhiks ja selle järel kuni 1920. a. Liivimaa Hüpoteeegi Seltsi arhivaariks. Sel ajal ta kirjutas oma paremad näendid.

Viimseil eluaastail võis Kitzberg täiesti pühenduda kirjanduslikule loominguale, saades valitsuse poolt kirjanikupaiukit.

1925. a. pühitseti tema 70. sünnipäeva üle maa suure pidulikkusega ja avaldati kirjanikule täielist tunnustust ja austust.

Paar aastat hiljem ta haigestus raskesti ja suri tüüfuse ning kopsupõletiku tagajärjel 10. oktoobril 1927. a. Ennenägemata pika matuserongi (ühest punktist mööda liikumiseks kulus pool tundi) saatel süngitati kadunud kirjanik Tartu Maarja kalmistule. Tuhanded inimesed võtsid matustest osa ja kalm uputati pärgadesse ja lilledesse. See tõendas, et kadunud oli palju sõpru ja rahvas austas teda. 1930. a. püstitati tema kalmule hauasammas.

A. Kitzbergi külajutud.

„Maimu“ ja „Libahunt“. Kitzberg alustas oma jututoodangu vanavara kogumise tähe all. Jakob Hurda õhutusel ta võttis innukalt osa eesti rahvaluule riismete korjamisest. Kogutud muinasjuttude alusel ta koostas oma esimesed tähelepandavad proosapalad „Maimu“ (1889) ja „Libahundi“ („Olevik“ 1891—92).

„Maimu“, mille sündmustik langeb 14. sajandisse, kuulub eesti ajalooliste jutustiste seeriasse. Autor on valinud teose peaprobleemiks küsimuse, mis pärast kannavad Karksis naiserahvad lühikesi juukseid. Jutu loomisel ta on kasustanud teateid isiklikult kogutud rahvajuttudest ja aja-

1) B. Linde „Looming“ 1926, lk. 45.

loost¹⁾. Pateetiliste sõnadega ülistab Kitzberg „Maimu“ sissejuhatavas osas Karksit:

Karksi, mu kallis kodu, kuis olid sa mulle armas juba lapsena! Kui ilusad on sinu mäed ja orud, metsad ja laaned, järwed ja jõed, kui kallid su mälestused! Sinu pind on mulle püha, sinu muistejutud kuduwad kuldwiire sinu radade ümber.

Tule, oh rändaja, Karksi mägedele, orgudesse ja metsadesse! Wiibi Karksi linnamäel wägewate waremete wahel, kas pühapäewa hommikul, kui siit wäikese walge kiriku tornist kellahääl pühalikult lainetab ja wirwendab, kuni kaugusesse kaob, kuna kirikulised kiriku poole tõttawad, ehk — kui lahkuw õhtupäike mäe, wareme, kiriku ja sinu enese oma kullasse matab — ikka sulab süda su rinnas, täidawad ilutsused su hinge²⁾.

Nii näeme, et „Maimu“ on kirjutatud romantilises stiilis. Kirjanik ilutseb Karksi muinasjutulises minevikus, seejuures ainult riivates tõelist olukorda ja ajaloolist tagapõhja. Jutustise peaprobleem laheneb sellega, et Karksi naised hakkavad protestiks ilmsüütu Maimu karistuse vastu lühikeseks lõigatud juukseid kandma. „Maimu“ tõi Kitzbergile kirjanikukuulsuse, selle jutustise eest määrati talle Eesti Kirjameeste Seltsi 1889. aasta võidupeol I auhind.

Järgmine jutustis „Libahunt“ on katkendlikum ja kahvatum kui „Maimu“, kuid ta väärib erilist tähelepanu hiljem ilmunud samanimelise draama põhialusena. Jutustise aineks omakorda on seitse rahvajuttu libahundist, mis Kitzberg koos venna Jaaniga on üles kirjutanud Karksist 1889. aastani. Neist muistendeist on võetud kõnesoleva jutu rahvapärased motiivid ja libahundiks moondamise nähtused.

Vormilt on „Libahunt“ raamjutustis, kus sündmustiku jutustab vana isa oma pojale. Isa usub, et vanasti mõned inimesed omaid võimet hundiks moonduda, ja ta püüab ka poega selles veenda vastavate lugudega. Jutustanud kaks vähemat lookest, millised Kitzberg peaaegu täpsalt võtnud oma rahvaluule korjandusest, ta hakkab eietama oma noorpõlve mälestusi endast ja oma karjaseltsilistest Triinust ning Marist. Mina-isik, jutustaja ise, oli perepoeg talus, kus oli traditsiooniks naituda vaid oma suguvõsa liikmetega. Tema jaoks valisid vanemad Mari, usina ja kombelise tüdruku, kes nende talus on üles kasvanud. Perepoega aga veetleb vallatu Triinu, kes samuti lapsest saadik elab vanemate talus. Peremees oli kord mõisa

1) Kitzberg Jakob Hurdale 3. veebr. 1889, EKLA.

2) A. Kitzbergi „Külajutud“ I ja II, 1923.

viinavoriilt tulles juhtunud nägema, kuidas üks libahundiks ja nõiaaks peetud naine kirikutulbas surnuks pekstud. Teelt ta oli leidnud selle naise kaheksa-aastase tütre, külmanud ja nälginud, soo peal kisendamas ja nutmas. Kaastundmusest võtsid vanemad ta kasulapseks.

LIBAHUINT.

1892.

(Katke.)

Kõik kolm käisime ühes koos karjas: Mari, Triinu ja mina. Aga Mari ei olnud mulle kunagi meele järele karja seltsiline, tema oli alati tõsine ja tasane, kuna meile Triinuga ükski puu otsa ronimiseks liig kõrge, ükski lomp läbi paterdamiseks liig sügaw ei olnud. Kui mina tüdrukutele . . . liiga tegin ja neid äritasin, hakkas Mari haiget saades igakord nutma, kuna Triinu kurja koera kombel oma terawaid hambaid näitas ja wastu hakkas . . .

Nõnda olime kõik kolm üles kaswanud, aga Mariga oli minu sõprus alati külmaks jäänud, kuna mina Triinu ja Triinu minu eest kas wõi mis — elu oleks jätnud. Nii sõbrad olime meie . . .

Minu wastu jäi Triinu aegajalt argsemaks ja häbelikumaks, iseäranis sest ajast, kui majas awalikuks saladuseks sai, et mina oma wanemate soowi järele Mari pidin wõtma . . .

Tühi teab, kust jutt hakkas ja millest ta esite tekkis, aga liikumas ta oli, et Triinu salamahti libahuindiks käiwat. Mina, kui seda kuulsin, naersin muidugi selle üle, sest et ma soendi ja libahundi juttu sugugi ei uskunud waid tühjaks loriks pidasin. Ainult niipalju oli tõsi, et Triinu mõnigi kord, kui keegi temale ülekohut ja liiga tegi ja ta tuliwihaseks sai, siis kodunt metsa jooksis ja alles tüki aja pärast, kui wihatuju möödas, jälle tagasi tuli.

Triinu äge iseloom ja tema ema nõiakuulsus soodustavad kuulujutu levimist. Üldine uskumus tema libahundistumisse avaldub lamaste pesemisel mõisas. Seal tahetakse Triinutki vastava kombe järele märjaks kasta, tema aga rabeleb metsikult vastu ja lööb enesekaitseks kiltrile rusikaga näkku, mille peale see karjub: „Sa kuradi libahunt . . . Kas mind ka tahad ära murda, nagu sa Kase-Jüri varsa ära murdsid?” Neid sõnu kuuldes Triinu jookseb kisendades metsa ja on kolm päeva kadunud. Mõisast aga nõutakse tema jäädavat lahkumist talust. Perepoja palvel jäetakse ta esialgu rahule. Armastajad töötavad teineteisest mitte kunagi loobuda. Kuid vanemad ei luba neil naituda. Ka mõisast ega kirikhärralt ei saa laulatamiseks luba. Siis juhtus ühel päeval imelik lugu. Perepoeg lamab koplis põõsaste varjul ja on just magama jäämas, kui ta järsku näeb Triinut majast nutuste silmadega kopli tormavat, kápuli kolm korda ümber kivi jooksvat ja hundina metsa kaduvat. Ta

ei tule iial enam tagasi ja perepoeg leinab teda taga nagu laps. Aasta pärast ta naitub Mariga. Ümbruses aga nähakse hulkuvat libahunti. Kord tahab perepoeg teda päästa hundikujust, andes võlutud noalt tüki leiba. Mari lööb aga leiva maha ja hunt jookseb uludes metsa, ega nähta teda enam.

Jutustaja lisab veel, et see ebaõnnestunud päästmiskatse olevat jäänud nende abielus „tõukamiskiviks”. Selle vihjega luuakse ainus ühendav side raamjutustise mineviku sündmuste ja nende jutustamisaja ning raamistiku moodustavate isikute vahel.

„Libahunt“ jutuna on visandlik ja kirjanduslikult vähekaaluv. Ometi sisaldab ta palju dramaatilisi elemente, nagu võitlus kahe naise vahel ühe mehe pärast, tarvilikud vastuolud tegelaste iseloomudes, armastajate võitlus takistustega — ja traagiline lõpp.

Et esimesed Kitzbergi jutud olid muinasloolise ainestikuga, on seletatav ajavaimuga. Rahvaluule harrastus oli siis oma haripunktil. Kahe nimetatud jutuga piirdubki see liik, hiljem kirjanik pöördub kaugetele mineviku-ainetele tagasi ainult jutustise „Libahundi“ draamaks kujundamisel. Väärtuse hinnangul ei saa nende kahe jutu puhul rööbasjooni tõmmata järgnevatega, mis on teist laadi ja teisest ainevallast.

Realistlikud külajutud. „Olevikus“ avaldatud Grenzsteini üleskutse virgutusel siirdus Kitzberg nagu Liivgi 90-ndate aastate alul realismi. Ta loobus minevikusündmuste käsitlemisest ja valis oma edaspidiste külajuttude ainestiku olevikust. Mulgimaal, kirjaniku kodukoht, kujunes tema jututoodangu peategevuspaigaks.

„Kesk kuulsat Mulgimaad seisab kaunil liivamäe küljel Sauna-Antsu majakene.“ Nende sõnadega algab Kitzbergi esimene külajutt „Sauna - Antsu „oma“ hobune“ (1891), milles jutustatakse vaesest vabadikust, kes unistab oma hobusest ja selle viimaks omandab. Jutustise aine on autor küll võõrsilt laenanud, aga ta on selle niivõrd hästi ümber korraldanud ja kohastanud eesti oludega, et teosest jääb algupärasuse mulje. Kompositsioonilt on „Sauna-Antsu „oma“ hobune“ Kitzbergi külajuttudest kõige õnnestunum töö. Selle sündmustik on koondatud ja areneb sirgejooneliselt. Täiesti puuduvad vaadeldavas jutus lisaepisoodid ja muud kõrvalekaldumised, mida esineb rohkesti Kitzbergi järgnevais külajutes.

1897. a. kirjutatud pikemas realistlikus külajutus — „Püve-Peetri „riukad““ — valgustab Kitzberg vestelooliselt mulkide ärivaimu, nende nn. „riukaid“. Pea-„riukamehena“ esineb teoses Püve Peeter, keda autor tutvustab lugejaile teose alul järgnevalt: „„Püve-Peetri riukad!“ Jumala eest, see mees oli tükke täis nagu viljapea teri, kuidas ma siis teisiti pean ütlema? Kolm tüdart pani mehele, ilma et punast krossi kaasarahha valmis seismas oli. Kas sellega saab mõni teine toime, kellel „riukaid“ ei ole?“ Selle jutustise peaväärtuseks on rahvalikud tüübid, mis on kirjaniku poolt osavasti kujutatud.

„Veli Henn“ ja „Hennu veli“.

Kitzbergi tähtsamaid külajutte on „Veli Henn“ (1901) ja selle jätk „Hennu Veli“ (1903). Mõlemad jutustised on teineteisega lähedas seoses: neis leidub ühiseid tegelasi ja nende sündmustik areneb samas ümbruses. Nähtavasti on kasustanud autor „Veli Hennu“ ja „Hennu velle“ koostamisel oma lapsepõlve mälestusi. Arvatakse, et ta veli Hennu isikus on kujutanud iseennast, kuna Hennu veljes oma koolmeistrist vanaemat venda Jaani. Samuti on mõlemate juttude tegevuskohad võetud kirjaniku kodukohast, Karksisst ja selle ümbruskonnast¹⁾.

Nii „Veli Henn“ kui „Hennu veli“ koosneb omaette-seisvatest üksikpiltidest rahvaelust, mispärest asjatult otsime nendest pidevat sündmustikku. Mõlemate teoste huvitavus avaldubki üksiksündmuste meisterlikus kirjeldamises. Üksikepisoodidest on autoril hästi õnnestunud näiteks kalastamis-stseen ja jõuluõhtu-kirjeldus.

WELI HENN.

1901.

(Katke.)

Kalale! Jah, ei ole midagi lõbusamat, meelest ja hingest kinnihakkawamat asja, kui suwe õhtul jõel wõi järwel kalal käia! Saak, oh kõik kõrwaline asi, aga see äraolek kui kena!

Juba eemalt nägime Nõuni-Jaaku järwe kaldal kohmitsewat. Ta ammutas lirts ja lirts kühwliga lootsikust wett ja wäljawisatud wesi läikis õhtuse päikese käes kui hõbe. Järw,

1) B. Linde „Looming“ 1926, lk. 167.

see oli kui Weske laulus, „peegli puhast, kalad löiwad sulpsu luhast“; wee, kalmuste ja kobrulehe juurikate lõhn hakkas juba eemalt pehmelt ja muhedalt ninasse.

„Tere õhtust! Jõudu!“

„Terekst, terekst! Jõudu tarwis!“ Wana Jaak tõstis pää üles. „Kas sa näe,“ lisas ta naerul näoga juurde, kalapüügil oli ta alati kõige paremas tujus, „kas sa näe, wõi neil juba, nagu kassil, hais ninas.“ Ta rabas meile niiske käe pihku pista, kähku, nagu mõne inimese wiis on, kelle kätt ial pigistada ei saa, enne on see juba ammu pihust wäljas. Ja tirtsti laskis ta siis läbi hammaste, nagu see tema mehe wiis sülitada oli. Tema luges nii wiisi läbi hammaste asja ära õiendamist peenikeseks ja tegi sakste toas alati nõnda. „Hää küll, et appi tulite, jahtisin siin üksi, ei tahtnud poissa töö juurest ära wõtta.“ Tirtsti lendas jälle midagi läbi õhu ja hästi kaugele. Wanamehe süda oli wesine. Tema silmad käsiwad takseeriwalt meist mõlemist üle. „Kas Teie ka nooda-kõit oskate wedada?“ küsis ta naerul.

„Ei tea nüüd selgesti, aga kui Teie otsa pihku annate, eks me siis ikka sikuta.“

„Oh latsekese, latsekese,“ kinnitas Jaak. „Nooda-kõis tahab targu ja mõistlikult tõmmata, muidu ei näe meie särje pojakestgi. Kalamees on kuntsimees. Uur, uur, pääasi on uur. Kas uur ka kaasas on?“

Uur, see sõna oli Jaagule sellest kõnekäänuks saanud, et tema wahest pisikese jahi pudeliga kõrtsi juures napsi käis toomas ja siis teistele ütles, ta olla mõisa tornikella järel uuri käinud õiendamas.

„Mis kalamees see on, kellel uuri ei ole,“ ütlesin mina. „Katsuge peremees, mis maik tal on.“

Wanamehe nagu löi hiilgama. „Siis teist ehk saab weel asja.“ — Ta laskis enne weel wäikese tirtsu, wõttis siis pudeli, pani suu pääle, maitsis enne ja tegi siis asjale auu. „Hää õnne pääle, pojake,“ ütles ta ja pakkus pudelit mulle.

„Pistke parem ära lootsiku ninasse, ega mina kirja ei tunne.“

„Hm! Wõtakst siis sina.“ Wanamees ulatas pudeli Hennule.

„Mina küll, mina olen kroonu mees. Millel pandaroll pääl, seda kroonu asja ma katsun alati,“ wastas Henn ja tegi wanamehe hääks meeleks, nagu kummutaks ta suure sõõmu. — „Wa sisska,“ ütles ta siis etteheitwalt minu otsa waadates. „Oleksid wõinud ka midagi paremat wõtta!“

„Ära laidakst, poeg, Jumala wiljukest midagi: see tegi ikka suu päris tahedaks. Wii, poeg, ära lootsikusse, siis hakkame wõrku lahutama,“ ütles wana Jaak.

Sääl oligi Nõuni-Jaagu kuulus noot — ega meie wallas kellegil teisel kalanoota ei olnud — murul maas, aga lahutada ei olnud selle juures midagi. See ütetus oli muidu wana Jaagu nali. Tema noot oli ju tema silmater. See oli kõik juba üks-teise pääle kokku wõetud, nagu hoolika perenaese kangas, kui see telgedelt maha tuleb. Päälmise ääre küljes palawa käes kõrri aetud kasetohu-rullid, mis nooda ühe ääre wee pääl hoiawad, ja alumise ääre küljes laperikkudest lubjakiwidest aukudega kiwikesed, mis wõrgu põhja wiivad. Need läbiuuristatud kiwid oliwad wana Jaagu uhkus, ta ei jätnud ialgi nimetamata, et ta need juba karjapoisi põlwes teinud ja weel ühte ainustgi kaduma ei olla lasknud minna.

„Wõtast nüüd, poeg, noot ja tõsta lootsikusse, sa oled noorem. Siis tõmbame sinu õnne pääle esimese loomusse.“

Mina wõtsin nooda, selle kalli asja, ettewaatlilikult sülle ja wiisin ta sinna, kuhu kästi, ja wana Jaak seadis tema suure armastusega nõnda wiisi lootsiku serwale, et tohurullid üle serwa wälja poole, kiwikesed aga sissepoole rippuma saiwad.

See Nõuni-Jaagu lootsik oli ka üks riist, mis Jaagu käest ära wõtta ja kuhugile wanawara kogusse seisma oleks tulnud panna. Jaak ise andis temale selle uhke nime — lootsik. Õiguse pärast oleks tema nimi küna, mõhk, suur ilma warreta supilusikas ehk Jumal teab, mis pidanud olema. Selge „hingemüütaja“, ühest ainsamast kolejämedast tammepuu lõhaskist wälja õõnistanud. Et ta tammepuust oli, seda teadis üksi Jaak tõendada; tema musta wärwi järele, mis muidugi kõntsaga oli kaetud, oleks wõinud ka arwata, et ta söest, raudkiwist, ehk kes teab mis materjalist oli. „See on tulega seest õõnsaks põletatud, tulega, latsekene,“ kinnitas wana Jaak pühalikult, nagu oleks ta üht asja awaldanud, mida suureks saladuseks oleks tulnud pidada. — Igawene wana wõis riist küll olla. Wett tema enam suurt ei pidanud. Küll oli Jaak seda igalt poolt, kust ajahammas teda ära purenud ja järwe lima läbi määndanud oli, lippinud ja lappinud, temale pastlanahast ja raudkarrast paiksid pääle naelutanud, kuid see kõik ei tahtnud enam hästi mõjuda.

„Teda oleks waja tõrwata olnud,“ ütles Jaak ja pildus jälle kühwliga wett üle parda. „Aga kust sa kõik ära saad ja jõuad.“

„Teie wõiksite nüüd küll omale ka parema lootsiku soetada,“ nimetasin mina.

Wana Jaak jäi mulle otsa waatama, nagu oleksin ma wäga suure rumaluse suust wälja ütelnud. „Oooh!“ ütles ta siis ometi leplikult, sest silm langes halja pudeli pääle lootsiku ninas: „Latsekene, latsekene! See teenib küll weel. Sellega on juba minu isaisa kalu püüdnud ja püüab minu poeg...“ Wanamees lämmatas sõna suhu ära. See’p see tema nukrus oli! Poega ei

olnud; ainult tütreid ja — wäimehi. „Ei, ei,“ ütles ta siis, laskis ühe tirtsu ja wõttis pudeli. „Teist nii kerget riista ei ole enam terwes ilmas.“

Õigus tal oli: tema küna, õhukene ja lamp nagu ta oli, libises kergesti nagu luik üle wee, kui temaga ümber käia oskasid.

„Riputa nüüd, poeg, oma pihik lepa otsa, tõmba massid, sukad jalast ja kääna püksisääred üles,“ manitses ta. „Siis wõta mõla ja läheme merele.“ — Pihiku ja massidega mõtles ta minu kuube ja jalanõusid.

Mina tegin, kuidas kästi, ja Henn käänas enese heinamaa pääle külili. Üle kahe mehe lootsik ju ei kandnud. Kahtegi kandis ta waewalt ja käis siis juba — wesi ääre tasa.

Ega lootsikus istepinki ega muud polnud. Hästi harkjalu püsti keset sõiduriista pidid seisma, üheainsama mõlaga tõukama ning tõmbama ja tasakaalu ei tohtinud ühegi tingimise all kaotada. Siis oli kohe wesi lähedal. Aga mina olin temaga juba waremaltgi tutaw.

Meie tõukasime äärest minema.

Wih-wih-wih-wih, kõhises lootsik läbi luha ja pilliroo. Sinised wesineitsid tõusiwad lendu ja kabistasiwad tiibadega. Siis jõudsimme kollaste lilledede, laiade kobrulehtede ja juurikate wahahele. Laksti lõi suur haug luhas ja ujus minema, juga weepinnal järel. Wana Jaak kilkas nii armsa häälega, nagu räägiks ta oma lastega: „Kalakene, kalakene!“ — Siis käskis ta mind wassakat kätt sõuda. Suured walged weeroosid ujusiwad lootsiku kõrwal. Mina kiskusin paari tükki üles. Sitked on nende warred, nagu gummitoru katkeb warss põhjas ja tuleb weest wälja, mull-mull-mull tõusewad õhuwullid nagu pärlid alt weepinnale. Paar õit oli Hennule ometi Marie jaoks waja muretseda.

„Ära kalluta, poeg, ära kalluta,“ tõreles wana Jaak. „Mis sa tühjade asjadega jahid.“ Aga minul oliwad juba õied warjule saadud.

Nüüd tuli lahtisemat wett; siin kohal ei olnud ka järwe kaldal luhta, siin oli kallas enam mäda.

„Ära, poeg, solista, ära, poeg, solista, sõua ettewaatlikult,“ manitses Jaak. „Siin heidame nooda sisse. Peata nüüd seisma.“

Wanamees posis kummargil wõrkude juures; mis ta sääl tegi, kas ta mingit kuntsi pidas wõi muidu posis, seda aru ma ei saanud kätte. Siis käskis ta mind ringi sõuda ja hakkas wõrku sisse laskma. See sündis nii ettewaatlikult ning tasa ja mitte sõnakestgi ei räägitud selle juures. Wanamees näitas ainult weel käega, kuhu mul tuli sõuda, ja wähenew noodakuhi lootsiku serwal kui ka kasetohu-rullikeste ring wee pinnal näitas, et

toimetus korda sai. Oh kuidas me äritatud olime! „Sõua, poeg, kalda poole,“ sosistas wana Jaak. „Wiime kõie otsad äärde.“

Olimegi ääres. Mina kargasin lootsikust kaldale ja — wajusin kõige kaldaga üle põlwede wette. Kallas oli ujuw kamar. Wana Jaak kõhistas naerda, kui mina aralt jalgedega wees sumasin ja ikka jälle uuesti wajusin. „Pole wiga, pojake, pole wiga. See kamar on sitke, see ei katke.“ Temal oli hää naerda ja trööstida, aga minu säarikud!

Ja, kalamehe lõbu ei ole maisemaa lõbu. Kalamehe lõbu on märg.

„Jookse nüüd, pojake, too meie mütt. Kust meie pääle tulime, sääl ta kuskil peab olema, rohu sees maas. Ja kutsu Henn appi wedama.“

Henn tuli juba ilma kutsumata ja paljaste säärite poolest oli ta ka ennast ette walmistanud.

Mina tõin müta, pika, peene, hästi siledaks woolitud ridwa, kuhu puust muna otsa kinnitatud, ja kuna nüüd wana Jaak meid Hennuga pani noota wälja wedama, hakkas ta, kui noot juba lähemale jõudis, ise müta wart kiiresti läbi pihu laskma ja mööda järwe kallast kui arust ära summ! ja summ! wette mütma, kalu kaldalt noota ajama ja noodaga kalda poole tulewaid kalu tagasi kohutama, et nad paremat ega pahemat kätt nooda eest laiali ei ujuks.

Teate, küll on äritaw noota wälja heita, weel äritawam on seda kaldale wedada. See ootus, kas kalakesi tuleb!

Nüüd oliwad nooda tiiwad juba kaldal ja lõpuseid pidi kinni jäänud särje pojad läikisiwad kui hõbeehted wõrgu küljes, ja nüüd oli noodapära ka juba maale tulemas. Ta tuli järwe lima ja kõntsaga, aga kus tema pärasopp wee pääl kiikus, sääl hiilgas ka kui haljast hõbedat — päris tühi noot ei olnud.

Noh, paar kamalutäit särje poegi, mõni hawi nolp ja kümme kond wäkki ikka see saak oli.

„Ei ole suurt õnne,“ ütles Jaak.

„Oleme pisukese õnnega loodud, siis peame pisukese õnnega elama,“ wastasin mina, wana Eesti mõistusõnaga.

Kalad oliwad kotti koristatud ja nooda pära kõntsast puh-taks loputatud. Tirtsti laskis Jaak läbi hammaste. „Kas sa tead, mikspärast sul õnne ei olnud? Sa ei wõtnud julgust alla.“

Ta tõi pudeli lootsiku ninast. —

Hennu Jaaku sõudsiwad minema, uut puhku noota sisse laskma. Seekord jäin mina järwe kaldale maha. Päikene hakkas juba alla weerema ja rääk rohu sees hüüdma, eemal kuuldus wesi-lindude häälitsemist. Järwe teiselt kaldalt kostis ööpiku laksu-tamine. Udu tõusis üles ja heljus mõnes kohas järwe pääl. Kui kena oleks olnud, kui neid — sääska ei oleks olnud, kes pää

ümbert surusiwad ja nägu näpistasiwad. Parajasti olin ühe neist wereimejatest käe selja pääl surnuks löönud, ta oli enese juba täis imenud kui puik ja weri oli aga ainult järel, kui ta oma elu lõpetas. Mina hakkasin, silmas pidades, kus kohal Henu Jaaku enese noota sisse laskma seadisiwad, mütiritw seljas, kallast mööda neile wastu astuma, kui korraga selja taga walju hüüdmist kuulsin.

„Tsõhhõi, tshõhhõi, kus ta nüüd l jää, wõta meil ka manu, ma lää ka ligi! Heeeeh!“ See „heeh“ oli selge triller, mida ilma nootideta üles kirjutada ei saa.

Ma pöörsin ennast ümber. Neli inimest tuliwad, kaks meeste-, kaks naesterahwast. Oma wanade silmadega mina neid ära tundma ei seletanud, aga hüüdja, selle ma tundsin häälest. See ei wõinud keegi muu olla kui mõisa kokk Beersing. See oli tema wiis, juba kaugelt suure kisaga tulla ja alati nalja heita. Nii lõbusat inimest kui tema, oli harwa leida, ja kus tema nalja heitis, sääl hoidnud alt ja otsa eest. Sääl oli nalja ja kisa üle-aru, ehk küll tema nali ialgi pilkaw ja walus ei olnud.

Ja, wõi mina, kui ma kodus otsuseks tegin weli Henu täna uurimise otstarbeks Kniks-Marieheni lähikonda wiia, seda unesgi ette mõistsin aimata, et sellest midagi ei pidanud wälja tulema ja

meie ainult suure, Paabeli keele segaduse sisse pidime juhtuma!

Tulijad oliwad Beersing, madam Muru, Mariehen ja weel üks hästi rehik — madam Muru oleks ütelnud: keck — noorherra.

Beersing oli selle poolest iseäralik mees ja uue aja iseloomu alguskuju, et tema enese kuus keelt ütles rääkiwat, aga ühte ainustgi neist ei mõistnud. Saksa keelt rääkis tema sandisti, Wene keelt wiletsalt, Läti keelt labaselt, Eesti keelt —

no küll T'e kuulete ise. Inglis- ja Prantsusekeelt üteldi ta ka oskawat, — kui palju? Kes meil seda aru kätte sai. Saksakeelt kirjutada oskas tema väga hästi, selles keeles oli tema kooliharidust saanud. Küllap ta rääkides seda keelt meelega moonutas, et asi naljakam välja tuleks, sest nali oli tema hing ja elu.

Teine iseäralik omadus oli tema juures, et tema igale inimesele sõbra kombel „sina“ ütles. Kui ta just „sina“ ütelda ei tahtnud, rääkis ta alati nõnda, et tal ka „Teie“ waja ei olnud ütelda.

„Herr Perpentikel ja herr Kaasik!“ esiteles madam Muru mind rehkule nooreherrale. „Üks meie mõisa lantwirtsahwti Eleve,“ lisas ta seletades juurde.

Rehik nooreherra andis mulle, kui talumehele, waewalt sõrmeotsasi katsuda. Mis amet temal mõisas madam Muru ütelse järele pidi olema, sellest ei saanud mina weel midagi aru. Nii kaugele ei olnud mina kihelkonnakoolis Saksa keelega saanud.

„Herrschaftid¹⁾ on kõik kodust ära, Herr Baron ja Frau Baronin on Saksamaal ja Verwalteri²⁾ omad sõitsiwad pühiks Schwiegerelternide³⁾ poole, siis meie tegime enestele gemütlich⁴⁾ ja tulime spatseerima. Mina ütlesin, lähme Nõuni rahwast besuchima, sääl on täna frische Fische⁵⁾.“

„Mis sa deu nuid lorid,“ rääkis Beersing madam Muru kõnewoolu wahale. „Ütle utekerrage era, kus sakksa pu'a⁶⁾ ei om kotun. Uits on siin, teine sääl, un meie om siin.“

Madam Muru naeris.

Mariehenil oli täna waewalt aega terwist wastu wõtta. Temal oli nooreherraga tegemist. See näis ka hästi noorte neidude ümber ameleda oskawat.

„Herr Perpentikel,“ hüüdis madam Muru. „Kas Teie ka kuulete, kuidas Nachtigallid schlagiwad⁷⁾? Üks kiriküüt, kiriküüt ja tu-biits, tu-biits. Kuidas Teie ennast amüseerite⁸⁾?“

„Danke!“ wastas nooreherra lühedalt ja watras jällegi Marieheniga Saksa keelt.

Aga see lühikene jutu äralõpetamine ei olnud sugugi madam Muru meelega järele; ta algas uuesti:

„Herr Perpentikel, was ist das, was dort rohu sees macht — rääks, rääks?“

1) Herrased.

2) walitseja.

3) naisewanemate.

4) lõbusaks.

5) wärsked kalad.

6) puha-kõik.

7) ööpikud laksutawad.

8) lõbustate.

„Das ist eine Schnarrwachtel¹⁾“, wastas nooreherra karsitult.

„Ja, ja, Narrwachter,“ kinnitas madam Muru. „Ma olin vergessinud. Meelest oli ära läinud,“ pööris ta ennast seletades minu poole.

„Mis ta nuid lorisa,“ ütles Beersing. „See ju om rugirääts. — Pane nuid piipu pä'ä kah,“ pakkus ta mulle paberossi.

Mina seadisin suitsu suhu.

„No nooreherra, kas ta nu ta'a ka wõi? Wõi om külland, kui om noor preili kjätta?“ pööris Beersing saksa poole.

„Danke!“ — Saks wöttis oma paberossi toosi taskust.

„No kui ei ta'a, siis ei om wajag,“ ütles Beersing rahulikult. „Ega mina ei om oma tabag maast löwwan. See om pu'a ra'a eest ostan.“

„Ja, ja, see on sehr gut, kui härrad rauchiwad²⁾, siis Mückid ei stechi³⁾“, kiitis madam Muru.

„See „Mukki,“ see temä om sääsk,“ seletas Beersing.

„Ja mis on „Eleve“, mis madam Muru selle nooreherra mõisas ütles olewat?“ küsisin mina salakesi.

„Ehelöwe?“ ütles Beersing. „Kui see om pane maakeeli ümber, sis om abielu-loukoer. Om ka löwi kah, kus saa küla tudrik ligi. Aga mudu om mõisan walitsejast oppimen. — Linna poissi, pää om sellgä, kus ätt om ra'a.“

Jutt jäi pooleli, sest wana Jaaku Henu tuliwad lootsikuga sõudes. Noot oli sees...

Sellest katkest nähtub, et Kitzberg tarvitab r a h v a l i k k u stiili, poetades tegelaste kõnekeelde vahetevahel murdelisi ja võõrapäraseid sõnu (barbarisme). Tema laused on lühikesed ja piltlikud. Erilise ilmekusega ta oskab tegelasi iseloomustada. Koguni mõnesõnalise vihjega ta tärgatab kirjeldatava tüübi lugeja kujutlusse. Nii tunneme juba esitatud katke põhjal iseteadlikku kaluritüüpi — Nõuni Jaaku, naljahammast lätlast Beersingit, kergatsit Perpentiklit ja saksastunud peenutsejat madam Muru. Sama napisõnalist väljendust kasustab Kitzberg looduse kirjeldustes. Näit.: „Sume suvekene hakkas lõpu poole jõudma. Päevad kiskusid lähemaks, juba oli mõnel pool sirp rukkiväljale viidud.“

Andumusega kirjeldab autor koolimaja, kus ta veetis

1) See on rääk.

2) suitsetawad.

3) pista.

oma lapsepõlveaastad. See asjalikult esitatud koolimajakirjeldus heidab helki ka Kitzbergi kooliellu.

HENNU WELI.

1923.

(Katke.)

Kui eeskojast läbi, koolituppa tahtsid minna — ega see kerge ei olnud: kartsas, redel, oli põigiti tee pääl ees. See kartsas wiis pööningule, kus koolmeistri hobuse talwine heintagawara ja — meie magadiskotid seisid. Suur see pööning ju ei olnud, aga heintele ja meie umbes nelja- kuni wiiekümnele magadispõhukotile sääl ikka ruumi jätkus, kui kotid hästi üks-teise pääle wirna laoti. Nüüd mõtelge enestele seda sõda ja seda tolmu, kui õhtul magama minnes kottisid ülevalt alla pilluti. Kas see ei olnud midagi wäikeste jõngermannide ja wallatute tütarlaste jaoks otsekuu loodud, — midagi, mille juures hästi kilgata wõis? Sada kätt sirutasid wastu, et oma küljealust juba lennul ära tunda ja wastu wõtta, et see alla pori sisse ei patsataks. Muidugi, mis säält tuli, kui ta oma ei olnud — ruttu jalgadega otsa. Ja neil sääl ülewal, kes kottisid alla pildusid, nende kõige suurem lõbu oli muidugi kottisid mitte sinna pilduda, kus käed püsti wastu wõtmas olid, waid wastuwõtjate pähe, suhu ja silmi, kuklasse. Nõnda sündis all ometi hää suur püherdamine — poisid ja põhukotid läbisegi, ja nali oli seda suurem.

Waeste tütarlaste kotid tulid muidugi kõige wiimati, kui poistel omad käes olid, põhjast pori seest üles wõtta. Ja kui toredat külma siis weel need päew otsa pööningul seisnud kotid enesest wälja õhkusid, enne kui külje all soojaks läksid! — Hommikul oli kottide pööningule koristamisega muidugi seesama sõda.

No nüüd wiimaks saame koolituppa. See oli wist oma kaks ja pool sülda igapidi suur ja tublisti oma kaheksa jalga kõrge. Neljanda jao ruumi wõttis temast ilmatu suur ahi nurgas ära. See oli ahi, mis ahi. Soojaks seda kergesti ei saanud, aga kui ta kord soe oli, siis ka soendas. Koolmeistri wana isa käis sääl pääl magamas. Ahju ümber andis päris joosta. Mul praegu weel suur arm silmakulmu-karwade all, mis Kuuda-Juku pääga kokku põrgates sain. Wõite arwata, kui suur see ahi oli, et ümber tema nurga joostes niisuurt hoogu wõis wõtta, et päänahk lõhki läks.

Siin koolitoas nüüd olid pääle wäikese oreli, mis natuke suurem oli kui kummulikäänatud wiljawakk, ja pääle juba nimeetatud kalja-astja — kaks pikka koolilauda. Nende ümber pidid neli-wiiskümmend last ära mahtuma, ja mahtusid ka. Kui luge-

sime, olime ikka kahelt realt laua ümber. Esimesed istusid, teised seisid tagaselja püsti ja waatasid üle esimeste õlgade. Kirjutustunnis mahtusid need, kes paberile kirjutasid, kõik laudade ümber; kes tahwlitele kirjutasid, neil oli ju igal pool mujal mahti kükitada küllalt. Rehkendustunnis tuli muidugi püstijalu keset tuba seista.

Nendesamade kahe pika laua pääl ka söödi. Õhtul walgustasid kummagi laua kohal kaks koolmeistri enese kastetud raswäküünalt tuba.

Kõige lõbusam asi oli muidugi magamisega. Siis tõsteti koolilauad ja -pingid üksteise otsa. Kahel jalal seistes jätkus meile maad ikka kõigile, aga pikali heitmiseks oli enam ruumi waja. Üle terve põranda ja laudade all magasime meie, nii et säääl siis enam maad ei olnud jalaga astuda. Kellel wahest külmanud toidu juures terwis korras ei juhtunud olema, sellel oli esiteks üle seltsimeeste pääde õue pääsmisega ja siis weel paar wakamaad eemale lepikusse jooksmisega ikka häda küllalt. Halwa õhu peletasime meie wähemasti kaks korda päewaks kadakate suitsetamisega toast wälja, ehk — nagu ma nüüd tean — meie peitsime halwa õhu kadakasuitsu taha ära. Kadakaid met-sast toomas käisime muidugi ise. See oli ka lõbu.

Agas teate, kui ikka „koolitare juures“ oma kolm, neli talwe ära olid käinud, siis mõistsid sa mõistusega lugeda ja umbes nõnda kaugelt oma mõtteid üles kirjutada kui mina. Kawõisid neli rehkenduse pääjagu „nimega numbritega“ tarwitada, teadsid natuke „geokrahwijat“ ja — katekismus ja piiblilugu olid eluajaks pääs. Teretada, jumalaga jätta ja ülepeä natukene wiisakas olla mõistsid kah. Kui pärast weel ühte ja teist ise juurde õppisid, wõisid ikka inimeste hulka lahti lastud saada ja kõlbasid mitmesuguste ametitegi pääle, Jumalale tänu, nagu mina....

Ei „Veli Henn“ ega „Hennu veli“ moodusta kompositsioonilt tervikulist juttu, weel wähem novelli. Selleks on nad liiga episoodilised ja katkendlikud. Nad jääwad ainult meeolulisteks piltideks rahvaelust, nagu kirjanik neid ise on nimetanud. Mõlemal teosel ei puudu ka oma õpetlik tendents. Kitzberg, hinnates kõrgelt eesti külaelu rahvuslikku tähtsust, osutab, kuidas linn saksastab eestlasi, kuna hoopis vastupidist, tervendavat mõju avaldab küla.

Kitzbergi külajutud, millest siin ainult tähtsamaid nime-tatud, ilmusid esialgu ajalehtede veergudel. Autor kirjutab nende loomise kohta järgmist: „Leivateenistuse kõrval tehtud töö. Kui nõuti, sinna ja tänna waja oli, kirjutasin. Selle tähe

all on minu lookesed sündinud ja kannavad siis ka seda märki otsa ees. Külatänavast olen ma ise, külatänavast on mu jutukesed pärit.“¹⁾ Nii näeme, et Kitzbergi külajutud on sündinud pühapäevastel puhketundidel ja ajalehtede soovide kohaselt. Vastavalt sellele kujunes nende laad vesteliseks ja kergesisuliseks.

„Südamlik huumor — see on Kitzbergi iseloomulisem tunnus,“ lausub Tuglas. Selle huumoriga on loodud ka tema jututoodang, mille kohal hõljub aiva sädelev naeratus, päikesepaiseline meeleolu.

„Mis puutub eriti kirjaniku keelelisesse väljendusviisi, siis tundub ses suhtes kogu aeg, et siin kõneleb inimene, kes rahvalikust vaimust ja koduõhustikust nii läbi imbunud, et ta teist ei saagi kui loomupäraselt rahvakeelt kõnelda.“²⁾

Kitzberg oli külakirjanik kõige paremas mõttes, ta kirjutas oma jutupalad eeskätt külarahvale. Seepärast ta püüdis võimalikult lihtsasti ja rahvalikult jutustada. Ta pakkus lihtrahvale lõbusat ajaveedet, aga samal ajal ka õpetas teda. Kitzbergi külajutud on ühel hoobil rahvalikud ja õpetlikud.

Rahvaelu kujutamine tõetruus valguses oli küll Kitzbergi ideaaliks, aga ta ei suutnud täiel määral kinni pidada realistlikust põhimõttest. Ta lõi oma jututoodangus ainult näiliselt reaalse maailma.

B. Kitzberg näitekirjanikuna.

Külajandid. August Kitzberg mälestades oma esimesi katseid näidendite alal jutustab järgmist: „Ma ei olnud näitekirjanikuks küll sugugi kutsutud. Reclami väljaannetes sel ajal ilmunud tükke olin lugenud, enamasti Kotzebue omi, näitemängu ennast olin maal elades küll väga vähe näinud. Aga — vaimustus ja hea tahtmine kisuvad toorest puust tule välja.“³⁾ Ja Kitzberg asuski noormehena näitemänge kirjutama, et tolleaegsele vähenõudlikule maalavale ettekandenumbreid pakkuda. Soodsate eelduste puudumisel tuli tal alata võõrkeelsete näiden-

1) A. Kitzbergi „Külajutud“ I—II, lk. 13—14.

2) M. Sillaots „A. Kitzbergi toodang“, lk. 16.

3) „Postimees“ 1909, nr. 20.

dite tõlkimisega. Tutvunud juba noorpõlves Kotzebue näitepaladega, ta tõlkis esimesena eesti keelde *Kotzebue* naljamängu *Wirrwarr* (1878), mille eest honorariks sai 25 prii-eksemplari.

Läinud sajandi lõpul, mil Kitzberg septses oma esimesi näidendeid, oli Eestis karskusseltside asutamise hooaeg. Kuna ainult karskusseltside asutamiseks andsid valitsusvõimud luba, püüti neid õhinal ellu kutsuda. Karskusseltside kui tolle aja tähtsamate organisatsioonide eesmärkide kohaselt pidid kirjanikud oma näitemängud koostama. „Mida ei olnud tüki kirjutamise juures kõik vaja silmas pidada,“ kirjutab sellest Kitzberg. „Et karskus kõrgele saaks ja joomine hästi vitsu. Et ühed [tegelased] mustad oleksid kui tondid ja teised valged kui inglid.“¹⁾ Neid õpetlikke ülesandeid ei saanud ka Kitzberg esialgu tähele panemata jätta.

Tema pikem algupärane näidend „Punga-Märt ja Uba-Kaarel“, mis kirjutatud 1892. a. paari nädala jooksul, on täiesti karskusaate teenistuses. Selles viiejärgulises näitemängus kujutatakse joomarist peategelase Punga-Märdi hukkumist ja selle kõrval maalitakse pilt Uba-Kaarli ning tema perekonna eeskujulikust elust. Kirjanik on pühendanud peatähelepanu eesti külaelu kujutamisele, mistõttu üksikud stseenid rahvaelust, nagu üldtuntud karjasekauplemine, on hästi õnnestunud. „Punga-Märt ja Uba-Kaarel“ jääbki huvitavate ja rahvalikkude üksiktseenide koguks, kuna näidendis pole tarvilikku intriigi ega dramaatilist tõusu.

Järgnevad naljamängud „Rätsep Õhk“ (1903) ja „Püvetalus“ (1910) dramatiseeris Kitzberg oma vastavate külajuttude alusel. Tuglas sõnab mainitud külajantide kohta: „Need on head rahvaelu pildid, neis on palju mõnusaid tüüpe, neis kõneldakse tihti harukordselt õnnestunud keelt; kuid ometi on nende ülesehitus loid, nende kompositsioonis ei ole tihedust ega intriigis hoogu.“²⁾ Järelikult esinevad neis samad puudused, mis avaldusid tema esimesis näitemänges.

Kitzbergi naljamängud olid määratud eeskätt maalavadele,

1) „Postimees“ 1909, nr. 20.

2) „Eesti Kirjandus“ 1915, lk. 376.

kus nad täitsid edukalt oma ülesande. Neid etendati korduvalt külaküünides ja rehetaredes, kuna tol ajal seltsimajad paljudes kohtades veel puudusid. Ka linnades jälgiti Kitzbergi eespoolnimetatud näidendeid suure huviga. Eriti suure menu osaliseks sai linnateatreis „P ü v e t a l u s“, mis on Kitzbergi parimaid naljamänge.

„Tuulte pöörises“.

Käesoleva sajandi alul sammus eesti teater jõudsasti edenedemisteed. Lühikese aja kestes kerkisid Tartus, Tallinnas ja Pärnus moodsad t e a t r i h o o n e d, kuhu palgati ametisse elukutselised näitlejad. Samal ajal ilmusid Kitzbergi sulest eesti esimesed kunstinõudeid rahuldavad näidendid „Tuulte pöörises“ ja „Libahunt“, mida etendati uute teatrimajade avamisel.

Draama „T u u l t e p ö ö r i s e s“ kirjutas Kitzberg pikema aja jooksul. Teos oli suurtes joontes valmis juba enne 1905. a. revolutsiooni. Kuid lõppvaatus puudus, selle ta koostas alles 1906. a. Valminud töö esitas autor „Vanemuise“ uue teatrihoone avamiseks väljakuulutatud võistlusele, kus näidendile määrati auhind. Esmakordselt etendati „Tuulte pöörises“ „V a n e m u i s e“ praeguse teatrimaja a v a p e o l 13. augustil 1906. a. Samal aastal ilmus teos ka trükis.

Probleemi asetusel oli „Tuulte pöörises“ ilmumisel a k t u a a l n e. Seal kajastusid revolutsioonija suursündmused, moodustades draama ajaloolise tagapõhja. Seetõttu äratas „Tuulte pöörises“ esietendusel laialdast tähelepanu kõigis rahvakihtides.

„Tuulte pöörises“ tegevustik sünnib maal, M ä e - S o o s a a r e talus. Sündmustik algab 1905. a. suvel, heinaajal, jätkub järgneval laupäevaõhtul ja pühapäeval, katkeb kord mõneks kuuks, siis pooleks aastaks ja lõpeb 1906. a. varakevadel — järelikult kestab umbes kolmveerand aastat.

Draama p e a t e g e l a s e k s on Mäe-Soosaare sulane J a a n. Ta on sündmustiku kandjaks ja edasiviijaks kogu näidendi kestes. Jaani vastasena esineb Ala-Soosaare peremees K a a r e l. Mõlemad meestegelased võitlevad ühise mõrvoja, Mäe-Soosaare peretütre L e e n a pärast. Teistest kõrvaltegelastest on tähtsamad J a a k, Mäe-Soosaare peremees, ja Jaani ema A n n.

II.

K a a r e l (Leenale wastu minnes ja kätt õrnalt tema piha ümber pannes): *Leena!*

Leena (armsalt): *Kaarel!*

K a a r e l (paneb käe neuu kaela alla ja tõstab tema pää üles): *Kas sa ei taha mulle silma waadata, Leena?*

Leena: *Hää meelega, Kaarel. Mis sul on?*

K a a r e l: *Soo? Tänan! Tuhat korda tänan.*

Leena: *Mis sul on, Kaarel?*

K a a r e l: *Oh, ei midagi, Leena, nüüd mitte midagi enam. Kõik on hästi.*

Leena (naeratades): *Mis siis hästi ei pidanud olema? Sa oled nii iseäralik...*

K a a r e l: *Hahaha! Isa puhus mul kõrwad täis ja pää otsas kirjuks.*

Leena: *Mis ta siis ütles? (Wõtab Kaarli käest kinni.) Tule jutusta. (Istuwad lehtlasse.) Nõnda, nüüd räägi.*

K a a r e l: *Weidike wõin ma istuda, mul on sõit ees.*

Leena: *Nüüd? Kuhu sa nii hilja, wastu ööd weel sõidad?*

K a a r e l: *Linna, Leena. Mul on piima-ühisuse masinad raudteelt wastu wõtta. Ah, kuidas ma rõõmustan! Üks samm jälle astutud, üks samm edasi. Warsti ostame küla pääle ka rehepeksu masina. Mehed on juba ühel nõuul ja raha pea koos.*

Leena (nukralt): *Sinul ei ole ka aega päewal ega öösel. Kaua sa nõnda mässad?!*

K a a r e l: *Kaua? Seni kui wähegi rahulikumalt tulewikule wastu waadata wõime.*

Leena (wõtab mõlemad Kaarli käed): *Meie tulewik ei peakski nii julguseta olema, Kaarel.*

K a a r e l: *Meie? Kes räägib üksi meist? Mina mõtlen meid kõiki, terwet meie rahwast. Kõikide elukord peab edenema.*

Leena: *Mina muidugi räägin kõige päält meist e n e s t e s t.*

K a a r e l: *Nagu isagi.*

Leena (waikselt): *Isa ei pea sa mitte wõõriti mõistma. Kas sa ei tea, et tema t e r w e e l u a j a o n t ö ö d m u r d n u d, ö ö d k u i p ä e w a i k k a w a l g e m a l e p ä e w a l e w a s t u, — üks igawene murede kuhi! Unes ja ilmsi, ikka selle ainsa eesmärgi poole. Ja kui see aeg tuli, et ta wähegi hinge tagasi tõmmata oleks wõinud, — kas sa arwad, et ta siis seda enam oskas? Ei oskanud enam! Siis oli ta nagu hoo sisse*

saanud masin, mis seisma ei saa jääda, kuni aegamööda jõud kustub ja kaob, — elu elatud ja haud ees lahti. . . .

K a a r e l (ei wasta).

L e e n a: Ja kas sa arwad, et tema silm näha ei igatse, et tema elutöö wilja, mida tema ise enam maitsta ei oska, ometi tema lapsed maitsta mõistaksiwad?

K a a r e l (kohkunult): Leena, kust sa niisugused mõtted wõtad?

L e e n a: Kas mul, kui isa kodunt ära, pere töös ja maja tühi, selleks aega küllalt ei ole?

K a a r e l (raskelt): Nüüd ma hakkam kartma, et õige on, mis isa ütles. . . .

L e e n a: M i s siis? Sa pidid mulle ju rääkima.

K a a r e l: Isa nõudis pulmade ärapidamist ja ütles, et tema mitte selle eest wastutada ei wõi, et sina. . . .

L e e n a: Edasi, edasi!

K a a r e l: . . .kui keegi teine tuleb. . . . seda teist armastama hakkad. . . . (Tõuseb erutatult üles.)

L e e n a (wähe aja pärast): Waata mulle siis uuesti silma, **Kaarel!**

K a a r e l (kummardab Leena üle): Leena, kallis, seda ei ole waja. Ma ei karda. See ei wõigi ju olla. Nii selge ja kindel, kui meie wahel on. . . . Kui kaua meie nüüd juba teineteise omad oleme, Leeni?

L e e n a: Kas seda ei saa siiski juba kaks aastat?

K a a r e l (soojalt): Kaks aastat? Kaks aastat, ütled sa? Sa mõtled, kunas meie end teiste teades kihlasime? Leena, kallis. Meie oleme ju üksteise päralt olnud lapsepõlwest saadik! Wähemasti mina lugesin sind enese omaks, nõnda kaua aega, et ma teisiti ei mäletagi. Pruuti peigmeest peaksime meie olema? Meest naest oleme meie minu meelest juba ammu, mina ei saagi teisiti mõtelda. Et pulmad pidamata, et elu ime meil weel ees seisab, mis siis sest?! Kui hääl on teada, et armastus kõige ülema silmapilgu elus meile weel andma peab. . . . Mis sul on, Leeni?

L e e n a: Minul hakkab jahe, Kaarel. Lähme tupp. Kaste hakkab langema.

K a a r e l: Ei, mina jään rongile hiljaks. (Tulewad ettepoole.) Waata nõnda tunnen mina ja olen õnnelik. Kas papp oma sõnad pääle ära on lugenud wõi mitte, see ei tee mingit wahet. Meid on armastus ühte pannud. See on enam kui kõik kumbed kokku. — Kuula. . . . (kuulatab) kuidas suwe öö meie ümber sonib, lind hõiskab linnu poole, lill õhkub lille poole. . . . kus on papp, kes neid pühitses? — Nõnda armastan mina sind, ja nõnda kujutan mina enesele meie wahet.

L e e n a: Sina oled luuletaja, Kaarel. Minu hing on lihtsamast materjalist koos ja ei jõua mitte sinuga kõrgele tõusta. . . .

K a a r e l: Aga nüüd pean ma minema, Leeni. Tule! (Lähewad käsikäes õue wärawani, sääl wiimane rääkimine, mida pole kuulda.)

III.

J a a n (tuleb särgiwäel toast ja istub läwe ette pingile).

L e e n a (tuleb wärawa poolt, astub sammu ja kuulatab. Suwe öö häälightsusi on kuulda: kaugelt karjapoisi pasunat, nõrka laulu ja harmoonika tõmbamist. Läwe ees kokkub ta, Jaani nähes): *Mis sina weel walwad, kui magama ei lähe?*

J a a n: *Niisugune öö! Kõik ilm õisatab ja mina peaksin magama?...*

L e e n a: *Ma küsisin juba korra ja ei saanud wastust. Mis pärast sina tagasi tulid ja talu teenima hakkasid? (Räägib ikka nagu wastust oodates, peatustega.) Sinusugune, kes ilmas palju kuulnud ja näinud, kellel lahtine pää otsas ja kõigest asjust selge arusaamine? Kas sul tõesti muud hakata ei olnud? Seda ma kuidagi ei usu.*

J a a n (waikib).

L e e n a: *Sa tuletasid lapsepõlist tutwust meelde, räägi ka ometi.*

J a a n (nagu iseenesega wõideldes, pikkamisi): *Kui mina suu lahti teen, tuleb süda keele pääle, Leena, ja siis saad sa asju kuulda, mida sa mitte kuulda ei taha.*

L e e n a (istub). *Räägi siisgi. Mina ei karda ja ei jookse kuhugile eest ära. Minul on sinust kahju, Jaan: rõõmus ei ole sina kunagi...*

J a a n (erutatult): *Sündku sinu tahtmine. (Ennast rahulikuks sundides, wahel istudes, wahel üles tõustes, jutustab nagu unes.)*

Kolm inimesepõlwe tagasi elas mees, see leidis soo seest saare. Soo pääl susisesiwad nastikud ja rästikud ja käisiwad mäe pääl päikese paistele ennast soendamas. Mäe pääl kaswas mets ja leplik, karu pesa oli säääl; inimesed hoidsiwad ennast mäest eemale. Aga see mees mõtles: uss kardab piibu õli, ja karu wõib igamees surnuks lüüa, kes julge on ja temale nina pääle trehwata oskab. Aga kus lepp käswab, säääl on hää põllumaa. — Tema ei saanud mäge enam ära unustada, waid mõtles selle pääle ööd kui päewa.

Korra sai ta peru hobuse suu äärest kinni wõtta, kes preili all lõhkuma oli läinud. Kui ta orjapoiss ei oleks olnud, teda oleks ehk preili elupäästjaks hakatud pidama. Nõnda aga mõtles preili isa mõne mõisamehe koha wõi wiie toobi wiina pääle, kui ta mehe mõisa kutsuda laskis ja ütles: palu omale üks arm. — Aga mees ei palunud mõisamehe kohta ega wiina, waid seletas: säääl ja säääl on soo, ja soo sees saar. Lubage mulle saare pääle osmik¹⁾ ehitada; kui ma põllu adra alla olen pannud, hakkam ma mõisale teopäewi tegema.

Mõisnik naeris. Hull inimene — ütles ta, — mäe pääl elab karu. — Mees wastas: Ma toon naha teile. — Mine siis ja ehita, — ütles mõisnik. — Mees läks. See oli minu wanaisa.

L e e n a (kaastundlikult): *Räägi edasi.*

J a a n: *Kui tema isa- ja emakaru nahad ja elusalt kinnipüütud*

1) osmik = väike hütt, hurtsik.

pojad mõisa wiis, ja herra hääs tujus juhtus olema, palus ta: Mul on wend. Lubage ka teda mäe pääle asuda. — Mingu ka tema, — ütles mõisnik.

L e e n a (naerdes): Aga rästikud, nastikud?

J a a n: Hoo! Sääl oli teises kihelkonnas Ääksi-Aadu, nad tõiwad selle. See tegi suwe õhtul soo ääre tule maha ja hakkas oma linnuluust wilispilliga kutsuma. Siis tuliwad soo lapsed ja seisiwad mätaste kõrguselt risti-rästi üksteise üle tule ümber. Kui neid enam ei tulnud, astus Aadu pilliga ees, ussid looklesiwad taga järele. — Ta wiis nad kümme wersta eemale teise soo pääle, ja nõnda sai meie soo neist puhtaks...

L e e n a (naerdes): Missugune pilt!

J a a n: Mehed aga laastasiwad metsa, põletasiwad saatu, kündsiwad kütist... Nõnda saiwad mäe pääle aegamööda Ala- ja Mäe-Soosaare talud.

L e e n a (erutatult): Mis? (Tõsiselt.) Räägi edasi.

J a a n: Wanaisa suri ära! Tema oli talu eest mõisat orjanud, poeg hakkas raharenti maksma. Mägi oli ilus, põllud nõlwakud — temagi tegi tööd ööd kui päewa...

L e e n a (iseeneses): Ööd kui päewa...

J a a n: ... Midagi oli temagi jõudnud korda saata, — raha koguda mitte... Kõik mattis ta talu sisse...

L e e n a (ärewuses): Räägi edasi.

J a a n: Egiptusesse oli uus waarao walitsema saanud, see ei teadnud Joosepi häätegedest midagi. Mõis ja wald oliwad uue herra kätte läinud ja — kui Wiljandimaalt mees tuli, kes tuhat rubla laua pääle wõis panna, mida minu isa ei wõinud, müüs herra talu sellele ära.

L e e n a: See oli — minu... isa?

J a a n (pääga nokutades): Jah!... See oli sinu isa!

L e e n a (erutatult): Edasi, edasi...

J a a n: Tema tõi ka mehe, kes teise Soosaare talu ostis. — Õige igapäewane lugu, üks ole?

L e e n a (sügawasti hinge tagasi tõmmates): Räägi kõik ära.

J a a n: Ei ole enam palju, mida sa ei tea. Minu isale oli siin iga kiwi ja põllupeenar armas, ta oli Soosaare pinna külge kinni kaswanud, see oli tema higi joonud. Ta ei raatsinud siit lahkuda, pakkus ennast sinu isale sulaseks ja jäi. Siis tegi ta ainult p ä e w a l weel tööd ja nuttis naise ja lastega ö ö s e l, kuni ta silmad kinni pani...

L e e n a (liigutatult, waikselt): Ja Soosaare asutaja pojapoeg pidi maailma hulkuma minema...

J a a n: Ja, ja ei. Ta oleks ju ka jääda wõinud. (Kalgilt:) Ta läks... warandust koguma, et talu tagasi nõuda — hääga ehk kurjaga...

L e e n a (kaastundlikult): Siis sellepärast oled sa tagasi tulnud...

J a a n: Sellepärast? — Sellepärast üksi?... Ei tea.

L e e n a (silmi üles lüües): Mispärast siis sa tagasi tulid?...

J a a n (metsikult): *Mispärast! Pean ma ka seda siis weel üttelema?!*

L e e n a (erutatult): *Ja, ka seda. Mina nõuan seda.*

J a a n (nagu tagasihoitud ähwardamisega): *Ära nõua mitte!*

L e e n a: *Mina nõuan, Jaan.*

J a a n (nukralt): *Siis pean ma weel ühe loo jutustama. Aga — olgu see sinu wastutada, kui sellest hääd wälja ei tule... Ma jutustan siis weel... Oliwad korra kaks last, elasiwad ühe õue pääl, mängisiwad ühes ja käisiwad ühes koolis. (Erutatult.) Üks oli peremehe tütar, teine sulase poeg. Ja kui nad kaswasiwad, kaswasiwad nad nagu kunagi kaks noort inimest teineteise kõrwal, kes elu... tõsidusest weel midagi ei tea ja... (Kirglikult, ei suuda ennast enam walitseda.) *Leena!* kas mäletad, kui korra rehepeksu ajal meie tapme päält kõlkaid kandsime ja tapelda saime, kui kauaks ära jääme? Kas mäletad, kuidas meie palawate kõlgaste sees olime, üleni nende alla maetud! Kõlkad kuumasiwad ja meie kuumasime....*

L e e n a (wärioseb, kõige suuremas ärewuses): *Küllalt nüüd, mitte enam...*

J a a n: *Mispärast? Meie oleme süüdad. Sellest päewast ja tunnist, Leena... ma ei saanud sind wõõrsil mitte ära unustada. Igatsus sinu, igatsus iga Soosaare kiwi ja kännu järele wiskas kõik minu plaanid ümber, ja nüüd... olen ma siin! Nüüd sa tead kõik, — tee nüüd, mis sa tahad....*

NELJAS JÄRK.

I

J a a k (tütre ette seisma jäädes ja hellalt kätt selle pääle pannes): *Leena! Kas sa siis ei näe mitte? See on ju... Mina otsin ju ainult sinu südamesse teed, ja ei tea mitte, kuidas seda pääle hakata!*

L e e n a (püüab üles waadata, aga kummardab kohe jälle töö üle): *Minu südamesse teed?...*

J a a k (õrnalt): *Ja, laps. Mina panen nüüd juba mitu nädalat ja mitu aega sinu silmis nutmata pisaraid tähele, näen, et sina raskesti wõitled ja et sinul sõpra ei ole, kellele sa oma südame wõiksid awada. Enne olin mina sinu sõber, sinu hing oli minu ees nagu lahtine raamat! Mina tean, et isa oma lapsele igal ajal õige sõber ei wõi olla. Aga — mina tahaksin sinu sõber olla, Leena, sul ei ole ju teist!*

L e e n a (puhkeb nutma): *Sina oled ju minu ainukene sõber, isa! (Sirutab käed wälja.) Anna, anna andeks!*

J a a k (wõtab tütre käed ja tõmbab tema oma rinnale): *Nuta, tütrekene, nuta süda lahedaks. Seda pisarateta hingeheitlust oli ka wõimata kauemini päält waadata.*

L e e n a (nuutsub waljumini): *Isa, armas isa!*

J a a k: *Lapsekene! Ka kõige pimedamast laanest wiib rada päikesepaistele wälja, meie peame teda aga otsima! Ja mina tahan kõi-*

gest südamest sinuga ühes teda otsida. Muud kui usaldama peaksid sa oma wana halli isa jälle natukene, nagu enne. (Tütre pääd silitades.) Mitte täna juba, homme alles, ülehomme, siis, kui sa jõuad ja wõid! — Leena! Mina tean, mis sind waewab, sul ei ole tarwis seda üteldagi. — Kaarel kaotas oma —elu õnnemängus. Tema tahtis maailma õnnelikuks teha, temal ei olnud aega ise õnnelik olla. Ja sina tahaksid nüüd oma õnne minu soowidele ohwriks wiia ja ei suuda ära mõtelda, kuidas sa sellega walmis pead saama...

L e e n a (meeleheitlikult): *Ei, ei, isa...*

J a a k: *Ja, ja, laps! Ära nüüd sina räägi, lase mina räägin. Sina ei ole ju süüdlane, waid Kaarel ise oma igawese wiivitamisega, ja mina, et ma sind küllalt kaitsta ei osanud, kui tuuled puhusid, wapsikad lendasid ja sina keset keeru seisid. Lapsekene, ei ole sugugi waja meelt heita. Minu soowid? Mis on minu soowid wäärt? Need lähewad ühes minuga mulda. Sina aga jääd ja sinul on oma jalal õnne pääle elus õigus. Kellele on sinu õnn kallim kui mulle? Muud kui selgusele peame jõudma. Katsume rahulikult kõige pääle mõtelda, küll lööb kõik walgeks, mis meile nüüd pime näitab...*

II.

Kui Jaak uksest tahab wälja astuda, tuleb temale läwe pääl Anu wastu, nagu ikka sandikepiga.

A n u: *Uijah! Peremees ise ongi. Tere kah, siit talu rahwas!*

J a a k (pahaselt): *Tere, tere! Kust sina tuled?*

A n u: *Kust mujalt, kui ikka oma saunakese juurest. Minu poja-kest ei olnud näha ühti; tea, kas on ka kodus wõi?*

J a a k: *Kus ta siis mujal peab olema. Istu sinna suure kamb-riisse. (Näitab käega läwe poole tagasi.) Jaan paneb mulle enne hobuse ette, siis ma saadan ta sinu juure tuppa.*

A n u: *Ei ole nu wajagi. Ega mina ei tahtnudki temaga, mul oli talurahwaga ise waja rääkida...*

J a a k: *Minuga wõi?*

A n u: *Teiega ikka ka, ja — näe, perenaine ise ka säääl. Wanad silmad ei seleta kohe nägema. (Koperdab Leena poole.) Tere, tere ka, tütrekene! (Püüab käega silitada.)*

L e e n a (suures ärewuses): *Tere, tere!*

A n u (Leena kätt kinni pidades): *Oh sa ilusikene jah, kallikene, tsirgupojakene, tolmuoksakene...*

J a a k: *Räägi kohe ära, mis sul oli. Meie tahame praegu ära sõita ja ei ole meil aja raasugi.*

A n u (natuke tigidalt): *Ooh? Wõi ära sõita? Mis te nüüd minu wana inimese eest hakkate kõrwale hoidma wõi...*

J a a k (pahaselt): *Mis sa lobised! Kes nüüd sinu eest... Mispärast sa tulid?*

A n u (Leenale, kes oma kätt tema pihust ära kiskuda püüab): *Ära pelga, tütrekene, ära jookse kuhugi. Ega wanatädi halwa pärast ei tulnud.*

J a a k: *Mis sa nüüd jändad! Räägi lühedalt. Tühja lori ajada pole praegu aega...*

A n u (puigeldes): *Kui teie aega ei anna ääri-weeri mööda juttu teha...*

J a a k: *Meil ei ole tõesti ääri-weeri mööda jutu jaoks aega.*

A n u (kiusakalt): *Kui teie teisiti ei taha, olgu siis pääle... Kas panete siis nüüd tütre minu pojale ära wõi?*

J a a k (langeb ägades istmele).

A n u (waigistades): *Ega see ju kellegi ilma ime ja häbiasi ei ole, tema ju ka... talu tõugu. Teie teate ise: tema ka talu tõugu.*

L e e n a (isa ette maha põlwitades): *Nüüd, isa, nüüd kannata ära, kui sa jõuad! (Hakkab nutma.)*

J a a k (paneab silmapilguks käe tütre pääle, hellatades): *Kas sa ei mäleta, mina lubasin ju sinu sõber olla? (Anu poole:) Kas Jaan sind saatis?*

A n u: *Jaan? Kust seda. Tema ei teagi, et ma tulin. Tema ootab, kuni pakkuma tullakse!*

J a a k (iseenesele, pääga nokutades): *Ja, ja... kuni pakkuma tullakse.*

A n u: *Temal ju uhke waim lapsest saadik, ei t e m a teist inimest paluma lähe. Aga m i n a arwasin: Mis seda asja wiimase tipu pääle ajada, mis teda ilmainimeste suhu tõugata anda, parem omawahele ja õigel ajal. Muidu — on ta ju küll kuldne poiss ja hää poeg. Küll näete, peremees, temast saab teile ka hää poeg.*

J a a k: *No jaa, ja. (Raskesti hingates:) Siis... paluma peame minema?! (Leenale:) Julgust, tütar, julgust!*

L e e n a (üles tõustes): *Isa!*

J a a k (hellalt): *Ja, laps?*

L e e n a (tõsiselt, pikkamisi): *Isa! Pakkuma ei lähe meie ennast kellelegi. Seda sul ei ole waja teha ja seda meie ei tee.*

J a a k (nooremehe elawusega üles karates): *Leena! Tõesti? Seda meil ei ole waja?*

L e e n a: *Ei! Seda ei ole waja. Hüüa Jaan tuppa, maksa temale palk wälja ja saada ta minema. Teeme maja wähemalt puhtaks...*

VI.

J a a n (tõukab ukse wäewõimuga lahti ja Leena eest ära. Tigedalt): *Miks ma ei pea tulema, kui hüütakse.*

K a a r e l (waatab nõutult ühe otsast teise otsa).

L e e n a (lööb käed silmade ette, toetab ennast seinale najale).

J a a k (akna all, koputab nagu enese rahustamiseks sõrme otsaga wastu ruutu).

J a a n (lühedalt): *Mis on?*

K a a r e l (toibudes, kätt otsa ette tõstes): *Ja mis on? Mis ma nüüd tahtsin küsida...? Ah, ja... — Jaan! Meie oleme ju wanad wihamehed. Mina olen küll vähem sinu wastane, kui sina minu, aga see teeb ju üks wälja. Sinu süda on ehk ka täis kibedust, et sina Soosaare pinna pääl kui sulane pead teenima, kuna, kui saatus sinu wastu armulise oleks olnud, asi teisiti oleks wõinud olla. Mina tean, sa oled talt-sutamata ja uhke. Ehk saame ära leppida ja ehk saame sind kuidagi jalule aidata, et sul mitte enam tarwis ei ole teist teenida. Waata, minu äiapapa soow on, et mina kui ma pulmad ära teen, s i i a elama asun. Mina wõiksin siis wäga hästi, kui sa tahad, sinule oma talu rendile anda, seda enam, et mina ise muude asjade pärast ennast majapidamise muredest enam waba hoida tahaksin. — Mis sa arwad?*

J a a n (tigatedalt irwitades): *Kui sa — pulmad ära teed... Kellega sa siis neid teha mõtled?*

K a a r e l: *Kuidas nii? Mis see peab tähendama?*

J a a n: *Leenaga wõi? Ja, ja, sa wõid ju teha, kui sa... teise mehe molu tahad.*

K a a r e l (wihaselt, rusikatega Jaani poole tormates): *Häbemata laimaja! (Kahmab tooli ja tahab sellega Jaanile pähe wirutada, Jaak saab toolist kinni haarata.)*

J a a n (taganedes): *No tasa, tasa! (Külmalt:) Sa wõid ju, kui sa ei usu, Leena käest küsida.*

K a a r e l (metsikult ümber waadates, kas keegi selle pääle midagi ei wasta. Ahastades Leena poole): *Ütle s i n a temale, et ta waletab!*

L e e n a (jääb wait, nutab).

K a a r e l (waarub, langeb istmele): *Sa ei wasta? — Minu Jumal, on see siis wõimalik, on see siis tõsi!*

L e e n a (ettepoole astudes, waikselt): *Jaa, Kaarel! Mis olnud on, seda ei saa olemataks teha. Minust ei saa mitte enam sinule naist!*

K a a r e l (ägades): *Minu Jumal, minu Jumal! (Pää käte wahel, wappub erutusest.) On see siis wõimalik, on see siis tõsi? Minu pää ei suuda seda kokku wõtta, minu mõistus ära mõista!*

J a a n: *Leena!*

L e e n a: *Tagane minust!*

J a a n: *Sa tahad siis lapsega tüdrukuks jääda?*

L e e n a: *Halastamata kurat! Halasta ometi!*

J a a n (paneab käed rinna pääle waheldi ja ei kõigu).

K a a r e l (meeleheitlikult): *On see siis tõsi, Leena, on see siis tõesti tõsi!*

L e e n a (mõne silmapilgu järele, waikselt, wiiwitades, pärast kinniste silmadega, nagu unes): *Kaarel! Mina ei ole ju enam wäärt, et ma ühe sõnagi sinuga tohiksin rääkida, mina olen sinu südamele surmahaawa löönud. Aga kuidas mina saan waikida! Sa pead ometi teadma,*

kuidas kõik tuli. Sina olid minule ju armas ja kallid, kallim kui keegi muu. Imestelemisega waatasin ma sinu poole üles ja olin sinu armastuse eest tänulik. Ainult seda ei mõistnud ma mitte, mis sina minu lihtsa olemise juures armastusewäärilist leidsid. Sest mina ei jõudnud mitte sinu püüdumiste kõrgusele kaasa tõusta. Põllega lauda pühkida, lehma lüpsa, pudru keeta, oma mehele hää naine ja lastele hää ema olla, sellest näitas minu jaoks küllalt. Minu hinge ette tõusis mõnikord mõte, kas sina minuga ka õnnelik olla võiksid. Mul oli aega mõelda. Sääli tuli Jaan oma... kirgliku olemisega. Ta... mässis punast udu minu hinge ümber; mina ei mõistnud, ei tunnud iseennast enam. Tuli päew, kus ka tema minule, aga teist wiisi kui sina, nagu mässaw meri, kohutawalt armas näitas, ja siis... siis tuli tund, kus mina kaitseta tema käte wahel olin!... Kui ma ärkasin, kui tuul punase udu laiali puhus, tundsin ma, et mu hing külma pärast lõdisedes mehe ees seisis, kellega mind vähemgi side ei sidunud. Minu elu pidupäewa tuhat tuld olid kustunud, ja... nüüd... nüüd... nüüd pean ma oma... lapse wiima... surnuaia taha soo sisse, kus iga mättakese all... pisikene luukerekene... magawat, niidikene kaelas...

J a a k (hellalt hüüdes, lauldes): *Leena, Leena! Ärka üles! Sina sonid!*

L e e n a (silmi awades, kokkunenult enese ümber waadates): *Ei. Ei! See oli ainult wiirastus, ainult hirmus unenägu. Mitte seda, mitte seda! Kui õige ema tahan ma kõik enese pääle wõtta ja oma lapsukesega, mis Jumal mulle annab, ausaks ja hääks inimeseks üles kaswatada. Siis kaob (isa otsa waadates) — kui sina, isa, teisiti ei määra — see ülekohus maailmast, mille üle — Jaan kaebab: Soosaare saab oma asutajate soo kätte, jälle tagasi... (Langeb istmele.)*

J a a k (nuttus): *Kuidas s i n a aga määrad, kuidas sina aga määrad, waene, õnnetu laps!*

K a a r e l (üles karates): *Leena! Kas sa armastad weel Jaani?*

L e e n a: *Mina Jaani? Ei! Jaani ei ole mina kunagi armastanud.*

K a a r e l (tema kõrwale astudes): *Siis ei jäta ma sind mitte, ehk ma ei oleks sind iial armastanud. Mina tahan sinu lapsele isaks ja sinule armastajaks meheks olla. Eksijad oleme kõik. Mina ei jäta sind mitte!*

L e e n a (kätega wastu kaitstes): *Ei, Kaarel, ei mitte. Ma tänan sind! Suuremat ei jõua keegi teisele pakkuda, kui sina minule pakud. See ei wõi ja ei pea mitte sündima. Minu tulewase lapse pärast juba mitte, temal on oma ema pääle õigused. (Jaan poole, waikselt:) Mis sina weel ootad? Kas sa siis weel ikka ei lähe!*

J a a n: *Sina süüdistad mind. Kas siis ka mind põlew armastus lapsepõlwest pääle — ei wabanda? Üks eksisamm ja — hukka pean ma minema?*

L e e n a (põlgusega): *Sina? Sina ei tee midagi ilma tahtmata ja teadmata. Sina ei wali abinõusid, waid tallad, mis sul tee pääl ees,*

puruks, ja kui sa ka ise puruks lähed. Sinuga ei ole mul asja, sinu nimegi ei pea su laps teadma. Aga — a i d a k u k a s i n d J u m a l.

J a a n (tulises vihas): *Siis mingi ka kõik puruks, ja võtku kurat teid, mind ja kõike seda rämps. Armas ei ole mulle enam sina, armas ei ole minule enam see mägi, see lapike kodumaa mulda, armas on mulle veel — üleilmiline tulewiku õigus. Eksitusest ärkan ka mina. Ma lähen — wendade hulka, kus mu koht, ja — ära häwitame meie teid, selle mäe ja kõik kisendawa ülekohtu maailmast. (Leena poole astudes.) Mina lähen, aga ma tulen tagasi. Tagasi tulen ma, ja kui maa ja meri ja see mägi — punases lõõmab, siis, tüdruk, pean sinuga punaseid pulmi! (Sammub uhkelt läwest wälja. Tuppa jääb rõhuw waikus.)*

K a a r e l (wähe aja pärast tasakesi algades, pühalikult): *See ei ole mitte selle asja lõpp, see mitte! (Lähemale astudes.) Leena! Sina oled enam kannatanud, kui inimene kanda suudab. Sinu pääle jooksti tormi, — kes sind kaitsma pidi, see oli pime, jättis sind kaitsmata. Sina . . . langesid, aga sa wõitsid, kui sa langesid. Selgesti waatas sinu silm enese walitud sihti mööda enese ette. Kui pehmet rauda pisteti sind lõõmawasse ahju, kui teras tulid sa säält wälja, puhas, puhtam kui kunagi enne. (Leena tahab waele rääkida, Jaak astub lähemale.) Ei, ei, mitte sõna ära räägi. Meie seisame täna veel liialt sündmuste mõju all, aga aeg tuleb, kus meie ennast kõige selle, kui rõhuwa paine alt wabastame, kus kõik meie selja taha jääb, nagu wiirastus, nagu halb unenägu, kus meie jälle elama ja ennast liigutama tahame hakata, ja siis . . . tulen mina uuesti ja küsin: Tahad sa minu naine olla, Leena? Seni aga seisan mina kui truu sõber rahulisti oodates sinu kõrwal ja — loodan.*

(*Eesriie.*)

„Tuulte pöörises“ sündmustik areneb üldjoontes ajaliselt edasisammuvalt. Draama tegevustik algab Jaani tagasitulekuga Mäe-Soosaarele ja lõpeb Leena ning Kaarli surmaga, kusjuures Jaan hingeliselt hääbub. Tagasihaaravalt liituvad teose motiivistikuga Jaani jutustused Ala- ja Mäe-Soosaare talude asutamisest ning tema lapsepõlvesõprusest Leenaga. Eriliselt on „Tuulte pöörises“ ülesehitamisel silmas peetud tegevuse tõkendavaid tegureid, et draama põnevust tõsta. Kaarli ja Leena naitumiskavatsusele on vastu seatud Jaani igatsus oma kodutalu ning Leena järele. Samuti on Kaarlit raskusi ühistegevustite ettevõtete asutamisel, kuna Jaan sellele vastu töötab. Seetõttu on vastuolud ja konfliktid kahe vastaspoole vahel möödapääsematud, välditamatud.

Et kõnesolevat näidendit esitada olewiku draamana,

on valinud kirjanik selle taustaks 1905. a. ühiskondlikud sündmused. Sotsiaalsetele probleemidele ta pole annud siiski esmajärgulist tähtsust, vaid on neid kaudselt riivanud teosele välise raamistiku loomiseks. Peatähelepanu ta on pöörnud üksiktegelastele, nende hingelise võitluse kirjeldusele. Seepärast tuleb kõnesolevat näidendit vaadelda mitte sotsiaalse, vaid psühholoogilise draamana.

Draamas „Tuulte pöörises“ armastavad kaks meest sama naist, mistõttu kujuneb kolm vahekorda (Kaarel — Leena, Jaan — Leena ja Kaarel — Jaan). Kaarli ja Leena vahekord on loid, sest Kaarel on enam huvitatud ühistegelikest ettevõttest kui Leenast. Seevastu Leena ja Jaani suhted on teose kestes alati pinevil, mis tingitud mõlemate tegelaste temperamentsusest. Täiesti vaenulik on Kaarli ja Jaani vahekord. Vastavalt mainitud vahekordade kujunemisele vahelduvad draama tegevuse arengus tõus ja mõõn. Hariastmesse jõuab tegevustik IV vaatuse lõpul, kui üksteisega kokku pörkavad kõik kolm peategelast. Sellele järgneb katastroof viimases vaatuses.

Peaosa etendab selles dramaatilises võitluses Jaan. Ta on „1905. a. „tormi- ja tungiaja“ tagaseinast kerkiv kuju, kelle tunnete ülekaal on silmanähtav ja kelle tasakaalutut hinge valdavad kõik tunded vägevalt, teda täielikult kaasa kiskudes.“¹⁾ Jaan on nagu tema ihaldatud Leenagi Tõõtside tõugu — keeva-vereline ja tundlik. Tema iseloom on täis vastuolusid. Örnuse ja armastusega ta läheneb Leenale, aga omas kirglikkuses ta muutub jõhkraks. Sattunud teotsemise tuhinasse, ta kaotab kaine mõtlemise ja muutub tuisupeaks. Me tunneme kaasa Jaanile, kes on pidanud ilma jääma oma esiisade poolt asutatud talust ja kes peavarjuta peab võõrsil hulkuma, oleme vaimustatud tema mehisusest ja teotsemistahtest, aga me ei saa andestada temale Leena alatut võrgutamist ja õiguse jaluleseadmist vägivaldsel teel.

Kaarel on iseloomult suur vastand Jaanile. Ta on aatelite püüetega, ühiskonna kasuks töötav noor taluperemees, kellel iseenda ja oma mõrjsja jaoks pole millalgi aega. Kaarli soontes voolab vagune veri, suurimad tundeavaldused jäävad

1) B. Linde „Looming“ 1926, lk. 550.

talle hoopis võõraiks. Tegelikus elus on ta saamatu, vähese tahtejõuga isik. Tema ideaaliks on aineliselt kindlustatud rahulik perekonnaelu.

Mäe-Soosaare peretütrele **L e e n a l e** on antud määrav osa kõnesoleva draama hingelise konflikti lahendamisel. Ta kõigub kahe vastandliku mehe vahel: ühel pool on leegitsev Jaan, teisel leige Kaarel. Kuna Leena on Jaaniga samast temperamendikast soost, kaldub ta loomusunniliselt viimase poole, sest ta ihkab endale tulihingelist ja mehist elukaaslast. Tal jätkub aga iseteadlikkust ja uhkust loobuda Jaanist, kes tema aust ei hoolinud. Leena on sügavahingelise ja iseteadliku peretütre tüüp.

„Tuulte pöörises“ sümpaatsemaid kujusid on **J a a k**. Oma osavõtliku südamega ta tunneb kaasa kõigile kaasinimesile. Eriti südamlik ja hell on ta oma tütre Leena vastu. Omas suuremeelsuses ta suudab aru saada tütre õnnetusest ja temale troosti pakkuda.

Kõige paremini on kirjanikul õnnestunud Jaani ja Jaagu tüübid. Nad on kujukalt joonistatud ja nende hingeelu on tõepäraselt edasi antud. Osalt ebamäärase mulje jätavad Kaarli ja Leena kujud.

Ülesehituselt kuulub „Tuulte pöörises“ Kitzbergi kunstikavatsuslikumate draamade hulka. Selle tegevustik on koondatud ja areneb astmeliselt dramaatilises tõsus. Mida enam lõpu poole, seda pinevamaks muutub olukord vastaspoolte konfliktide teravnemise tõttu. Kogu draamat läbib ja liidab ühtlaseks tervikuks Jaani sihipüüdlük tegevus — võitlus Leena pärast.

„Tuulte pöörises“ oli **e r a k o r d n e** teos eesti näitekirjanduses. Peale kodumaa ta sai suure menu osaliseks ka Soomes ja Lätis. Selle näidendiga algas meie kunstinõudelise draama ajalugu.

Kitzbergi nii edukas täienemine näitekirjanduse alal oli peaaegjalikult Riias viibitud aastate tulemus. Riia teater oli kunstiliselt kõrgel tasemel ja Kitzberg oli suur teatrisõber. Kuulsate näitlejate mäng kunstiväärtuslike näidendite tõlgendamisel ja vastava kirjanduse lugemine selgitasid vastuvõtlikule kirjanikule peagi dramaatilise luule erilisi omadusi.

„Libahunt“.

„Tuulte pöörises“ peituv aktuaalsus kutsus välja mitmesuguseid arvustusi, ka ebaõiglaselt laitvaid, mis tekitasid kirjainiku hinges kibedust, mille tagajärjeks oli aastaid kestev vaikimine. Ja kui ta siis jälle avaldas end, oli ta siirdunud minetikuainetele.

1912. aastal ilmus draama „Libahunt“, mille tegevus on paigutatud XIX sajandi algusesse, orjapõlve aega. Samasse aega kuulub ka samanimelise jutustise sündmustik, mis on draama aluseks. Seda silmapilku peetakse õnnelikuks, mil Kitzbergil esimene kord mõte tärkas oma jutustist „Libahunti“ näitelavale asetada ¹⁾, sest nii valmis eesti näitekirjanduse paremaid teoseid.

Jutustise sündmustik areneb päriskohaks ostetud talus, kus sama suguvõsa põlvest põlve elanud, ja kus mina-isik perepojaks. Draamas nimetatakse seda talu Tammaruks, tema omanikku Tammaru peremeheks ja selle naist Tammaru perenaiseks. Jutustaja mina-isik, perepoeg, on nimetatud Marguseks, kes on ihaldusobjektiks kahele talus koos üleskasvanud neiule — Marile ja Tiinale (jutustises Triinu). Lisaks neile ühistele tegelastele esinevad draamas veel vanaema, sulased Jaanus ja Märt ning külarahvast. Viimastest tähtsaim on vanaema Tammaru suguvõsa traditsioonide hoidjana. Üldiselt on aga neil juurdelisatud tegelastel ainult see tähtsus, et nende suu läbi aidatakse iseloomustada peategelasi, selgitatakse olukordi ja jutustatakse möödunud sündmusi tagant-järele. Kandvamate tegelaste vahekorrad on jäänud peajoonetes endisteks, mis selgub draama sündmustiku jälgimisel.

LIBAHUNT.

1912

Draama viies vaatuses.

(Katkeid.)

Esimene vaatus.

Ivaatus algab Mari ja Marguse lapsepõlve kujutisega: Mari veerib, Margus vallatleb tulega. Õuest kostab talvine torm, vahetevahel ka huntide ulumine, mis loob sünge meeleolu, segades vaikset idüllit.

1) Fr. Tuglas, Eesti Kirjandus 1915, lk. 382.

Kiriku juurest kojusaabunud meeste, peremehe ja sulase suust kuuleme libahundiks peetud naise hukkamisloo, kus mainitakse libahundi nälgitud ja närmetanud lapse põgenemist metsa. Jälle kuulduv huntide ulumine. „Torm ja tuisk tungivad tuppa ja üle läve kargab 1 a p s.”

Perenaene (wõtab paja koogu otsast, toob leiba, tõstab kopakese sisse leent ja paneb ahju kõrwale pingi pääle): *Tule, wäikene külaline!*

(Laps waatab temale korra tänulikult otsa, wõtab siis ahnelt leiwatüki ja lusika ja hakkab suure isuga sööma, ainult wahete wahel hiilgawate silmadega ringi waadates.)

Peremees: *Kuidas tal toit läheb!*

Perenaene: *Kes teab, kunas ta wiimati iwaraasu suhu sai!*

(Wäikene waikus. Kõik waatawad rõõmsalt, kuidas laps aplusega sööb.)

Margus (jalad harkis, isa otsa waadates): *Kas see siis nüüd meile peab jääma wõi?*

Perenaene (nagu tõrjudes): *Sellepärast siis nüüd kohe meile.*

Peremees (naeratades Margusele): *Wõib jätta ka, kui sa — teda omale noorikuks tahad.*

Margus (naerdes): *Noorikuks? Mina? Seda!*

(Kõik naerawad. Laps waatab korra Margusele otsa ja sööb edasi.)

Peremees (nagu enne): *Ära sa ütle midagi, kui — sauna wiime ja puhtaks peseme.*

Mann (aralt): *Näin, kas see nüüd on libahunt?*

Perenaene: *Rumal! See on inimeselaps nagu sinagi.*

(Laps on kopakese tühjaks söönud, paneb lusika käest ja silmapilguks käed kokku. Waatab siis tänulikkude silmadega ringi.)

Perenaene (peremeest müksates): *Nägid, mis ta teha oskas?*

Peremees: *Jah! (Lapse poole astudes, sõbralikult): Noh, kas kõht on täis?*

(Laps waatab temale otsa, aga ei wasta midagi.)

Peremees: *Küll sa homme kõnelema hakkad. Roni nüüd ära ülesse ahju pääle, sääl on sul soe magada.*

(Laps ei wasta ikka midagi, kaob kartsast mööda ahju pääle, kus kõik wagusi jääb.)

Peremees: *Noh, Margust, Manni, minge ka ära põhku.*

Mann: *Mina pelgan!*

Perenaene: *Rumal! Margus läheb ka ja meie tuleme.*

(Lapsed kaowad tahakambri. Jaanus on enese riidest lahti wõtnud, et koikasse kasuka alla pugeda; wanaema ehib ka magama minema.)

Peremees (tõmbab korraks ukse lahti ja waatab õue):
Tuisk ja sadu on järele jäänud, tähed sirawad taewas.

Wanaema: *Sest et waenelaps omale paiga leidis!*

(*Peremees* ja *perenaene* on mõtetes ja waatawad salakesi üksteise otsa.)

Perenaene (murelikult): *Mis sest siis nüüd peab saama, Jaan?*

Peremees (kõrwale waatades): *Jah, mis peab saama! Wõi minagi tean. Mis südamega teda homme jälle tuisu ja külma kätte wälja saadad!*

Perenaene (wähe aja pärast): *Meil on isegi söõjaid küllalt!*

Peremees: *Jah, eks neid ole oma jagu! Kui kisuks kewadel kütist ja teeks tüki uut maad juure...?*

Perenaene: *Jah, kui teeks, — ei tea mis mõis ütleb!*

Peremees: *Mis see mõis! Orja hingekene tuleb juure. Aga — eks selle üle wõi nõu pidada, kui uni maetud. Wõib olla, paneme kewadel Manni seltsi karja? Margus kuluks mulle juba äkke taha ja kergema töö juure põllule.*

Perenaene (õhates): *Kuidas me wõtame nõia lapse oma laste hulka!*

Peremees: *Nõia wõi mitte nõia! Kes meile ütleb, kui suur nõid ta oli wõi ei olnud! Tema suu ei kõnele enam. Ja kas siis laps ema patu pärast hukka peab saama!*

Jaanus (woodi ääre päält): *Jah, ema luiekambris raejalgade pääl. Nägin kui sinna wiidi. Ega neil ju kohe kirstu ega midagi käepärast ei olnud. Wisati muud kui eest ära sinna!*

Perenaene: *Wastu ööd weel niisugust asja kõneled! Ei tule wõi unigi enam silma.*

Jaanus (raskelt): *Jah! Ega ei taha tulla!*

(*Waikus*. *Peremees* ja *perenaene* pöörawad kambrisse minema.)

Laps (ahju pääl tõuseb istukile ja plahwatab nutma. Esi-
 mene sõna tuleb tema suust: südantlõhestaw hüüd): *Em!*

(*Surmawaikus*. *Peremees* ja *perenaene* on kui tarretanud.)

Teine waatus.

Teises vaatuses kohtame Tiinat kevadises metsas loomadega mängimas. Siin päikesepaistelises metsas, vallatuse tuhinas saab Tiina ja Marguse armastus tahteks — mitte kunagi teineteisest lahkuda.

Margus (astub lahtiste kätega Tiina poole).

Tiina (õnnelikus ärewuses): *Margus! Sinul oleks julgust mind käekõrwale wõtta, isa ja ema, wanaema ja kõige oma soo ja wõsa ette astuda ja ütelda: Siin olen mina ja siin on*

Tiina, meie tahame paari minna ja meie üksteist ei jäta? (Näeb Marguse mahalangewaid käsi.) Ah, Margus, ma teadsin ju?

Margus (kortsus kulmul): Jaa, raske see on. Nemađ tahawad, ma wõtku Mari!

Tiina (wähe kibedalt): Mis siis Mari parem on kui mina? Nõndasama armu pärast majasse wõetud kasulaps nagu minagi! Wõi on tema usinam, kärmem, tugewam wõi terwem kui mina?

Margus: Sina oled nii koguni teistsugune, rõõmus, wal-latu, tuline. See on neile wõõras, nemađ nagu kardawad sind. Mari aga on nagu nemađ ise meie soost ja tõugu.

Tiina (äritatult): Teie tõugu? Mis see teie tõug siis nii iseäranis ära ei ole? Põlw põlwe järele olete siin Tammarul istunud ja — teopäiwi teinud. Minu ema aga ütles: meie oleme wabade inimeste tõugu. Isa uppus põgenemisel jökke, kui teda kinni wõtta ja hingekirja panna taheti; isaisa suri karukäppade wahel ja isa isa-isa murdsid nugise jahil näljased hundid maha. Meil arwati põlwi kuni kuningateni ja wanemateni tagasi. Aga see — ei ole muidugi — teie silmis midagi?

Margus (ei wasta).

Tiina (ägedalt): Meie sugu ja see, et mina wabade inimeste tõust olen, see ei maksa teie silmis midagi?

Margus: Mis sa nüüd? (Püüab Tiina kätt pihku wõtta.)

Tiina (kirguliselt): Ei, ei, puiklemisega sa ei pääse! Mina tahan teada, mis isa ja ema, mis teie kõik minust arwate, — mispärast mina teie silmas teist niipalju madalamal seisan! Kõik tahan ma teada, Margus, (lõkendawate silmadega lähemale astudes) kuuled sa, kõik!

Margus (selle kire üle weidi kohkunult): Meie ei mõtle sinust ju midagi halba, ei tea ju sinust ega sinu wane-matest üleüldse midagi. Muud, kui et — kümne aasta eest ühel tormisel õhtul meie läwe ette juhtusid ja meile jäid.

Tiina (waenulikult): Ei! Te teate weel midagi. Te teate weel, et minu ema — kirikutulbas surnuks pekseti!

Margus: Minu Jumal! — kui sa sedawiisi wägisi sõnu suust wälja kisud — nojah, seda me teame ka.

Tiina (nagu enne): Ja usute muidugi ka, et minu ema — oli nõid?

Margus (tudinult): Midagi me ei usu!

Tiina (ähwardawalt, weel lähemale astudes): Te usute, wõib olla, et mina ka nõid olen?

Margus (kurwalt): Ah Tiina, mis sa nüüd uuristad ja wägisi oma südame rahu häwitada püüad? Keegi ei pea sind nõiaks! Mis sinu ema oli wõi mitte ei olnud, see magab ühes temaga mulla all!

Tiina (nutma purskades ja ennast ära pöörates, käsi ringutades): *Ema, emakene! Sina üksi armastasid mind, miks sa ei ütelnud mulle, et elu muud ei ole, kui sajakordne surm!* (Jälle Marguse poole): *Kas sa tead? Kas sa tead! Kui minu ema — kui tema — kõige parem inimene ilma pääl — kui minu ema nõid oli, siis — olen mina ka nõid. Siis olen mina ka nõid, Margus!* (Wiskab enese kummuli puu najale ja nutab.)

Margus (wähe aega kui uimane, siis hellalt): *Tiina! Mis sa nüüd ennast waewad! Kas sind keegi on nõiaks nime-tanud? Ütle kes, küll ma tal suu kinni panen. Kas sind keegi on põlanud? Kas siis meid midagi jõuab lahutada? Sinu ema õnnetu lugu? Tema hauale on ammu kastehein pääle kaswanud, kõik on niihästi kui ununud!* (Murelikult:) *Muidugi, kui sind mõisa ja kirikukirja panema lähme, siis see ju kõne alla tuleb, sellest mööda ei saa...*

Tiina (wappub nutust).

Margus: *Ära nüüd nuta! Tule lähme koju. Mina sind ei jäta, sa ei tea ju, Tiina, ma ei mõista seda ütelda, kuidas sa mul armas oled.*

Tiina (läbi nutu): *Kui nad mind sinust lahutawad, (waiksemalt) kui nad seda teewad, siis...*

Margus: *Ära karda. Tule, ma pean minema, päew on juba lõunal. Isa ootab.*

Tiina (silmi kuiwatades): *Mine pääle, Margus, küll ma tulen järele.*

(Margus wõtab Tiina õrnalt kaenla, mis see nüüd waikselt sündida laseb. Ära. Ka Tiina tahab teisele poole minema hakata, sääl astub Mari temale wastu.)

Mari (külmade silmadega): *Kuhu sa lähed?*

Tiina (erutatult): *Sa oled siin? Sa ei ole koju läinud? Sa kuulatasid?*

Mari: *Jah! Ükskord ometi pidi ilmsiks saama, mis sa õige päris tahad? (Äritatult:) Ära wõrguta Margust! Mina ei lase Margust sinuga õnnetusesse joosta, mina ei taha mitte! Kuuled!*

Tiina (haawatult): *Õnnetusesse joosta? Mis õnnetus mina siis olen?*

Mari: *Wõi küsib weel! Oh, kui ilmsüüta! Salalik ja kawal, seda sa oskad! Seda sa oskasid esimesest päewast pääle, kui majasse said. Kõige otsas, mis minu oma, olid sa kahe käega kinni. Igalpool olid sa jaomees, minule ei pidanud enam midagi jääma, (kibedusega) isegi oma särgikesi pidin ma sinu selga andma! (Kaeblikult:) Isa ja ema petsid sa ära, ja nüüd... (purskab nutma).....*

Armukade Mari süüdistab Tiinat Kivesti-Kaarli varsamurdmise loos, mis aasta tagasi juhtunud, mille peale Tiina puhkeb nutma.

Kolmas waatus.

III v a a t u s m ä n g i b j a a n i õ h t u l m e t s a ä ä r e s l a g e n d i k u l. J a a n i - t u l i v ö i m a l d a b p a l j u k ü l a r a h v a s t l a v a l e t u u a, k e s a v a l d a v a d m i t m e s u g u - s e i d a r v a m i s i j a s e l e t u s i l i b a h u n t i d e ü l e, m i s o s u t a v a d e b a u s u s ü g a v a t j u u r d u m i s t r a h v a s s e. K u u l d u d j u t u d t e k i t a v a d p ö l g u s e t u n n e t l i b a h u n d i v a s t u, m i s h i l j e m T i i n a ü l e v ä l j a p u r s k u b. V a h e p e a l k a t k e s t a t a k s e s ü n g e m e e l e o l u n u k u m ä n g u g a, m i l l e s t o s a v ö t a v a d k a T i i n a, M a r g u s j a M a r i. K u i M a r g u s a i n u l t T i i n a t t a g a a j a b, e i s u u d a M a r i e n d e n a m v a l i t s e d a, v a i d k ä h i s t a b T i i n a l e n ä k k u: „L i b a h u n t!” T e k i b ä r e v u s j a v a r s t i l e n d a b s i i t j a s ä ä l t s a m a s ö n a. „K a h j u r ö ö m u s n a e r u k i h i n. . . J a j ä l l e t e i s e l t p o o l t k ö l a v a d p i l k e s ö n a d. . . T i i n a o n k e s k e l e ü k s i j ä ä n u d j a k u s t u v a t u l e k u m a p a i s t a b v e e l a i n u l t t e m a p ä ä l e.”

T i i n a (nutt muutub leegitsewaks wihaks): *Mis te minust tahate! Inimesteks loete ennast, aga olete hullemad kui kiskjad loomad! Libahundiks ütlete mind? — Olen jah, te ju teisiti ei taha! Parem tuhatkorda hunt, hunt metsas huntide keskel, kui inimene parem ei ole kui teie! Hunt tapab ainult nälja pärast ja — hunt ei murra hunti, aga teie!.. Ja arwate ennast paremaks minust? Siin — hunt, uhke, ei lase ennast häbistada! Aga teie — orjawerega wõietud häbioksad wedelewad aedade taga maas, koerte lakkuda! Hunt on waba, teeb mis ta tahab, tuleb kui ta tahab, läheb kui ta tahab, armastab ja wihkab keda tahab! Ja läheb teie seast, sest et ta teid — põlgab! (Astub uhkelt metsa poole, keegi ei takista teda, kõik on kui tarretanud.)*

(Metsas wilguwad siin ja sääl pimedas korra pisikesed wiirastuled, nagu hundi silmad üles, mis kohe jälle kaowad.) . . .

M a r i (õrnalt): *M a r g u s!*

M a r g u s (karmilt): *No — mis sina weel tahad!*

M a r i (alandlikult): *Mis ma nüüd tahan, M a r g u s! Mitte midagi ma ei taha!*

M a r g u s: *Siis — mine!*

M a r i (murelikult): *Kuida ma jätan su siia... Jumala ainuüks!.. Teised on kõik ära läinud...*

M a r g u s: *Ajasid tema jälle metsa! Kes teab, kas tuleb tagasi wõi ei tule!*

M a r i (wähe aja pärast): *Küll tuleb. Ega see esimene kord ei ole. Ta on ju mitu puhku ära olnud ja ikka jälle tagasi tulnud.*

M a r g u s (pureledes): *Mitu puhku! Kui te temale ülekohtu tegite. — Tema ei ole nagu teie, tema ei kannata ülekohtu, tema weri on teistsugune! See on õrn, lööb kergemini keema, see... aga seda ei suuda sina ju mõista!*

M a r i: *Ah M a r g u s! Mina ei suuda seda mõista, kuidas sa nõnda tema küljes kinni oled!*

M a r g u s: Ja muidugi ei suuda sa seda. *Mine!* Ma ei taha sind näha. Kuulutad oma halba unenägu teistele nagu tõtt!

M a r i (nuttes): Oh Jumal, Margus, ma ei näinud und!

M a r g u s: No siis arwasid sa seda omast pääst välja! *Mina Tiinat ei jäta.* Ja kui ta ka kümmekorda libahunt on, ta on tuhat korda armsam ja parem kui sina! (Ära.)

M a r i (temale järele): *Margus!* (Purskab walusalt nutma, käsiringutades): *Margus!* Oma hinge laotaksin ma sinu teeraa pääle, et aga sinul pehmem astuda oleks, surra wõiksin ma sinu eest, aga libahundile ma ei wõi sind jätta! Ma ei wõi mitte!

Neljas waatus.

IV waatuses viibime Tammaru rehealus. Margus on kurb ja rõhutud, sest Tiina on juba kolm päeva kadunud. Jaanuse suust kuuleme, et ta varem, kui metsa jooksis, ikka kolmandal päeval koju tuli. Vanaema püüab Margust lohutada.

W a n a e m a: ...Meie sugu ja wõsa on kollaste juuste ja siniste silmadega; see wõttis naisi ainult oma keskelt — ei ole tilkagi wõõrast werd meie soontes, see on — puhas!

M a r g u s: Wõõras weri? Kust siin see wõõras? Ta on ju ometi teie eneste silma all üles kaswanud ja inimeseks saanud!

W a n a e m a (ei lase ennast eksitada, on nagu oma mälestustesse ära wajunud, jutustab edasi): *Meie tütreid ja noorikud ei olnud ilusad, neid ei nõutud mõisa...* Neli põlwe tagasi, kui ühte nõuti (on sügawasti liigutatud ja lööb silmad maha) — see uputas enese jökke. Surnuaia müüri taga, kui mina weel nägin ja mäletan, seisis ikka weel tema ristikene — karjalapsed ka hoidsid ristikest ja ei tallanud maha...

M a r g u s. (ka liigutatud, teeb sellekohase liigutuse, aga ei wasta midagi).

W a n a e m a (nagu kaugele tagasi waadates ja siis jälle alates): *Me olime pikaldased ja aeglased; meil oli alati kõiges kaks last, kui palju, siis kolm — kui Jumal sigidusele warakult taba ette pani — üksainus!* Meie teenisime Jumalat ja orjasime mõisat kartuse ja wärisemisega; elu lust ja rõõm oli meie eest lukkupandud asi. Kui meie laulsime, olid meie laulud rasked ja kurwad! Helgeid aegasid meil ei olnud, kirge meie ei tunnud — uute orjahingekeste eest oli meil hirm...

M a r g u s (rahutult): *Mis sellest nüüd minule, wanaema...* (Kaeblikult:) *Mis sa kõneled kõigest sellest! See ei tee ju midagi paremaks!*

W a n a e m a (ennast püsti ajades): *Jah, mis sellest nüüd sinule!.. Ainult, et... kuidas meie sugu ja wõsa enne on elanud, elu ja kannatamiste pääle waadanud. Põlwest põlwe, nii halwad kui me olime — me oleme oma päritud pruukisid pühaks*

pidanud, oleme waiksed ja wagusad olnud ja — püüdnud iseenast ära wõita. Kui sa seda tead, eks sa siis — kui sul mõnikord süda raske on ja murduda tahab, eks sa siis mõtle ka wanaema pääle, oma isa ja oma ema pääle, kes ju kõik ka korra noored olid, nagu sina nüüd, ja — wõib olla wahest ka kõik kätte ei saanud, millest süda sonis!...

M a r g u s (läheb enam ja enam rahutumaks): *Ah wanaema, wanaema! Sinu sõnad sööwad ju südame sees ära!*

W a n a e m a: *Kõik oleme loodud kannatama, üks nõnda, teine nõnda. Aga — aeg paneb iga haawa pääle rohtu! Noor weri on kerge armastama ja kerge — unustama! (Paitab.) Ei midagi, wanaema püüab korra jälle targem olla kui teie noored. Temal aega käes mõtelda! Ja siis tulewad kõik need — (wahib, nagu näeks ta nägemist) kes meie suguwõsast enne meid elasid ja eluraskust kannatasid, ja need, kes pärast meid tulewad ja jällegi kannatawad ja... seisawad nii selgesti, et katsu neid käega, pikas reas säääl — (sirutab käe wälja) kus — ah! ju muud midagi ei ole, kui wanaema mured! Mitu põlwe edasi, mitu ja mitu! ja mitu põlwe tagasi (wäljasirutatud käsi wäriseb) — ma ei näe säääl wõõrast werd, kõik on kollaste pääde ja siniste silmadega! Kollaste pääde ja siniste silmadega! (Laseb käe langeda ja püüab — Marguse pääle waadates — nagu pisarat silmast ära pigistada.) —Aga ära seda südamesse wõta, Margus, ära seda südamesse wõta, Margus, see on ainult — wiirastus, mis wanaema wahel näeb! (Paitab korra Margust ja ootab, et see midagi wastaks.) Kui päike looja läheb, kui wanad ja hallid oleme, siis... on kõik kannatused ära ununud nagu unenägu!...*

(Läwe päält langeb wari tupp. Säääl seisab Tiina — nälgunud ja kahwatanud, riided wähe korratud. Ta on häbelik ja ei julge silmi üles tõsta.)

J a a n u s (näeb teda kõige enne): *Meie kadunud inimene!*

M a r g u s (üles karates, et Tiinale wastu jooksta, õnnelikult): *Tiina! Oled sa ometi korra tulnud...*

P e r e m e e s (Margust karmilt istmele surudes): *Siiä jää! Sellega õiendan mina!*

(Margus ei julge ennast liigutada, kuna peremees aeglaselt lusika käest paneb ja tulejale wastu astub.)

P e r e m e e s: *Kust sa tuled?*

T i i n a (waatab paluwate silmadega ringi, aga ei saa sõna suust.)

P e r e m e e s (raudselt): *Kust sa tuled? Kus sa olid selle aja?*

T i i n a (aralt): *Metsas olin! Ma ei julgenud ju enam inimeste hulka tulla! (Hakkab nutma.)*

Peremees: *Metsas? Metsas hulgub hunt! Mis sa tegid metsas?*

Vanaema (on söögilauast üles tõusnud ja sihhib oma woodi ääre poole. Tiina lähedale seisma jäädes): *Latseke, millest sa elad metsas, kui sa metsa jooksed?*

Perenaene (söögilauast): *Seda sina weel küsid? Mets on ju nüüd liha täis.*

Tiina (nuttes nagu enne): *Millest ma elan? Ei millestki, wanaema. Metsas on marju, metsas on oblikaid ja juuri. (Ülewoolawas ärduses ennast wanaema ette maha wisates ja tema põlwede ümbert kinni hakates:) Sina, wanaema, sina ei keela mulle oma armu! Ma olen ju küllalt põlwede pääl maas Jumala poole äganud, aga tema ei halasta! Ikka jälle tuleb see taltsutamata wiha, ja mina ei saa selle wastu! Lapsena olin ma hää, usu mind, wanaema, ma olin hää! Aga kui nad ütlesid, minu ema olla nõid, kui nad tema surnuks peksid, kui nad mind sajatamise sõnadega läwe eest läwe ette saatsid, siis! Siis kaswas see wiha iga ülekohtu wastu minu pisukeses südames nagu kōwa tükk ja on minuga ühes suureks saanud ja mina ei saa selle wastu. Mina ei saa selle wastu, usu, wanaema, mina ei saa!*

Vanaema: *Aga metsa jooksed sa, latseke, ja oled sääl päewad ja ööd!*

Tiina (ülewoolawas ärduses): *Ah wanaema! Metsas on nii hää... nagu sambla sisse suruda ja nutta... kuni wiha — tilk tilga järele sulab ja süda jälle kergeks saab. Sääl ei tahakski nagu enam inimene olla, tahaks olla metsas, prii ja waba, waba ja prii...*

Margus (lahtiste kätega Tiina poole tormates): *Tiina!*

Peremees (Marguse käewarrest kinni haarates ja teda tagasi tõugates, Tiina poole pöörates, üleskeewa wihaga): *Libahunt!*

Tiina (nagu ussist nõelatud, üles karates, waarudes; wanaema astub eemale): *Seda ütled ka sina! (Nagu paludes ülestõstetud kätega — siis käsi silmade ette kattes:) Halastaja Jumal!*

Perenaene (laua äärest): *Sa oled ometi ise jaanitule ääres kõigi inimeste kuuldes tunnistanud, et sa libahunt oled! Mis sa's nüüd weel seda salata tahad?*

Tiina (perenaese poole sirutatud kätega): *Oh, ema, mis sa seda etteheitma hakkad, mis walus ja wihas meeltheitja inimese suust mõtlemata üle huulte tuli!*

Peremees (walusa kibedusega): *Mõtlemata? Ütle parem, kuidas sa mu poja ära nõidunud ja enesele järele oled pannud!*

Tiina (tõuswa uhkusega): *Ei ole mina Margust ära nõi-*

dunud ega enesele järele pannud, seda teab Margus, seda teab Jumal, seda teate teie. Ja kui Margus minu poole hoiab ja mind tahab (tema silmad lööwad lõkendama), siis on see tema oma waba tahtmine! Ja mina — wõin ainult uhke olla, et hää inimese südame enesele olen wõitnud ja — hingepõhjani alandlik ja tänulik, et ma Jumala suures maailmas hoopis mahajäetud ja ükski ei ole...

P e r e m e e s (ei suuda ennast enam taltsutada, pea karjudes): *Nõid oled, ja nõia palga saad korra, nagu su ema nõid oli ja oma palga sai. Wälja minu katuse alt, ussiseeme!*

T i i n a (leekiwas wihas): *Mis?! Nõid — olen mina ja nõid oli minu ema...? Minu ema ihu mullas ja hingekest õndsate hulgast tuled sa — teotama? Minu ema, kelle lapse sa ometi puhtast halastusest oma juure wõtsid, teda toitsid ja katsid!*

P e r e m e e s (ennast ära pöördes): *Olgu ka neetud see tund, kus ma seda tegin!*

T i i n a (ennast taltsutades, kaeblikult esite, siis wihaselt): *Oh et te parem mind kiskjate loomade kätte oleksite jätnud! Siis oleks warakult kõigel walul ja piinal ots olnud. Hing oleks ema juure ja Jumala sülle tagasi saanud. Leiba olete ihule annud, hinge olete nälgida lasknud. Toitnud ja katnud olete, armastanud ei ole te mind. Ihule andsite warjupaiga, hing jäi üksi. Ja otsis hinge! Otsis teie hinge kümme pikka aastat ja ei leidnud mitte. Mürki olete mu hingesse walanud! Ja nüüd, kus ma abi ja armu otsima tulen, teie juure, kes mulle isa ja ema pidid olema, nüüd! nüüd ütlete ka teie: libahunt! Tulgu see teie hinge pääle! Ah!! Ei ole siis ka minu südames enam sädet lapse-armastust, ega tänu — me oleme tasa!*

M a r g u s (hädaldades): *Tiina!... Missugune sa isa ja ema wastu oled!*

T i i n a (nagu enne): *Ei ole need mulle isa ja ema! Ja ei ole ka sinule isa ja ema, kui neil sinu wastu armu ega halastust ei ole! (Rahulisemalt:) Margus! Suures raamatus seisab: mees jätab isa ja ema maha ja hoiab naese poole — (pöörab ennast minema) — tule!*

M a r g u s (õnnetult): *Ja — kuhu? Mõtle ise järele — kuhu!*

P e r e n a e n e (nagu pilgates): *Kuhu ta peab tulema, kust teid tagasi ei tooda?*

M a r g u s: *Ja kes meid paari, kes meid kirikukirja paneb, kui mõisa kirja ei ole!*

T i i n a: *Mina tean koha, kust meid keegi tagasi ei too. Laanes, soode ja rabade taga, kust kurg ka ainult lennates üle pääseb, on mägi, mäe sees allikas ja koobas. Ja paari? Paari paneb meid Jumal. Tule, kui sa minu oma oled!....*

Viies vaatus.

V a a t u s püüab sama müstilist ja sünet meeleolu tabada, mis esines esimeses vaatuses: jälle viibitakse Tammaru rehetares, kuna väljas on torm ja huntide ulumine. Perevanemad on surnud, Margus on naitunud Mariga. Vanaema ja Jaanuse kõnelustest kuuleme, et nende abielu ei ole õnnelik: „Hale neid vaadata... Ei ole midagi, mis neid ühendaks! Ja see kolmas! See — hulgub ka ikka alles metsi mööda!”

Margus läheb püssiga õue hunte hirmutama, kuid tabab Tiinat, kes sureb Marguse käte vahel, andestades kõigile ja tänades Margust, et ta tema viletsa elu lõpetas.

M a r g u s (Tiinat kandes): *Oh Jumal! Tiina! Tuled sa nõnda! Ja mina... (hää! murdub) mina olen sinu tapja!*

T i i n a (pääga jaatades): *Jah! Ma tänan sind, Margus!*

M a r g u s (on Tiina õrnalt istuma pannud, tema ette maha langedes, meeleheitlikult): *Kõigest sest, mis seni oli, ei olnud weel küllalt, nüüd olen ma sind ka weel püssiga lasknud!... (Nutab.)*

T i i n a: *Ära nuta, Margus! Sina — sina ei ole ju süüdi! — Wellekesed! — Wellekesed olid näljas, ei tahtnud enam sõna kuulda! Siis!... (Toibudes ja igäuhele otsa waadates): Oh! Nüüd olen ma jälle siin, kus ma — kus ma õnnelik olin! Ja — kõik olete jälle mu ümber! (Püüab naeratada.) Ah Margus, mul ei ole enam palju aega — ma tänan sind! Kõige eest! See on minu wiimane õnn — et sinu käsi minu wiletsusele ja waewale otsa pääle tegi!... Margus, ma armastasin sind ja armastan sind ikka ja igawesti! (Tema silmad wajuwad kinni, kõne muutub sonimiseks:) Kus ma siis olen? Ema! Ema, ma olen ju jälle sinu juures! Kust ma tallekese sain? Metsapeni tuli tallekesege, tahtis pesasse wiia. Metsapeni andis tallekese minule. Mina andsin ju wahel tema poegadele leiba! — (Suures erutuses:) Mis te tahate minu emast! Mis te tahate... (Karjudes:) Ära löö! (Kõne asemel walus inisemine — pää langeb longu.)*

M a r g u s (meeleheitmisel): *Tema sonib!*

V a n a e m a (raskelt): *See on surm!*

T i i n a (ärgates): *Margus! Margus! Huu! Hundid!! — (Õnnelikult:) Süüa andsid minule! (Naeratades:) wõi jalad harkis all, nagu kunagi poisil! See nüüd minu noorik!... (Äkki erutatult:) Mis te tahate minust! Mina ei tea Kiwesti-Kaarli warsast! Ema! Ema! (Tahab üles tõusta, südantlõhestawalt:) Ema! (Langeb tagasi, tema silmad lähewad laiiali lahti.) Ja anna neile andeks nende wõlad, kui meie andeks anname oma... (Huuled liiguwad weel tasa, langeb kokku — sureb.)*

(Margus surub Tiina silmad kinni ja nutab, nurgas nuutsub Mari, Jaanus seisab tummalt, kokku pandud kätega.)

V a n a e m a (kummargile surnu üle, loeb juba ammugi pomisedes surnupalwet, aga nõnda, et ainult wiimased sõnad kuuldawale tulewad): *Ja wõta tema patust puhas hingekene oma auriiki, Issand, igawene Jumal! Aamen!*

(Surmawaikus.)

„Libahundis“ toimub võitlus kahe naise vahel ühe mehe pärast, vastupidi draamale „Tuulte pöörises“, kus ihaldasid kaks meest sama naist. Need kaks naistegelast on vastandid nii välimuselt kui iseloomult.

Peategelaseks on *T i i n a*, kelle kui erandinimese traagikat draama kujutab. Ta on tõmmuvereline, ilus ja elav looduselaps. Oma tunnetes on ta kirglik ja äge, kuid võib olla ka õrn ja paindlik. Tema julge, vaba ja eelarvamusteta loomus avaldub IV vaatuses, kus ta kutsub Margust elama soode ja rabade taha. Ta võitleb seaduste vastu, otsides endale loomulikku õigust. Ta on uhke oma vabade esivanemate peale, kui ta lausub: „Meil arvati põlvi kuningate ja vanemateni tagasi. . .“ *T i i n a* soontes on palavam veri ja ta kuulab ainult oma kuuma südame käskusid. Seda naistüüpi on arvustuses võrreldud punase mooniga, mis haruldane „Eestimaa vaiksetel väljadel“. Tema saatuseks on vastuollu sattuda ümbrusega, kus ei mõisteta teda ja ollakse eelarvamuste vangis.

T i i n a suurim vaenlane on temaga võistlev *M a r i*, kes on tüüpiline Tammaru suguvõsa liige: heledate juuste ja siniste silmadega. Iseloomult on ta aeglane, flegmaatne. Juba lapsepõlves ta põlgas vallatud *T i i n a*t, täiskasvanuna see puhkeb vihaks, sest armukadedus piinab teda. Tema armastus Marguse vastu pole vähem *T i i n a* omast, vastupidi, see on otse liigutav. Ta on valmis laotama oma hinge Marguse teerajale, kui aga sel oleks pehmem käia. *M a r i* on samuti kannataja, kuid ta ei ärata kaastundmust, sest ta ei tundu kangelaslikuna. Ta on orjameelne ja sama väiklane ning ebausklik kui ta ümbruski, mis toetab teda võitluses. Ta pole võitlusväljal üksi nagu *T i i n a*, keda ainult Margus armastab, kuid ei suuda kaitsta. Flegmaatne *M a r i* esindab harilikku orjaaegse eesti tüdruku tüüpi, kuna *T i i n a* on erakordne, tema pole eestipärane tüüp, ta on lõunamaiselt temperamentne, tuletades meelde *J a a n i* „Tuulte pöörises“.

M a r g u s kuulub *M a r i g a* samasse suguvõssa. Ta on liiga

saamatu ja tahtejõuetu, et Tiinat kaitsta. Tal puudub julgus Tammaru suguvõsa traditsioonidest loobumiseks. Marguses on palju orjalikku sõnakuulelikkust, ja kuigi ta Tiinat väga armastab, allub ta ometi vanemate valjusele ja vanaema sugeerivale kõnele. Ta rahulik loomus nõuab, et iga järgnev päev oleks eelmisega sarnane, kõige erakordse ja ebahariliku vastu on tal hirm.

Tammaru peremees ja perenaine on napilt, kuid kujukalt iseloomustatud. Nende kõnes ja esinemises on palju rahvalikku ja tõsist talupojalist. Nad on kaastundlikud ja heasüdamlikud, kuid Tiinat õieti mõista nad ei jaksa. Kui nad märkavad Tiina ja Marguse naitumiskavatsust, muutuvad nad Tiina vastu halastamatuks. Nende tigidus tundub olevat liiga vastuolus varasema headusega, milline muutus ei ole psühholoogiliselt küllalt põhjendatud.

Tiina kõrval on v a n a e m a „Libahundi“ kauneim ja huvitavaim kuju. Ta ei tunne enam isiklikku rõõmu ega valu, vaid muretseb ainult teiste pärast, etendades elutarga lepitaja osa. Ta mõlgutleb ja arutleb palju, kuid see sünnib rahvalikus keeles, mis hoiab muutumast ta kuju abstraktseks. Ta soovib Margusele ainult head, kuid tegelikult osutub see piinaks kõigile asjaosalistele.

Karakterite kujutamine on „Libahundis“ hästi õnnestunud. Nii Tammaru peremees ja perenaine kui vanaema mõjuvad loomulikult. Tiina puhul võib märgata kirjaniku püüet luua „luuleline“ ja imeteldav kuju. Oluline on siiski, et Tiina äratav vaatleja huvi ja kaastundmust. Margus ja Mari on tavalised ja seesugustena pisut ähmased.

Kompositsiooni jälgimisel tuleb lähtuda draama üksikutest vaatustest. Nagu harilikult viievaatuslikus näidendis nii ka „Libahundis“ vaatused vastavad kompositsioonilistele üksustele (sissejuhatus, tõus, haripunkt, pööre ja katastroof).

„Libahundis“ pole aja- ega kohahütlusest kinni peetud. Tegevus haarab endasse 15 aastat: I ja II vaatuse vahel on kümme, IV ja V vahel viis aastat. Kohahütlus on ainult I ja V vaatuses, mõlemad etenduvad talveõhtul Tammaru rehetares. II vaatuse areneb kevadel päikesepaistelises metsas, III jaani-

õhtul metsäärsel lagendikul ja IV vaatus Tammaru rehalas suvel.

I vaatus algab idüllilise perekonna pildiga: laps veerib ja ema ketrab. Väljast kostab torm ja huntide ulumine, mis saadab salapärase muusikana I vaatust. See segab toasolijate rahu ja masendav meeleolu pääseb mõjule. Peremehe ja sulase tulek toob rõõmuelevust, kuid nende jutustus libahundi karistamisest loob taas ebamugava õhustiku. Kostab jälle huntide ulumine, ja üle läve kargab laps. Huvi koondub lapse ümber. Kui jälle virgutakse, on tuisk lakanud, tähed siravad taevas. Inimesed aga ei rahune, ja libahundi laps nutab.

Draama sissejuhatusena on I vaatus hästi õnnestunud. Tutvustatakse miljö, Tammaru pererahva ja Tiina minevikuga. Ei seota veel dramaatilist sõlme, kuid tuuakse esile kontrast: rahulikkude inimeste kodusse tungib katkenud ja nälgunud hulkuv vaeslaps. Vastuolu avaldub kogu situatsioonis ja leiab väljenduse perenaise sõnus: „Kuidas me võtame nõia lapse oma laste hulka“.

II vaatus sünnib kevadises päikesepaistelises metsas, sellega omades rõõmsamat tagapõhja kui I vaatus. Vaatuse alguses jätkub sissejuhatus. Tiina mäng metsloomadega iseloomustab Tiinat, kuid pidurdab tegevust. Varsti tuuakse aga sisse dünaamiline motiiv — armastajate sihilepüüdmine, sest siin Tiina ja Margus otsustavad teineteisest mitte lahkuda. Sel otsusel põhjeneb dramaatiline võitluse algus, mis avaldubki järgmises stseenis Mariga. Armukade Mari süüdistab Tiinat varsamurdmise loos. Mari vihaavaldus ja Tiina meeltheitevutt kujundavad stseeni dramaatiliseks. Mari armastus Marguse vastu on esimene tõkendav tegur armastajate sihilepüüdmisel.

III vaatuses jõuab dramaatiline konflikt haripunkti. Jaanitule stseen on lavaliselt efektne. Jaanituleliste pikad seletused libahuntidest takistavad hoogsat tegevuse arenemist, kuid loovad vastavat meeleolu. Kui Mari Tiinale libahundiks süüdistuse näkku paiskab, on Tiina asetatud oma vastastega silm silma vastu, nagu nõuab seda draama hariaste. Hariastme kujundamine on õnnestunud: selles on põnevust ja tundepärasust. Hariastme järele algab tegevuse langus katastroofile.

IV vaatuse alul on dramaatilises tegevuses paus. Uuesti

äratab huvi vanaema oma filisoofiliste seletustega Tammaru suguvõsa traditsioonidest ja elunähtustest. Kokkupõrked vastaspoolte vahel kasvavad selles vaatuses astmelises tõusus. Vaatuse alguses Jaanuse kõnelusest selgub, et ta pooldab Tiina vastu võitlemist. Vanaema oma kõnes palub Margust loobuda Tiinast. Kuigi vanaema ei sunni, on tema seletused väga sugestiivse mõjuga. Kolmandas stseenis avaldavad peremees ja perenaine energilist vastuvõitlust armastajatele, sundides Tiina majast lahkuma.

V vaatuses areneb katastroof. Võitlust pole enam, sest vanemad on surnud ja Mari on vana. Koht on sama, mis I vaatuses: Tammaru rehetare. Jälle kostab väljast torm ja huntide ulumine. Hundid tungivad õue. Margus laseb ja tabab Tiina. Tiina sureb.

Ülesehituselt moodustab „Libahunt“ sümmeetrilise terviku. Viimane vaatus tabab sama müstilist põhitooni, mis esimenegi. Õieti kordub siin täpsalt sama situatsioon. Kõik on endine, ainult sugupõlvad on muutunud. Tiina ilmub ka nüüd nälginult ja narmetanult, ainult täiskasvanuna.

Sümmeetriat osutab ka esimese ja teise ning neljanda ja viienda vaatuse vahel olev pikem aeg. Seetõttu eralduvad esimene ja viimane vaatus vahemistest, mis omavahel tihedasti liituvad.

„Libahunt“ on nii ainestikult kui kompositsioonilt Kitzbergi kõige õnnestunud draamatiline teos. Ta väärib tähelepanu juba Tiina kuju tõttu, kelle tragöödia kerkib masendavalt esile ebausuga looritud tagapõhjalt. „Libahunt“ on iga-vesti uueks jääv draama inimeste elus, kus erandinimest, kes teistest märksa erineb, vihatakse ja taga kiusatakse.¹⁾

„Tuulte pöörises“ ja „Libahunt“ on mõlemad karakterisaatustragöödiad. Mõlemas näidendis kutsub võitluse esile karakterite erinevus. Selle kõrval etendab määravat osa saatuse paratamatus. „Kas ei mängi saatuse meiega nagu torm oksakesega“, ütleb Jaak „Tuulte pöörises“.

1) K. Hindrey, „Postimees“ 1912.

Viimased näidendid.

Kitzbergi järgnevad näidendid ei küündinud „Tuulte pöörises“ ja „Libahundi“ tasemeni. Nad muutusid kompositsioonilt katkendlikeks ja laialivalguvaiks. Siiski nad ei jäänud publiku poolt tähelepanematuiks, kuna neis kas käsitleti aktuaalseid küsimusi või kujutati omapäraseid tüüpe.

Draamas „Kauka jumal“ (1915) äratav tähelepanu rahaahne Mogri-Märdi tüüp. Mogri-Märdi rahaahnusel ja ihnusel pole piire, ta suurustab mammonakires:

Jaa! Raha! Raha peab mul olema, raha! Seda olen ma wandunud, kui ma alles poisike olin.... Mul ei pea naist olema ega last, sugulast ega sõpra, Jumalat ega kuradit, raha peab mul olema, raha on jumal, raha on vägi, raha on võim!

Seda Kitzbergi monumentaalset rahaahnuse-kehastajat kõrvutagem maailma-kirjanduse ihnusetüüpidega, näiteks Molière'i ihnuskoit Harpagoniga.

Kitzbergi viimases algupärases näidendis „Neetud talu“ (1923) kujutatakse ulaharitlaste traagikat, kes linnas koolis käies on võõrdunud talutööst. Nad peavad häbi- asjaks isatalus füüsilist tööd teha, aga nad ei suuda ka vaimsel alal oma pooliku haridusega mainimisväärset saavutada. Haridus on röövinud neilt töötahte ja -rõõmu, ta on saanud neile needuseks. Selle traagika põhjusi taipab talu noorem poeg Julius, kes sõnab:

Möödas on aeg, kus haridusega karjääri tehti ja kus koolitatud inimest kohe padjad tõllas ootasid. Haridus annab eluvõitluse jaoks ainult paremad sõjariistad kätte. Mitte, et kerget elu kätte saada, vaid et viljaka töö raskusi kergemini võita, selleks on haridus hää.

Rohkesti on tõlkinud Kitzberg näitemänge meie teatreile. Tema tõlgitud on ka paljud lastenäidendid, nagu „Udmäe kuningas“, „Lumevalgeke“ jt.

Kitzbergi kirjandusliku loomingu peatähtsus avaldub draama alal. Ta on meie näitekirjandust kõige enam arendanud. Tal oli dramaatilist annet, mida eesti kirjanikud vähe omavad. Kitzbergi draamadega algab uus ajajärk eesti näitekirjanduse ajaloos.

Kõrvalisema tähtsusega on tema külajutud. Nad kajas-

tavad autori südamlikku huumorit ja optimistlikku eluvaadet. Kitzbergi muudest proosatöödest väärivad nimetamist tema memuaarid („Ühe vana „tuuletallaja“ noorpõlve mälestused“ I—II) ja vesteloolised (Tiibuse Jaagu) kirjad ajalehis. August Kitzberg on „üks eesti esimestest ja andelisematest vestelookirjutajatest, jäljetonistidest“.¹⁾

On tähelepanuväärne, et Kitzbergi toodangu ainevaldkond on pärit külast. Eriti on leidnud tema teoseis käsitlemist Mulgimaa elu-olu ja iseloomulikumat tüübid.

3. Eduard Vilde.

Noorusaastad. Eesti realistliku kirjanduse tähtsaim esindaja, kirjanik Eduard Vilde sündis 21. veebr. 1865. a. Simuna kihelkonnas Püdi vallas mõisas kupja pojana. Tema isa, eluaegne „mõisasundija“, oli pehme loomuga, tegelikkude kalduvustega töömees. Tulevane kirjanik oli rohkem emasse, kes oli temperamentne ja luulearmastaja. Ema parandas Vildele elurõõmsuse, rändamiskire ja luulejanu. Varsti pärast poja sündimist kolisid vanemad Muuga mõisa, kus isa sai aidameheks. Muuga mõisas veetis Vilde oma varasema lapsepõlve.

Lapsepõlvkodu on jäänud kirjanikule kaunis mälestuspilt: „Kahe toaga lihtne korter „alt-toas“, vastas vana lagunud viinaköök loomalautadega, selle taga mudane tiik täis kaane, kõrval puistik vanade pärnade ja vahtratega, kaugemal lilledega ülekülvatud roheline aas heinaküüniga ja sepapajaga — ja kõige selle ümber kaugemas ringis metsad, otsatud metsad, kus meie marjul käisime... Vististi istutas see mühav laaneümbrus mulle mu seni alalejäänud metsaarmastuse põue... Iseäralist himukat huvitust aga ma tundsin juba lapsena inimeste vastu, kellest suur mõis ja tema laialine krunt alati kihisesid: mõisaümmardajad, teomehed ja päevilised, Peipsi kiisamüüjad venelased, Avinurme mehed puunõudega, Mustvee ja Räpina kausikaupmehed, kaubajuudid ja harjakad, kõiksugu käsitöölised, vene müüritöölised jne. See oli midagi minule — see oli teater! Ma ei väsinud nende talitamist, liikumist, kõnlemist, näomuuteid, söömist, joomist jne. vahtimast ning nende üle emalt ikka jälle seletust pärimast... Mõisalossis: siin avanes mulle hoopis uus, muinaslooline ilm; mu jalad olid läikiva põrandaparketil külge esiotsa nagu kinni naelutatud.“²⁾

¹⁾ G. Suits „Eesti lugemiseraamat“ II, lk. 99.

²⁾ Ed. Vilde „Katked minu eluloost“. EKLA (Kampmanni kogu).

Suure tähelepanu ja osavõtuga jälgis Vilde lapsena ka juttude lugemist, nagu ta ise sellest jutustab: „Kuulasin suure härdusega pealt, kuidas ema või üks jutuarmastaja toapoiss mõisast „Jenovevat“, „Hirlandat“, „Kriseldist“, „Mai Roosi“, „Türgi hobuse muna“ jt. õhtuti väikesele kuulajateringile ette lugesid. Ka Jannseni „Postimehe“ *Jututoa* jutud said mulle sel kombel tuttavaks, Koidula „Ojamöldrit“ kuulsin ka niisuguses lugemisringis.“¹⁾ Sellele lisaks leelutas ema talle rahvalaule.

Lugemise õpetas Vildele ema selgeks. Kui ta paar aastat oli õppinud Muuga metsäulema proua juures, saatsid vanemad tema Tallinna kooli. Esiti käis Vilde Kentmanni algkoolis. Sealset koolipõlve ja siirdumist kreiskooli ta kirjeldab järgnevalt: „Hea pillirookepi mõjul... tegin paari aastaga kooli mõlemad klassid läbi ja tahtsin kohalikku saksa kreiskooli sisse astuda, kukkusin aga eksamil rehkendusega läbi. ... Poole aasta pärast, augustis 1878, pääsesin küpsustunnistusega, mille omandasin endale Wittingi elementaarkoolis, kreiskooli sisse.“²⁾ Algkoolis moodustasid tema lektüüri Andersoni ja vennaste Grimmide muinasjutud ning jutustised indiaanlastest.

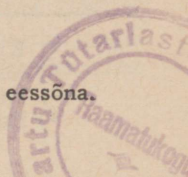
Kreiskoolis nihkusid Vildel esile kõigepealt usulised ja loodusteaduslikud probleemid. Usuküsimusi ta püüdis ühes oma kaaslastega mõistuse abil lahendada. „Kas usk on nõnda, et ma temast mõistusega aru saan, et ta mulle päikeseselge on“, ütles ta endale juba kreiskooli keskmises klassis, „või ta on asi, mida ma tervena kui midagi ei-iialgi-mõisteta v a t pean vastu võtma“. Elavaloomulisele Vildele ei meeldinud kreiskooli üksluine elu ja seal valitsev saksa vaim. „Mind vihastas „Nibelungide“ kultus, mis meile koolis peale pandi,“ sõnab Vilde, „ja ma hakkasin surnuksvaigitud eesti „Kalevi-poega“ saksa õppeasutise pühadusse kaasa kandma.“³⁾ Suurt huvi pakkusid talle kirjalikud tööd, mida ta oskas kreiskoolis kõige paremini teha.

Kolmeteistkümnenaastasena hakkas Vilde katsetama kirjanduslikul alal. Ta esimene dialoogis kirjutatud katse sattus tema tädipoja Ed. Bornhöhe kätte, kelle vanemate juures ta oli Tallinnas korteris. Bornhöhe naeratanud ja tähendanud tõsiselt: „Sa luuletad ju, poiss, ja nii väga halb see ei olegi.“ Järgneva katse pühendas Vilde oma vanemale. See oli värsivormis kirjutatud ja kujutas tema rõõmusõitu semestri lõpul vanemate juurde Muuka.

1) Ed. Vilde „Katked minu eluloost“. EKLA.

2) Ed. Vilde „Iseenesest“, „Kirjatööde kogu“ (1907) eessõna.

3) Sealsamas.

Vahetpidamatult luges Vilde kreiskooliõpilasena kodus kirjandust. Tema lemmiklektüüriks oli saksa vabameelne ajakiri „Gartenlaube“, mis avaldas peale ilukirjanduslike tööde saksa aadliseisuse vastaseid artikleid. Vildet huvitasid tol ajal saksa kirjanikud: Franz Hoffmann, Marlitt, Nieritz, Elisabeth Werner ja Willbrandt.¹⁾

Kõige enam oli Vilde haaratud kreiskooliaastail teatrist. Ta sai oma endise koolivenna Piksoni käest priipileteid pääsemiseks saksa teatrisse. Igal laupäevaõhtul oli Vilde saksa teatri galeriil, nn. „kanapööningul“, ja jälgis andumusega teatrietendusi. Samuti kodus ta luges teatripalavikus dramaatilisi teoseid, eriti Shakespeare'i, Schilleri, Lessingi, Hebbeli ja Kleisti töid.

Eesti kirjanikkudest äratas Vilde tähelepanu peale Jannseni ja Koidula esmajoones Kreuzwald, kelle „Kilplasi“ ja „Reinuvader rebast“ ta luges juba algkooliõpilasena. Hiljem pakkusid talle huvi J. Pärna „Oma tuba, oma luba“ ja „Must kuub“, Ed. Bornhöhe „Röövel ja mõisnik“ ning „Tasuja“, L. Suburgi „Liina“ jm.²⁾

Kreiskooli ei saanud Vilde täielikult lõpetada, ta pidi koolist lahkuma 1882. a. juunis, pool aastat enne lõppeksamit. Vilde kavatsenud ühes kaasõpilastega meremeheks hakata. Nad käinud sadamas end laevale pakkumas. Üks laevakapten olnud valmis neid laevale võtma, kui vanemad seda lubavad. Kuid ühe kaaslasel väljalobisemise tõttu saanud sellest teada koolijuhataja. Vildele tehtud ettepanek koolist lahkuda, sest ta rikkuvat teised õpilased ära. Vilde ei pidanudki kreiskooli lõppdiplomi tähtsaks ja lahkus koolist.³⁾

Ajakirjanikuna. Nüüd tahtis Vilde seiklema hakata. Ta sõitis Peterburi sõprade juurde. Kuna seal ei leidunud kohast teenistust, tuli ta varsti tagasi ja läks Keila Karjaküla mõisa, kus ta isa oli valitsejaks. „Rohkem kui aasta vanemate juures priipõlve pidades“, kirjutab Vilde, „neelasin ma näljase isuga hulga Marlitti romaane, Heine laule ja Shakespeare'i draamasid, kui ma sügisel 1883. juhtumisi „Virulase“ toimetusse õpipoisikoha sain — minu 18. eluaastal. Seega algas minu vaheldusrikas, aga siiski üksluine ajakirjaniku-põli.“⁴⁾ „Virulase“ toimetuses kohtasid teineteist kaks tulevast tähtsat kirjanikku — Eduard Vilde ja Juhan Liiv. Nad olid teineteisele täiesti vastandid: „Vilde oli varaküpsenud, kehali-

1) Kirjanikult saadud teateil.

2) Kirjanikult saadud teateil.

3) Kirjanikult saadud teateil.

4) Ed. Vilde „Iseenesest“, „Kirjatööde kogu“ (1907) eessõna.

selt ja vaimliselt terve, elu ilu ja mõnu armastav, kõike kergelt võttev ning kõigest naljaga ülelibisev noormees“¹⁾), seevastu Liiv oli raskemeelne ja haiglane. Suurem osa lehe toimetus- ja talitustööst lasus Vilde õul. Peale ilukirjanduslikkude teoste

Eduard Vilde kirjandusliku tegevuse alul.

ta kirjutas teatriarvustusi ja sõnumeid, tõlkis jutte ja välismaisi päevauudiseid, luges korrektuuri ja ekspedeeris lehte. Tüdinud vahelduseta ajakirjanduslikust tööst, lahkus Vilde 1886. a. „Virulase“ toimetusest ja siirdus jälle Keila Karjakülla. Seal ta luges vene kirjanikkude, nagu Gogoli, Dostojevski ja Turgenjevi töid ja kirjutas algupäraseid jutustisi ning artikleid ajalehtedele.

Pärast mõnekuulist peatust Karjakülas asus Vilde 1887. a. Tartu „Postimehe“ toimetusse. Rööbiti ajakirjandusliku tegevusega muutus tema ilukirjanduslik looming aiva viljakamaks.

1) Fr. Tuglas „Juhan Liiv“, lk. 76.

Ta kirjutas koguni saksakeelseid algupäraseid teoseid. Ootamatult tärkas Vildel mõte — hakata näitlejaks. Teda võeti Tallinna saksa teatrisse palgata õpilaseks. Aga mõne nädala pärast ta lahkus pettunult teatrist, sest tal puudus näitlemiseks anne. Vilde jätkas oma ajakirjanduslikku tööd, tõlkides saksa lehtedele sõnumeid eesti ajakirjandusest ja kirjutades jutustisi.

1890. a. sügisel teostus Vilde ammune kavatsus — ta sõitis Berliini. Berliinis algas tal aineliselt kibe, kuid vaimliselt mitmeti huvitav vaese sulemehe elu.¹⁾ Ta sattus kirjandusliku ning poliitilise elu keskusse. Teda huvitasid: „parteide koosolekud, riigipäev, Venemaal keelatud raamatud ja ajalehed, kunstikogud ja teaduslikud kõned.“²⁾ Eriti tihedas kokkupuutes oli Vilde lääne-euroopa moodsa kirjandusega. Berliini eskujulikes teatris ta tutvus Hauptmanni, Sudermanni, Ibseni ja Björnsoni realistlikkude näidenditega. Romaanikirjanikest köitsid tema tähelepanu prantsuse kirjanikud, eriti Zola, Flaubert ja Balzac. Vilde kirjandusliku tegevuse suhtes oli Berliini ajastu pöördelise tähtsusega. Seal ta õppis lähemalt tundma realistliku ja naturalistliku kirjanduse meetodeid, seal kujunes ka tema poliitiline maailmavaade.

Tagasi tulnud kodumaale, töötas Vilde kolm aastat „Postimehe“ toimetuses (1893—1896). Peale muu toimetustöö ta pidi kirjutama aastas neli algupärast jutustist lehele. Tol ajal ta koostas oma esimese parima romaani „Külmale maaale“, mis ilmus 1896. a. alul „Postimehe“ joone all. Tartust siirdes Vilde Moskvasse ja sealt aasta pärast Narva „Virmalise“ toimetusse. Narvas käis Vilde Kreenholmi vabrikus töönduslike oludega tutvumas, et kavatsetud töölisromaanile „Raudsed käed“ materjali hankida.

Sajandite vahetusel viibis Vilde Tallinnas. 1901. a. lõpul kutsus K. Päts tema „Teataja“ toimetusse. Seal oli Vildel palju ülesandeid: ta kirjutas politika-ringvaadet, juhtkirju, poleemikat ja arvustusi. Samal ajal ta kogus ainstikku ja koostas ajaloolisi romaane. Suureks vahelduseks selles üksluises töös oli välismaareis Lõuna-Euroopasse. „Huvitav oli lõunamaine, eksootiline värvirikkus, ent iseäranis joobnustas Itaalia looduse ilu.“³⁾ 1904. a. toimetab Vilde Tartus „Uudiste“ veste- ja jutulisa. Sellega lõpeb tema ajakirjanikupölv, mille huvitavama ja muljeterikkama osa moodustavad välismaareisid, nagu kirjanik ise mainib. „Minu lõbusamate ja luulelisemate mälestuste liiki langevad need, mis mind Euroopa

1) Ed. Vilde „Kirjatööde kogu“ (1907) eessõna.

2) Sealsamas.

3) A. Roose „Eesti Kirjandus“ 1925, lk. 75.

maade suuremast ja ilusamast osast neljal, viiel puhul on läbi viinud.“¹⁾

Maapaos. Peale 1905. a. revolutsioonisündmuse põgenes Vilde kodumaalt Shveitsi ja sealt 1906. a. suvel Helsingisse, kus ta välja andis revolutsioonilist pilkelehte „Kaaki“. Juba sama aasta sügisel lahkus Vilde Helsingist ja asus ühes oma abikaasaga Kopenhaagenisse. Sinna ta jäi pikemaks ajaks peatuma, kuna talle Kopenhaageni lähedad elutingimused meeldisid. Kopenhaagenis vabanes Vilde lõplikult ajakirjanduslikust tööst ja ta võis täie jõuga pühenduda kirjanduse-loomingule. Vahepeal ta matkas ka paljudesse teistesse Lääne-Euroopa linnadesse, ta käis kogu Ameerikas, aga Kopenhaagen jäi talle püsivamaks asupaigaks. Taani pealinn osutus Vildele mõnusaaks töötamiskohaks, kust ta ei tahtnudki lahkuda. Seal ta kirjutas oma kunstipärasemad tooted. Erilist igatsust ta kodumaa järele ei tunnud. „Lääne-Euroopa on mulle nii armsaks saanud“, kirjutas Vilde 1912. a., „et ma kodumaale, mille olud hirmu peale ajavad, enam kunagi tagasi ei tuleks, kui mind mu emake enne surma näha ei igatseks“. Vilde ema suri 1913. a. Nii ei saanudki kirjanik oma luulearmastajat ema enam näha.

Eduard Vilde vanadusaastail.

Vanadusaastad. Pärast suurt vene revolutsiooni saabus Vilde abikaasaga 1917. a. märtsis Tallinna. Sel puhul korraldati tema auks pidulik vastuvõtuõhtu. Kodumaal jätkas Vilde kirjanduslikku tööd ja võttis osa poliitilisest liikumisest. Lühikest aega ta oli „Estoonia“ teatri dramaturgiks ja eesti saadikuks Saksamaal. Viimaseil aastail on teetsenud Vilde ainult kirjanduslikul alal. Ta on korraldanud ja redigeerinud oma seniseid töid, neid välja andes „Kogutud teoste“ nime all. Selle kõrval ta on ka uusi algupäraseid teoseid kirjutanud.

¹⁾ Ed. Vilde „Kirjatööde kogu“ (1907) eessõna.

Suureks üleriiklikuks peopäevaks kujunes Vilde 60-a. sünnipäev 1925. a. märtsis. Ükski eesti kirjanik pole oma juubelipäeval säärase austuse osaliseks saanud kui Vilde. Talle saabus nii kodu- kui välismaalt tuhandeid tervitusi. Vabariigi Valitsus otsustas anda Eduard Vildele autasuks tema kirjanduslikkude teenete eest suvila ühes tarvilise maa-alaga eluaegseks tarvitamiseks. Lubatud eluaseme sai Vilde 1928. a. Tallinna Kadriorus, kus ta veedab oma vanaduspäevi — ikka veel töötades ja teoseid luues.

Tartu Ülikool valis Vilde tema väljapaistvate kirjanduslikkude teenete eest audentoriks.

A. Jututoodang.

1. Ajavilitekirjandus.

Vilde hakkas tagajärjekalt katsetama kirjanduslikul alal juba kaheksateistkümnendaastase noormehena. Ta oli parajasti saabunud Peterburist oma vanemate kodusse Karjakülla, kui ta kirjutas, pea täis romantilist süngust ja paatost, oma esikteose „Kurjal teel“ (1882). Kuna kirjastaja oli valmis seda kriminaalse sündmustikuga teost trükkis avaldama, kirjutas autor, olles vaimustatud oma „esimese suleharjutuse“ õnnestumisest, 1883. a. järgneva jutustise „Musta mantliga mees“, mille sündmustik algab hämmastavalt põneva dialoogiga:

Raske käsi pandi tema õla pääle, madal hää ütles:

„Teie olete mõrtsukas!”

Nagu piksest rabatud wahtis krahw Palmer ümber. Tema ees seisis pikk musta mantliga mees.

„Teie olete mõrtsukas,” kordas wõõras tumedalt.

Krahwi näost oli wiimane weretilk kadunud, tarretanud pilgul, nagu näeks ta waimu, wahtis ta musta mantliga mehe otsa.

„Ma nägin”, kõneles wõõras külma rahuga, „kuda teie teda kitsalt sillalt jõkke tõukasite.”

Krahw wärises nagu haawaleht, ta ei saanud sõna suust, ta huuled tuksusiwad kramplikult.

„Ma tõmbasin ta jõest wälja, ta oli surnud. Ma lasksin ta külasse kanda”

On arvatud, et Vilde rahvusromantiline noorustoode „Musta mantliga mees“ on koostatud J. Pärna „Musta kuue“ eeskujul, millega ta omab ühtesattuvaid motiive. Ometi on need teosed teineteisest niivõrd erinevad olustikult ja stiililt, et neid

ainult kaudselt võib kõrvutada. Vilde ise leiab, et kõnesolev jutustus on kirjutatud dramaatiliste teoste mõjustusel. „„Musta mantliga mehe“ peategelane on tumeduse ja paatose sisse mähitud“, mainib autor. „See on, nii-öelda, teatri paatos, mis mulle teatris nähtud (või loetud) klassikuist külge hakkas, iseäranis Shakespeare'ist ja Schillerist.“¹⁾ Arvatavasti on see teade veenav, sest „Musta mantliga mees“ oma elava dialoogiga tuletab meelde eeskätt draamatooteid.

Neile romantilistele jutustistele järgnesid tema nalja-ju tud, humoreskid, nagu „Ärapõletatud peigmehed“, „Isand Ilvese kosjasõit“, „Laadalelled“ jt. Oma naljandeis kujutas Vilde rahvale naermiseks koomilisi situatsioone ja jagas pilget veidratele tüüpidele. Kuid ta ei jätnud ka riivamata elupahesid ja väärnähtusi. Eriti mõnitavalt ta pilkas satiirilises novellis „Suguvend Johannes“ (1891) tolleaegseid nn. „luulehaigeid laulikuid“, kes tüütuseni jäljendasid ärkamisaja luulet.

SUGUWEND JOHANNES.

1891.

(Katkeid.)

... Weidi teine lugu oli meie äbarikuga, kelle nimeks Johannes sai. Oli juba tema hiline tulek elatanud isa üsna kohmetuks teinud, siis läks kitsikus seda suuremaks, kui poiss kõndimise ealiseks sai, aga kõndima ei hakanud, sest et tal wäetikesel liig nõdrad käiguriistad kõhna keha alla oliwad loodud. Johannes oli haiglane ja jõuetu nagu sakslaps. Ta sirgus küll kiiresti ja saledasti pikaks kui heinputk, aga nõrgaks ja kõhnaks jäi ta selle juures seda enam. Ja et ka nii tasase loomuga, nii magusa kõnega ja pikaldase liikumisega oli, siis tõusis Tooma kahtlus, mis ameti jaoks poega ette walmistada, seda suuremaks.

„Oleks ta ühe jalaga, paneksin ta rätsepaks“, arutas wa' Tõnujüri wahel. „Aga kuhu nüüd niisugune logard, kellel kuue jalased kargud kere all, rätsepaks kõlbab!“

Tooma terane waim ei wõinud aga igawesti kitsikusesse jääda; hää nõuu tuli wiimaks kah.

„Kas tead“, ütles ta ühel päewal Truutale, „mis ameti pääle meie kuues poeg passib? Koolmeistriks! See on kerge toa-amet, ka peenem kui mõni muu käsitöö, ja meie Johannes on... koolmeistriks just kui loodud.“

„Hakkan, hakkan — luuletajaks!“ sosistas Johannes hingepõhjast.

¹⁾ Ed. Vilde „Katked minu eluloost“. EKLA.

„Sooh”, tegi ema, niisama sosinal. „Mis see siis on?”

„See — see on kõrgem amet kui kuningatel! See amet wiib jumalate sekka.”

„Sooh! — Aga eks sa pea enne ikka kellegi juurde õpipoisiks minema — mis? See maksab jällegi raha.”

„Ei, ema! Luuletajad on sündides meistrid, — see jumalik säde, mis luuletajaks teeb — —”

Pilkejutt „Suguvend Johannes“ puudutas valusasti J u h a n L i i v a, kuna novelli peategelane Johannes vastas mitmeti tema isikule. Vilde aga eitab kategooriliselt oma kaasaegse karikeringimist, kirjutades järgnevalt: „Juhan Liiv arvas selle pilke isiklikult enda pihta sihitud olevat, sest et peategelase nimi tema oma meelde tuletas, eksis aga: ma mõtlesin paljusid mesi-luuletajaid nende võipehmes sentimentaalsuse-õndsuses“. 1)

Vilde alustas oma kirjandusliku loomingu p õ n e v u s e ja n a l j a tähe all. Tolleaegsele publikule, kes eeskätt otsis kirjandusest lõbusat ajaviidet, meeldisid tema noorusea proosapalad. Ülilahke vastuvõtt lugejaskonna poolt julgustas Vildet pidevale tööle kirjanduse alal. Temast kujunes elukutseline kirjanik.

2. Realistlikud romaanid.

Pärast Berliini ajajärku (1892) sündis suurem murrang Vilde toodangus. Tutvunud Saksamaal realistlike kirjanikega ja omandanud seal materialistliku maailmavaate, ta hakkas oma järgnevais teoseis tõelisele elule enam tähelepanu pöörama. Ta polnud rahul prantsuse, vene ja norra realistidega, kes küll kirjeldasid sotsiaalseid pahesid, kuid ei annud juhendeid nende väärnähtuste kõrvaldamiseks. Vilde asus seisukohale, et realistlik kirjanik peab ühiskondlike olusid arvustama, aga seejuures ka väljavaateid andma, kuidas sellest olukorrast võib välja pääseda. Selle uue käsitusviisi rakendamine õnnestus Vildel kõige paremini romaanis „K ü l m a l e m a a l e“, mis ilmus 1896. a.

1) Ed. Vilde „Katked minu eluloost”. EKLA.

(Katkeid.)

[Väljaotsa saun.]

Wäljaotsa saunas pesitas popsi terwe wiletsus.

Ta põrmitse toas ja wahtis uksest ja aknast sisse. Ta haudus niiskel sauna põrandal ja kükitas suitsenud parsil. Ta hiritas aidas ja luuras laudas.

Nagu mutimulla mustaw hunnik lõmmitab urtsik peremehe põldude serwal, wainu ääres. Walgendaw, siretaw lume-ümbrus teeb ta weel tuhmimaks ja tahmasemaks kui ta juba muidugi on. Ta suitsenud katus seisab tortis ja sasis taewa poole, ta lõngu wajunud seinad waatawad nagu kaebades ja nurisedes ringi, et kas keegi ei tuleks ja inimesed ta põdurast sisikonnast wälja ei ajaks, sest aeg on käes, et elatanud pesa wäsinult ja jõuetult kokku langeb — ta ei jaksa ju enam seista! Aga keegi ei tule. Elanikud käiwad sisse ja wälja nagu putukad prao wahele. Ja kurwalt, waikse ahastusega seisab urtsik paigal, end wiimase jõuga langemise eest hoides. Wiltu seisab ta, aga ta ei lagune. Tal on hale meel putukate üle, kes ta sees pesa peawad. Ta on nendega ju nii kaua tuttaw ja nemad temaga. Ja nad armastawad ühteteist. Palee elanikud ei tunne seda tumma armastust palee wastu, ja palee mitte nende wastu. Neil ei ole ühteteist nii wäga tarwis. Urtsik aga mõtleb: kuhu nad waesed poewad, kui ma jõuetult ümber kukun? Ja putukad ohkawad: Peaks ta weel seisma, peaks ta ikka weel seisma, — jumal andku talle pidet! . . .

Noa laewaga on urtsikul selle poolest sarnadust, et inimestega ühes ruumis ka loomad pelgupaika peawad — küll mitte wee-uputuse, aga talwise külma eest warju otsides.

Sääl roomab pisike Liisi põrandal wana kasuka pääl, tema ees kiunuwad ja ruigawad walged ilmsüüta põrsakesed, Liisikese südame-sõbrad ja mängu-seltsilised. Mikk, wäike kõhna ja kurwa näoga poisike, istub ahju ees nurgas, hoiab musta ute kaelast kinni ja wahib tõsiselt suurde, pool-lagunenud ahju, kus peened pikergused haosöed õhkuwad . . .

Mannike on tallega koguni kambris. Ta kõneleb loomaga sosistades, silitab ta pehmet willa ja laseb teda oma kätt lakkuda. Tall määgib kambrist ja utt määgib toast wastu . . . Niihästi toas kui ka tillukeses kambris hulguwad kõõrutawad kanad nokitsedes, keda kukk wahete wahel tikutades kutsub, kui ta iwakese arwanud leidma; enamasti petab ta aga iseennast ja oma naisi.

Lammastelt langenud kohwi-iwad, põrsaste mustawad hunnikud, kanade kahekarwalised plaod katawad konarlist ja künk-

list sawipõrandat. Rooja ja loomade keha hais tiinestab paksult ja wängelt õhku, mis uksest ega aknast wälja ei pääse...

Ning selles õhus, selles ümbruses, selles roojas elawad inimesed, kellel nende terwis kõige ülem wara, ainus wara on. Waesel töö-inimesel peab olema terwist, muidu on ta kadunud....

Paraku, siinse urtsiku elanikkudel ei ole teda palju. Kui südant-wapustawat keelt ei kõnele see kolletanud, närtsinud naesenägu säält õlekoikust toanurgas! Üdini põdur, kurnatud ja wälja-imetud on ta lõdwdad liikmed, rõhutud ta hing ja tuimaks ja tõntsiks pitsitatud ta waim. Missugune tühi, õõnes waade!....

Halastamata haigus ja surm on siin urtsikus sagedased külalised olnud. Wägiwallaga on nad siin walitsenud. Tõbe wiimane piinaohwer oli Jaan. Peale kahe kuu waakus ta elu ja surma wahel purewa soojatõbe käes — noor, tugew, priske mees. Ta oli ühe jalaga juba hauas ja ta oleks surnud, aga ta ei tohtinud: ta oli ju perekonna ainus toitja....

[Läbiotsimine Wäljaotsa saunas.]

Jaan oli terve aja käsipõsekil ukse pääl istunud. Esiotsalise ägeda wiha asemel oli nüüd nagu eluta tuimus ta pääle tulnud. Ta mõtles ja mõtles. Ikka weel piinas teda küsimus, miks nad tema juurde tulnud, tema juurde, kes oma auususest nii suurt lugu pidanud, seda oma ainuma waranduse arwanud olema, mida üksigi maailmas ei tohiks puutuda. Kas nad wahest Kõwerkaela ja Luha Mardi öösisest käigust oliwad haisu saanud? See wõis ju kahtluseks asja anda, ehk küll üksnes nähtawaks. Aga miks nad sellest sõna ei lausunud? Miks nad oma ettewõtet sellega ei põhjendanud? See oleks ju nii mõjuw põhjendus olnud, et terve pikk sõnawahetus tulemata oleks jäänud. Wirgu Andres wähemast oleks paari keerulise sõnagagi asjale külge täppinud. Et ta seda tegemata jätnud, siis oli kaunis kindel, et mõlema kelmi külaskäigust Wäljaotsa saunas midagi ei teatud. Nad tuliwad siis ilma mingisuguse nähtawagi põhjusega, ainult sel arwamisel, et ega niisugused inimesed, nagu need sääl Wäljaotsa saunas, ilma wargusega wõi elada — ega neil ole auu ega häbi... See mõte torkas end Jaani hinge sisse nagu nüri, hambuline nuga.

Ta kähwas istmelt üles ja astus sauna. Ta tahtis wähemast Wirgu Andrese pikka nägu näha asjata otsimise üle.

Ametnikud oliwad wist tööga juba walmis, sest nad seiswad keset tuba tühjade kätega koos ja näitasiwad isekeskes tasa-kesti nõuu pidawat. Ema istus nurgas ja püüdis nutwat last waigistada, kuna ta hirmunud silmad ühte lugu meeste poole

lendasiwad, nagu kardaks ta nende sosinast uusi kohutawaid ohtusi.

Jaan oli waewalt tuppa astunud, kui piida wahel weel üks inimese-kogu nähtawaks sai. Esmalt ulatas end ruuge-juukseline naesterahwa-pää suure räti sees sisse, kaks laia silma wahtisiwad üle ruumi, siis ilmus terve keha ukse-päätsel ja paari sammuga seisis Wirgu Anni toas.

Isa wahtis talle laia imetlemisega wastu; läks mõni silma-pilk aega, enne kui ta hüüda märkas:

„Mis sina siit otsid?“

„Ja mis sina siit siis otsid?“

See wastu-küsimine tuli nii imelikul toonil tütre suust, et Andres jällegi wahet pidas, enne kui ta sõna leidis. Ta astus tüdrukule sammu lähemale.

„Kas sind keegi kodust minu järele saatis?“ küsis ta.

„Ei.“

„Mis sa siit siis tahad?“

„Ma tulin teile meelde tuletama, et teil käsk oli Mädasoo Mihkli ja Joosti sauna läbi otsida, mitte seda maja siin... Siit te' ka wist midagi ei leia...“

Wirgu peremehe suu oli lahti, liikus ka paar korda, aga sõna ei tulnud kuuldawale. Pärani lahti oliwad ka ta terasekarwa silmad. Ta astus tütrele weel sammu ligemale, siis weel sammu. Anni aga jäi paigale. Ta wahtis isale silma ja lisas juurde:

„Ma ei saa aru, miks sa käsust mööda läksid ja tee kōweraaks tegid. Mädasoo ja Joosti on ju hoopis teises küljes. Sa ju muidu asjata tööd ei armasta. Wäljaotsa sauna kippusid aga nii wäga, et käsu ise unustasid ja ka teisi enese järel wedasid. Kui nüüd päris wargad haisu ninasse saawad, et otsijad kohe hakatusel wõõriti teele on sattunud —“

„Wait!“ kärgatas Andres järsku kui püssist; ta lihaw nagu oli tumesiniseks muutunud ja silmade serwad weripunaseks. Ta sirutas käe tütre õla järele wälja, Anni astus pikkamisi kōrwale.

„Wallawanem, wallawanem,“ waigistas kordnik, wanamehe käe alt kinni hakates. „Õigem on, kui me edasi läheme; tütreaga kōnelege kodus.“

Ja tõesti, Andresel oli jõudu oma wiha talitseda. Ta waatles tütart oma kiirgawate silmadega weel natuke aega, siis sirutas ta ainult käe ukse poole, Annile märguandmiseks, et ta kaoks.

Aga tüdruk ei kadunud. Ta tegi, kui ei paneks ta isa käenäitamist tähelegi. Ta lähenes Wäljaotsa emale, andis talle kätt ja hakkas wäike Liisikese pääd paitama. See oli awalik wastupanemine isa käsule, ja Andrese kehaliikumisest oli korraks

märgata, kui tahaks ta sõnakuulmata lapse kallale karata. Aga ta leidis jõudu, ka seda wihahoogu sumbutada.

„Lähme,“ ütles ta lühidelt ja pööras kiiresti ukse poole. Aga pilk, mis ta silmadest poolwiltu tütre poole wälkus, ei tõotanud midagi hääd.

Imelikul wiisil jätsiwad ametnikud lauda ja kõik muud wälised urkad läbi otsimata. Nad sammusiwad, nagu Jaan aknast nägi, otsekohe wainu poole ja käänasiwad siis teele, mis hoopis teise külge, pääle muu ka Mädasoo ja Joosti poole wiis...

Kolm inimest saunas oliwad hulk aega wait.

Kai wahtis aineti Wirgu Anni pääle ja pani imeks, kui walge ta täna näost oli ja kuda ta sõrmed wärisesiwad. Jaan oli akna kõrwal järi pääle kõssi wajunud ja wahtis oma jalge ette maha nagu sonija. Wiimaks astus Anni ta juurde ja ta käsi käis silitades paar korda noore mehe juukstest üle.

„Ära kurwasta!“

Jaan raputas ainult pääd.

„See oli minu isa temp. Ta tahtis sind teotada. See oli tal juba ammu nõuuks wõetud. Ta põles selle käigu pääle. Täna läks ja wedas teised pool wägise kaasa. Keegi ei olnud käsku annud siia tulla. Ta mõtles: kui leian, on hää, kui mitte — häbi olen talle ikka teinud. Kui nähakse, kelleks Jaani arwatakse, wahest siis see ka tütre meelt pöörab... Ta eksis.“

Jaan waatas Annile silma. Ta wõttis tema käe pihku. Ta ei lausunud sõnagi. Ema waatas neid koiku juurest ja silmapilguks käis nagu päikese-kuma ta kurwast näost üle.

„Ütle ometi, kuda sa siia tulid ja miks?“ küsis Jaan wiimaks Annilt. „Sa ju teadsid, et isa siin on, nagu ise räägid.“

„Teadsin küll. Selle pärast ma just tulin.“

„Kuda sa julgesid? Sa tulid ju isa nagu siit ära ajama.“

„Ajasingi. Ma poleks aga arwanud, et ta nii ruttu läheb.“

„Aga mis ta sinuga nüüd kodu teeb?“

Isewarki tõsine naeratamine liikus tüdruku suu ümber.

„Mis ta mulle siis wõib teha?“ ütles ta mõtlewal waatel.

„Ta on jumalakartlik mees — ega ta mind maha ikka tohi lüüa. Noomimistega aga olen harjunud.“ Ja Anni naeratas jälle.

„Sa ütlesid isale, et tal käsku ei olla minu sauna läbi otsida. Kust sa seda teadsid?“

„Ma kuulsin, mis urjädnik talle ütles. Aga isal oli nõuu juba ammu walmis, ja ta kinnitas oma sõna pääle, et siit midagi olla leida; ta olewat seda ja teist märganud, olla jälgesid leidnud ja ei tea, mis weel. Ta seletas teistele ära, kuda ajawiimine teiste saunade otsimisega seda kahju wõib tuua, et sa warguse ehk mujale saad toimetada. Urjädnik andiski wiimaks järele ja nad tuliwad kõige päält siia.“

„Sinu isa ütles aga, et nad teistes saunades juba enne seda olla käinud.“

„See pole tõsi; sel puhul olid sina esimene... Aga õigust öelda — kas tead, mispärast ma isa järel õieti siia jooksin? Ma kartsin sinu eest. Mul oli hirm, et sa nendega tülisse lähed, neile vastu hakkad ja oma wihas ei tea mis weel teed. Ma tean ju, kui terawad sõnad mu isal on, kuda ta inimesi oskab haawata ja äritada. Ja et sa auus mees oled — mu hirm oli tõesti suur. Selle pärast jooksin siia. Tahtsin isa kartlikuks teha ja tuletasin talle kreisiülema käsku meelde. Jumalale tänu, et kõik õnnelikult möödas on... Ära siis nii kurwasta — sinu auu ei saanud nad ju ära wiia.“

„Minu auu ei saanud ära wiia?“ kordas Jaan, aineti maha wahtides. „Wõib olla. Aga midagi wiisiwad nad ometi ära. Ma ei tea, mis see on, aga ma tunnen, nad wiisiwad midagi ära.“

Ta käsi kiskus ruskasse ja pilgus, mille ta nüüd suitsunud aknakesest wälja üle särawa lume-lagendiku saatis, õhkus ja põles ja kustus midagi...

Eduard Wilde

[Varastatud hobust müütamas.]

Jaani meele-olu oli imelik.

Nii kaua kui jutukas ja julge seltsimees ta kõrwal istus, temaga loras ja naljatas, teda kiitis ja julgustas, paisutas Jaani põue isewärki wapruse-õhin. Tal oli tundmus — wõi soetas ta meelega seda tundmust — kui oleks ta juba ennegi niisuguseid käikusid teinud, kui oleks ta säherduste öösiste julgustükki-

dega harjunud Hobuse wäledus, ree lendaw sohin lisasiwad talle omalt poolt kindlust ja usaldust juurde.

Lugu muutus aga, kui Kaarel ta kõrwalt kadunud, kui ta ennast öö salalikus, rõhuwas pimeduses üksina tundis olewat. See ei olnud mitte tawalik argtus, mis ta hingest nüüd korraga läbi tuksus, see oli enam salaja ahastus iseene, oma mõtete eest, mis talle, kõigest wastupanekust hoolimata, kallale tükki. Selle waewawa tundmuse alla sattus ta iseäranis ühe suure ja wäga tiheda kuusemetsa wahel. Öösine tuul, mis salaliselt läbi oksade wihises, sünnitas Jaani kõrwas häälesid, millest ta äritatud waim päris tontide koorilaulu luuletas. Ja hääled sünnitawad kujusid, wiirastusi. Iga musta tüwe taga, iga sahisewa ladwa sees arwas ta mõnda waenlast waritsewat. Ree nagin, aesade naksumine, hobuse puristamine — iga hää, mis metsast tumedalt tagasi kajas, pani teda kohkudes luurama, wajutas teda ree pääle ikka rohkem kõssi ja küüru. Ta ei usaldanud enam kõhatada ega hobust nõõtada.

Ta pää mühas mõtetest — üks poolikum ja juhmim kui teine. Näod ja kujud ja sündmused, kõik katkestatud, wildakud, weidrad, tantsisiwad läbiseigi ta waimusilma eest mööda — ei aru ega otsa! ... Äkitselt nägi ta iseennast. Tal oli jäme hall kuub seljas ja jäme hall nokata müts pääs. Ta tundis oma käte ja jalgade ümber kammitsaid — ahelate kõlin tungis talle kõrwu. Et hobune praegu waljaid raputas, seda ei pannud ta tähele. Ja nüüd kerkisiwad nagu udu seest kaks kurba nägu nähtawale: üks noor ja õitsew, teine kolletanud, kortsus: Anni ja ema! Ja ta seisis nende ees, hall kuub seljas, hall nokata müts pääs ja ahelad käte, ahelad jalgade ümber ...

Ta ehmatas üles. Wist oli ta weidi tukkuma jäänud. Ta rinnust tungis tume, korisew hüüe. Ta andis hobusele piitsa, nii et erk loom peaaegu püsti kargas, ja hirmsa hiiliga lendas regi läbi lume. Ta ei waadanud tagasi, ta ei peatanud ühegi kõrtsi ees

Jaani kihutas ligi paarkümmend wersta ühe hooga ära — päris hobuse warga wiisil! Kui koidik wiimaks pimeduse üle wõitu saanud, oli ta ammu juba tundmata teedel, wõörastes piirides. Elu ja liikumine algas igal pool. Juba hakkas ta laadalisi märkama. Ikka perekamaks läks maantee, ikka pikemaks kaswasiwad üksikud sõitjate-woorid.

Jaani rahu pööras pikkamisi tagasi. Ta meelest oli, kui oleks ta nüüd päris hädaohust pääsmas. Ta piilus küll umbusaldusega iga wastutulija ja möödamineja poole, ta püüdis kõigest wõimalikult lahku jääda, aga mida rohkem ta wõõraid nägusid enese ümber silmas, seda rohkem andis ta maad sellele hinge-tuimusele, mis üleliigse ärituse tagajärg on.

Jaan kinnitas kõige päält laadakõrtsis keha. Sinna juurde wõttis ta kaunis ohtrasti wiina ja õlut: tal oli julgust, hääd rõõmust tuju waja. Hobune pidi ka wähe hinge tagasi tõmbama ja kuiwama, sest ta oli tõesti armetul wiisil ära aetud.

Jaani süda tuksus waljusti, kui esimesed ostuhimulised laadaplatstil ta looma ümber kogusiwad. Laat oli wäga perekas. Jaani kartus, tutwatega kokku puutuda, kes pärima hakkaksiwad, kust tema sugune näljane pops hobuse, päalegi nii nägusa saanud, oli esiotsa weel kaunis elaw. Kuid seda õnnetust ei juhtunud. Laat oli tema kodukohast ka liig kaugel. Ühtegi inimest, kes teda wähegi oleks wõinud tunda, ei saanud ta silma.

Jaan kuulis, et hobused olid hinnas. Ta mõtles Kaarli õpetuse pääle ja laskis ka enesega tublisti tingida, nii hää meelega kui ta kardetawast kaubast ka oleks soowinud ruttu lahti saada.

Lõuna ümber läks kauplemine elawamaks. Jaanile pakuti juba hääd hinda. Korraga märkas ta hobuse ümber seisjate seas tutwat nägu: Hans Mutsu pilgutas talle silma. See tegi, kui ei tunneks ta hobuse müüjat, ja hakkas südisti kauplema. Jaan märkas tema nõuu ja tegi ennast niisama wõõraks. Hans püüdis ruuna hinda kõrgele ajada; asjatundja näoga katsus ta looma terwist, wanadust, proowis ta sõitu ratsa ja reega. Wiimaks jättis paari rubla päält kaubad katki ning astus eemale.

Sel maanöwri oli tuttaw mõju: teised ostjad saiwad himukamaks. Üks neist, keegi noor walitseja, kes mõisa tööhobuseid ostis, jäi Jaani ruunasse kinni. Hobune oli ka noor ja laitmata. Warsti oliwad kaubad koos ja walitseja luges Jaanile 80 rubla puhtaid, krabisewaid raha-paberid pihu pääle. Eemalt wahtis Hans Mutsu ja hirwitas rõõmsalt...

Jaani põue täitis iseäraline kartlik rõõm selle esimese korda läinud ettewõtte üle, mille juures ta ise täielikult tegevuses olnud. Ta pani ree ja wäheste wäärtusega hobuseriistad pisikese raha eest ka minema ja pühkis siis müümapaigalt kui tuul. Ta hoidis raha taskus tugewasti pihu sees ja ei julgenud silmi naljalt kuhugile külge lüüa. Teda erutas weider hirm, kui tuldaks kaubast taganema, kui tahetaks ta käest raha jälle ära wõtta. Pool jookstes tõttas mees edasi, aru pidamata, kuhu poole. Kõige ennem oleks ta jalamaid koju tagasi hakanud putkama....

[Sõit „külmale maale“.]

„Jumalaga, emal!“

„Jumalaga poeg, minija!“

Kaie silmad läigiwad nagu palawiku-tõbisel, ta sirutab mõlemad käed kaduwale rongile järele, nagu tahaks teda weel silmapilguks peatada; siis hakkab walju häälega nii südant

lõhestawalt nutma, et kõik lähedal-olijad seisma jääwad ja sõõri tema ümber ringi koguwad ...

Sel silmapilgul sähwab hele wälk, pika tulejugaga mustawaid pilwemägesid lõhestades. Kõo kargatab nii, et maa wangub ja waksali aknad põrisewad. Ühtlasi algab raske wihmahoo tume sahin. Ruttu tühjeneb waksali-esine, igauks otsib ulualust, nutja naene jäetakse sinna seisma woolawa wihma, piksemaru ja ta suure walu kätte ...

Rong aga tormab edasi õnnetute ja õnnelistega, keda ta kannab ja weab. Linna wilkuwad tuled nihkuwad ikka kaugeemale, muudkui pikne salwab wahete wahel sinist, terawat walgust ta kõrgete tornide ja hallide müüride üle. Ikka kohutawamaks läheb piksemäng. Raksatus käib raksatuse järele, weerew, kõmised ja tümised mürin paneb õhu wärisema, maapinna wabisema; kogu taewaruum on nagu elawat wäawlituld täis ja lõhki kärjstatud pilwedest woolab päris wee-uputus alla. See on mäss, mis maad ja taewast ähwardab häwitada, kõik maha murda, purustada, kildudeks lõhkuda, mis nii kindlalt ja kõikumata oma paigal seisnud.

Wälgu sähwatustel tulewad wangide kahwatud näod trelide taga nähtawale. Jaan wahib üksisilmi linna poole, mida hirmus tulewärg nii tihti ta täiel suurusel nagu peeglist näitab ja põgenewale raudteerongile nagu lähemale toob. Pikk wingerdaw tulemadu lookleb äkitselt läbi mustawa pakase õhuringi, kõle lõikav toon wäriseb talle järele. Lähemal pilgul nilpab punane leek suure mitmekordse kiwimaja aknast wälja. Wälk on linnas sisse lõõnud ...

Ja weel teist korda saadab Pikker oma tulenooli maapinnale maha. Wangide kokkunud pilkude ees lööb tee ääres seiswa kiriku torn pragisedes põlema.

Warsti waikib ja kustub loodusemäss. Ja kui rong järgmisele linnale läheneb, on kullane koit wõidurikkalt, täiel nooruse-ilul kumendamas ja säraw päike oma ilmlõpmata armastusega peletab pimedust ja udu enese eel ning kaob oma kiirtega kuldwõrku sügisese surewa maailma üle — hiilgaw, õnnestaw nagu tulewiku lootus.

Romaanis „Külmale maale“ on siirdunud Vilde waeste saunikute elu kujutamisele. Teose ainetiku ta on osaliselt hankinud reaalsest ümbrusest. Kirjanik ise tõendab, et ta neid saunahurtsikuid, mida ta romaanis kirjeldab, on lapsepõlves näinud Virumaal Muuga mõisa läheduses. Samuti on mõned tegelased kujutatud kaudselt elavate eeskujude alusel.

Tõelistele sündmustele vastavad ka hobusevargused ja aida-lõhkumised, mida romaanis mitmel puhul kirjeldatakse.

Rohkesti leidub vaadeldavas romaanis realistlikke pilte tolleaegsest külaelust, näit.: kõrtsistseenid, varastatud asjade hoiuleandmised, läbiotsimised, palvetunnid jne. Realse mulje jätavad ka mitmed „Külmale maale“ tüübid, nagu Väljaotsa Jaan, Kõverkaela-Juku, Kohi-Kaarel, Mädasoo-Mihkel jt. Kuid kirjanik ei piirdu selles romaanis realismiga, ta kaldub tublisti naturalismi. Nii ta maalib naturalistliku pildi Väljaotsa saunast, seda detailselt kirjeldades ja alla kriipsutades selle karjuvat viletsust. Nagu see iseloomulik naturalistlikule teosele, annab Vilde peatähtsuse miljöö, ümbruse mõjule. Väljaotsa Jaan ei hukku isiklikel põhjusil, vaid halbade kaasinimeste mõjustusel ja ainelise kitsikuse tagajärjel. Miljöö kõrval rõhutab Vilde pärivuse määravat mõju tegelaste elukäigu kujunemisel. Näitena tuletagem meelde Võsu perekonna degenererumist. Üldse moodustab Võsu sauna ja selle elanikkude kirjeldus naturalistliku osa kõnesolevast romaanist. Toome sellest näite.

Ühel oma käigul tuli Jaanile meele Kõverkaela-Juku lese ema juure Võsu sauna sisse astuda

Sauna õue täitis wiie poolpalja, räpase lapse kisa ja wingumine. Nad püherdasid, kükitasid wõi kaklesid pori ja rooja sees nagu pörsakesed. Pool-lagunud saun oma inetuse ja viletsusega tuletas Väljaotsa hurtsikut elawalt meele. Läwel istus, kepp põlwe najal, nadise seeliku ja nõgise, paigatud särgiga wanamoor

Ka sel viletsuse-urkal ja putukatel, kes ta sees elutsesid, oli oma kurb ja tume ajalugu. Ka siin oli waesus inimesed loomadeks toorestanud ja neile elutee ette rajanud, mis suubub wangikotta, pordu- wõi hullumaija. Igasse säärasesse hoiukohta oli see saunahütt siin juba elanikka saatnud.

Wõsu-Krõõt sai mehele, kui tal juba kaks sohilast oli, kelle isasidki ta ei teadnud. Mees, kes ta ära korjanud, pärastine Wõsu-Rein, oli joodik ja warguse pärast karistatud hulgus. Poeg Juhan oli üks Krõõda sohilastest, kellele Rein sai wõõrasisaks; teine oli tütar. Reinuga oli Krõõdal weel kaks tütart. Ainult üks laps neist oli wähegi õigele teele jäänud — tütar Anu, praeguse Wõsu popsi naine, Juhani wõõrasõde. Kõik teised läksid hukka. Juhan hakkas wargile. Ta mõlemad õed, üks lihane, teine wõõrasõde, lahkusid juba õrnas eas kõige halwema nimega wallast ja asusid linna, mille

pori sisse nad warsti wajusid. Nad müüsid seal raha eest oma ihu ja terwist; teine istus taoti pikkade näpude pärast ka trellide taga. Joodik isa ise hakkas wiirastusi nägema ja haawas hullusetujus naist raskesti; ta wiidi seotult linna waimuhaigete-majasse, kuhu wald teda toitis, kuni ta paari aasta eest suri, ilma enam meelemärkusele ärkamata.

Jaan lähenes sauna uksele, millel eit istus, ja teretas. Ta ei saanud mingit wastust.

Wanamoor, konutades liikumata paigal, wahtis talle lollilt wastu, silmi pilutades nagu sisalik päikesepaistel. Kes iganes inimsarnast ahwi wõi selle kuju näinud, nägi teda siin ses isikus uuesti. Seesama tugew, wõimas, ettehoitud wõime, mis moodustab näo suurema osa, nürile ja nõbile ninakesele waewalt sõõrmeteks ruumi jättes; seesama lai, kitsas, huulteta, kokkulitsutud suu; seesama tagaspoole surutud kitsas otsaes, mille peale lüheldased tõmmuhallid, karmid karwad turri warisewad. Ainult et ahwi elawus puudub sel näol ja neil totratel konna silmadel. Neil silmadel on see tühi, ümburusest täiesti osawõtmatu ja arusaamatu waade, mis astendab mõne inimese igast muust imetawast loomast madalamale waimujärjele. ¹⁾

Selles katkes ilmnevad naturalistliku käsitlusviisi peatunud. Tegelasi ja nende tegumoodi kujutatakse ühekülgses, äärmuslikult negatiivses valguses. Inimesi nimetatakse „putukaiks“ ja „ahvisarnasteks“ ning nende tegevust võrreldakse loomade omaga, näit.: püherdasid nagu pörsakesed, pilutades silmi nagu sisalik jm. Pearõhk pannakse inetuse ja elu varjukülgede kirjeldamisele. Inimese hukkumise, degenererumise põhjusteks peetakse eskätt ainelist kitsikust ja pärivust.

„Külmale maale“ pole kirjutatud ainult naturalistlikus ja realistlikus stiilis, vaid ka romantilises. Iseäranis meeleolupilte püüab autor romantiliselt esitada. Näiteks laulatuses-steen vanglas:

Peiu ema põlwitas nuttes mõlema lapse wahel põrandal. Mõrsja kahwatuma palge üle weeres pisar pisara järele, tulehelgil särades kui pärlid. Sügawast südamepõhjast kerkis ja-sõna mõlemate huultele, ja nad wahetasid pilgu, millesse kokku walgus terve ilm armastust, truudust ja wahwust.

Nagu näeme, on „Külmale maale“ stiililiselt ebauhtlane teos. Selle põhjaluseks on valitud realistlik-naturalistlik väljendusviis, aga siin-seal kaldutakse romantikasse. Ometi on

1) E. Vilde „Kogutud teosed“ XVI.

romantilised jooned niivõrd nõrgasti vihjatud, et romaanis võidule pääseb realism naturalistlikul tagapõhjal.

Romaani peaprobleemiks on kujutada peategelase Väljaotsa Jaani hukkumist ainelistel põhjustel. Selle ülesande on Vilde hästi lahendanud. Ta kirjeldab täiesti põhjendatult Jaani järkjärgulist langust, seejuures peegeldades usutavalt tema hingeelu muutumist. Vähem on õnnestunud autoril osutada välja-pääsu ühiskondlikust ummikust. Romaani sümboolse lõpuga ta annab küll mõista, et ta säärast ülekohtust ühiskonnakorda jäädavaks ei pea, kus suurel osal rahvast inimeseväärilist elamisevõimalust pole, aga selgepiirilisi tulevikuväljavaateid peale magusa lootuse ta ei püstita.

Nagu varem juba viidatud, algab romaaniga „Külmale maale“ tõuseng eesti realistlikus kirjanduses ja ühes sellega pääseb ka naturalistlik käsitlusviis meie jututoodangusse. Vilde hakkab kordkorralt rohkem Zola kirjanduslikke meetodeid kasutama. Nagu Zola korraldas uurimisretki mitmesugustesse asutistesse ja kohtadesse, et süveneda tundmata ainesse ja koguda materjali teoste loomiseks, samuti hankis Vilde aines-tikku oma järgneva romaani „Raudsed käed“ jaoks Narva Kreenholmi vabrikust. „Nõnda võisin oludele isiklikult silma vaadata nii tööruumes ja korterites“, sõnab Vilde sel puhul rõõmuga. Ja kõige paremini ongi kirjanikul õnnestunud selles romaanis need kohad, kus ta kasustab isiklikult kogutud andmestikku. Nii võttis Vilde esimesena eesti kirjanduses tarvitusele Zola eksperimentaalse meetodi ja rajas kriitilise realismi.

3. „Mahtra sõda“.

Käesoleva sajandi alul saavad Vilde peahuvialaks ajaloolised sündmused. Astudes 1901. a. lõpul „Teataja“ toimetusse, tal tärkab mõte kujutada romaanivormis Mahtra sõja aines-tikku, millega ta oli juba varem tutvunud. Seda kavatsust toetas elavalt „Teataja“ väljaandja ja peatoimetaja K. Päts, kes nõutas tsensorilt loa romaani avaldamiseks lehe joone all¹⁾.

¹⁾ Siinjuures pole huvituseta tähendada, et keegi tundmatu autor kavatses juba 1898. a. väikest „algupäralist jutustust *Mahtra sõda*“ välja anda, aga tsensor ei annud selleks luba. Selle kavatsatud jutustise 32-leheküljeline käsikiri on tänini alal hoidunud.

Loa saanud romaani „Mahtra sõda“ väljaandmiseks, asus Vilde kavakindlalt materjali koguma. Kõigepealt ta tutvus Tallinnas kubermanguarhiivis ametliku materjaliga talurahva rahutustest 1858. a. Siis sõitis Vilde Juuru ja Mahtrasse, et kohapeal romaani jaoks andmestikku hankida. Ta vaatles sealset maastikku, jälgis tähtsamaid tegevuspaiku, päris taadikestelt ja eidekestelt teateid sõjasündmustest, tegelestest, toleaegeest talurahva majanduslikust olukorrast jne. Vilde sai enda kätte kasustamiseks ka Mahtra sõjategelaste — Ants Tertsuse ja Ants Velti — kirjalikud ülestähendused. Täiendavaid andmeid ta hankis veel trükitud tooteist, nagu „Eestimaa Talurahva seadusest“, „Maavalla kuulutajast“, „Perno Postimehest“ ja mitmest ajalooraamatust. Nii näeme, et Vilde kasustas „Mahtra sõja“ kirjutamisel kõiki allikaid.

Nii materjali kogumist kui romaani kirjutamist alustas Vilde 1902. a. alul. Teos hakkas ka kohe „Teataja“ joone all ilmuma. Vilde kirjutas igapäev umbes seitse lehekülge käsikirja, mis järgmisel hommikul viidi trükikotta. Nõnda koostati ja trükiti „Mahtra sõda“ ühel ajal. Romaan ilmus „Teatajas“ nelja kuu kestes (12. jaan. — 7. maini 1902), millise ajavahemiku jooksul Vilde selle teose ka kirjutas. „Mahtra sõja“ loomise kohta lausub autor: „Teos valmis muide ebalahedatel tingimustel — öhtu- ja öötööna pärast päevatööd toimetuses, kestes nõnda päevast päeva.“¹⁾

MAHTRA SÕDA.

1902.

(Katkeid.)

1.

Kilter, kubjas, aidamees...

„Uusi ahteid maha, teie wedelworstid! Mis palwetundi te peate? Paluge, kui palju tahate, põrgu lähete siiski kõige oma laiskusega!“

Ta polegi nii kuri, see laia lõuaga, tugewa, jändriku kehaga must wanamees seal tahmase ukse kõrwal tolmupilwe sees; ta pragab ja kirub ainult wiisi pärast, ja ka sellepärast, et ta muud abinõuu ei tunne, et neid weniwaid, lossi langenud tondikujusid

1) E. Vilde „Kogutud teosed“ XX, lk. 8.

seal põhkude sees wähegi elustada, ning lõppeks sellepärast, et temalt walju wastutamist nõutakse, kui ta mitte ei praga ja ei kiru, kui ta oma „wedelworstisid“ mitte elustada ei suuda, kui töö mitte õigeks ajaks tehtud ei saa. Ja kuna ta kärgib ja paugub ja ikka tüsedamaid sõimusõnu otsib, tuksub ta laia suu ümber wahel sala naeratamine, mis pikkamisi ta lagedat lõuga mööda alla tiheda habeme sisse ronib, habeme sisse, mis nagu wildist wõru ta kurgualust ja poolt kaela ümbritseb. Ei, Widiste Mart, X. mõisa rehepapp, polegi nii kuri, kui ta suuga püüab olla, ja et kõik wedelworstid seda teadwad, siis laseksiwad nad endid kõige suurema südamerahuga põrgu põhja needa, kui mitte kilter kepiga ka rehes ei seisaks, ja kui see pikk, kondine, jutukehw pilwetõukaja mitte alati nii pahas tujus ei oleks, et ta suu asemel ikka keppi tarwitab, millel palju selgem keel on kui Rehe-Mardi sõimurikkal suul.

„Uusi ahteid maha! Ärge warastage mõisaherra ööd, nagu te tema päewi warastate! Kes teid toidab, kui te mitte mõisnikku ei toida!“

„Me toidame teda ja iseendid koa“, uriseb üks noor teomes, süsimusta, porist higi põselt pühkides.

„Ja jah, sina oled mees teisi ja ennast toitma!“ algab nüüd ka kilter laisa, läbi nina tulewa nohisewa healega. „Just sina, see laiskworstide peamees! Mis sa oma pindast nii kaua tunnistad? Tahaksid talle wist elu sisse puhuda, et ise lööma hakkaks? ... Ja sina, Triinu, juba jälle kükitad maha, nagu munas kana! Juba su kintsud jälle kipitawad! Oota, ma lasen su töss-tädi warre otsa siduda ja su laisa kehaga ahtele pihta anda!“

Juba lähenebki oma kardetud pajukepiga. Aga küll nüüd tüdrukutel-poistel jalgu on! Kiltri-Kaarli kepi eest kaob kõik, millel weel wähegi elu sees on. See, kes paigale jääb, on wäsimuse pärast nii kange ja tuim, et ta lööki enam kartagi ei märka.

Warsti on uued ahtelademed maas, pindad wõetakse war-nast, paarid heidawad kokku ja edasi läheb öösine töötants üle sahisewa wilja, läbi paksu, halli tolmu, ning pillimängu on jälle pintade igawene ja kõigile nii tuttaw kilk-kõlk! kilk-kõlk! kilk-kõlk!

Rehepapid teadwad palju tontidest jutustada. Öösised warjud petawad nende silmi, öösised healed nende kõrwu. Öö peidab oma musta tiiwa all palju saladuslisi wiirastusi. Unine, poolmagaw silm wõiks terwet pilti, mida rehealune praegu pakub, suureks wiirastuseks pidada. Tõmmu-hall kuni süsimust on terve ruum. Raswaküünlad tahmastes laternates oma kurwa kollase helgiga on tontide silmad. Kiired, mis neist suure wae-waga läbi tolmu ruumi poewad, kahwatawad eemal ikka enam ja enam ära, saawad surnukarwalisteks. Pikad, laisad warjud

roomawad üle põranda, roniwad seinu mööda üles, tõstawad oma hiiglapäid sarikateni. Wäljas hulub sügisene tuul, nagu tahaks ta terve ilma walu ja wiletsust ühises wägewas nutulaulus, suures, ilma ääreni kostwas ahastusekisas kuuldawale tuua. Rehewärawad nuuksuwad, katus ägab ja oigab, pilwed aga puistawad pisaraid alla — ojadena, nagu tahaksiwad nad uputuse läbi kõike kinni matta, mis alt mustawast sügawusest nutu ja kaebe kujul ülespoole kerkib — ilmaruumi jumalikku rahu ja waikust rikuma.

Kari tontisid, waimusid, kooljaid, mis seal tuhmi tolmu-pilwe sees, nelja tahmast mustawa seinu wahel liigub! Neil ei ole silmi, neil pole suud, nina ega kõrwu; neil pole ka aju enam, mis mõtleks, ega südant, mis tuntawalt tuksuks. Nad on tööriistad, nagu need kaks kokkuseotud puud nende käes, mida nad pindaks kutsuwad. Pint ja Mihkel — Mihkel ja pint; Liisu ja pint — pint ja Liisu — kõik üks, ütle, kudas tahad! Tummad mõlemad, kurdid mõlemad, tundmuseta mõlemad. Ühel pole rohkem soowisid kui teisel, ühel pole rohkem nälga ja janu kui teisel. Sest nälja ja janu tundmiseks on tundmust waja — pindal aga tundmust ei ole ja Mihklil ja Liisul ka mitte.

Neljas rehi nädalas! Nelja rehe wahel üks öö puhkamist. Kaks päewa ja kaks ööd järjestikku rasket tööd, siis üks öö magamist, ja jälle kaks päewa ja kaks ööd järjestikku rasket tööd! Ning leiwakotis haganane leib!

Kilk — kõlk! Kilk — kõlk! Mats — pots! Mats — pots! Juba hakkawad löögid oma heledat kõla kaotama, juba käib mõni pindapaar nõrgalt potsudes ja matsudes maha. Mõni toetab, kui ladem läbi löödud, seljaga wastu reheseina ja jääb sinna kui puutomp seisma. Ükski ei lausu enam teisele sõna, ükski ei waata enam teise peale, nad ei näe enam üksteise nägusid, ei tunne enam üksteise kogusid, nad aimawad ainult, et nende ümber inimesed liiguwad ja et nad ka ise liiguwad. Kõik on nagu paksu, läbitungimata udu sees, healed kajawad neile nagu kaugelt, kaugelt metsa wõi mere tagant kõrwu. Mõne silmad on täieste kinni, nad liiguwad ainult kehalise tunde järele; teised wahiwad klaasiste, tardunud pilkudega oma ette maha....

13.

Uus seadus wäljas!

Kui uus „Eestimaa Talurahwa Seadus“ 1857. aasta jooksul Saksa ja Eesti keelde ümber oli pandud, ilmus „Eestimaa Kubermangu Ajalehes“ 21. apr. 1858 Wene keeles ametlik kuulutus, et seadus sellesama aasta Jüri-päewast, 23. aprillist, peale makswu-

sesse astub. Talurahwale teatati uue seaduse ilmutust kirikutes kantslist ja juhutati talitajaid kihelkonna-kohtusse, kus neile seaduseraamatud kätte antawat . . .

Uus seadus wäljas! Ometi kord wäljas! See rõemusõnum lagunes esimeste awalikkude teatuste järele nagu kulutuli üle terwe kubermangu laiale. Rahwa rusutud rinnast tõusis kergendaw õhkamine, ta muljutud selg ajas enese sirgemale, ta kustunud silmast tungis lootuse sätendaw helk. Keiser on meie hädast kuulnud ja meile appi tõtanud! Ei aidanud midagi, et mõisnik wastu pani, et ta seadust meie eest püüdis warjul pidada! Nüüd on ta meil käes, ja mis ta käsib ja annab, üksnes seda tahame teha ja wastu wõtta!

Waewalt oliwad talitajad uued seaduseraamatud kihelkonna-kohtust koju toonud, kui nende juurde igal pool päris rahwarändamine algas. Igaüks tahtis kallist asja oma silmaga näha ja tema sisu kuulda saada. Liig raske töö ja pitsitaw waeusus, mille all talupoeg kannatanud, oliwad lootused nii pingule ajanud, et uuest „roamatust“ nagu taewa ilmutusi oodati. Rahwa waestes walgustamata peades oliwad kõiksugu unenäod tekkinud, mis julguse ja segaduse poolest igast piirist üle läksiwad. Soniti mõisa-orjuse täielisest ärakaotamisest, maksuta maa jagamisest ja kõiksugu isiklistest priiustest, mida enestele lähemalt ei mõistetud ettegi kujutada. Pühaliku aukartusega waadeldi kallist raamatut talitaja laua peal, ja nii mõnigi kokkus ära, kui selle nii suure nägi olewat — kaugelt peale 300 laia lehekülje 1315 paragrahwiga ja paljude lisade, plaanide ja mudelitega! Kust otsast niisugust lugema hakkad — päris wäike piibel! Ja wõi see lugemine isegi nii kerge asi on! Oli ju talitajaidki, kes lugeda ei mõistnud, ja see, mida lugemiseks kutsuti, oli wilets, raskejalgne weerimine tiku abil. Kuid julge pealehakkamine on pool wõitu. Ja oma silm on siin kuningas. Kästi küll õpetaja käest seletust küsida, kui ise aru ei saa, aga mine nüüd tea, mis see seletab! Õpetaja saks nagu iga teinegi! Wõi temagi talupojale head soowib! . . . Ja kirjeldamata õhinaga asuti seaduseraamatu uurimisele, löödi isekeskes waieluse-lahinguid tumedate kohtade pärast, kisti raamatut ühe käest teise kätte ja nähti öösel ainult seaduse-punktidest und. Mõnes paigas olla seda uurimisetööd nii mõjuwalt toimetatud, et raamat meeste käes ära lagunenu . . .

Wäga wilets lugemise-meister oli ka X. walla talitaja. Kui peremehed esimesel õhtul tema juurde kokku tuliwad ja teda uut seadust ette paniwad lugema, sai ta esimesel poolel tunnil ainult raamatu pealkirjaga ja paari sissejuhatawa paragrahwiga toime, ning needki jäiwad pealkuulajatele tumedaks, sest seaduse keel on raske. Ja seejuures tilkus lugejal highi otsa eest.

Tema abimees ja teised walla-ametnikud polnud ka mitte osawamad.

Kustutati siis esimest uudishimu peajasjalikult raamatu wälimuse waatlemisega. Ta käis käest kätte nagu mõni ime-asi. Üks leidis ühte, teine teist tähendada.

„Kõige pealt woadake, mehed, järele, kas Keisri käsi all on,“ ütles Tõntsu Peeter, kelle wigased silmad ainult raamatu pikkust ja laiust seletasiwad.

Hakati Kõigekõrgemat allkirja otsima; waadati raamatut eest ja tagant.

„Ei ole näha kuskil,“ ütles Siimu-Jüri.

„Mis sa reagid — näe siin on ju,“ õpetas Pärtli Jaan, kes piiblit ja palweraamatut kaunis sorawalt oskas lugeda. „Siin seisab ju suure tähtedega: „Suure Auliko Keisri Herra ja kõige Wene riigi Isiwalitseja nimel...“

„Jah — n i m e l,“ hüüdis Tooma-Tõnu Mihkel, „aga kus seisab Keisri käsi, mis ta ise on alla teind? Tema nimel wõisiwad ju saksad, Jumal teab, mis teha ja kirjutada!“

„Näe, rida läheb ju edasi, — miks sa pooleli jätsid, Joan?“ hüüdis keegi Pärtli peremehe kõrvalt.

„Isiwalitseja nimel,“ loeb Jaan edasi, „Isiwalitseja nimel Walitsejast Senatist antud käsk!“

„Säh sulle! Sinati käsk on siin ülewal, aga kus Keisri käsi?“ hüüdsiwad healed läbisegi. „Loe alamalt — käsi pannakse ikka alla!“

Jaan loeb pikkamisi ja komistades:

„Reiks—raadi — kohto Pea—wanema nimel on ennast alla—kirjotanud: Krahw D. Blu—blu—B l u u d o w.“

Ümberringi ainult pikad näod. Sõna „krahw“ ei meeldi kellelegi.

„Missugune krahw?“ hüütakse umbusklikult. „Mis ta nimi on?“

„Krahw Blu—Bluu—Bluudow!“

„Kust mõisast see peaks olema?“

„Mine nüüd tea kõiki saksu! Aga see põle õige allkiri, mehed! Olgu ta küll mõni kohtuherra, aga ega tema käsi sea-dusel tohi all olla.“

„Too siia roamat — ma woatan ise,“ hüüab Oina Kaarel pahaselt. „Näe, teise külle peal weel kirja küll!“

Ta on kehwa lugeja, aga wapper weerija. Südilt algab ta teiselt leheküljelt.

„R—e—r—e—i—k—ik—reik—s—r—sär—reiksär—a—a—aa—d—i—di—reiksäradi — ar—wa—mi—ne—arwamine: reiksäradi arwamine.“

„Mis pagana arwamine?“ nurisetakse mitmest suust. „Mis sa meile arwamisi loed, loe alla tehtud kätt!“

„Ahaa — käsi on siin! Näe, siin seisab: ,Käe—kää—kiri: Rii—gi—riigi—si—si—si—siker—riigi—siker—t—ä—r—tär— rii—gisikedar — W. B—u—t — But—k—o—w — B u t k o w.“

Jälle wõeras allkiri! Meeste ärewus kaswab. Keegi kolmas kisub raamatu oma kätte. Soritakse ja otsitakse edasi. Kolmanda käest läheb seadus neljanda ja wiienda kätte. Keisri allkiri ja täieste ülestähendatud nimi puuduwad tõeste. Wiimaks leiab keegi järgmised laused:

„Suure Keisri Herra käso peale: et Eestimaa Talorahwa seadust tuleb peetawaks teha.“ Ja teisest kohast: „Suur Keisri Herra on Reiksradi-kohto Täie Kogoduse mõistmist Eestimaa Talorahwa Seaduse pärast, ning mis Eestimaale asunud Rootsi-talopoegade pärast senna juure on pandud, Kõige Armolikumalt kinnitanud ja käskinud täita.“ Ning lõppeks: „Suur Keisri Herra on seda läbi waadanud.“

See näikse seda puhku mõnda waigistawat, täieste rahul pole nad aga mitte....

Nad lähenesiwad külale.

Missugune kurb asukoht mõtlewatele ja tundwatele eluliste! Nagu mutimullahunnikud paistsiwad madalad, wildakud, süsimustad urtsikud silma. Korratumalt segamine seisiwad nad oma õue-aedadega, lohakile langenud lautadega ja längu wajunud aitadega pool-lagunenud roigas-aedade wahel. Küla keskel oli wainu paarikümne sülla pikkuse mudalombiga, milles kewadel krooksuwad konnad, suwel pöörlewad sead elust lõbu maitse-siwad.

Mühaw rohekas sammal taluhoonete katustel andis märku, et neil juba pikk iga selja taga on. Siin ja seal oliwad katused õõneks wajunud ja unka-aukude kohalt paistsiwad roowilatid ja sarikate otsad wälja. Katuste wareksed oliwad jaolt ära mädanenud; need kohad, kust taewa wesi sisse püüdis tungida, nähti linaluude, õlgede ja sasiga ära parandatud olewat, millele roikaid, puuhalgusid ja wanu äkkeid wajutiseks peale oli pandud, et tuul parandusetööd ära ei lõhuks. Majade seinad oliwad koerakaela-nurkadega üles raiutud; rehealustel seisiwad osalt õlest, osalt tahatud laudadest tehtud wärawad ees.

Raskeks oli päikese elustawale walgusele tehtud nendesse wiletsuse-urgastesse sisse peaseda. Kambri-seintes näikse paar auku olewat; ühele on tükk klaasi, teisele puust warwad ette pandud, et kassid kambrisse ei peaseks. Talwel, kui külm sisse ähwardab tungida ja kaljaastja aani kinni külmetada, pandakse akna-auk wanade nadide ja koludega kinni. Aiad, mis wiletsaid

hooneid piirawad, on weel parandamata. Naised on neid talwel tubliste lõhkunud, et paja alla puid saada. —

Peremehed jäiwad wainule weel pisut seisatama, et nõuu pidada, millal noore paruni juurde minna ja kes sinna läheb — kas kõik, wõi „katseks“ mõni üksik. Nad toetasiwad aiaroigaste najale, otsisiwad piibunossid, põiest tubakakotid, taela, kiwi ja tuleraua wälja ning saiwad kauema koksimise järle wiimaks wängelt lõhnawa tubaka oma õlist lurisewates piipudes tossama. Nende tõsised, murelikud pilgud rändasiwad aeglaselt üle tahmase küla, üle lagedate wäljade ja kahwatanud karjamaade kuni kaugelt mustawa kuusemetsa palistuseni. Küla seisis kõrgema seljaku peale ja waadet terwe ümbruse peale eksitasiwad siin ja seal ainult madalad lepikud ja noored kasetukad.

Nõõ! ja nõõ! kostsiwad külapõldudelt maad kordawate kündjate hüüded, millele laksuwad piitsaplaksud kaasa käisiwad. Aga mis mõjus kõik nõõtamine ja piitsaplaksutamine nende kurwalt kõrwu lingutawate ja norus peaga maha wahtiwate tööloomade kohta! Nad oliwad ju paljas luu ja nahk, ja seda nahka kattis wana karw nagu tulitanud, topiline waip. Armetumate puusahkade taga tuigerdasiwad täiskaswanud meeste seas ka waewalt õrnemast lapse-east wälja saanud poisikesed, kes oma wäetima jõuga umistanud sahka waewalt tõsta ja pöörata suutsiwad.

Paaris kohas pandi juba kardulid. Pruunikalt mustawatel põldudel liikusiwad naised ja tüdrukud takustes määrdunud seelikutes, mille alt poriga kaetud sääred ja jalad wälja paistsiwad, pead takuste rätikute sisse seotud, pikkamisi edasi ja pillasiwad pooleks lõigatud musti kardulid wärskettesse wagu-desse, mida poisid wäsinud hobustega ajasiwad.

Meeste silm ulatas ka mõisa-wäljadeni, mis seal lõuna-pool, kiriku teest saadik, külapõldudega kokku jooksiwad. Ka seal töötawad nende inimesed ja nende loomad. Nagu hall ahel liigub mõisapõllul kardulipanejate lai rind mustawat wälja mööda edasi, kuna siin ja seal kündjad oma söömawahe-tükkide kallal higistawad. Keppidega mehed seisawad nende juures, ja enam kui ükskord päewas wuhisewad need kepid läbi õhu ja langewad ühe wõi teise tööorja selja peale maha. Weider wabadus, mida need inimesed juba peale neljakümne aasta maitsewad!

23.

Äikesepilwed.

Mahtra külas ei maganud sel ööl wististe keegi. Kõrtsis walitses palawiku-sarnane elu ja liikumine kuni hommiku-walgeni, ja kes meestest naiste ja laste meelitusel koju läkski, ei

püsinud süngi heita, waid saatis öö murelikus ärewuses mööda. Kerge ja lõbus ei olnud homme ettewõtte kellegi meelest, kellele wiin weel wähegi aru pähe jättis. Nii mõneski urtsikus walas naine, ema, õde wõi mõrsja hirmupisaraid, nii mõnestki piinatud rinnast pigistasiwad kohutawad aimdused walu-ohkeid ja hädawalweid wälja. Aga see pidi ju olema! See sündis ju seaduse ja õiguse eest. See oli lubatud enesekaitse ähwardawa wägiwalla wastu. Ainult see kõikumata, südame põhjani ulataw teadmine andis neile wagusatele, roomawatele, sõnakuulmise ja käsutäitmiseega põliselt harjunud orjadele selle julguse, millega nad homse ettewõtte otsuseks teinud, ja selle kindluse, millega nad teda täide tahtsiwad saata.

Waikne suwine öö oli küla peale maha heitnud. Õhk oli mahe ja pehme nagu soe piim, aga rõhuw, halwaw. Ainus leht ei liikunud puudes. Tasa, unenäoliselt imbis aasadelt lillelõhna sooja, auduwa õhu sisse. All lepikus lõi ööpik oma luksuwat lugu, kaasikust kajas rukkiräägi särisew saagimine, kastest niiske heina sees andsiwad sirtsud hilist kontserti. Nahkhiir lendas üle küla — kuulmatalt tiibu lüües, rahutumalt põigeldes, tume ja salalik nagu waritsew õnnetus...

Ikka weel rõkkas kõrts karedatest healttest, ikka weel piilusiwad tuled nagu tondisilmad urtsikute ukse-aukudest wälise waikuse sisse. Rahu, une, wäsimuse kandis nahkhiir oma tonditiibadel metsa — maha jättis ta mure, kartuse, ahastuse. Mõtlewaid päid ja pakitsewaid südameid warjasiwad tänasel ööl kõik need tumedad, waikiwad urtsikud seal madalal seljandikul, keset wõsa ja raba...

Mahtra poole wiiwatel teedel algab selsamal ajal salalik öösine elu. Waikiwaid mehi, hobusega ja jala, näikse ühise eesmärgi poole rühkiwat, teeäärsed kõrtsid täidawad endid rahwaga, surutud healed muutuwad waljumaks, teekäijate hulk kaswab suuremaks. Ja kui koidu kumawast rüpest päikese esimene tera ilmale sünnib, mustawad teeharud rahutumast rahwast ning kõrtsides algab elu, mille sarnast neis tööpäewa hommikul enne pole nähtud.

Wõerad wallad on sõna pidanud: nad tõttawad Mahtra meestele appi. Kõik need rahawahulgad lähewad „Mahtra sõtta“. Nad tahawad keelata, et Mahtrast Habajat ei tehtaks, et seal keppide ja witsadega ei sunnitaks õigust jätma ja ülekohtu wõtma. Nad tahawad Mahtra mehi peksust ja uut seadust rikumisest peasta. Sest kõigi meelest on kindel: wannuwad Mahtra mehed täna alla, siis pandakse homme ka meid alla wanduma; wõidawad aga Mahtra mehed, siis wõidame meie nendega ühes. Sõda ei jää salajasse — küll sellest seaduseandja kuuleb ja meile abi saadab...

Kõrtsides aga wõetakse julgust. Kaine talupoeg on arg mehike; tal pole sõna suus, ei jõudu käes. Ja täna läheb ehk mõlemat tarwis — suud ja kätt. Waja sakstele suuga wastata, kui nad seadust wõeriti seletawad, ja waja neile käega wastata, kui nad kepid ja witsad wälja toowad. „Kui juba muud midagi ei aita, siis olgu sõda!“...

24.

„Ma h t r a s õ d a.“

Nüüd sündis midagi, mida nähes rahwahulk hingetõmbamise unustas, mis näod kahwatama ja südamed tuksumast seisma pani.

Jüri Tork sammus ilma malgata otsekohe kapten Bogutski ette, asus mõlema käega ohwitseri pagunitest kinni ja kiskus need krahti maha. Siis langes ta määratu rusikas raske hoobiga wäeülemale pähe...

See kõik oli lühikese silmapilgu töö; enne kui keegi omale sündmuse üle õieti aru märkas anda, oli kõik möödas.

Aga niisama ootamata tuli pahateo hirmus tagajärg. Mitu püssi tõusiwad, paugud käisiwad ja Jüri Torgi hiiglakeha langes silmili liiwa sisse maha — kaks surmawat kuuli rinnas.

Sõda oli esimese ohwri nõudnud.

Ta oli peale hakanud.

Silmapilkne sügaw waikus järgnes sündmusele. Ehmatuse kohmetus köitis keeli ja meeli. Siis aga tuli tardunud rahwahulgasse elu tagasi. Metsikult plahwatas wihane wõitlusehimu põlema. Mürisew hurraa rohkem kui kahest tuhandest kõrist pani õhu wärisema, terwe mets teibaid kerkis ülesse ja mässaw laene oli soldatite pisukese salga üle kokku löömas...

Weel püüdsiwad wäeülemad ilma tõsisema werewalamiseta läbi saada. Major Laiming andis soldatitele käsu lasta, aga mitte rahwamurru sekka, waid õhku.

Kakskümmendwiis paku raksatsiwad korruga. Suitsupilw warjas laskjaid ja heljus siis pikkamisi üle mässajate-hulga eemale. Rahwas seisatas. Taheti näha, kuda laskmine mõjunud. Suurem hulk ei teadnud, et soldatid õhku lasknud. Wahiti langenute järele. Kui neid ei leitud, mürisesiwad uued hurraahüüded, jälle tõusiwad teibad ja rahwameri sattus julgemine wõimetuma wastase poole liikuma...

Juba hakkasiwad malga-hoobid soldatite sekka sadama, Peeter Olander laskis oma püssi nende peale lahti, Daniel Schmiedeberg Mahtrast tormas major Laimingi kallale ja tahtis mõeka tema käest ära kiskuda, Jüri Mursa Harmist kiskus kõige noorema ohwitseri pagunid õladelt maha... Wäesalga juhata-

jad nägiwad ära: nüüd ei aidanud enam paljas hirmutamine, wägiwallale pidi wägiwallaga wastu astutama; werewalamist ei suutnud enam ükski wõim keelata, sõjawäe enesekaitse ja auu nõudsiwad seda...

Soldatid saiwad uuesti laskmise-käsu. Seekord sihtisiwad aga püssid otsekohe rahwamurru sekka.

„Tuld!“ mürises majori käsuhüüe, ja jälle kõmmusiwad kakskümmendwiis tuleriista korraga.

Kui suitsupilw seekord lahku löi, nähti igal pool sooja, woolawat werd. Ja iga werelombi juurde oli inimene maha sirutatud, kes weel praegu jalal seisnud, teiwast tõstnud ja täiest kõrist hurrad hüüdnud. Ühed oliwad otseti maha kukkunud, malka kramplikult käes hoides, teised selili, kolmandad külleli; mõned põlwtasiwad, kätt rinna wõi külle wastu surudes, kuna neil punane weri sõrmede wahelt nõrgus, teised seisiwad weel püsti, aga tuikusiwad — tuikusiwad ja wajusiwad nõtkuwate põlwedega pikkamisi tolmu sisse. Ühte haawatut nähti naeratawat — segaselt, umbusklikult; ta tundis, et temaga midagi sündinud, ei uskunud aga, et tal kuul ihus on. Alles siis, kui ta oma riiete seest werd nägi tilkuwat, tõmmas ta nägu tõsiseks ja ta langes tummalt kummuli maha...

Esimese tardunud waikuse järele kajas rahwahulga seast iseäraline tume sumin. See oli haawatute oigamine ja surijate wiimane ägamine. Siis tuli nagu metsa kohin kuuldawale. See oli wihalaene, mis rahwast üle käis. Kõik see kostis aga ainult silmapilguks kõrwa. Lahingi-müra, mis kohe seepeale algas, mattis iga nõrgema heale oma alla...

See esimene tõsine tuleandmine ja woolaw weri mõjusiwad kahel wiisil rahwa kohta: ühed pööراسiwad metsikul rüsinal põgenema, teised tungisiwad wihase waprusega, teibaid keerutades, karjudes ja wandudes soldatite kallale. Lähemal silmapilgul algas kibe käsitsiwõitlus; nagu mässaw meri löi wäikese wäehulga üle kokku ja mattis ta oma alla. Nähti ainult tõuswaid ja raksatawaid teibaid, wehklewaid ja torkawaid püssitikusid, rübelewaid inimese-keresid, kukkujate otsa hunnikuse langewaid wõitlejaid. Ainust pauku ei käinud enam. Püssid oliwad soldatitel tühjad ja laadimiseks ei antud neile mahti. Meeleheitlise jõuga, surm silma ees, püüdsiwad nad püssitikude ja püssipäradega määratumale ülewõimule wastu panna, aga nad oliwad warsti nagu elawa müüri sisse kiilutud, nii et nad enam sedagi wõitlusewiisi mõjuwalt ei saanud tarwitada. Mitmed neist oliwad juba teibahoopide all langenud, mõnedel kisti püssid käset ära ning siin ja seal oli neid hirmsal rübelemisel maha kistud, nii et nad wõitlejate jalgade alla jäiwad....

Ainult pisut aega kestis wäesalga wastupanek. Siis tuli

peata, korratu põgenemine. Soldatid murdsiwad meeleheitlise wõitlusega rahwawallist läbi ja pöörasiwad wärawa poole, mis Atlasse minewa tee peale wiis. Seda teed mööda oliwad juba need talupojad eel jooksmas, keda püssipaugud pakku ajanud...

Major Laiming ja kapten Bogutski löiwad endid õnnelikult kuni hobuste seisupaigani läbi, hirmutasiwad siin seiswad wähesed talupojad mõekadega kõrwale, hüppasiwad sadulasse ja kihutasiwad mõisawärwast wälja, põgenewatele soldatitele järele. Ka leitenant peasis nüüd hobuse selga ja sõitis mõlemal ülemale järgi. Temaga ühes ratsutas majori teener, kes seni, hirmu pärast lõdisedes, hobuste juures wahis olnud.

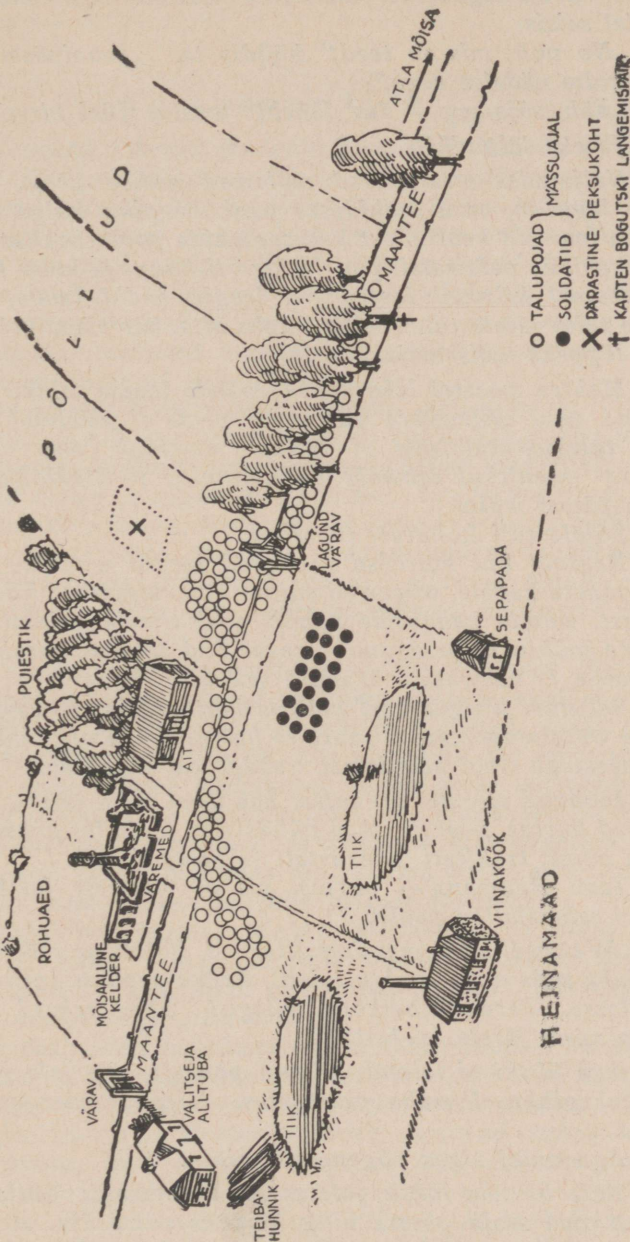
Atla poole minew, kaskedega piiratud puistee ja ümberkaudne heinamaa pakkusiwad nüüd iseäralist waadet. Igal pool, kuhu silm ulatas, nähti jookswaid inimesi. Eel põgenesiwad need talupojad, kellele esimesed rahwa sekka wingud kuulid ja haawatute ägamine hirmu peale ajanud. Nende kannul ja osalt nende seas jooksiwad plehku pistnud soldatid wäikeste salkadena wõi ükshaawal. Nende järele jälle tormasiwad talupojad, kes soldatid põgenema löönud ja neid nüüd kaigaste ja wemmaldega taga ajasiwad.

Rübelewale käsitsi-wõitlusele, mis mõisaõues möllanud, järgnes siin lahing kauge maa pealt. Jookstes laadisiwad soldatid oma püssisid, ja kellel tagaajajad mitte just kukil ei olnud, need pöörasiwad ümber ja laskisiwad järeljooksjate peale. Kuul kuuli järele wingus üle tee ja heinamaa, ning mõnigi mees, kes esimesest wõitlusest elu ja terwisega peasenud, langes siin haawatult maha. Kes märkas, otsis puude taga warju. Julgemad tormasiwad aga soldatitele püsimate järele. Siin ja seal tekki-siwad uued rübelemised. Saadi soldat kätte, kelle tuleriist tühjaks lastud, siis algas wõitlus teiba ja püsitiku wahel. Kahekesi ja pisikeste salgakestena nähti wastaseid igal pool wõideldes koos olewat. Mõnes kohas hoidis soldat püssipärast, talupoeg aga tikust wõideldes kinni. Werejäljed wärwisiwad maantee tolmu ja aasa rohupinda. Siin oigas soldat lõhkise peaga wereoja sees maas, mitte kaugel temast talupoeg, kuul ehk pistehaaw rinnas. Kes jõudis, puges põesa ehk puu taha warju, et oma haawa särgitükiga kinni siduda. Ja ikka weel wihisesiwad kuulid üle tee ja heinamaa, ning wäsimata wõitlusehimul jooksiwad talupojad ärawõidetud wäesalgale järele....

Nõnda kestis meeletu lõhkumine, purustamine ja riisumine mõisa hoonetes edasi, kuni kurbmängule kohane lõpp tuli.

Juuru wabadik Jüri Nikolo, jobnud nagu kõik teised, süütas kalkuni-onni juures, mille kõrwal haopinu seisis, weewlitikkudega piipu põlema. Kas meelega wõi kogemata wiskas ta põlewa tiku onni õlest katuse peale, mis kohe tuld hakkas

MAHTRA MÕIS PÄRAST SODA.

HEJNAMAÄ

Joonis on valmistatud A. Grenzsteini kogus (EKLA) leiduva kavandi järel.

wõtma. Seda nägi teine Juuru mees, Mihkel Baumann, kes Jüri lähedal seisis.

„No noh, mis sa teed,“ hüüdis ta. „Joanipäewani on ju veel kolm nädalat aega!“

„Ääh, sõja-aeg — las' läheb!“ wastas Jüri hirwitades.

Ja eks läinudki!

Naljatades waatasiwad mõlemad mehed pealt, kuda tuli laiale lagunes, onni leekidesse pani, haopinu külge roomas ja sealt nilpawaid keeli õlest katusega aida poole hakkas sirutama. Päike paistis palawasti, puu ja õlg oli kuum ja kuiw kui tael — määratumul kiirusel laotasiwad leegid endid laiale, kuni üks hoone teise järele tules seisis: kaks aita, karjalaut hobusetalliga ning lõppeks mõisamaja.

Mahtra meestel läks korda, mõnda looma tallist ja laudast peasta; muu mõisawara warjamise peale ei mõelnud aga keegi ning tulekustutamist ei wõinud ammugi juttu olla. Seks puudus waenlikul rahwahulgal tahtmine ja üleüldise joobnud oleku pärast wõim.

Sõjale tuli kohutaw tagatipp.

Raginal kui murdjad asusiwad leegid wanade, kuiwanud puuhoonete kallale, wägewad suitsu- ja tulesambad löiwad wastu taewast, wersta kaugusele kandis tuul tiheda sädemerahe ning leekide mühin ja praksumine segas end joobnud pealtwaatajate õiskamise ja haawatute ägamise sekka.

Sel uuel walgustusel pakkus lahingipaik mõisa-õues kõigi nende werelompidega, surnute ja haawatutega ning märatsewate sõjameestega veel koledamat waadet kui siamaani.

Joobnud meestel oli tulest hea meel nagu lastel. Nad karjusiwad hurraa, naersiwad ja püüdsiwad taarudes keksida. Joodi wiina edasi, trallitati, suurustati ja ähwardati.

Jaan Baumann — purjus, nii et waewalt jalal seisis — karjus rahwahulga poole:

„Wennad, nüüd marsime Atlasse! Põletame selle koa maha! Kui juba sõda on, siis olgu laialt. Atlast paneme Juuru, Juurust Maidlasse. Terwe kihelkond põlegu! Ühed saksad igal pool! Tulge minu järele, mehed!“

Aga ükski ei läinud. Keegi pani Jaanile jala ette, nii et ta täiel pikkusel maha prantsatas. Hirnuw naermine ümberingi...

Aga nüüd algas põgenemise-kihin.

Tule hirmus lõõsk peletas rahwa eemale; ühtlasi püüdis igaüks oma saaki peasta ning lõppeks nähti ära, et siit enam midagi wõtta ega oodata ei olnud — häwitusetööd oliwad leegid wägewal käel lõpetamas.

Peale kiwist wiinaköögi põlesiwad kõik mõisahooned terwe täiega maha. — —

29.

K u r b m ä n g u l õ p p .

Pikas wooris lähenes wangide kurb salk jalawäe ja kasakate wahel Mahtra mõisale. Nende hallid, äralõppenud näod, millest silmad tuimalt ja osawõtmatalt wälja waatasiwad, andsiwad tunnistust pikast wangi-elust ja kõigest sellest hinge- ja ihupiinast, mis nad peale kaheksa kuu pidanud kannatama. Paljud neist pidiwad wiimast korda oma kodukohta nägema, et siit werise ihuga, wahest ka meelemõistusega ja surnultki, igaweseks lahkuda. Hobused norskasiwad, rauad kõlisesiwad, soldatite sammud paniwad maa müdisema.

Warsti mustas Mahtra mõisas lumine wäli rahwast. Paljud jooksiwad wangidele tee peale wastu ja hakkasiwad neid nähes waljuste nutma. Naised otsisiwad silmadega wankritel oma mehi, lapsed isasid ja sugulased sugulasi. Iga leitud nägu, kolletanud wangikoja õhust, äralõppenud kehwa toidu ja kõiksugu waewa ja murede tõttu, teretati ahastuse-hüüete ja nutukahinaga. Wangidele ligi ei lastud kedagi; jalawägi püssidega ja kassakad hobuste seljas, kes woori piirasiwad, hoidsiwad kõiki eemale.

Nuhtlusepaiga ümber seisis enne siia jõudnud sõjawägi wahis. Kepid ja witsad oliwad kottidest wälja wõetud ja wirna pandud. Nende kõrwal seisiwad wankrite rattad, mille peale neid peksetawaid taheti siduda, kes kadalipul ära nõrkesiwad. Lume peal maas oliwad kõlkakotid, mille peale witsanuhtlust saajaid pidi tõmmatama. Kaks tohtrit, kes äranõrkewaid nuhtlusealuseid pidiwad toibutama, ja kohaline kirikuõpetaja, kes neid nende süü pärast noomima ning surma wastu ette walmistama oli kutsutud, oliwad ka juba paigale jõudnud.

Wangide-woor peatas. Mehed kõlisewates raudades tuliwad regedelt maha ja seati sõjawäe wahela reastikku seisma. Kokkujooksnud rahwas, hirm ja ahastus nägudel, löi wangide ja sõjawäe ümber nagu pilw kokku.

Kõige pealt loeti nuhtlusealustele kohtu-otsused karistusemääraga ette. Ehmatusewärin käis rahwahulgast läbi, hirmsaid nuhtlusi kuulda saades, mis süüdlastele peale pandud. Kaks meest, Aadu Andrei ja Peeter Olander, pidiwad tuhat hoopid kadalippu saama, kõik õigused kaotama, kahekümneks aastaks kõige rängemale sunnitööle minema ning siis eluajaks Siberisse elama asuma. Kuuele mehele, Hans Pillerile ja Jaak Kastanile Mahtrast, Otto Olanderile ja Aadu Trostile Kaiust, Mihkel Baumannile Juurust ja Jaan Kroonile (Kraanile) Maidlast, oli kuus-

sada hoopu kadalippu määratud; nad pidiwad kõik õigused kaotama, 5 ja 6 aastaks rängale sunnitööle minema ning ka eluajaks Siberisse elama jääma. Nelisada hoopu kadalippu oli anda: Arusepa Daniel Schmiedebergile, Mäe Daniel Schmiedebergile, Oti Jüri Rosenmäele ja Tooma Juhan Reinwerk'ile — kõik Maht-rast; ka nemad saadeti eluajaks Siberi kaugematesse kohtadesse elama, kuid mitte sunnitööle. Talitaja Ants Tertsuuse kadalippu-
hoopide arw oli kõige vähem — ainult sada; ta pidi Siberi ligemates kohtades eluagse asupaiga saama. Lõppeks järgnes nende süüdlaste pikk rida, kes witsahoopisid ja mitmesuguseid muid karistusi pidiwad saama....

Kui kohtu-otsused nuhtlusealustele ette loetud, pandi neile tähed rinda, mille peal hoopide arw ülewal seisis.

Siis algas kiriku-õpetaja Berg waimulikku tegewust. Kaugele üle lageda lumise wälja, mille helewalge pinna päike siretama pani, helises kurb matuselaul paljudest nuuksuwatest suudest; sinna hulka segas end tume nutukahin, kajasiwad üksikud karjatawad healed walu pärast lõhkewatest südametest. See oli mause-teenistus elawatele; nad seisiwad weel terwelt oma jalal, hingasiwad, tundsiwad, nägiwad, kuulsiwad. Aga paljud neist pidiwad endid mõttega harjutama, et nad elawate killast on lahkunud; neile maaliti surma inetumal, kohutawal pildil silma ette, neid lasti nagu elusalt hauda minna ja iseeneste mauseid pealt waadata...

Laulule järgnes õpetaja mause-kõne. See oli osalt äratuse- ja noomituse-jutlus mässajatele nende raskete kuritööde pärast, osalt leinawalwe neile, kes soldatite hoopide alt eluga ei peaseks, osalt ka manitsemine ja hoiatamine wabadele pealtkuulajatele, et neile kunagi meelde ei peaks tulema oma wanemate ja peremeeste käskudele ja nõuetele wastu hakata....

Rahwas ja nuhtlusealused kuulasiwad kõnet sügawa, tuima waikusega pealt. Nende ridadesse tuli alles elu, kui õpetaja otsekohe wangide poole pööras ja neile eelseiswa nuhtluse raskust meelde tuletas, mis mitmetele nende seast surma wõiwat tuua. Naised püüdsiwad nuttes nuhtlusealustele ligemale peaseda; wangid wahtisiwad üksteisele kahwatades näosse ja nende pilgud otsisiwad rahwahulga seast omakseid. Mõnel weeresi-
wad pisarad üle kolletanud palge, teised peitsiwad endid, nagu warjates, kaaslaste selja taha.

Pärast mauseteenistust lubati wangisid omastega mõni sõna kõneleda. Aga ühed kui teised ei märganud ega suutnud midagi kõneleda. Nad wahtisiwad üksteisele ainult silma, tum-
malt, läbi pisarate, ja hoidsiwad üksteise kätest kinni.

Siis algas nuhtlemise werine waatemäng.

Ohwitseride käsusõnad kajasiwad. Soldatid asusiwad kepi-

ja witsahunnikute kallale ja seadsiwad endid siis, malakad käes, kahte pikka kadalipu-reasse üles. Teised astusiwad witsadega kõlkakottide ümber kokku...

Tummalt, kokkupigistatud huultega, pea püsti, kõndis talitaja Ants Tertsius soldatite wahelt läbi. Ta sai ju ainult sada hoop! Mis oliwad sada hoop! tuhande ja kuuesaja wastu! Ka Antsu ihu sai weriseks, ka tema seljas löi liha narmendama, aga mees jäi kindlalt jalale; ainult lõpu poole wajus ta weidi lossi ja ta nagu kattis surnukahwatus.

Kohutawat etendust pealt waadates, seisis rahwahulk ümber ringi kui wall liikumata paigal. Ta oli nagu hirmu ja ehmatusesse ära tardunud. Ei leitud enam jõudu nutmiseks. Hakatusel walatud pisarad oliwad põskedel jääks külmetanud. Pärani aetud silmadega, millest ahastaw hing keeletult wälja wahtis, tunnistati koledaid, ühtelugu waheldawaid ja siiski ühesuguseks jääwaid piltisid. Nähti neid ju esimest korda elus. Weri, igal pool weri! Kuda see päikese-paistel ja lume-kumendusel punas ja auras! Silmad ei näinud wiimaks enam muud kui punawaid warjusid, punawat loori, mis terwe ümbruse peale heitis. Rindades oli kõik kustunud, tardunud. Nagu raskel, hingematwal surmawõitlusel tuli siin ja seal mõni nõrk, lämmatatud ägamine kuuldawale. Ja mõisaõues, põlenud hoonete süsinenud rusude pealt tõusis suur must ronk waljuste kraaksudes lendu. Muidu oli kõik waik ja eluta kui hauas. Ning weri, punane, auraw weri, woolas edasi, woolas kaua weel edasi, sest teda oli küllalt walada...

Naisterahwad pidiwad kirikuõpetaja käsul peksupaigalt ära minema, kui nähtused seal liig jälgiks läksiwad. Õpetaja wiis nad mõisa juurde, kus ta nendega palwetas ja laulis. Naised, tüdrukud ja alaealised wõisiwad sinna alles siis tagasi minna, kui nuhtlemine lõpetatud.

Hulk regesid oli linade sisse mässitud, weriseid inimesekehasid täis laotud. Näis, kui hakataks siin tapetud loomi müügile wiima. Paljud ägasiwad ja korisesiwad nõrgalt, teised oliwad tummad ja liikumatad. Õnnetumate naised, tütreid ja muud sugulased woolasiwad regede ümber kokku. Igaüks otsis tungides ja käsi ringutades oma „surnut“. Neid ei lastud kauaks ligi. Weel üks waade õnnetuma wahakarwa näo peale, weel üks hüüe nuuksuwast rinnast, — siis ajasiwad soldatid rahwa regede ümbert ära; need hakkasiwad liikuma ja läksiwad jalawäe ja kasakate saadetusel pikas wooris Atla mõisa poole teele, kus peksetuid ulu alla taheti wiia, et nad linna tagasiminemiseks toibuksiwad.

Warsti oli Mahtra wäli inimestest tühi. Kahwatanud läikega waatas talwine päike suure porise werewöödi peale alla,

mis legendiku puhast, siretawat lumepinda rüwetas. Tumedalt piilus põlenud hoonete aherwars eemalt raagus puude wahelt wälja. Ja sügaw, surnud waikus heitis maha. Alt rabast aga ja Juuru poolt mustawast metsast tuli uut elu werisele tallermaale. Mõned kraaksuwad waresed oliwad esimesed külalised, kes himukalt punase pori peale maha heitsiwad. Siis tuli süsimuste kaarnaid ja ahneid hakkisid. Nad jõiwad ja oliwad rõemsad. Waresed ja kaarnad ja hakid — nad pidasiwad täna rõempüha...

Mahtra kurbmäng oli otsas.

Nuheldud süüdlased wiidi Tallinna tagasi, kus ühed wangitapiga Siberi poole teele saadeti, teised wangiroodudesse pandi ning kolmandad määratud ajaks weel türmi jäeti. Siberisse wiidawatest marssisiwad terwed jala, neid aga, kes weel sõjahaaawu põdesiwad, weeti küüthobustega. Siberisse saadetawate naistele ja perekondadele anti luba oma toitjatega kaasa tühjale maale minna. Seda luba tarwitasiwad paljud.

Kes suudaks kõiki neid hädasid ja wiletsusi kirjeldada, mida need inimesed määratu pikal teel ning pärast wõeral, karedal maal näha saiwad! Paljud jäiwad teel haigeks ja põdesiwad wangikodade laatsarettides, mitmed paniwad silmad igaweste kinni, teised elasiwad mõne aja rasket wangi- ja asuniku-elu, kuni surm ka neile järele tuli. Mõnedel läks aga tugewama terwise, tüdimata töö ja usinuse tõttu ka korda, oma elule Siberis kindlamat alust panna, ning kõrgema wanaduseni elada. Nõnda suri Ants Tertsius, Mahtra sündmuste arukam ja waimukam tegelane umbes kaheksakümne aasta wanaduses 1900. aastal Omi asutuses jõuka mehena ära. Ka tema oli terve perekonnaga, naise ja nelja alaealise lapsega, kaugele maale läinud, kus ta nimetatud asunduses põllumeheks hakkas ning talu- ja weskiomanikuks tõusis.

Alnestiku jaotus. „Mahtra sõja“ sündmustik on algupäralt kahte laadi: ühel pool on tõelised sündmused ajaloost ja teisel kirjaniku waba luule. Need kaks ainevaldkonda on romaanis niivõrd ühte sulanud, et raske on neid teineteisest eraldada. Võime vaid kindlaks määrata, kas teatud peatükis on enam käsitlust leidnud ajaloolised tõsiasiad või fantaasia abil kujutletud juhtumused. Sellelt seisukohalt jagunevad „Mahtra sõja“ peatükid järgnevalt:

Tõelised sündmused: Kirjaniku kujutletud tegevustik:

9. Odav tööjõud.	1. Kilter, kubjas, aidamees...
10. Uus seadus tulekul.	2. Vahimees, kus vitsad?
13. Uus seadus väljas.	3. Huntaugu Miina.
14. Sõit Mahtrasse.	4. Tulewane härra.

15. Juuru kirikhärra juures.	5. Juliette Marchand.
16. Ants Welt käib mõisaga kohut.	6. Kupja-Pritsu ähvardus.
20. Uut seadust uuritakse.	7. Kombelised vaated.
21. Kurbmäng algab.	8. Miina saatus.
23. Äikesepilved.	11. Taim võõras mullas.
24. „Mahtra sõda”.	12. Viimne abinõu.
25. Opman Rosenberg.	17. Herberti paleus.
26. Võidupidu.	18. Kel vägi, sel võimus.
28. Pärast sõda.	19. Kel võimus, sel õigus.
31. Kurbmängu lõppvaatus.	22. Võimsad mõjud.
32. Täiendavad määrused.	27. Kui ori murrab ahelad.
	29. Juliette'i viimne palve.
	30. Lahkumine.
	33. Kuus kirja.

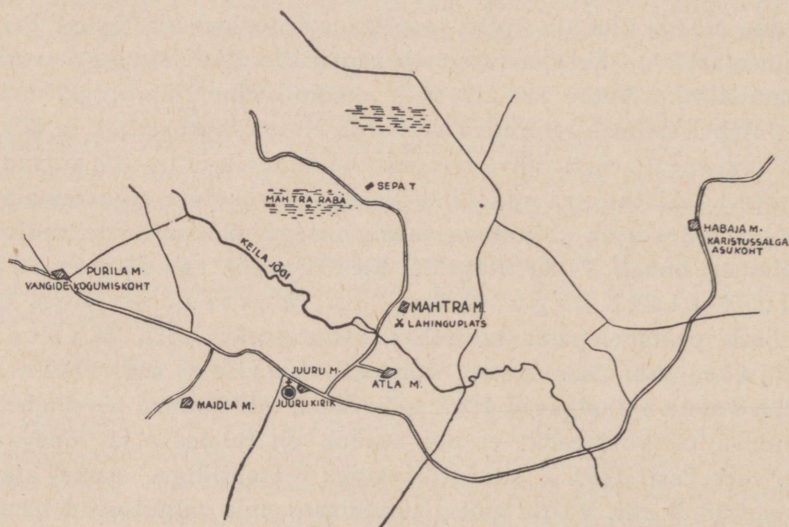
Nagu peatükkide loendusest nähtub, on mõlemad ainealad peaaegu võrdselt esitatud. Kirjaniku poolt loodud situatsioonid moodustavad peamiselt romaani esimese osa, kuna kesk- ja lõpposas on ülekaalus ajaloolised sündmused.

Ajalooline raamistik. Vilde on püstitanud kõnesolevale romaanile ulatusliku ülesande. Peale Mahtra sündmuste, mis aset leidsid Juuru kihelkonnas 1858. a., ta tahab „enese nõrka jõudu mööda üleüldist pilti joonistada teoorjuse-aja lõpust Tallinnamaal“. ¹⁾ Selleks ta annab romaanile ajaliselt õige avara raamistiku. Autor alustab küll sündmustiku ajajärguga, mis kujutab Eestimaa talurahva olukorda enne rahutusi, aga ta siirdub vahepeal „eesti rahva nooremisse minevikku“ — 19. sajandi algusse. Alates oma ajaloolist ülevaadet teoorjuse algusaastaist ja lõpetades seda talurahva vabanemisega mõisnikkude mõjuvõimust, annab Vilde üldpildi Eestimaa talupoegade elust-olust kogu 19. sajandi kestes. Seejuures ta pöörab peatähelepanu talurahva rahutustele, eriti Mahtra sõjale, mis moodustab romaani keskse osa. Mahtra sündmused algavad 1857. a. kevadel, mil Mahtra peremehed said valitsejailt teada, et uus seadus on tulemas, ja lõpevad 10. veebruaril 1859. a. südantlõhestava vaatepildiga. Samal ajal arenevad X ehk Vaitla mõisa sündmused, mis valgustavad lähemalt talupoegade ja mõisnikkude vahekorda ning annavad Mahtra rahutustele laiema ulatuse.

Tegevuskohad. Tegevuspaiku, mis on seotud ajaloolise ainestikuga, nimetab kirjanik romaanis õigete nimedega

1) E. Vilde „Teataja“ 1902, nr. 35.

ja kirjeldab neid tõepäraselt. Näiteks *Mahtra* küla ja mõisa kirjeldused. *Mahtra* küla „asetseb madalal aruseljakul, noore kaasikuga kaetud aasade keskel, ühest küljest piiras teda vähe suurema ja tihedama aasametsa nõgus palistus. Mõis ise, mis heinamaa kaskede vahelt paistis, polnud hoonete poolest ka suurem asi: ühekordne madal puust härrasmaja tavaliku rohuaiaga, kivist viinaköök, vanuspihastunud laudad ja aidad“. Sama napsõnalise realistliku pildi esitab *Vilde Juuru* kirikumõisast. „Kirikumõis, ühekordne kivimaja laia madala peatrepi ja rõduga, asetseb üsna kiriku lähedal, noorusõrnalt puhkevate aiapõõsaste ja puude vahel“. *Juuru* ja *Kose* kihelkonnast on pärit ka muud tegevuskohad, nagu vangide kogumispaik *Purila* mõis, karistussalga asukoht *Habajam.*, *Atlam.*, *Maidlam.*, *Mahtra* ja *Atla* vaheline [*Keila*] jõgi jt. (vt. kaardilt). Neile tõelistele tegevuskohtadele on kirjanik juurde loonud romaani peategevuspaiga *X* ehk *Vaitla* mõisa, mille geograa-

„Mahtra sõja“ tegevusekohti.

filine asend jääb teoses täpsamalt määramatuks. Teame ainult, et see mõis asetseb *Mahtra* mõisa ja *Juuru* kiriku lähikonnas. *Vaitla* mõis ja küla on „*Mahtra sõja*“ sündmustiku lähtekohtaks. Siin algab romaani tegevustik ja siin selguvad

Mahtra sõja eellood ning põhjused. Ka tegevuskohti kirjeldatakse teoses Vaitla elanikkude vaatenurgalt. Näiteks öeldakse Mahtra küla elamute kohta järgnevalt: „Taluhooded olid sama armetumad kui Vaitlaski, osalt veelgi korratumadki.“

Tegelased. „Minu jutustuse tegelased,“ lausub Vilde, „jagunevad kolme liiki: 1) need, keda ma nende õige nimega selles tegevuseosas ette toon, mida nad Mahtra kurbmängus tõesti on mänginud, 2) need, kelle nimesid ma muudan või keda ma sündmustikuga vabalt ühendusesse viin, ja 3) need, keda mul vaja oli kujutatava pildi elustamiseks ja täiendamiseks luulelt laenata.“¹⁾ Sellest nähtub, et romaanis esinevad ühelt poolt tõelised sõjategelased ja teiselt poolt kirjaniku enda kujundatud tüübid.

Mahtra sõja tegelaskond on täpsalt kopeeritud elavate eeskujude järele. Siin kohtame Mahtra valla talitajat, sõja peakangelast Ants Tertsist, keda süüdistati talupoegade ässitamises vastuhakkamisele. Tema vaade väljendab, nagu kirjanik tähendab, teguvõimet ja mõtteärksust; tema teod kõnelevad meelegindlusest ning tublidusest. Ta on ainuke Mahtra sõja taluperemehest tegelane, kelle nimi pääses eesti kultuuri- loosse. Ants Tertsise kõrval paistab silma kirikuõpetaja Berg, kellele on antud lepitaja osa. Ta püüab ärevaid meeli rahustada ja talupoegi sõnakuulmisele manitseda. Kuid rõhutud talurahvas ei hooli „mõnusa Lutheruse-näoga“ pastori hoiatustest, pidades teda õigusega mõisnikkude poolehoidjaks. Sõjamees- test on vahvamaks tegelaseks Peeter Olander Kaiust. Ta oli Mahtra sõja peasüüdlasi: ilmus püssiga mõisaõue, algatas vastuhakkamist ja oli ägedamaid ründajaid lahingus. Karistuseks ta sai tuhat hoopki kadalippu, mida ta kangelaslikult välja kannatas. Kõiki Mahtra sündmuste tõelisi tegelasi on kirjanik võimalikult tõepäraselt kirjeldanud. Täpsamate andmete puudumisel ta on võinud romaanis sõjakangelasi ainult üldjoontes kujutada.

Peale arvurikka ajalooliste isikute pere kujutatakse romaanis Vaitla ehk X mõisategelasi. Need tüübid on elavate eeskujude järele vabalt kombineeritud.

1) E. Vilde „Teataja“ 1902, nr. 35.

„Mahtra sõja“ alguses tutvustatakse *mõisasundijaid* — rehepappi, kiltrit ja kubjast. Rehe-Mart on sõimurikka suuga, aga pehmeloomuline mees. Seevastu kõhetu Kiltri-Kaarel pragab vähe, aga sageli tarvitab keppi. Äärmiselt julm on talurahva vastu Kupja-Prits. Ta lööb uinujal tüdrukul peast vere välja. Vihahoos tõusevad tema linavalged juuksed turri ja kollakad silmad pilluvad sädemeid. Salakavalate võtetega püüab Kupja-Prits läheneda Huntaugu Miinale.

Antipaatsaim kuju „mõisasundijaist“ on opman Vinter. Juba tema välimus on vastik. „Vinter oli umbes neljakümneaastane keskpärase kasvuga mütakas mees, pea poolpaljas, habet vähe, punetav nägu kuuümmarik, kõht opmanlik.“ Teda kujutatakse romaanis taluneiuude jõhkra võrgutajana. Möödaminnes kirjeldab autor *vahimeest*, kelle ülesandeks oli talurahvast peksta, ja *aidameest*. Esimese nägu oli peksmisega kalestunud; „viimane oli lühike, punetava näoga mees, kes ühtepuhku tasakesi kõhatas“.

Teomeestest on „Mahtra sõjas“ esile tõstetud *Võllamäe Päärn*. Ta on hiiglajõuga flegmaatne noormees. „Pikaline nagu ta suur keha liikuma, oli ka ta aju mõtlema.“ Tema kehalise tublidusega seltsib kindel tahtejõud. Kubjas nimetab teda kangekaelsete kuningaks, parun — vastaseks hundiks. Koolipreilile meeldib „see suur, tugev, tõsine ja vastane talupoeg“. Päärn on oma isasse, kellelt ta on pärinud harukordse julguse ja mehisuse. Tema terav ja mõjuv vaade paneb isegi paruni värisema. Päärnasse on istutatud sügav kaastundmus oma rahva vastu. Ta astub Kulbi Kaie kaitseks südilt välja ja võitleb vapralt Mahtra sõjas. Tema nõrkuseks on liigne alistumine oma mõrsja soovidele. Huntaugu Miina mõjustusel kaob Päärnas vihavaen mõisnikkude vastu ja tema ülimald püüdeks kujuneb isiklik õnn.

Idealiseeritud tüübi on joonistanud kirjanik Huntaugu Miina *st*. Miina on kõigiti sümpaatne, hoolas ja eeskujulik peretütar. Eriti rõhutatakse romaanis tema arukust ja ettevõtlikkust. Miina oskab vihatud Kupja-Pritsust vabaneda, ta päästab Päärna kinnivõtmise hädaohust ja lõpuks saavutab oma igatsetud peigmehe. Ta on hakkaja ja õrnameelne mõrsja, nagu Juliette Marchand tähendab.

Aadliseisuse tähtsamaid esindajaid on „Mahtra sõjas“ vanaparun Rüdiger Heidegg, koolipreili Juliette Marchand ja noorparun Herbert Heidegg. Parun Heidegg kuulub vana-meelsete mõisnikkude hulka. Ta põhjendab talupoegade viletsat majanduslikku seisundit nende tuimuse, laiskuse ja hoole-tusega. Talurahvasse ta suhtub äärmise põlguse ja julmusega. Ta tunneb headmeelt, kui teoorje halastamatult pekstakse. Ker-gesti ta kaotab tasakaalu: hakkab kärkima ja karjuma. Erilisi raskusi sünnitab talle kirjutamine. „Iga kirja, ka kõige liht-sama, kallal istub ta mitu tundi, on vihane kui lõvi ja karjub igäühe peale, kes tema piirkonnast sel ajal juhtub mööda minema.“

Kirjaniku vaadete kehastaja on Juliette Marchand, kes pärit Prantsuse Shveitsist. Välimuselt on koolipreili veetle-valt ilus. Tutvunud Eestimaa talurahva viletsa põlvega, ta astub mõisnikkude seltskonnas talupoegade kaitseks välja, nõu-des neile inimesväärseid elamisvõimalusi. Tema hoolealusteks kujunevad eeskätt Huntaugu Miina ja Völlamäe Päärn. Kooli-preili Juliette Marchand esindab avara silmaringiga humaanse ja vabameelse lääne-eurooplase tüüpi.

Herbert Heidegg, Vaitla mõisa noorparun, on vastandiks oma isale. Ta kavatseb talupoegadele „kergendusi anda, et nad varaliselt kosudes raharendile ja viimaks kohtade omandamisele jõuaksid“. Kuid ta kardab teisi mõisnikke ja ei julge omi ideid teostada. Rahvas lootis temast küll head ja heldet mõisahärrat, aga ta oli niivõrd iseseisvusetu ja välis-mõjudele alistuv, et vaatamata oma kõrgetele eesmärkidele ta ei suutnud abitegugi vähendada omas mõisas.

„Mahtra sõjas“ esinevad elavad tüübid tõelisest elust. Mõnda tegelast, näit. Völlamäe Päärna, Huntaugu Miinat ja Juliette Marchandi, on autor küll osalt idealiseerinud, et nende iseloomujooned reljeefsemalt silma paistaksid, siiski nad tunduvad reaalsena, vähemalt kaks esimest. Tegelasi iseloo-mustab Vilde peamiselt nende välimuse ja tegude kaudu. Võrd-lemisi vähe ta käsitleb „Mahtra sõja“ kangelaste hingeelu.

Üksiktegelaste kõrval teotsevad vaadeldavas romaanis inimhulgas, k o g u t e g e l a s e d (talupojad, mõisnikud, sõdu-rid), kelle huvid vastastikku kokku põrkavad ja konflikte teki-

tavad. Romaani fookuses seisavad talupojad. Automaatidena nad töötavad öösel mõisarehalas. Nende meeled on nüri-
nenud, nende tundmused ja tahe on kustunud. Odava töøjõuna,
maksuta masinana teeb talurahvas mõisatöö. Toiduks on tal
aganane leib ja kehakatteks närused rõivad. Alandlikult palub
orjastatud talupoeg mõisnikult orjapõlve kergendust ja uue
seaduse maksmapanekut, aga tema õigustatud palvet ei panda
tähele. Viimse lootuse kaotanud, astub talurahvas võitlusse
karistussalgaga ja satub märatsemishoosse, et oma vihavaenu
väljendada orjastajate vastu. Sellele järgneb vangistus ja lõpuks
metsik karistus. Nii iseloomustab autor sügava kaastundmu-
sega romaanis Tallinnamaa talupoegi esiteks tööloomadena, siis
sõjameestena ja viimaks nuhtlusealustena. Vilde oskab elavalt
jutustada inimhulkade ühiseist ettevõttest, nõupidamistest ja liikumistest. Arvatavasti ta on taluraha-
rahutuste kirjeldamisel kasustanud kirjandusliku eeskujuna
Zola „Söekaevureid“. Selle teose jälgimist hõlbustas see
asjaolu, et söekaevurite rasked elutingimused ja kokkupõrked
tööandjatega üldjoontes vastasid Mahtra oludele ja sündmus-
tele.

Põhiidee. „Mahtra sõja“ peaprobleemiks on küsimus, kui-
das talurahvas võib kurnavast teoorjusest vabaneda. Kirjanik
näitab, et selleks vähe suudavad üksikud vabameelsed mõisnikud
kaasa aidata, kuna nad on mõjustatud mõisnikuseisusest. „Talu-
poeg peab ise võitluse läbi ennast välja aitama.“¹⁾ See mõte
on romaani põhiideeks.

Käsitusviis. „Romaanis on püütud olla võimalikult aja-
looline.“²⁾ Autor jälgib sündmustiku kirjeldamisel täp-
salt kasustatud allikaid. Eriti Mahtra sündmused ta
on tõetruult edasi annud. Selgitagu seda romaani võrdlus Ants
Tertsuse ülestähendustega. Sel puhul hinnakem ka Tertsuse,
Mahtra arukama mehe kirjutamise oskust, et veenduda, kas
Vilde on tõepäraselt kujutanud seaduseraamatu veerimise
stseeni.

1) E. Vilde käsikirjalised märkmed. EKLA.

2) E. Vilde „Kogutud teosed“ XX, lk. 7.

Eduard Vilde.

Tema läheb kesknädala hommikul mõisa vaatama, mis sinna ilmunud suur sõjawägi ette hakkab wõtma. Kohe nabitakse mees kinni ja wiidakse tuhande soldati keskel jalamaid lähedal olewasse Atla mõisa, kus sõjawäe asukoht ja moonajaam on. Soldatid seadwad endid wangiga mõisa trepi ees üles. Mõisamajas on juba ametnikud ja kohtusaksad kohalised ülemusest, nende seas ka abikuberner Tallinnast, koos. Kohtusaksad astuwad trepi peale wälja, et kardetawat mässupeameest wastu wõtta. Antsu käsatakse ametiraha rinnast wõtta ja trepist üles minna. Mees täidab käsku. Ülewal trepi peal ütleb abikuberner, üks Eestimaa parun, talitajale: „Kas puudel metsas oksid ei olnud, kus sa ennast oleksid wõinud üles puua? Et sa nüüd elusalt siia oled tulnud, siis peame sinu wälja peal püssidega maha laskma....“

Ants Tertsius.

Seolli esmaspä omigo kello kaesa kui Sota olli ia kui minna kärrus ärra tullin olli õhta siis olli mois ia aitaa ia talle ia tõlla onee keik pollen ia ait Suites wel ia kesnätalis tulli tuha Soltati jarl mina lakssin watama ia wai olli ees ia woeti kinni ia witi atla moisa ia keik tuhha Soltati minok Selsis moisa treppi jure kotu Saksa tulli toas wälla ia käesgesi Raha Rinnas ärra wõta ia kästi üllestula ia mina läksin üllese teise korra treppi pale ia wits kupernatr üteles mule kas metesas putel oksid ei ollnu kus Sa ennas ei wein ärra pua woi Sinna tulli isi siia tänna Sa Sinnd walla pal püsitega maha lastu kui Sa issi polle omale otsateinu.... 1)

Nende katkete võrdlemine osutab, et Vilde peaaegu sõnasonalt on kinni pidanud Tertsiusse käsikirjast. Sama teadusliku täpsusega ta on jälginud ka Russovi koostatud Mahtra sõja kirjeldust, kohtuprotokolle ja muid kirjalikke andmeid. Mahtra sõjasse puutuvad faktid on autor viimseni ajaloolise tõepärasusega edasi annud.

Ajaloolisest vaatenurgast ei loobu Vilde ka vabalt kujutletud tegevustiku kirjeldamisel. Siingi ta kasustab kogutud andmestikku Eestimaa talurahva elu-olu kohta teoorjuse-ajal. Kuid selles osas ta on enam silmas pidanud kunstilisi nõudeid, et anda romaanile tervikulist ilmet.

Olles juhitud ajaloolise tõepärasuse põhimõttest, püsib Vilde kogu „Mahtra sõja“ tegevustiku kestes reaalsuse piirides. Ta käsitleb nii romaani olustikku kui sündmusi realistlikult, seejuures vältides äärmuslikke stiilivõtteid — roman-

1) Endise Mahtra valla talitaja Ants Tertsiusse ülestähendused Mahtra sõjast. EKLA.

tismi ja naturalismi. Seevastu romaani üldises väljendusviisis pole autor ühtlust saavutanud. „Mahtra sõjas“ leidub kauneid, plastilisi looduse- ja tegevusekirjeldusi. Tuletagem näitena meelde rehepeksustseeni (lk. 156), mässueelse öö kirjeldust (lk. 163) ja Mahtra kurbmängu lõppvaatust (lk. 169). Kuid selle kõrval esineb ka rohkesti kuivi refereerivaid lehekülgi. Kasutatud ajaloolist andmestikku pole Vilde tarvilisel määral kohastanud ja ühte sulatanud romaani üldstiiliga. Seetõttu on „Mahtra sõja“ stiiliühtlus tublisti kannatanud.

Kompositsioon. „Mahtra sõda“ jätab üldjoontes terviklise mulje. Romanis esitatakse meeleoluline kirjeldus Eestimaa talurahva ja mõisnikkude vahekorra, mis kordkorralt muutub pinevamaks ja laheneb talupoegade verise peksasaamisega. Sellega rööbiti arendatakse armastusintriige: 1) Võllamäe Päärna ja Huntaugu Miina, 2) Uuetoa Jüri ja Maie ning 3) Herbert Heideggi, Juliette Marchandi ja Gottlieb Lustigi vahel. Need armastussuhted on elavalt kujutatud. Põnevuse saavutamiseks lastakse kaht meest sama naist armastada. Nii on Huntaugu Miinal ja Juliette Marchandil kummalgi kaks austajat. „Mahtra sõja“ armastusvahekorrad lahenevad nagu Vilde varasemais teoseis naitumisega. Järelikult on kõnesoleval ajaloo- ja armastusromaanil kaks kontrastset lõpplahendust: traagiline ja õnnelik.

Lähemalt jälgides „Mahtra sõja“ ülesehitust märkame selles mitmeid kompositsioonilisi puudusi. Oleme juba tähelepanu juhtinud romaani stiililisele ebahütlusele. Sama tasakaalutus ilmneb üksikepeatükkide võrdlusel. „„Mahtra sõjas“ on üks peatükk 73 ja teine 5 lk. suur. Siin ei määra peatükkide jaotust ei aine ega sündmuste koht ning aeg.“¹⁾ Mõned peatükid, nagu „Täiendavad määrused“ ja „Ants Velt käib mõisaga kohut“, on liiga lõdvalt seotud üldsündmustikuga, nad tunduvad üleարստենա.

Väärtus ja järeloomõju. Vaatamata üksikuile puudusile on „Mahtra sõda“ põhilise väärtusega teos eesti kirjanduses. Juba ulatuslikult ta ületas kõik varem ilmunud proosatooted. Keegi

1) Fr. Tuglas „Noor-Eesti“ alb. III, lk. 181.

eesti kirjanikest polnud kirjutanud veel tol ajal „Mahtra sõja“ taolist kapitaalset romaani, mil 664 lehekülge. Keegi polnud enne Vildet ajaloolisi aineid realistlikult käsitletud. Samuti ei leidunud 1902. a. sisuliselt nii laiaulatuslikku ja haaravat teost kui seda oli „Mahtra sõda“. Selle romaani ilmumine oli suursündmuseks eesti kirjandusloos. Romantilised ajaloolised jutustised jäid täiesti kõrvale, neid asendasid realistlikud ajalooromaanid.

„Mahtra sõda“ võitis laialiste ringkondade tähelepanu juba ilmudes „Teataja“ joone all. Lugejad ei jõudnud järgnevate osade ilmumist ära oodata. Eriti haaras romaan Mahtra ja selle ümbruskonna elanikke. Seal käis romaan käest kätte, talust tallu ja külast külla. Raamatut loeti niikaua, kuni lehed kulusid ja katkesid. Seni oli Vildet tuntud ajaviitekirjanikuna, nüüd ta omandas ülemaalse rahvakirjaniku-kuulsuse.

Ka nüüdisajal hinnatakse Vildet rahva seas eeskätt „Mahtra sõja“ autorina. Kui 1933. a. suvel, Mahtra sõja 75. mälestuspäeval avati Mahtras monument seal oma õiguste eest võidelnud talupoegade mälestuseks, siis avaldati suurimat lugupidamist kokkutulnud rahvahulkade poolt kirjanik Vildele kui Mahtra sündmuste kirjanduslikule jäädvustajale.

4. Teised ajaloolised romaanid.

Järgnevas ajaloolises romaanis „Kui Anija mehed käisid Tallinnas“ (1903) osutab Vilde meie linnakodanike ja aadli vahekorda. Ajaloolised sündmused on jäänud selles romaanis tagaplaanile. Teoses kirjeldatakse nagu „Mahtra sõjaski“, kuid ainult kõrvalepisoodina, Eestimaa talupoegade rahutusi 1858. a. Anija mehed, kes on julgenud kubernerit juurde minna oma mõisahärra peale kaebama, saavad Tallinna Vene turul jäledalt peksta. See romaan on „Mahtra sõjast“ märksa nõrgem.

Kui „Mahtra sõda“ ja „Anija mehed“ olid trükitud ilmunud, hakati autorile sülega materjali saatma, et ta võiks ajalooliste romaanide seeriat jätkata. Vilde püüdis omalt poolt rahva soove täita. Ta valis oma kolmanda ajaloolise romaani peamiseks 60-ndate aastate usulise liikumise, mis samuti alguse

sai toleaegeist talupoegade rahutusist. Lisamaterjali hankimiseks ta korraldas uurimisretke prohvet Maltsveti kodukohta Järvamaale ja hiljem ta sõitis väljarändajate „õnnemaale“ Krimmi ning Kaukasusse. Samuti ta tutvus ametlikkude dokumentidega kubermanguarhiivis. Nii kogus Vilde määratu aines-tikukogu Maltsveti algatatud usulise liikumise kohta. Romaan ilmus esiti ajalehes, pärast (1906) iseseisva raamatuna pealkir-jaga „Prohvet Maltsvet“.

PROHWET MALTSWET.

1906.

(Katke.)

Saadud kuulda, et teised maltswetid kõik Tallinna alla walget laewa läinud ootama, kuhu see tingimata tulla, ja see erutanud Kolga usklikka, iseäranis luulemeelsemaid nende seas, nüüd ka sinna rändama. Et kõik see rändamine ja ajawiitmine parajal tööajal sündis, siis pani kartus mõisniku eest, kellele päewad teha oliwad, mõndagi leigemat usk-likku aru pidama ja wiivitama. Aga imeusulised kärmed neid waigis-tama. Kui Mäe Mart Leesi külast tähendanud, et ega mõisnikud neid wist kuskile minna ei lase, mispärast iga mineku-katse asjata olla, wõt-nud üks waga naine Piibli ja seletanud sealt, et raske uni sakste peale tulla, mis neid niikaua oma köidikutes kinni pidada, kuni kõik usklikud siit hädaorust ja orjapõlwest ära on pääsenud . . . Nõnda kogus ka Kolga ranna inimesi Tallinna Lasnamäele hea hulk kokku, ja laewa ootamine teiste omausuliste seltsis kestis edasi.

Oodati ja oodati. Wahiti ja wahiti.

Oodati päewast päewa, nädalast nädalasse. Wahiti koidu ärkami-
sest eha kustumiseni. Hakati igal hommikul uue lootusega peale ja lõpe-
tati õhtul hilja, kui wäsimus ja tüdimus lauged kinni wajutas. Üksteise
wõidu püüti hommikul wõimalikult wara üles ärgata, et esimesena üle
magawa leeri hüüda: „Ta tuleb!“ Üksteise võidu katsuti õhtul wõima-
likult hiljaks ülesse jääda, et ehk ometi korda läheks woode tuhmil
turjal, suwise öö poolikus pimeduses, walgendawat imelaewa silmata.
Oli ka nooremaid ootajaid, kes ööselgi, ja enam kui ükskord, asemelt
üles hüppasiwad, et kiwilt wõi kingult mere poole piiluda, pimedikust
läbi ujuwa pilguga.

Laewa ei tulnud!

Päew järgnes päewale, öö ööle, nädal nädalale — laewa ei tulnud!

Juba siginesiwad waewa-täid ootajatele selga, juba lähenes palju-
dele nälg, juba kippusiwad haigused lastele kallale, juba hakkasiwad pal-
jude silmad tõntsilt, kustunult mustaks põlenud nägudest, lohku wajunud
põskedest waatama — laewa ei tulnud!

Tekkis kahtlejaid. Esiti üksikuid, pärast salgakesi. Aga usklikka oli rohkem. Ja siis tõusivad leeris prohvetid ja apostlid üles, need, kelle õhetawate ettekuulutuste mõjul rahwas siia kogunud, kelle suud täis oliwad imedest ja saladuslistest töotustest. Need pidasiwad palwet ja laskiwad oma sisemat, suuremat, lõomawamat usku kahtlejate peale woolata, neid julgustades, kinnitades, uute töotustega üles erutades. Ja ennäe — kahtlejad uskusiwad jälle! Nad ootasiwad uuesti. Mari oli palweärewuses kiljatanud: „Laew tuleb!” Miina oli pühas halwatuses sosistanud: „Laew tuleb!” Paide Ants ja Kerna mölder, Madis, Anu ja kõik need teised — nad lugesiwad raamatute raamatust mitmel ja mitmel keerulisel keelel wälja ja kuulutatiwad: „Ta tuleb!” Miks ei pidanud ta siis mitte tulema! Nähtawasti tegi Kõigewägewam proowi oma rahwakese usukindlusega. Kes tohtis siin alla jääda! . . .

Leeri-täis põgenewaid orjasid!

Leeri-täis halatsemisewäart ohwrid!

Aga keegi ei tulnud ja tunnistanud seda. Keegi ei tulnud ja sirutanud käewart wälja nende wiletsate poole ega müristanud wiha pärast wärisewal heale, kuuldawalt terwele maale: „Waadake, oh waadake neid kannatajaid! Neid on niikaua puretud ja nülitud, pigistatud ja imetud, kuni neil weri soontest, üdi luudest ja mõistus ajast otsa lõppes! Ja need, kelle küünte ja kihwade wahelt nad läbi on käinud, need on need, kes endid „armulikkudeks herradeks”, „heldeteks mõisawane-mateks” ja „inimese- ja rahwa-sõpradeks” lasewad kutsuda! Need on need, kes õiguse, kombuse, hariduse eest meie maal endid palehigi sees ütlewad hoolitsewat! Need on need, kes talupojale priiuse, selge sula inimese armastuse pärast priiuse ütlewad kinkinud olewat! Waadake siia, teie kombelised, wooruslised, haritud risti-inimesed, ja aidake healt tõsta wägiwalla wastu ja tema ohwrite eest! Ja mitte üksnes nende eest, keda teie siin põrmu sees näete wingerdawat, waid kõige selle kihhi eest, kelle rüpest see salk wiletsaid on tulnud!”

Oh ei — keegi ei kõnelenud nõnda!

Kodanikka mõlemast soost wooris linnast hobusega ja jala neid igapäew waatamas käia; linnas wäljalagunenud sõnum: „seitsesada Järwamaa proheweti jüngrit oodata Lasnamäel pilwe, mis neid töotatud maale pidawat wiima” oli kangesti linnalaste uudishimu kõdistanud. Nad tuliwad lõbu ja nalja pärast neid „pärdikuid” silmitsema ja oma lastele näitama. Nad imestasiwad nende hallisid ja muste riide-wattisid, naerisid nende naiste ja tüdrukute lahtiseid juukseid, itsitasiwad nende kohmetanud wastuste üle, kinkisiwad nende lastele lõpuks wask-kopikaid ja timpsaiu ning pööراسiwad linna tagasi — heal tujul, nagu lõbusalt näitemängult koju minnes. Oma nähtustest saiwad nad kohwi- ja õllelauas weel kauaks huwitawat juttu wadistada. Nad leidsiwad isenesest mõistetawa olewat, et üks osa inimesi waesed ja rumalad on, ja et see osa talupoegadeks jaguneb. Nõnda tahtis Jumal, see oli tema seadlus . . .

Ei, nendest ei tulnud ühelegi meelde protesti tõsta, mitte ühelegi!

„Prohvet Maltsvet“ on Vilde kõige suurem, kuid ka kõige ebauhtlasem ajalooline romaan. „Siin on plastilises stiilis kirjutatud lehekülgi, täis elumahla, naturalistlikku värskust. Siin aga ka peatükid täis aastate ja rublade arvusid, geograafia ja ajaloo teateid — just nagu seinakalender või majanduseteaduse traktaat.“¹⁾ Rohkesti sisaldab kõnesolev romaan tooresmaterjali, ümbertöötamata ainestikku. Seepärast on „Prohvet Maltsvet“ vähese ilukirjandusliku väärtusega.

Vilde ajalooline triloogia, pooleteisetuhandleheküljeline suurromaan, esitab haarava ja mõjusa kujutise Tallinnamaa talupoegade kollektiivseist vabadusevõitlusist ja usulisist otsinguist läinud sajandi 60-ndailt aastailt. Hoolimata välistest puudustest avaldas see monumentaalne kolmikteos kütkestavat mõju lugejaisse, eriti noorsoosse. Ajaloolises triloogias väljendatud ühised tunde- ning tahteavaldused elustasid uuesti vabaduspüüdeid rahva seas.

5. „Mäeküla piimamees“.

Kopenhaagenis algas uus ajajärk Vilde kirjanduslikus loomingu. Vabanenud ajakirjanduslikust tööst, tal jätkus enam aega algupäraste teoste kirjutamiseks. Seepärast ta võis oma töid viimistleda, neile kunstilisema kaju anda. Eriliselt hakkas Vilde oma teoste stiililist külge viljelema. Kopenhaagenis loodud proosatooteist pälvis enne kõike tähelepanu psühholoogiline romaan „Mäeküla piimamees“, mis ilmus trükis 1916. a.

Vilde asus „Mäeküla piimamehe“ koostamisele 1915. a. alul. Otsides kavatsetavale romaanile ainestikku meenusid kirjani-kule mälestused Keila Karjakülast, kus ta oli viibinud oma kirjandusliku tegevuse algaastail. Kuna tal elavalt meeles olid Karjaküla mõisa väljapaistvamad tüübid, kasustas ta sealsid tegelasi ja nendega seoses olnud lugusid „Mäeküla piimamehe“ põhi-ainena.

1) Fr. Tuglas „Noor-Eesti“ alb. III, lk. 173.

Selle romaani loomiseks kulutas Vilde rohkem aega kui oma varasemate toodete kirjutamisel. Kirjanik mäletab, et ta on päevas kirjutanud poole kuni terve lehekülje trükivalmis käsikirja. Seetõttu kulus „Mäeküla piimamehe“ valmimiseks ligikaudu üks aasta.

MÄEKÜLA PIIMAMEES.

1916.

(Katkeid.)

Harilikult tulla nihefa ümber haigutab harraste-
maja unine efi-utus ja lasel lasta wälja, felfel
ajal, pärast humanitaarset eiinet, selgus Ulrich von
Kremer efiimeft ringpäiaku oma kruntpõnnas, kui
ta fuuriti, juuripäewest miitelipäewani, fün afub
- nifinda nagu tunagi.

Kõlpselt ei paku Mäeküla mõisnik wägijaste
aastale kuupe filmakatastrawest waheldust. Saafama
warustt ueminud tumefimime chewioti-tuul wale-

Vilde käekirja näide.

[Kremer Kruusimäel.]

Seal sündis ühel kewadel üheksakümnendate aastate alu-
ses midagi, mis tema nii rahulistes wärwides hoitud elule ärewat
karwa wöödi sisse wedas. Ta leidis äkki, et ta enesega enam
üksi ei olnud. Ta meelest oli, kui segineks kõigesse, mis silm
nägi, kõrw kuulis, nina haistis, kops hingas, midagi enneaima-
mata wõõrast. See ep olnud esiotsa ei ilus ega inetu, ei hea ega
halb, ainult umbusklikult imekspandaw uus. Siis aga selgus
ebamäärane ja sai meeks — meeks, mis on magus mõruduseni.

Üksnes harukordadel walis Ulrich von Kremer jalutami-
seks selle lühikese rohtunud tee, mis mõisamaja lõunapoolsest
otsast ja aidast mööda wiis alla Kruusimäe saunade poole, sest
see wäljawaheline tee wajus seal warsti rappa, kus wesi kohati
poole põlweni ulatas. Küll wõis saunade ümbert ringi mäe ja
soo wahel wingerdawat jalgrada mööda kuiwal jalal tagasi tulla
ja käiku nõndawiisi pikendada, kuid Kremeri herra ei armas-
tanud kitsaid teesid. Ühel pärastlõunal aga juhtus siiski, et ta
aidatagusest sarapikust, kus ta pakatawate põõsaste alt mõisa
põllul kündwate härjameeste mõnusat räuskamist pealt kuula-
nud, Kruusimäe wainule sattus. Ta sammus saia nosides wära-
wani, millest peale järsult allakalduw tee märjaks ja mädaks
läks, ning pööras, kui ta soo tagant ülessirguwale kirikutornile

teretawa pilgu kinkinud, roika-ai äärt mööda wibujoones selle lepatuka poole, kust mõisa minew rada, nurme ja niidu piirile tallatud, peale hakkas.

Selle lepiku warjus kükitas ka siin ja seal wainu serwadel mustawaist kandimeeste urtsikuist wiimane, selga kruusikünka wastu toetades, nii et mõisa poolt waataja temast ainult katuseharja wõis näha. Herra von Kremerile paistis magamisetoa akendest alati, kui roomaks seal kohas suur pikk päewakoer mööda põllupeenart. Ja iga kord tärkas ta mäluwaate ette tarekese niisama karwane omanik, kuuendikumees Tõnu Prillup, kelle priinime järgi saunagi hüüti.

Kui jalutaja Prillupi õuest, mille peale kewadine päike täiel palgel maha naeris, parajasti mööda oli astumas, kütkestas ta pilku riiwamisi üks wärwiline wari, nii et ta pead pööras ja weidi sammu peatas. Wari tuli punasest seelikust haljal murul, sest aida ääres, wastu õueaia soppa, pikutas üks naisterahwas eredal paistel, silmad kinni ja suu lahti....

Uinuw laiskleja, muidu kassi kombel keras, ajas pahema käe peal puhkawat pead niikaugele tagasi, et walge päewatanud lõuast kurguauguni nähtawal seisis. Näol ja awatud suul püsis ilme, kui kuulaks ta kawala poolmuigega mõnda mootsikut sosituttu. Herra von Kremer pani weel tähele, et magajal wäga harwad hambad, ja iseäranis tähele pani ta, et tal kaks waakest kaelas olid, kaks noort priskusekortsu pealpool helmerongi, ja korraga mäletas wanaherra, et need waakesed — just nemad — tema ilmsüüta uudishimu äratanud. Muidu oli noorik nagu teisutki külanoorikud, ja et ta noorik oli, ja mitte tüdruk, selgus hõbedasest laulatissõrmusest, mis tal parema käe sõrmes waldendas.

Küsida, kes ta on? — Kremer tundis kõiki oma wallakese täiskaswanuid, iseäranis hästi kandimeeste perekonde kuni kaelakandjate lasteni, ja nüüd oli siin Prillupi õues inimene pealtnäha koduses olekus, keda ta mitte ei tunnud — miks siis mitte küsida, kes ta on? — Aga Kremeri herra keeras minekule, kui ei wiitsiks ta magajat äratada, ja küsimine oleks küsimata jäänudki, kui Prillupi saunal mitte uut ust ees poleks olnud.

Nüüd aga jäi ta mõne sammu pärast seda uhkust silmitsema, jalga mulgu latile ja ristluud kadakakepile toetades; silmitses musta majakest mujaltki, weeretas waate ka kapsa-aiast ja põllusiiludest üle ning leidis, hm, et Tõnu kui majapidaja poolegi mitte wiimane ei ole Mäeküla pisirentnikkuist. — Aga see seal murul? Ning Kremeri pilk käis wiiliti magaja juures ära. — Ja siis mõtles: Ei tea, kus Leenu peaks olema? Kaks-kolm last on neil ju ka? Aknasilmake ei ilmuta midagi seesolijaist. — Kas see ehk nende koduhoidja —? Punane kõrtsik

aida kõrwal ahwatas teda jällegi palge pöörama. — Ta pani lõpeks tähele, et mõned pütid ja witsikud pistandi ees küürijat ootasid, kuna tuluke suure paja alt ära oli kustunud, ja oleks seepeale tõesti edasi sammunud, kui mitte kaks ärewalt kilkawat last, kes alt heinamaalt täie hiiliga sauna poole jooksid, teda poleks weelgi sundinud seisatama.

„Mari, Mari, näe mis meil on! Näe, mis meil on!“

Poisike kulu seest leitud käbliku-pesaga eel, tüdrukuke lehwiwate salkudega tema kannul, mõlemi ümber ringiratast ihas põlew koeranäss — nagu wäikene tuulispask wispeldati magaja kohta wastu aeda. Saksa mulgu ees ei näinud ükski.

Näikse teine õige noor olewat, mõtles Kremer ärkaja liigutustele järgnedes. See peatõste, see pöörak põlwili ja tõus jalule sisaldas kopsakast aeglusest hoolimata sedasama kehalikule täiskaswule salaja wasturääkiwat nagu waadegi, millega Mariks hüütud noor naine linnupesale lähenes, ja nagu häälewärw, milles ta wäiksele wargale tõsiselt ja õpetlikult seletas, see pidawat pesa kohe ilusti tagasi wiima, muidu kaduda linnud Prillupi ümbert ja minna kõik teistesse peredesse.

Aga munad?

Muidugi kõigi munadega!

Kus sellega! Nii ilusad tähnilised ja pisitillukesed! Paar tükki wõiks ehk —

Ei, ei, linnul olla nad loetud wiimse kui üheni!

Näis aga ilmest, millega ta pesast wõetud munakest pihu peal silmitses, kui ei seisaks manitseja poisi seisukohast ise mitte liiga kaugel.

Kõik kolm nägid korruga saksa, kelle peale koeraklutt hakkas haukuma, ja waidlus waikis.

„Kas oled siit pere inimesi?“ küsis Kremer ligemale astudes oma heas Eesti keeles, millel kõlalisel talupojalik laiuemõnugi ei puudunud.

Naine waatas talle rahulikult otsa, aga ei wastanud. Kremer ootas.

„No, miks sa ei räägi?“

Teda silmitseti mütsinokast saapaninani, aga suud lahti ei tehtud. Käbliku munakese pistis noorik hellalt pessa tagasi.

Rumal ta ei ole, mõtles Ulrich tema karge pilgu all ja tundis põses sooja. Ta tammus weidike, et uut pärimist wormida, arwas aga siis paremaks laste poole pöördma.

„Kas see Mari teil elab?“

Nad seisid nüüd kolmekesi reas tema ees, naine kõhuga, poiss ja tüdruk seljaga wastu aeda, kõigil ninad püsti. Tema küsimise tõttu waatasid wäiksed wilksti suure peale, ja et selle suu waike jäi, märgataw wirwetus nurkades, siis wastasid

nemadki itsitawa waikimisega. Mõlemil hiilgas nina-alune rõõmsalt kaasa.

„Tainapead!“ mõmises herra von Kremer, aga alles siis, kui ta neile selja pöörnud.

Teel, juba mõnekümne sammu pärast, oleks ta müstikalise Mari kohta wõinud põhjalikku seletust saada, kui tal seks veel uudishimu oleks jatkunud. Kännimehed olid sarapiku äärest tööjärjega Kruusimäe kõrgendikule jõudnud, põllule, mille rinnaku alt Kremer praegu läbi läks, ja nende seas oli ka Prillupi Tõnu. Ta pööras saksa lähenemisel parajaste atra, kuna teised waoga juba ülespoole liikusid. Aga Kremer wõttis tema tere-tuse wastu, ilma teda peatamata; midagi, mille kohta ta selgusel ei olnud, hoidis teda järel kuulamast tagasi. Warsti kostis talle Prillupi tõmmult kumise w hää selja tagant kõrwu:

„Päits — wagu! — Pugal — wagu! — — Nät seal — Päits! — Nät seal — Pugal! — — Pugal — Päits! Päits — Pugal!“
Ja temast kõrgemal rõkkas Punudest ja Mustadest, Kirjutest ja Kütudest ning sekka sadas piitsaplakse ja mõnigi karune kurat ja prohwus.

Selle künni-pastoraale kosutawal saatel jõudis Mäeküla mõisnik koju, weidike wäsinud siiski ja endaga ebamääraselt mitte täieste rahul....

[Prillup teatab Kremeri soovist Marile.]

Ja nõnda laseb päewa mööda, mis paras pole ja walib järgmise, mis parajana paistab. See on nimelt pühapäew, see on puhkepäew. Puhkand inime on mõistlik inime.

Ja kui nad kahekesi lõunat sööwad — lapsed sõid ja lipasid kiigele — ja kui Mari jutu on lõpetanud lehmast, keda kewade pidi jalgele tõstetama ja kes ikka weel piima ei taha anda, sest et liiw ja kruus karjamaa-raadikul süüa ei sünni, siis tõmmab Prillup habeme itsakile ja ütleb:

„No, kui meil pailu piima peab olema, siis tee aga, mis mõisa wana himustab — siis wõime piima sees ujuda ja wõi sees püherdada.“

Mari tõstab küsiwalt silmi, Prillup hakkab podinal naerma.

„Ja, ja, päris tõi ikke — jumala püha nimi! — — Reede õhtu — tead jo — — ise tõi weel sõna — —

„Noh, et tema koa üksik inime — ei käi wõerusel ega jända püssi wõi oostega — Koeragi põle teisel — et õhtad pikad ja igawad — — et mis siis nii oleks — Ja tema wõtaks Jaani käest piimad ja annaks meile —“

Mari on tõsine, ta waatab pisut kõõrdi.

„Kontrahi lubas teine heamees kohe kirjutada, kui aga sina (Tõnu hambad wälguwad rõhmaste karwade wahelt) — — kui sa aga ise — — ja Kuru saaks koa meie kätte — — —“

Mari wõtab pihutäie kartulikoori enda eest laualt ja wiskab talle näkku. Suuga pole tal midagi juure lisada.

Sellega on nali maetud. Ühte- ja teistpidi.

Prillupi silmawalged kisuwad tõmmuks, ta pilk kustub, habemes ripub tal kaks halli koort.

„Sa pidid täna wist toobrile witsad peale panema,“ ütleb noorik wiimaks ja tõuseb lauast.

Tõnugi lõpetab. „Ja, ja, küll ma wõtan warsti käsile.“ Ta pühib suud ja häigab koored habemest. „Tühi teab — kuluks õige korraks jälle silguranda minna — — wintsked ja tulisoola- sed teised, ja ega neid seal tünnipõhjas enam kuigi palju olegi — —“

„Eks nad ole praegu nahkjad.“

„Nahkjad küll, aga wärske kala ikke wärske kala.“

Prillup tätsab ukse poole ja läwe ees ringutab wõimsalt. Ta süda on korraga imekerge. Ja nüüd podiseb tal naer kurgust, mis karge ja selge on nagu lättewesi.

„Totraks läind! — Näed isegi, et totraks läind! — — Maksas sul narri pärast pahandada — —“

Mari talitab rahulikult laua kallal, selg mineja poole. Wööt päikest kuldab ta kukalt, udemed liiguwad ja punawad nõrgalt.

„Ja mina — — näe, alles täna — alles täna hakkasin lorama — niisama naerupärast — et mis siis on — et mõni asi nüüd! — — Ütlesin jo koa suu sisse, et wõi siis ärra tohib wanu-igi weel — — — Kuradi seemiskar nihuke!“ lõpetab Prillup ja astub uksest

[Võitlus Prillupi ja Mari vahel.]

Linnateelt hakkas Prillup sagedamine sooja pead tooma. Sel olekul wõis ta waikselt lallawast lõbutujust, mis talle endi- sest omane, äkki äärmusesse wibada, wäga tühisel wõi päris puuduwal põhjusel. Siis tülitseis ja kiustles naisega ning sattus wahel piirile, kus juba sõna asemele tükkis tegu. Säärast sün- diskil kord talwe lõpupoole. Ta oli pimedikuks koju jõudnud, ilma et seda kambris tähele pandi, ja hea tuju kaasa toonud, sest ukse wahelt kukkus suuri koidupunaseid apelsiina ükshaawal sisse weerema, Anni ja Juku rõõmsaks üllatuseks, kes õõguwaile keradele karikasilmil ja tummalt tüki aega järgi wahtisid, enne- kui neid kilgates taipasid korjama ja jooksult püüdma hakata. Helde pilduja tuli alles nähtawale, kui wiimne tosinast üle põranda oli wõrisenud ja Marile kuldpaelaga mähitud pikk nar- massabaline kompwek wastu rinda lendas, selle wõlwile püsima jäädes.

Noorik seisis pidupäises riides, kotikmüts juba peas, minekuärewusest kerge puna põskil, oma nooruse priskuses

lambi walgusel. Talle oli tuju tulnud õhtuse rongiga linna sõita; raudteejaama — Mädaakaela kaudu wersta neli — mõtles jala minna. Prillup oleks wõinud mõni minut hiljem tulla, ütles wari, mis nooriku näost üle wilgatas, kui esimene apelsin kamb-risse weeres.

Tõnu aga nägi ja mõistis kohe. Ta jäi ukse ette seisma, midagi kukkus tal komposti käest, karwase suu ümbert kustus muig ja põlwed nõtkusid. Korrage karjatas teine laps, kes talle terasemalt silmi waatas. Weel peatas wihast keeletu, küünar-nukid liikusid kui tuge otsides, siis sööstas naise kallale, kähisew kugin kurgus: „Hilbud maha!“

Ta tuikus aga sedamaid tagasi, sest tugew rusikahoop käis talle näkku.

„Sina narts! Sina narts!“ kisendas Mari kõigest jõust. Nõnda nähti teda esimest korda. Ta kogu oli nagu suurenenud taltsimata rammu paisul, ta wabisew ülemine keha seisis kiim-lewal hüppel ning lubiwalgeks kalestanud näos wälkusid igeme-teni paljastatud harwad hambad, põlesid pärani kistud kuiwad silmad.

Alles üürike hiljem kahmas Anni tema põlwede ümbert kinni, kuna Juku isale hõlma asus. Mõlemad hulgasid kirjelda-mata ehmatuses.

„Kuju jääd!“ kugistas Tõnu, kelle mokad silmsi tursusid.

„Lepingut täidan!“ paiskas Mari imelikult lajatawa häälega talle wastu.

Seal tõstis Prillup käe suu peale, kui saaks walu talle alles nüüd tuntawaks, ja hakkas waarudes taganema, kui saaks wastase kõwadus talle alles nüüd teatawaks. Ja kuna ta mannetuna kuhugi istmele wajus, mõlemi käega põski warjates, hagas noorik kindla wõttega oma pealisiide ja pearäti woodi pealt, tõmmas selga, pani pähe ja läks. Lapsed, kes temale õue järel jooksid, tulid nuuksudes tagasi.

Prillup istus üsna wagusi mõtte otsas: Ta lõi mind — ta hakkas mulle wägiwaldselt wastu! Mitte wiha, ei mõruduski, üksnes wõõralt ja halwawalt muljuw waew tuikas ses teadwuses. Wiinawingust oli pea tal selginud — saadud hoobi kiirusel, pööre sai tal otse märgatawaks; aga see pea tundus wõimetu-mana kui enne, ta teadis ainult, mis sündinud ja et sellega tahes wõi tahtmata, peab leppima. Aga äkki pisteti Tõnule meele wäike juhtumine läinud suwest.

Ta käsib Mari lauale lennanud koid ära tappa. Mari awab akna ja hakkab loomakest paberilehekesega wälja tõrjuma.

„Miks sa teda surnuks ei litsu?“

„Kudas ma südandan — tema nii pisike ja mina nii suur!“
Ning korrage awaneb helkjas soruke Prillupi umbses ajus:

Kui see tema usk on, siis — siis tal oli wiimati õigus! Ja walgusel, mis sündmuse peale nüüd paistab, tõuseb teotatud mees istmelt ning tõttab teotajale järgi.

„Mari, Mari — ää nõnna mine!“

Wist on ta liiati kaua istunud, minejat ei ole õues ega õue ligidal enam näha, ta peab lumerada üle karjamaa kinkude jooksma ja pimedus on tihe.

„Mari — Mari ae!“

Ent temale ei kosteta. Ja silm ei selita. Ning jalad on tal nõrgawõitu tee- ja wiinawäsimusest.

Aga ta lämpab edasi, wahwalt edasi Kruusimäe umbkaudses koosis, püsi ammutades pealetükkiwast lootusehoost: Ehk tuleb tagasigi! Ja, ja — ehk tuleb tänaseks tagasigi!

Kuid püütawat ei tärka näole. Tähe- ega tulesilma ei wilgu, tumma lund saputab sadada, hää! poeb kui kotti. See must keeletu elutus on otsitawa ära neelanud.

Ja nüüd kaob Prillupil pind jalge alt, ta tuigerdab upakile aimamata hauda ja lööb pea kiwi wõi puu wastu ära. Kerges uimastuses jääb ta maha, silmili lunde, mis talle soojana tundub. Ta sirutab liikmeidki, nagu neid puhkusele kohendades, ning põlwist, waewatud sooni mööda üles, hakkab mahe soow niri-sema: Siia jäädagi ja kinni sadada!

Aga ta tõuseb ometi, sest — hobu jäi rakkes õue. Ja maja on üksi. Ja lapsed nutawad. Ja homme on taas tööpäew. Kobamisi ja komistades otsib teed tagasi läbi tuisuks paisuwa saju, mis taoti hingamist matab ja nii sünnis oleks kogu inimest matma....

[Prillupi surmasõit.]

Hilja on juba, kui linna tuled Mäeküla piimamehele selja taha jääwad.

Kõrw sai külmetada, nüüd pistab terawat traawi.

Ja Tõnul on soe, uni ei kiusa, pea tundub nii selgena, et imesta.

Tõnu wilistab ja lööb piitsawarrega wõikasti peale takti. Ja kui keegi eel sõidab wõi wastu tuleb, siis karjub niisama lõbu pärast „alt ära!“ ja pühib naerdes mööda.

Nõnda kaob kärmeste Jaska kapjade alla esimene werstade kümme ja Kallaku kõrts teretab tulejat paari kollaselt kiiskawa silmaga.

Siia jäi wist — midagi säärast liigub Tõnul undamisi meeles — osa minewõösisst jooma-arwet maksta: kas ehk sisse astuda?

Aga ei. Milleks neile näidata, et Mäeküla nii hilja linnast tuleb! Nagu teine kord ei jõuaks. Ja Tõnu sõidab mööda ja otsustab kõigist muistki „pikk-katustest“ täna mööda sõita, sest

kodus oodatakse — kodus oodatakse ammu juba! Nõõ, Jaska! Mäest ülessegi traawi!

Alles kõrgel lagelaial seljandikul näeb Tõnu, mäherdune hunnitu õhtu on täna. Kuu külib valu hõbedat, tähti sirab murdu, linnutee tolmas aiwa, ning lumi ja kõik ilm ujub pühaka sina sees. Ja waikne on, nii waikne, et lumi jalaste all otse kisendab.

Imestades waatab ja kuulab teeline.

Aga korraga wäristab.

Kaswab külm siis weelgi? Senni näpistas ainult nina ja kõrwa — kas juba sooja hinge kallal?

Ja uus wiirg wapustab meest.

Ning warwaste ja näppude otsas on ka kinni — ja nina-alune habe rebib mokka — ja uinuwa tuuliku juurest hakkab Aleti paistma — —

Wast ehk silmapilguks?

Eks näe.

Kuid korraga puhkeb naerma. Et ta seda wõis unustada! Külmetab, ja omal külmarohi rees!

Tõnu kobab heinte seest otsida ja tõmmab toobise pudeli wälja. On küll piiritus, kodu kangemaks wiinaks tempida kui harilik atsissina, aga läheb ka selgelt sihukese pakasega. Ja korkensooniga nuga on Tõnul taskus.

Nät seal, kus ikke klõnksak! Nälpama paneb ja pisut lækastama, aga kuidas ta põue kuuma täis paiskab, kuidas ta sooni mööda tuld weeretab! Hakka nüüd weel sõna murdma, ja kodus oodatakse! Tiba teise jala jaoks ka, siis mööda sest ning kõigist!

Aleti tuleb, ja Mäeküla sõidab mööda.

Nabraste tuleb, ja Mäeküla sõidab mööda.

Ja kuna ta ennast aegajalt külma wasta rohitseb, hakkab talle warsti päris wõimatuna tunduma sõidu mõnusühtlast lihku peatada ning süwenenud ja soojenenud istmelt tõusta. Luu ja liha roiduwad ikka enam maias-raske rahu sisse, katmata nahk panetab pakasega, tüün puhkus soigutab südant ja pead. Wirgeks jääwad ainult kõrwa ja silm, aga mida üks kuuleb ja teine näeb, see walgub magusaste ühte undawa loidusega hinges ja ihus.

Lumi jalaste all ei kisenda enam, ta heliseb kui kannel; wiimaks laulab kui kogodus kauges, kauges kirikus, ja orel mängib, ja kellad lööwad.

Ilm aga siretab sinises, ikka sügawamas sinises, sinist õõgub walge wäli, sinist aurab puu ja põõsas, juba nõrgub sinist hobu looka, lakka ja laudjat mööda, ja sinisena, taewasinisena kuumab marduse särk litrite kilgendawa tule all.

Ta tõttab tummalt üle lagendiku lume, kõrwuti teega, teekäija eel, ala tema eel.

Ja käed ei wehi, ei kannad puutu maad, suur sina kannab teda lailamisi üle hange ja haua.

Ja sääred kumendawad, ja käewarred kumendawad, ja ereldalt kumendab kukal ja ümarik õlg.

Juuks aga, see turwatuha karwa kahujuuks, see ruskab kui koidiku punas.

Ent äkki ei näe teekäija enam.

Aina kogudus ilmakauges kirikus laulab, ning orel mängib, ja kellad lööwad, ja kellad lööwad.

Kuid siis ei kuule teekäija enam. —

Werst libiseb werstale järgi, ruuna jalg rühib jalale järgi, ning mokad puristawad ja pea mõtleb: kas täna siis jaama ei peetagi?

Wasta tuleb regesid, takka tuleb saana, arukas Jaska annab kõigile teed. Aga puristab jälle ja raputab pead: ei tõmba ohi, ei liigu piits, ei kõhatata rees ega nuusata kah!

Et peremees tukub wõi uinub, see pole ju kõrwile uudis. Aga kui regi wäga wiitas, nagu esite, ehk kui möödasõitja ta tiiwa wasta pörkas, nagu praegu, siis ärkas ometi ja katsus werele löödud kõrwa. Wahel wirgus ka aisakella parinast ja kuljuste kulinast.

Kuid nüüd tuleb kõrts, kus ta mind koduteel alati hingatas. Siit mööda ei sõitnud mees hiliselgi puhul. Ja Jaska käänab omapead teelt. Paik kõrtsi ees kolme ree kõrwal on prii. Küll ta mul kõssab, kui regi enam ei liigu.

Ent kõrwike eksib — isand ei tõuse.

Heinakess jääb reele ja reele jääb waip.

Ootab ja norutab. Wiimati külmetab.

Külamees kõrwalt, kes oma looma käis waatamas ja jällegi tuleb, ei imetele wähe, et Jaska mees ikka weel wagusi peal.

„Kas ollender sooja ei lähegi?“

Aga wastust ei anta.

„No, sel on wast uni!“ lööb naerdes käega ja jatkab teed.

Ruun riputab mokka ja liigutab kõrwu — see olukord on talle wõõrastaw uus. Siis keerab aeglaselt tagasi teele.

Kuid järsku käib wabin tal sapsudest sabani — teelahkmelt nelja pühib paar wersta maad. — — —

Seda aegu waatas Kuru noorik kella ja otsustas.

Mitte enam. Kas wõi päewa pealt. Nüüd on lõpp.

Ta istus üksinda kambris, näpud mängisid punase paelaotsaga, kulmude wahel seisatas wari ja silmad lugesid rüpest kahte lapikut rumalust.

Esimene — Ruisult Prillupile tulla. Teine — Prillupilt Kurule kolida.

Asjata mõeta, kumb suurem. Suured olid mõlemad. Ja ühest poegis teine.

Ent see teine pidi esimest kord kahandama, wõib olla kustutama. Selle uue koorma eest pidi tasu tulema mõlema ette. Millal ja mil kujul õieti, jah seda ei teadnud ta isegi. Muudkui tulema pidi, juhtuma pidi — parema elujärje mullast kui imelill wõrsuma!

See lootus lõi ammugi kahwatama. Ei muutunud, midagi, ei kaswanud pinda. Ja kui ta siiski weel tegi, nagu ootaks, siis sellepärast aina, et matta on kibe.

Aga sellestki saab üle. Ja Mari oli matnud. —

Kas magama minna?

Ta tõstis käed kukla taha ja kuulatas ööd.

Kell tiksus tiitselt, kui kubjastaks teda keegi.

Näljane rott näris kusagil lauda.

Kilk wiilis nurgas, ees niuksatas teine laps unes, laest waabus kui ummistust kõige peale maha.

Nüüd haukus koer õues. Ja lõpetas hulgudes. Wastas wist teisele mõisas ja Kruusimäel, nagu mitu korda ennegi. Ja jälle jäi waiki.

Mari silmitses lillekirja pisukestel ruutudel. See tihenes ikka weel, juba lõi lumiseks raamide äärest.

Äkitselt laiendas waatleja pilku. Liikus nagu wari jäiste klaaside taga, lähenes ja kaugenes — üks koht läks tuhmiks, kui puhutaks ruutu. Ja siis kostis hirnumine, wali ja kirglik — otse wastu akent ning ootajale sülle.

Noorik heitis suurräti ümber, süütas laterna põlema ja rutatas teelisele wastu.

Ta jäi kauaks ära. Siis tuli teda kandes.

Ta astus hoide, et lapsi mitte äratada.

Sületäis oli raske, kuid Maril küünis jõudu.

Ja kui ta tema sāngi asetanud, kasuka tal seljast ja saapad jalast wõtnud, siis tõi lambi ja walgustas ta nägu.

See nägu sinas, kui oleks sinine öö sinna wärwi jätnud. Silmad olid pilul. Laugude wahelt läikis.

Ja nüüd alles taipas naine, mis õieti sündinud.

Ta kõrwaldas tal kulmu pealt salgukese juukseid ja käsi silis pikkamisi otsaesisest üle.

„Seda põld tarwis! Ei, seda põld tarwis!“

Kuid järsku peatab see käsi ning sirgub üles:

„Wõi ehk siiski — —?“

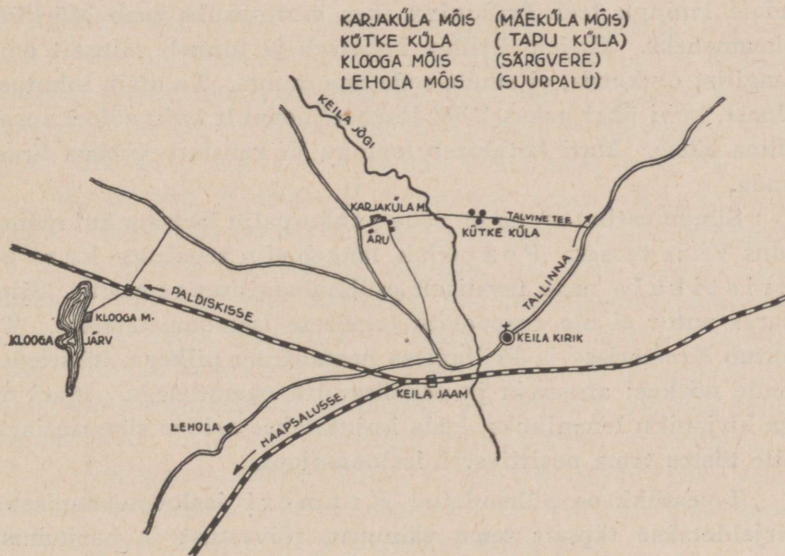
Üürike hiljem kustus lamp. Mari magas mehe kõrval rahulist ööd.

Hommikuselt lüpsilt läks surmateade laiali, lõuna eel astus Kremeri herra Kuru kambri-uksest sisse. Ta oli oma põlises kobrasenahka kasukas, mille tulitanud krael juba karwatuid kohte, kuna must riie peaaegu üleni haiglaselt läikis. Lumikahwatul walgusel, mis selgeks sulanud akendest hoowas — külm oli märksa tagasi annud — paistis wanaherra näost koltununa, iga kiper tuli selgeste esile, närtsiwad kõrwad näisid kui wahast.

Ta pilk leidis kohe surnu, käsi tõusis peakatte järel ja teretaw sõna jäi lesele ütlemata. Waikides seisis siis woodi ees, pööras ümber, noogutas waewalt märgatawalt Mari ja tema kõrwal seiswate laste poole ning läks.

Tunnike hiljem kostsid aisakellad. Mäeküla saks sõitis Särgewateresse

Tegevuskoht ja aeg. „Mäeküla piimamehe“ tegevuskohad on valitud Keila lähedasest Karjaküla mõisast ja selle ümbrusest. Karjaküla on Vilde ümber nimetanud Mäekülaks, et lugeja ees varjata romaani tegevustiku tõelist asukohta. Mäeküla olekski sobivamaks nimetuseks Karjaküla mõisale, sest ta asetseb poolsaarekujulisel mäeseljandikul. Mõisaelamust ida pool lookleb soomadalikus Keila jõgi ja lõuna poolt paistab Karjakülla üle võsastiku Keila kiriku torn. Karjaküla mõisa

„Mäeküla piimamehe“ tegevuskohti.

häärber olnud mõnekümne aasta eest samas „kurblikus koru-seisukorras“, nagu seda kirjeldatakse romaanis. Ka teised tegevuskohad on võetud sealsest ümbruskonnast. Nii vastab Särgvere mõisale Klooga mõis, Suurpalu mõisale Lehola mõis ja Kuru talule Aru talu. Kuna Tapu küla tuletab meelde Kütke küla, mille kaudu sõitnud Karjaküla piimamees talvel üle jõe linna. Tallinnat nimetatakse teoses õige nimega.

„Mäeküla piimamehe“ sündmustik toimub 1890. a. alul, nagu mainitakse II peatükis: „Seal sündis ühel kevadel üheksakümnendate aastate alguses midagi“. Vilde ise viibis Karjakülas läinud sajandi kaheksa- ja üheksakümnendail aastail. Sellest nähtub, et ta on romaanis kujutanud Karjakülast seda ajastut, millega ta oli isiklikkude tähelepanekute varal tuttav.

Tegelased. „Mäeküla piimamees“ on psühholoogiline romaan. Peatähelepanu omistatakse ses teoses üksiktegelaste siseilmale. Tegelasi, kelle kaudu sündmustik areneb, on kolm: Mäeküla mõisnik Ulrich von Kremer, vaene kantnik Tõnu Prillup ja tema noor naine Mari.

Sündmustiku väline käik on üldjoontes lihtne. Vanapoisist mõisnikule meeldib kantniku naine Mari, kelle ta saavutab endale lepingu teel Prillupiga, kes vastutasuks saab Mäeküla piimameheks. Hiljem Prillup kahetseb ja tunneb valusalt oma traagilist olukorda, ei suuda seda aga muuta. Ta otsib lohutust viinast, kuni ühel pakasel ööl linnast joobnult koju sõites sureb külma kätte. Mari katkestab lepingu ja kavatseb vabana linna asuda.

Sündmustiku areng on seda puhku palju lihtsam kui mõnes muus Vilde teoses. Pea rõhk langeb siin tegelaste karakteristikaile nagu tavaliselt psühholoogilises romaanis. Siinjuures autor ei ole erapooletu tegelaste iseloomustamises. Ta suhtub Kremerisse ja Prillupisse heatahtliku pilkega, käsitledes nende nõrkusi arusaava ja andeksandva naeratusena. Mari on aga kirjaniku lemmikuks, keda kujutatakse erilise sümpaatiaga, esile tõstes tema positiivseid iseloomujooni.

I peatükk on pühendatud Kremeri iseloomustamiseks. Kirjeldatakse täpsalt tema välimust, rõivastust ja harjumusi. Näos on iseloomustavaim bismarcklikult pikad kihvataolised

vurrud, mis suurendavad karikatuurilist ilmet. Rõivastus — kulunud ja vanamoeline — näib tõendavat Mäeküla saksa vaesust ja tähtsusetust.

Kell üheksa algab ta oma igapäevast jalutuskäiku, sealjuures eemale hoides kõigest, mis võiks ärritada tema vigast südameklappi. Samal põhjusel ei tohi ta ka suitsetada, mille asemel närib kuivanud saia. Sedamööda välimus kui ka tervislik olukord jätab jõuetu degenerandi mulje, kes saadab vaikselt ja üksluiselt päevi surma poole. Tutvudes Mariga sünnib Kremeris muutus: tal tekib tahe elult veel võtta mis võimalik. Elu ongi temast mööda hiilinud, sest ta on liiga arg olnud. Marisse suhtumine paljastab mitmeti Mäeküla mõisniku iseloomujooni, kõigepealt tema argust, saamatust ja kõhklemist. Pikkade kaalutluste järele ta otsustab Mariga vahekorra luua kokkuleppe teel Prillupiga. Sel kombel vaigistab ta oma südametunnistust ja katsub jääda ausaks. Õhtuti otsib ta tuge oma teole piiblist — ja leiabki. Ta on heatahtlik ja püüab kaasa tunda Prillupi kannatustele, kuid tal ei tule mõttesegi Marit omanikule tagasi anda.

Et autori suhtumine Kremerisse on pilkav, see väljendub kõigepealt mitmesugustes nimetustes: saks, Mäeküla Bismarck, vanahärra, vana rüütel, rüütel von Kremer, vanasaks, Mäeküla saks¹⁾. Samuti Kremeri puhul tarvitatavaist sõnust ja lauseist, millistel teatud naeruvääristav varjund, näit.: „kihvad nõutult allapidi“, „Kremer liigutas käsivarssa nagu võitlusvalmis kukk tiibu“, „ta sõuab aeglaselt“, „ta teeb hommikust luusi“ jt.

Ulrich von Kremer on kujutatud suure tõeustavusega. Teda iseloomustatakse üksikasjaliselt ja mitmekülgsest. Ta on tüüpiline vaesestunud mõisnik, kes elab üksildast vanapoisielu oma häärberis, mis oma „koru-seisukorras“ iseloomulik tema elanikule. Bismarcklikud kihvad, taldrik-müts, kulunud saterkuub, kuiva saia närimine ja omamoodi filosoferimine kujundavad Kremerist veidralt mõjuva tüübi, kes särasena on meeldejäävamaid kujusid meie kirjanduses.

Teine meestegelane Tõnu Prillup, Kruusimäe vaene kantnik, on lihtsa hingeeluga maainimene. Tal pole muid huviseid, kui pisut kergemini ja paremini ära elada.

1) D. Palgi „Ed. Wilde „Mäeküla piimamehe“ stiil“, lk. 17.

Välimuselt on ta üleni karvane ja pikkade koivadega. Tiheda karvkatte tõttu võrreldakse teda puudliga, mis mõjub alaväärstavalt. Tal näivadki puuduvat kõrgemad inimlikud tundmused. Igatsusest parema põlve järgi ta sõlmib Kremeriga alatu lepingu. Kui naine kohe ei nõustu, palub vaene mees nõialt abi, et viia Marit lepingu täitmisele. Varsti aga ei suuda ta taluda naise vahekorda Kremeriga. Nüüd ärkavad Prillupi ürgtundmused ja algab tema kannataja osa. Hinnates oma tegu peab ta avameelselt tunnistama: „Ma olin siga. Ma olin suur siga.“ Kuid seisundi muutmiseks on ta liiga tahtejõuetu. Ta ei suuda sirgejooneliselt otsustada. Kuigi tal on kahju naist jagada teisega, ei raatsi ta ometi piimamehe kohast loobuda. Oma kannatustes muutub Prillup haletsemisväärseks. Ta hakkab jooma. Kui linnast kojusõidul ankrud peksavad ta kõrvad katki, on ta kaastundmust äratav; kui lõppeks saatuslik surm teeb lõpu tema hingehädadele, mõjub see traagiliselt.

Kirjaniku sõnastusviisis Prillupi puhul on alahindavat varjundit. Näiteks naerab ta „podinal“, aigutab „valusalt ja niuksatades nagu kurbune koer“, ta „karvane suu on naerust pärani lahti“. Tavalise 'astumise' asemel ta „vehib välja“, „lämpab edasi“ jt.¹⁾ Kuid kirjeldades Prillupi kahjutunnet ja kannatusi on autori toon osavõtlik ning muutub surma episoodis lüüriliseks ja liigutavaks.

Sümpaatsem ja eluküllasem meestegelastest on Prillupi naine Mari — „pulstunud tuhkhallide juuste ja harvade hammastega turd noorik, kellest hästi ei tea, on ta „tark või rumal...““²⁾ Mari hingeelu on lihtne ja ühtlasi mõistatuslik. Talle on iseloomulik toimida mõtlematult oma sisemiste seaduste järgi, mida teised ei taipu. Mari elamusi ei kirjeldata, tema tundeelu jääb hämarusse. Selletõttu on raske otsustada, miks Mari näiteks nõustub lepinguga, miks täidab seda nii truult. Palju jääb seletamatuks, võib olla Marile endalegi. Alles hiljem ta taipab „kaht lapikut rumalust. Esimene — Ruisult Prillupile tulla, teine — Prillupilt Kurule kolida... Selle uue koorma eest pidi tasu tulema mõlemi ette.“

1) Daniel Palgi „Eduard Wilde „Mäeküla piimamehe“ stiil“, lk. 34.

2) M. Sillaots „Eduard Vilde naistüübid“, lk. 43.

Ometi ei jäta Mari kannataja muljet, keda koorem rõhuks: ta võtab kõike kergelt, endastmõistetavalt. „Olukordades, mis teisi vapustavad, jääb tema kõigest nagu puutumata, naeratab endamisi nagu hoopis millegi muu peale mõteldes.“¹⁾

Marit nimetatakse suureks lapseks. Ta vallatleb koos lastega, tahab kord naljaks Prillupi karvkatet põlema pista, ja „tema pea ei oima mõnda aissa“, nagu Prillup kaebab. Ta taipab ainult seda, mis teda huvitab. Linnas ilusaid asju nähes on tema vaim haruldaselt erk. Ja teotsemises on ta sirgejoone-line: kui on tehtud leping, siis täidab seda. Lõpuks on tal küllalt otsustamisvõimet lükata kosjad tagasi ja vabastuda ka lepingust, et „vaba varblasena“ linna minna.

Kui Kremer ja Prillup olid iseloomustatud realistlikult, siis Mari puhul kirjanik kaldub romantika valda, „sõnadest õhkub lüürilist meeleolu“²⁾.

Hoolimata idealiseerimistungist Mari mõjub Vilde nais-tüüpidest kõige värskemalt ja algupärasemalt.

Tegelaste algkujud. „Mäeküla piimamehe“ algkujud on Vilde laenanud Keila Karjakülalt. Ulrich von Kremeri isikus ta on kujutanud Otto von Klugenit — tolleaegset Karjaküla mõisa päris-härrat. Nagu Kremer nii olnud ka Klugen elujõuetu vanaldane vana-poiss, kes sõbralikult suhtunud oma teenijaskonda, püüdes vältida igat välist ärritust, et oma haiget südant mitte riivata. Tema lemmiktegevuseks olnud jalutamine. Kui ta tee ääres näinud poisikesi, läinud ta nende juurde ja ütelnud isalikult: „Võtke mütsid peast ära ja ütelge: „Tere härra!““ Kremeri armusuhete kirjeldamisel ei saanud Vilde enam jälgida Klugeni eeskujut, sest viimane ei sõbrustanud üldse naistega. Selleks ta hankis ainekukku Klooga naabermõisa Lehola omaniku Aleksander von Gerneti armulugudest. „Mäeküla piimamehes“ mainib kirjanik Gernetit Suurpalu Radeckina, kes olevat oma armukese mehele kinkinud vastutasuks täistalu rendi.

Peale mõisnikkude on kirjanik tõetruult kopeerinud silmapaistva-maid tüüpe Karjaküla mõisa teenijaskonnast. Valitseja Reemetina on ta kujutanud oma isa Jüri Vildet, kes pehmeloomulise valitse-jana käidelnud inimlikult ja heatahtlikult kandimehi ja teolisi. Emand Reemet tuletab meelde kirjaniku ema. Kremeri ainuteenija, „fäega fiksi firtina“ Fillemine Fahtriku algkujuks on Klugeni teenija Mai Orav. Peenutsemistuhinas nimetanud viimane ennast Maia Oran-

1) M. Sillaots „Eduard Vilde naistüübid“, lk. 44.

2) D. Paldi „Eduard Wilde „Mäeküla piimamehe“ stiil“, lk. 128.

n e k s. Edasi kohtame romaanis kaht tegelast, keda on kirjanik otseselt nimetanud. Need on karjane Toomas ja kutsar Peeter. Karja - T o o m a s — „see väike nässakas rähksilm” on omal ajal olnud Karjaküla mõisas karjuseks. Sama reaalne mulje jääb kutsar P e e t e r i s t, kellel „köhn habetu poisinägu pika kaela otsas”.

Karjakülalt on pärit ka Mäeküla piimameeste elavad algkujud. Suurustajat Kuru Jaani on Vilde kirjeldanud omaaegse Karjaküla piimamehe A r u J u h a n i eeskujul. T õ n u P r i l l u p on kujundatud kolme elava kuju alusel. Tõnu välise kuju on Vilde joonistanud Karjaküla mõisa kandimehe Jakob Uusoja eeskujul. Viimast nimetanud rahvas P i k a k s - J a a g u p i k s, kuna ta olnud pikim mees kogu Keila kihelkonnas. Kujutades Tõnu Prillupi traagilist saatust piimamehena on seisnud kirjaniku silmi ees Karjaküla kutsari P e e t e r M a s s i kuju, kes mõni aasta on katsetanud hollandriametis. Nagu Tõnu Prillup hakanud Karjaküla piimamees Peeter oma nõrga iseloomu tõttu teiste mõjustusel jooma. Kauplemine pole tal hästi õnnestunud, mispärast ta sattunud melanhooliasse. Unisena ta sõitnud linnast tagasi ja jäänud kojuteel tavaliselt magama, tema pea vajunud püstiseatud piimaankrute vahele ja ankruvitsa äär hõõrunud ta kõrvad katki.

Tõnu naine M a r i on suurel määral loodud Karjaküla kutsari naise M i i n a R o n d i k u eeskujul. Kutsari kaheksateistkümnendaastane noorik olnud kinnise iseloomuga; kui ta midagi väljendanud, siis tulnud see poolkogemata, tahtmatult. Miinal olnud kelmikas vaade, tema teises silmas sädelnud midagi iseäralikku. Ta nägu õhetanud priskusest ja harvavõitu valged hambad moodustanud pärliterea. Miina püüdnud oma rõivastuses ekstravagantne olla, kandes kirjavaid rõivaid, roosilist paarätti ja toredat tanu.

Teoses on tõetruult kopeeritud eeskätt mõisapersonaal: mõisnik Otto von Klugen, tema üleaedne Alex. v. Gernet, valitseja Vilde ühes abikaasaga, kokapiiga Mai Orav, karjane Toomas, kutsar Peeter, piimamehed jt. Mitme isiku eeskujul on loodud Tõnu Prillupi ja tema naise Mari kuju.

Kompositsioon. „Mäeküla piimamehe“ 1. peatükk moodustab s i s s e j u h a t a v a osa, kus iseloomustavalt tutvustatakse peategelase Kremeri tegevust ühe päeva kestes ja detailselt kirjeldatakse tegevuskoha maastikku ning Mäeküla mõisa härrastemaja. Kuigi esimese peatüki sündmustik lähendatakse lugejale oleviku vormi kaudu, tundub ta siiski igavana, üksluise ja venitatud tegevuse tõttu.

Romaani tegevustik algab tõeliselt 2. peatükiga. Ulrich von Kremer satub juhuslikult Kruusimäe vainule, kohates seal Tõnu Prillupi noort naist Marit. Sama juhuslikku laadi on tema edaspidised kokkupuuted Mariga mõisas. Järelikult tekib

romaani intriig teises ja neljandas peatükis kolme juhu se kaudu. Esimesel kohtamisel tärkab Kremeris huvi „suuta naise vastu Prillupi õues“, teisel kokkupuutel ta pärib teateid Mari päritolu kohta. Kolmandal kohtamisel, kui teenijaid pole kodus ja vanahärra ise Marilt mune vastu võtab, valmib otsus lõplikult. Kremer käseb Maril Prillup mõisa kutsuda. See käsk on „esimene liigutus lõpliku sõlme sidumiseks“¹⁾. Teoses ei kirjeldata lepingu sõlmimist Kremeri ja Prillupi vahel, näidatakse ainult Prillupi pärastist meeleolu. Esialgu ta võtab kõike naljana, kavatseb sellest külas rääkida, ent siis ilmuvad silmade ette „piimad“ ja Tõnu jääb mõtlikuks.

Kuni viienda peatükini etendab peaosa Kremer. Siis nihkub esikohale Prillup. Ta kavatseb lepingut teostama hakata, külastab paaril korral Mäeküla hollendrit, et pilku heita selle tegevusse, ja esitab Marile vastava ettepaneku. Kuid isemeelne Mari ei nõustu, ta paiskab koguni kartulikoori Tõnule näkku. Sellega tõkendub intriigi areng ja lepingu sõlmimine lükkub edasi. Alles 9. peatüki lõpul teatab Mari ootamatult Prillupile, mingi toogu piimakontraht mõisast ära. Nii ei näidata ka Mari ja Kremeri vahelist lepingu sõlmimist, kuigi just see kujundab edaspidise sündmustiku käigu.

Järgnevais peatükis esinevad kõik kolm peategelast vaheldumisi, moodustades vastastikusel suhtumises kolmnurga, kus konfliktid on välditamatud.

Kremeri ja Mari vahekorda pole teoses kirjeldatud. Lugeja uudishimu jääb siin vaigistamata. Kuid see ei osutu puuduseks, sest tegevuse varju jätmise tekitab omamoodi põnevust, jättes lugeja fantaasiale vaba mängu. Pisut valgust heidab sellesse vahekorda Kremer, kui ta kõneleb Marist: „Ta mängib mul toas kui laps — ta teeb mulle rõemu — kõikisugu asju on tal peas — ta on mulle kui loodud — ja kui ta mind pilkab ja naerab — suur lust on kuulda...“ Mari kergelt naljatlevat suhtumist Kremerisse näeme ka romaani lõpus.

„Kõige täielikumalt on valgustatud Prillupi ja Mari vahekorda. Üldiselt on see muutlik: alul on täiesti sobiv, siis muutub pinevamaks, viib kokkupõrgeteni... põhiliselt on nad oma-

1) D. Palgi „Ed. Wilde „Mäeküla piimamehe“ stiil“, lk. 118.

jagu teineteisega nõus.“¹⁾ Kulminatsiooni jõuab nendevaheline konflikt 13. peatükis, kus Tõnu teeb takistusi Marile linna-sõiduks. Kremeri ja Prillupi vaheline võitlus näib olevat põhi-olemuselt äge, kuid mõlema vastaspoole tagasihoidlikkuse tõttu ei minda siingi liigsete teravusteni.

Kremer algatab tegevuse. Talle meeldib Mari ja ta teeb Prillupile vastava ettepaneku. „Kõige juhtivamat osa mängib Prillup. Tegevuse sõlmede sidumine toimub temas või tema kaudu ning samuti sõlmede otsustav hargnemine... Seega oleks siis õigustatud ka romaanimetetus „Mäeküla piimamees“.“²⁾ Kõige põhjuseks osutub aga Mari, kes passiiv-sena kujuneb „romaani peidetud jõuks“³⁾. Tema paiskab segi Mäeküla mõisniku rahuliku siseilma, tema vahekord Kremeriga asetab Prillupi kannataja ossa. Prillup katsetab oma väljakan-natamatut olukorda muuta. Mõisnik aga ei hooli tema palveist ja Mari täidab vankumatult lepingut. Lõpuks laheneb keerdu-läinud tegevustik Prillupi saatusliku surmaga. Maril pole enam Tõnut. Ta vabastab end ka Kremerist, et vabana linna asuda. Prillup lahendab oma surmaga tegevuse sõlme, kuid romaanile tegeliku lõpu annab Mari.

Lõpetades „Mäeküla piimamehe“ sündmustiku jälgimist mainitagu veel teose ebaühtlust. Romaani 1. peatükk on liiga detailne ja tegevustik areneb kuni kümnenda peatükini aeglaselt, venitatult, kuna lõpposas (10.—16. ptk.) sündmustik muutub hoogsamaks, aga ühes sellega ka katkendlikumaks. Kir-janik toob lõppepeatükes teosesse uusi tegelasi ja kõrvalepisoo-de, mis on küll mõnusalt jutustatud, kuid viivad kõrvale põhisünd-mustikust. Ebaoproportsionaalsust võib märgata ka tegelaste karakteristikas. Kremerit iseloomustatakse väga üksikasjaliselt, kuna Prillupit ja Marit võrdlemisi napilt. Nähtavasti seletub iseloomustamise ebaühtlus sellega, et nimetatud peategelaste algkujud polnud kirjanikule võrdselt tuntud. Kremeri proto-tüüpi Klugenit oli Vilde lähemalt tundma õppinud, seepärast jätkus tal ainet Mäeküla mõisniku detailseks iseloomustamiseks. Prillupi ja Mari algkujudega oli ta aga vähe kokku puutunud,

1) D. Palgi „Ed. Wilde „Mäeküla piimamehe“ stiil“, lk. 117.

2) Sealsamas, lk. 116.

3) Sealsamas.

mistõttu ta ei saanud neid nii täpsalt kujutada kui Kremerit. Pealegi ta kujundas Prillupi ja Mari tüübid mitmest algkujust.

Eelnevast vaatlusest nähtub, et kompositsioonilt pole „Mäeküla piimamees“ eeskujulikult puudusteta. Siin võidakse ette heita ebaoproportsionaalsust sündmustiku arendamises ja tegelaste iseloomustamises.

Loodusekirjeldused. „Mäeküla piimamehes“ on loodusekirjeldustel teose tervikluse suhtes oma kindel ülesanne täita.

Kõigepealt köidab tähelepanu „hunnitu õhtu“ kirjeldus, mil Tõnu Prillup oma öisel kojusõidul langeb külma ja viina ohvriks. Sel kombel loodus mängib siin saatuslikku osa, aidates kaasa peategelase surmas. Ühtlasi kujuneb see öö, mil „tähti sirab murdu“ ja „ilm siretab sügavas sinises“, luuleliseks tagaseinaks, mille põhjal Prillupi viimsed kannatused ja surm omandavad sügava ja liigutava ilme. See lüüri-line katkend on teoses ainuke sellelaadne, üldiselt on loodusekirjeldused leidnud realistlikuma käsitluse. Selleks on näide esimeses peatükis, kus kirjeldatakse Mäeküla mõisa ümbruse maastikku lühidalt ja asjalikult, kuigi stiililise viimistlusega, mis kogu teosele iseloomustav.

Järgmistes peatükkides riivatakse loodust ainult ilmastiku mainimisega: kord valab vihma ja Kremer ei saa jalgagi välja; siis järgnevad kuivad päevad ja vanasaks käib korrapäraselt lüpsi juures, et näha seal Marit. „Siis tulevad palavad päevad helgete õhtutega... Neil õhtuil rinnutas Ulrich avatud aknal, vaatles, kuulatas, haistis ja oli nukker. Tema paljas pealagi paistis kuukesele kahvatult vastu...“ Säärased õhtud süvendavad Kremeri tundeid Mari vastu ja kiirustavad teda lepingu sõlmimisele. Selleks aitab kaasa ka kägu kapsaia taga, kelle „virged monoloogid tegid talle ergutavat säru“. Siinjuures võib märgata, et loodusekirjeldused, mis ühenduses Kremeriga, on pilkelise kõrvaltooniga¹⁾. Mari puhul on vastupidi, loodus lisandab noorikule ilu: „Õhtutaevast riputati roosad õue peale. Nooriku pea

1) D. Palgi „Eduard Wilde „Mäeküla piimamehe“ stiil“, lk. 29.

ja raamat õõgasid õrnalt.“ Või teisel: „Vööt päikest kuldab ta kukalt, udemed liiguvad ja punavad nõrgalt.“

Pikki loodusekirjeldusi teoses ei leidu. Kõige ulatuslikum on tolle öö kirjeldus, mil Prillup ära külmab. Veel võiks nimetada umbes kümnerealist kirjeldust ehataeva fantastilistest pilvekujudest, milliseid Prillup vahib, kui ta kontorist oma suure uudisega tuleb.

Loodusekirjelduste puhul väljendusvorm on kaunisõnaline ja stiliseeritud. Samasugust valitud sõnastust märkame hiljem Mari puhul.

Stiil. Mis „Mäeküla piimameest“ õigustab Vilde meistriteoseks pidama, see on kirjaniku haruldane süvenemine ainesse, peen psühholoogiline eritlus ja ennekõike kunstiline, kujundirikas stiil. Stiilis märkame kõigepealt realistliku väljendusviisi kõrval ka romantilisi jooni. Realistliku osa D. Palgi oma põhjalikus uurimustöös nimetab *vesteliseks*, mis on „arusaadav, vahelduv, elav, kerge, hingestatud huumoriga ja pildikas“¹⁾. Säärane on suurem osa „Mäeküla piimamehest“. Romantilist, kõrgemastiilset sõnastust tarvitatakse Mari puhul, loodusekirjeldustes ja paiguti Prillupi puhul, eriti tema surmasõidu kirjelduses.

Kahesugune stiil annab ka erilaadseid sõna- ja lausekujundeid.

Tüüpilist realistlikku stiili esindavad järgnevad rahvapärased väljendid, mis on tihti ka metafoorsed ja võrdluslikud:

Suu va kibeda kohta poolegi sarvest ei ole, ... mõjub Tõnusse nagu vastukarva silitamine koerasse; jupike aega, tegu võid, laar piima, koorenatuke, ületalve petta, pühib mööda jt.

Siia kuuluvad ka rahvapärastatud võõrsõnad: firtin, fiks, atsissina, korkensoon, kuntur jt., ning rida onomatopoeetilisi sõnu: volksab, viiksatanud, nakitsema, podinal jt. Samuti on vestelises sõnastuses ka murdeline keel sobiv, mis esineb tege-
laste kõnekeeles, neid iseloomustades kui külainimesi.

1) D. Palgi „Ed. Wilde „Mäeküla piimamehe“ stiil“, lk. 127.

Kõne- ja lausekujundeid „Mäeküla piimamehes“ esineb üliohttrasti, eriti palju on metafoore, võrdlusi ja sõnakordusi.

Metafoore:

Kui ta [Kremer] soo tagant ülessirguvale kirikutornile teretava pilgu kinkinud.

Siis hälbib¹⁾ ta [Kremeri] sõudev kogu tõmmult haljasse hiide.

See [Prillupi] rõhmane karvkate pehme ja läikiv, nahka mööda roomav ja pugev...

Ja oli viimaks... lahtunud sügislõhnade karskkarge vürts ja kõrge taevast äkki madalale laskunud tumehalli hüübenä.

Mari palg pilvitab kergelt...

Väline ilm vihtles päikeseleilis.

Lumi jalaste all ei kisenda enam, ta heliseb kui kannel, viimaks laulab kui kogudus kauges, kauges kirikus...

... Silmad lugesid rüpest kahte lapikut rumalust.

Võrdlusi:

Aga Kremer liigutas käevarssa nagu võitlusvalmis kukki.

Prillup jäi eha sisse vahtima, pärani silmil, vagusi kabinott.

Siis aigutab [Prillup] valusalt ja niuksatades nagu kiribune koer...

Nagu suur öölind... istus seal Mari Juku ja Anniga.

Kui nad nii kolmekesi tulid [Mari lastega], hullerdades nagu kolm vallutatut varssa — nagu sälg kahe varsaga...

... Kitsuke kuuserv nagu taevataadi põidlaküüs...

Sünekdohhe:

... Jaska [Prillupi hobune] käänas aise aiasambast tee poole...

Kremer... nägi rege nagu tumedat ronti karjatara värava vahelt üle sumedalt valendava õueplatsi alla liuguvat...

Kuid Juku suur paun jääb paigale...

Ja kui nad mäletseks ja unistades laiali suurel õueplatsil seisavad ning ühe ja teise udara alla valge kapp ja kümme vabastavat näppu ilmuvad, siis tuiab Kremeri härra nende vahel ringi...

Perifraase:

... Inglise püksid, mille põlve otsad ja kannatagused ilu

1) hälbima = teelt kõrvale eksima.

ja tervise kaduvikust mitte vähem ärrast keelt ei kõnele.

Milleks salata, et tema vahekord pika juukse ja laia riide kohta küllalt õige, küllalt lahe ei olnud.

Siis võib haljas riistake [revolver] öölaua sahtlikas või laadimata seista.

Sõnakordusi:

Mari on kasvanud, Mari on küpsenud — Tõnul ei ole enam kolmat last.

Ainult kogudus ilmakauges kirikus laulab, ning orel mängib ja kellad löövad, ja kellad löövad.

Kui nad aga kord teadvad — no neid silmi, no neid silmi!

Heinakess jääb reele ja reele jääb vaip.

Gradatsioon:

Ning äkki tikub talle himu peale, kirgline himu, vastuseismata himu...

Ja sääred kumendavad, ja käevarred kumendavad, ja eredalt kumendab kukal ja ümarik õlg.

Noorikust ei loobunud tunne, et teda salaja valvel hoiti, et teda piirati, et tema sisse püüti.

Esitatud näidetest selgub, et „Mäeküla piimamehes“ on tavaliste kõne- ja lausekujundite hulgas palju erakordseid, uudseid. Kõige enam paistab see silma metafoorsete väljenduste puhul, eriti ilmekaid ja varjundirikkaid leidub verbaalsete metafooride seas. Samuti huvitava kujukusega on adjektiivseid metafoore, nagu kaks toodud näidet osutavad.

Võrdluste hulgas ei leidu niipalju huvitavaid kujundeid, kuid siin on silmahakkav see asjaolu, et nende abil kriipsutatakse alla tegelaste iseloomujooni, mis on teatavasti väga erinevad meestegelaste ja Mari puhul.

Sünekdohhide ja perifraaside hulgas leiduvad ainult mõned, mis mõjuvad esmakordsetena ja pildikaina.

Kõige enam tundepärasust sisaldavad sõnakordus ja gradatsioon. Neid ongi teoses tarvitatud peamiselt kas teatud tunde saavutamiseks või selle intensiivistamiseks.

„Mäeküla piimamehe“ stiili ilmekusele ja vahelduvusele aitab kaasa ka haruldaselt rikkalik sõnavara. Siin on Vilde tarvitanud hulk sõnu, mis leiduvad küll sõnastikkudes, aga on üldiselt vähe tuntud, näiteks *kibeldama*, *hålbima*, *agrane*,

rait ja hunnitu, tarima, pringid, krannid, tubrama jt. On ka sõnu, mis pärit kas murdest või kirjaniku poolt loodud, näiteks *kõnnakas, vohmakas, kadunus jt.* Silmatorkavalt palju on onomatopoeetilisi sõnu, mis enamasti niivõrd kujukalt tarvitatud, et neid ka siis võib taibata, kui pole varem kuulnud, näit.:

... lae peal siuksisid hiired..., kõik ilm sagises vikatiluiskamisest, ... ega heast asjast... naljalt viiksa-tata, torin ja porin, krapsus, kradinad jt.

Selle romaani tähtsamaid stiiliväärtusi on ka asjaolu, et kujundlikkus ei tundu pingutatult otsituna, vaid vajalisena, et edasi anda teatud tundeliigutust või lauset varjundada soovitud kujul.

„Mäeküla piimamees“ võrreldes Vilde teiste teostega osutab oma süvendatud ainekäsitleluse ja kunstirikka vormiga suurt edu kirjaniku toodangus.

6. Ülevaade Vilde jututoodangust.

Vilde jututoodang moodustab ulatusliku osa eesti kirjandusest. See on ainekäsitlelult, laadilt ja väärtuselt väga mitmekesine. Esialgu kirjutas Vilde põnevaid ja humoristlikke aja- viitejutte. Siis ta asus arvustavalt valgustama ühiskondlikke ja ajaloolisi probleeme. Ja lõpuks ta koondas tähelepanu inimese hingeelule. Esimesis teoseis oli Vilde paatoslik romantik, järgnevais kriitiline realist ja viimases romaanis kunstiküps uusrealist.

Tegevuskohtadest on Vilde toodang rikas. Seal esineb maakohti ja linnu nii kodu- kui välismaalt. Vilde rändas väga palju, seepärast ta võis oma teoste sündmustiku asetada mitmesugustesse paikadesse. Vaatamata oma rohkeile tähelepanekuile nii lähedaist kui kaugeist maist ta kirjeldab võrdlemisi vähe maastikku oma toodangus. Vildele kui impulsiivsele kirjanikule ei paku huvi maastiku ja miljöö staatiline kujutamine, ta rõhutab oma teoseis põnevat, kiiresti arenevate tegevustikku. „Sellest siis Vilde teoste sisemine aktiivsus, sisuline liikuvus, kogu aeg arenev sündmustikuline ja

hingeeluline intriig, mis on teinud autori loetavaks ka nende hulgas, kes otsivad kirjandusest ainult ajaviidet.“¹⁾

Peatähelepanu pöörab Vilde oma romaanides tegelastele. Ta kirjeldab lühisõnaliselt nende välimust ja iseloomustab neid kujukalt tegude ja kõneluse kaudu. Enamik tema kujutatud kangelastest on elulised ja usutavad tüübid, kuna autor on nad joonistanud elavate eeskujude järele. „Ma ehitan ja ehin oma tegelastekujud nõnda“, kirjutab Vilde, „et nad mulle loomulikud tunduvad, ilma et ma tõelisuse orjaks hakkaksin. Loodust ei suuda kunst kunagi viimse täpini jäljendada, see pole ka mitte tema ülesanne. Jätkub täiesti sellest kui kunstnik oma kujudele niipalju iseloomulikke jooni, niipalju sooja verd suudab anda, et nad lugejale elavate isikutena kindla mulje jätavad.“²⁾

Vilde on pidanud suurema osa oma jututoodangust kirjutama väga ebasoodsais tingimuses. Nii ta on kirjutanud oma realistlikud ja ajaloolised romaanid, nagu „Külmale maale“, „Mahtra sõda“ jt., õhtuti ja öösiti pärast pingutustnõudvat toimetustööd. Kuna käsikiri kohe läks trükikotta, polnud tal võimalust oma töid kompositsiooniliselt tasakaalustada ja viimistleda. Seetõttu on jäänud tema teoste ülesehitus ebaühtlaseks ja puudulikuks.

Kuigi Vilde pole üldse eesti keele grammatikat õppinud, üllatab meid tema teoste pildirikas keel. „Selles on midagi nõtket, ladusat, edasiviivat ja kaasatõmbavat, kuid ühes sellega tihti ka midagi rahvapäraselt lapidaarset“ (lühikest ning selget)³⁾. Vilde stiil on jäänud kogu tema loomingu arengu kestes põhilaadilt samaks, kuid kunstiliselt see on muutunud kordkorralt ilmekamaks, kujundirikkamaks ja esteetilisemaks.

B. Näitekirjandus.

Teatavasti oli Vilde eriliselt huvitatud draamast juba oma noorpõlves. Kuid näitekirjanduse alale ta siirdus alles Kopen-

1) F. Tuglas „Kriitika“ II, lk. 177/178.

2) E. Vilde „Katked minu eluloost“ (lühendatult). EKLA.

3) F. Tuglas „Kriitika“ II, lk. 179.

haageni ajajärgul. Nähtavasti ta sai selleks tõuke eriti norra maailmakuulsalt dramaatikult Ibsenilt. Vilde esimene näidend *Tabamata ime* (1912), milles käsitletakse kunstniku ja publiku vahekorda, äratas ilmunisel aktuaalse aine tõttu laialdast tähelepanu. Näitelaval püsis „Tabamata ime“ ainult lühikest aega, kuna selle näidendi kompositsiooniline külg ei vastanud küllaldaselt lavalistele nõuetele. Sama saatuse osaliseks sai Vilde viimane draama *Side* (1922). Näitekirjaniku-kuulsuse tõi Vildele kolmevaatuseline komöödia „Pisuhänd“, mis ilmus 1913. a. Selle näidendi ta kirjutas Kopenhaagenis umbes viie kuu kestes.

PISUHÄND.

1913.

Kolme waatusega lõbumäng.

(*Katkeid.*)

Wana Westmann.

Laura }
Mathilde } tema tütred.

Ludwig Sander, tema väimees, ehitus-insener.

Tiit Piibeleht.

Liina, Sanderite toatüdruk.

Esimese ja teise waatuse wahet on mõned kuud, teise ja kolmanda wahet paar päewa. Kõigi kolme waatuse mängupaik on insener Sanderi töötuba.

Esimene waatus.

Sander: No, ehk leiduks kudagi nõu, Tiit. Kas tead — hm — kui ma sind eile siia kutsusin — —

Piibeleht (pooliti ümber pöördes): Ja, õige — ma pidin õkwa küsima, mes sa miust nii wäega tahtsid?

Sander: Ja — peale selle, et wana kooliwenda endise sõpruse pärast — nagu iseenesest mõista — hm — — mul oli tõeste weel üks asjake, Tiit — — (läheb ja tõmmab waheukse tiiwad kokku) — — üks kaunis keeruline ja kidane asjake — sihuke, mida ma aina ja üksi sinule wõin ilmutada — — Aga istume parem, ja püüa mind õieti mõista.

Wõtawad, kui Piibeleht raamatu käest on pannud, sohwal jälle istet.

Sander: Sa leiad mind olukorrast, wennas, mis niisama haruldane kui tõsine on — traagikaline kui tahad!

Piibeleht (seemet hammustades): Tskae!

Sander: Kõige pealt tunnistan sulle, et minagi sulle meheks olen hakanud. Ja, Tiit — ka mina! Ma kirjutan juba paar aastat oma esimese romani kallal.

Piibeleht: Jummal annas!

Sander: Lugu on aga nüüd nii (sumbutatud hääle) — ja selles sisaldub kõik — et mul sest romanist veel ridagi pole kirjutatud — mitte ainust kriimu rida!

Piibeleht: Kohe nu riäkse siss jäiwä?

Sander: Tähendab, mul on hea patsakas käsikirja juba walmis — nii paks! — aga see, wennas, — see seisab mõtteta ja sidemeta lausetest koos.

Piibeleht (hammustades): To läheks jo sümbolistlise romani pähe.

Sander: Ja, aga sihukese luule mõistjad on wäga kokku kahanenud.

Piibeleht: No, milleks sa tolle patsaku siss kirjutid?

Sander: Ettenäitamiseks, Tiit — waruks ootamata rewiderimise wastu. — Sa pead nimelt teadma, et ma mitte wabahtlikult sulge näppu ei wõtnud, waid käsu peale. Käskija on minu naine.

Piibeleht: Wai nii luulearmastaja tõne sul!

Sander: Luulearmastaja pole ta sugugi, ta wilistab kogu luule peale. Aga luba, et ma otsast peale hakkan. (Nihkub temale ligemale.)

Waata, Piibeleht, — kui mina politehnikumi lõpetasin ja õpitud ametiga algust tegin, siis olin keh w poiss nagu sina praegu, aga elu mõistmise poolest mitte just pea peale kukkunud. Kindel aimdus ütles mulle: walitud kutse on hea asi, aga kui sa mitte just geenius ei ole, siis puhub sul nii mõnigi tuuleke jalge alt läbi, enne kui seisma jääd. Ja kui sa siis wiimaks seestpoolt ja wäljaspoole nõnda oled paigutatud, nagu sa kui kulturi-inimene õigustatud oled nõudma, siis on su palg ehk juba kortsus ja pea hõbedane otsas kõigest sest tööst ja waewast. — Kas pole õige, wennas?

Piibeleht: Teadagi!

Sander: Leiduski siis sünnis ja meeldiw tütarlaps. Tuli küll wõistelda, preilil oli diplomide wahel walida, aga ma wõisin enda omale mõnda juure lisada, mis teistel napipoolne — wilajama piha ja saksema nina näituseks. No, ja nõnda klappiski. Ühel heal päewal olin jalaaluste tuulte wastu kinnitatud, selle linna immobili-omanikkude hulka üles wõetud ning raha-asutustes isikuks saanud, kelle allkirja nähes öeldakse: „Ludwig Sander — ahaa!“ — Sa wiibid minu katuse all, Tiit.

Piibeleht: To saisap õge kõrgel — ma kai wällän.

Sander: Teise sarnase oma mitte madalamal. See on muidugi alles hakatus, wäike käsiraha sellest, mis siis järgneb, kui mu lesk äiapapa kord oma wäga mitmekesised maised ärid

Liiwa-Annuse käsul likwiderib. On küll weel üks noorem tütar teisel kodus, aga jätkub sellele, jätkub meile!

Nüüd näed — siamaani on asjad sirged ja ma wõin enesega rahul olla. Aga —

Piibeleht (hammustades): Aga need mõtteta ja side-meta laused?

Sander: Ja — need! — Õnn armastuses ei tähenda weel mitte õnne ametis. Paar äpardust ehitusetöös, natuke waimlist wääratamist ja ihulist lödwenemist — inimene ei ole ju mitte masin — ja sa näed teenistust käte wahel pudenema lööwat. Siis muidugi kisa lahti: Ei oska — laiskleb — elab äia ja naise warast — ja mis meie seltskonna talupoja-meel kõik weel wälja ei mõtle!

Seda on muidugi piinlik kuulata, iseäranis neil, kes sinuga ehk weidi liialdatud lootustel perekondlikku ühendusesse astusiwad. Ja nõnda traawis siis minu Mathilde peast see õnnetu pegasus wälja! See pidi seda halba paraliserima ja mulle ning neile teisel alal tasu tooma — wähemalt seltskondlist.

Piibeleht: Ja sa olid nõus?

Sander: Mis parata, olin (sügab kõrwatagust) oma pandud paelus! Üks neist omadustest, millega ma kosilasena Mathilde preilile weel imponerisin, oli nimelt minu luuleand. Luuletaja-armastus, armastus riimi ja rütmusega — see on kultus, kulla weli, ja kes naine ei meeldiks endale jumala-osas! — Pühendasin oma tulewasele siis wirgaste sonetta ja kantsonetta, kuid need, wennas — need raiped oliwad laenatud.

Piibeleht: Siss ollid sehen — ma mõistan! Aga kas sinu perenaine siss es käse, et sa noid edesi teeksid, kuni raamat saaks?

Sander: Ja, aga selle libeda peale ma ju ei tohtinud astuda. Neid laulukesi oli hea käputäis — juuretehtaw lisa oleks warsti pidanud walmis olema: mis muud kui anna raamat trükki; romani kallal aga wõid kaua eksitamata töötada. Laitsin tal siis laulud peast ning töötasin romanist palju suuremat efekti.

Ma arwasin proosaga ka tõesti kuidagi hakkama saawat, kuni töö wältel paraku teisele arwamisele jõudsin. Ideesid mul oli — üsna kenakesi pealegi; aga kui ma neid katsusin paberi peale kinnitada, kuiwasiwad teised kätte ära nagu weest wõetud millimallikad.

Piibeleht: Tskae!

Sander: Wiimaks sai süda täis ja himu otsa, ja nüüd polnud muud nõu, kui poognaid silmakirjaks nende apokalüptiliste tumedustega täita ning lootust Looja wõi mõne appitõt-tawa ime peale panna.

Piibeleht: No, kas su tõinepuul siss noid puugnaid wahel näha ei küsi?

Sander: Ei. — Õnneks selgus, et minu teos, niikaua kui see weel raamatukaupluste aknaid ei ehi, temale kuigi tähtis ei ole. Ühtlasi warjasin ennast, kui asi halwasti hakkas minema, iga uudishimu wastu seega, et oma loomisetöö müsteriumiks kuulutasin: luuletaja ei tohtiwat, et oma waimu salapärast sigituse-jõudu mitte halwata, profansele ilmale midagi ilmutada enda intimsest läbikäimisest muusaga.

Piibeleht (hammustades): To olli kawalasti tettu.

Sander: Ja, aga mis see kõik aitab! Silmus on kõwemini kaelas kui kunagi. Weerand tunni eest anti ultimatum: roman olgu kolme kuu jooksul ilmunud! Wõiks ju termini weelgi edasi nihutada — neljat korda siis juba — aga wõi päew sellepärast tulemata jääb, mil tõtt pead tunnistama!

Sa näed, sõber, minu seisukord on säärane, et hüppa kas wõi wette!

Piibeleht: Tolle tühja pärast!

Sander: Ja, sa ei tunne minu naist, sa ei tunne minu äia! — — Iseasi oleks — — iseasi oleks, *Piibeleht* — — iseasi oleks (ringi waadates, pool-sosinal ja temale põlwe peale waju-tades) — kui sina mind aitaksid!

Piibeleht (kergelt): Minä?

Sander (ikka sumbutatud häälel): Ja — sina! — — Jälle kord, nagu muiste koolis! — — Meie wana sõpruse pärast, Tiit! — —

Piibeleht: Mm — jaa —

Sander: Sa armastad priiust, Tiit — waba kirjaniku põlwe — — ma pakun sulle pikemaks ajaks seda põlwe — — istu lauda ja kirjuta, Tiit!

Piibeleht: Mm — jaa —

Sander: See lendas mul peast läbi, kui ma sind eile uulitsal silmasin. — Sina wõi ei keegi! — Ainult sinu wastu on mul usaldust. — Tiit, see oleks jälle tegu, mis sinu wääriline!

Piibeleht: Ja, aga —

Sander: Ma maksan sulle kahe- — ütleme kolme- — minupärast neljakordse honorari! — Ja kui sul muid soowisid on, mille täitmise minu wõimise-piirides — minu käsi: ma täidan neid!

Piibeleht: Mm — aga kas minu töö siss küllalt häa oleks Sandri nime all ilmuma?

Sander: Ainult see mure on sul? — Wend — siis oled ju nõus!

Piibeleht: Piä'nd — piä! Sa tahaksid oma raamatuga jo wist ka meeldida — aga kui tu no maha tettas?

Sander: Maha? Kes tohib teda maha teha?

Piibeleht: No, miu senitseid töid — noid es kiideta. Ja kui keegi laituse sean weidi kiitse, tu kiitse nii wargsi, nii moka-otsalt tasa-hiljukesi, et mitte sisse kukkuda, kui peräkörd wällä tuleb, et laituseks asja es ole.

Sander: Ja, wennike, sinuga on hoopis teine asi! Sul ei ole seltskondlist positsioni, sul ei ole sidemeid, sul ei ole tutwusi arwustajate ja „auhindajate“ hulgas, — sul ei ole ka äia, kellel ajalehtede aktsiaid oleks ega ole sul neid omal! — Kas tead, Tiit, kui sinu tööd minu sulest oleksiwad — sa wõiksid nende kriitikaga rahul olla!

Piibeleht: Ma olen mutt — tu om õige.

Sander: Ei, sõber, sest küllest pole mul miskit ohtu karta! Pisut arwesse wõtta tuleb ainult arwustajaid, kes ise ilukirjanikud on. Nende kiitust peab kadedus kammitsas. Kuid sellegi wastu leidub rohtu: ähwardad nende asju wastu-kriitikaga ja näitadki tarbekorral, et sellesama matiga oskad mõõta. Mis arwustamisesse puutub — sellega saab juba igaüks walmis.

Piibeleht (waheaja pärast): Mm — jaa, Sandri — **kui lugu säände om — mul oleks õkwa midägi walmis —**

Sander (põnewusel): Walmis — —? Sul on midagi walmis, Tiit — —?

Piibeleht: Piä'nd — piä! — Aga tu ei ole suuremb asi, tu om mul ikaldenu —

Sander (istmelt hüpates, rõõmutuhinal): Temal on midagi walmis! — — Siin istub inimene, kel midagi walmis on! — — Mees, kas ütlesid: sul on midagi walmis?!

Piibeleht: Piä'nd — piä! — —Pidin tõsega prõlla kirjastaja manu menemä — raha hädästi tarwis, — kuid tagasi pöörsin, südä nakse pakitsema: kas tohib serätsega lugija ette astu — mõtlin tõist paiguti ümber töötada — —

Sander: Suu pea! — Suu pea oma patuse loriga! — Temal roman walmis — temal suremata teos taskus, aga nohiseb siin ja ei wiiksata sõnagi! — — Kurat — ingel — ninasarwik — — ma kuldan su ära — ma annan sulle musu — ma — —

Piibeleht: Piä'nd — piä! (Wõtab põuetaskust suurema kokkukäänatud käsikirja.) Loe paremb läbi ja otsusta siis.

Sander: Läbi lugema? — Läbilugemisega aega wiitma? Ega ma põrun'd ole! — Siia anna — (nähwab tal manuskripti käest) — ma hakkan teda jalamaid oma käekirja ümber wihtuma, ja siis trükikotta temaga!

Piibeleht: Piä'nd — piä —

Sander: Wait oma pea'nd-peaga! Mõtle ometi — see on ju pääsmine, see on wõit — raamat ilmub hooajaks — Mathilde wõib oma ultimatumis sisse soolata! — — (Surub tuksa-

tades korruga häält.) *Aga, Tiit — — kas ehk keegi teab — nägi — luges — kuulis —?*

Piibeleht: Ei, tollepärast wõid mureta olla — minä endä leemepatta kedägi ei lase kaeda.

Sander: Punctum! — Mis on tema kahe- — wabanda! — kolmekordne hind? — Ma lisan kohe juure: meie wõime ju weel edaspidigi ilusti koos töötada —

Piibeleht: Isamaa ja rahwa hääks —

Sander (naerdes): Wäga õige, — sest kui ma kord a ütlen, pean hiljem ka b ütleva.

Aga mis ta nimi siis on — kudas minu esimese pojukese nimi on? (Loeb.)

„Pisuhänd“! (Silmi tõstes) — „Pisuhänd“! — Oi, wennas, see on hea — see on tore — see on sul tõsise luuletaja instinktiga leitud! (Õnnehooga.)

Pisuhänd — tulihänd — kratt — — kuule, Tiit, sellega toome Kirjanduseseltsi esimese auhinna — selle nimega üksipäine!

Piibeleht: Aitass Jumal!

Sander: Pisuhänd! — See on ju jälle midagi, mis rahwa psühet selgitab, nimelt selle painajalikku, salapärastest wõimudest piiratud ja luuleliku ebausuga põimitud külge!

Piibeleht: Jaa — mm, — toda sõna tuleb aga nii mõistu mõista, tu tähendab mul midagi muud —

Sander: Sinu pisuhänd ei funktsioneri? — Kahju! — Hm, kas sa ei wõiks tööd selle poolest täiendada?

Piibeleht: Aga jutt on realsest elust —

Sander: Mis sest, et realsest elust! Seda kõrgemal real-elu harilikust järeloomamisest, kui realne pisuhänd sees on, seda selgitawam rahwa psühe kohta! — Torka pisuhänd sisse, Tiit, las' teeb mõne tükikesegi ära!

Piibeleht (seemet närides): Mmja — kui just käsed, wõiks jo sisse panna — laiw purjetab ju nüüd sinu lipu all.

Sander (käsikirja lehitsedes): Sinu tegelased, Tiit — need on ometi positiwised iseloomud?

Piibeleht: Nad on inimesed.

Sander: Peategelane ka?

Piibeleht: To kah.

Sander: Sellega tahad muidugi öelda, et tal ka negatiwseid omadusi on?

Piibeleht: No ja.

Sander: Need kraabi maha, wennas! Kraabi neid niipalju maha kui wähegi saad! — Mõistad isegi: ma tahaksin „akademiale“ meeldida. — — Ja kui siin ehk irisemist sees on — ühiskondliste olude ja tegelaste kallal — sinu töödes leidub selle-

sarnast, ja see on kahtlemata üks põhjus, miks neid heaks ei wõetud — — irise mine, Tiit, see kitku kah wälja!

Piibeleht: Aga kui käsikiri wiimäte liig õhukeses jääb?

Sander: Wõid ju positiwset kraami asemele panna, muu seas peategelast kangelasemaks kohendada — meil on weel aega. Aga ma unustan hoopis: jutu tegewusepaik — kus see sul on? Ometi külas ikka?

Piibeleht: Külän ja liinan.

Sander: Linnas kah? Mistarwis linnas?

Piibeleht: Tskae — jälle wiga!

Sander: See on tõesti wiga. Kas sa siis meie kõige uuemat kirjanduse-woolu ei tunne? Mis on kirjanikul linnaga tegemist! Mis kunstiwäärilist ainet ta linnast saab! Keda huwitab linnainimese madal hingeelu! — — Kirjanik peab külasse jääma, kulla mees! Ainult parsil elab luule, ainult wommil sigib suur idee, kõik meie omapärasus on laudas ja haganikus!

Piibeleht: Hm — see om siss küll halwasti. Miu päätegelasel saab külast willand — läheb linnast kulturi otsima.

Sander: Linnast kulturi? — Siis ta mehike on eksiteel! Otse wastupidi oleks õige! — — Kuule, sõber, ehk saaksid sedagi pisut parandada! Sest hea oleks ju, kui me kõwasti läbi lööksime — kõwasti, Tiit!

Piibeleht: Mmja — tu parandamine kipub aga liiga keeruliseks minema — wiimati tuleb suutuks uus jutt kirjutada, ja see ei saaks prowwa terminiks peräkõrd walmis.

Sander: Hm — sul on õigus. Ajame siis vähemaga läbi. Tulewase töö teeme enam aja nõuete järel. — Aga kas tead! Lisa paar lehekülge lõppu juure: lase meie kangelast linna-kulturi peale sülitada ja külasse tagasi minna!

Piibeleht: Oma maalapikese peaksin talle wist kah muretsema?

Sander: Iseenesest mõista, kui tal isatalu ei ole.

Piibeleht: Kuule, Sandri, tolle lõpu wõiksid õge esi kirjutada: minä teen niikawwa pisuhända....

Teine waatus.

Piibeleht: Ja. „Pisuhänna“ kaupa tehes ütlid mulle: „Tiit, armas weli, kui sul pääle honorari wiil soowisid om, mida mina suudan täita: siin mu käsi, nad on täidetud!“

Sander: Armas sõber, kas sa sonid wõi! Niisama hästi wõiksid minult ju soowida, et ma wana Westmanni ära kägistaksin!

Piibeleht: Minä ei soowi wõimatut, Sandri. Sa nime-

tid majaloksu wõi krundiriba kasulikud kohas — nuu om ju saadawad.

Sander: Ja need peaksin mina sinule muretsema?

Piibeleht (nokutab jaatades lahkesti pead).

Sander (temale pärani silmil ligemale nihkudes): Kas sa siis —? Mis sul wiga on, wennas?

Piibeleht (seemet suhu pistes): Minä kahtlen ennegi, kas serände majaloks wõi krundiriba Westmanni herrale küllalt imponerib —

Sander (sarkastlikult): Selles kahtlen mina ka! Ma nimetasin neid üksnes sel mõttel, et sulle siis ehk u n e s tohiks julgus peale tulla oma kosjaloost wana Westmanni ees suud lahti teha. Et sellega ilmsi temale läheneda, seks, armas wend, kuulub hästi rohkem ära!

Piibeleht: Otse minu arwamine.

Kae, Sandri, ma tahan sulle õigust öelda: Miä ei olegi nii ahne tolle Westmanni papa raha pääle, ma wõiksin oma tüdreku ilma isa loata ära wõtta ja meil kummalgi poleks raske kaasarast ja pärandusest suud puhtaks pühki —

Sander (ruttu): See on juba mõistlikum jutt!

Piibeleht: Kuid lugu om tuu, et minu tulewane rikka elukõrraga on harjunud —

Sander (agaralt): Minu äi ei ela sugugi nii suurel jalal.

Piibeleht: Igatahes serätsel, et Laura minu man pitsitusi saaks kannatada, iseäranis, kui meil rohkemb perekonda tekib; minu koolimehe-amet ei tööta palju, sest ma pole midagi wähe-
wähemb kui karjäretegiija, ja sulega teenitud lisa ei paisutaks meie kukurt ka mitte liiasti.

Sander: Kui armastus kaasasid ühendab, siis õitseb õnn ka kehwas kodus!

Piibeleht: Ent minä ei näe ärä, mesperäst ma oma naise waranduse sinule peaksin pärida jätma.

Sander (tuksatab, siis pikkamisi): Aa — wõi nii! — Ma poleks uskunud, et sina ka kade wõid olla! (Sunnitud naeruga:) Siis on aga sinust päratu naiwne, minul t selle waranduse kättesaamiseks wennalikku abi paluda!

Piibeleht: Ma ei palu, ma nõuan.

Sander: Nõuad?

Piibeleht (nokutab kinnitades pead).

Sander: Nõuad — — mida sa nõuad?

Piibeleht: Et sina mind Westmanni papale sõnalau-sumata wastuwõetawaks wäimeheks teed.

Sander: Ma peaksin wist oma majad ja kõik muu sinule kinkima?

Piibeleht: Kui tuu küünib.

Sander: Ja kui ei küüni?

Piibeleht: Noh, sul om hää kredit — sinu allkirja nähes öeldakse rahaasutustes (*Sanderi* toonil): „Ludwig *Sander* — ahaa!“

Sander (pikkamisi, kuid kaswawa rahutusega): Ja kui ma ei taha?

Piibeleht: Sa pead.

Sander (temale lähemale tikkudes): Kes mind sunnib?

Piibeleht: Pisuhänd.

Sander: Missugune pisuhänd?

Piibeleht (wõtab „Pisuhänna“ raamatu sohvalt): See siin. Sest tarbekorral wõid homme lehest lugeda, kes tema tegija om ja kes mitte.

Sander (jääb pärani silmil tema otsa wahtima; pika waheaja pärast rinna põhjast): *Piibeleht*, mis on sinust saanud!

Piibeleht: Ärimees.

Sander (pool hingeldades): Sina — keda ma nagu wenda usaldas — — sina tahaksid — — sina wõiksid — — (Wajub teise sohwanurka; korruga kergelt ja rahuga.) Aga sul pole tunnistusi.

Piibeleht: Kas mõtled siis salata?

Sander (külmalt): Jah, wennas — ma salgan! Ma ajan waleks — otsekohe waleks!

Piibeleht: Siss mul om tunnistus.

Sander: Missugune? Sinu käsikirja häwitasin ümber kirjutades leht-lehelt ära.

Piibeleht: Kuid must käsikiri on mul alles.

Sander: Soo? (Huuli hammustades): Seda raibet polnud mul meeles! (Mõtleb.) Aga see ei loe. Selle wõisid omale trükitud raamatu järgi wõltsida, et katset teha minult raha wälja nõorida. Olukord oli sulle päri: ma pole enne midagi kirjutanud — kaheldi, kas oskangi kirjutada — töö oli pikale wiibinud —

Piibeleht: Selle ewentualitedi¹⁾ tarwis on mul kah tunnistus. Niipea kui ma muudetud käsikirja sinule ära andsin, deponerisin notarius *Annoki* man pitseri all täiendatud mustaltkirjutuse ja lasin endäle tolle pääle tähe anda.

Sander (wimmas turjaga kangelt püsti tõustes): Seda tegid? — — See — see on ju siis algusest peale päris kawatsetud riisumiseplaan!

Piibeleht: Ei, *Sandri*. — Käsikirja *Annoki* juure wiies es ole mul wiil mingit plaani; ma mõtlin ennegi: Kui no tõesti

1) eventuaalne = juhtumisi võimalik.

nii läheb, nigu Sandri ette kuulutab, et toosama romani-tutsak temä nime all ilmudes tähtsaks teoseks tõuseb, et tost imelikust asjast peaks jääma dokument perrä — üitskõik mes ettetäadmata juhtumiseks. Alles hildam tuli mulle mõte „Pisuhända“ endä kosjawankri ette rakendada.

Sander: Sinu tüdruk teab sellest?

Piibeleht: Ei, sest ei tiiä üitski heng.

Sander (ärikülmalt): Mis sa oma käsikirja eest nõuad?

Piibeleht: Sa kuulsid joba.

Sander (nagu ülemal): Ma pakun wiissada rubla.

Piibeleht: Miä pole saherdaja.

Sander: Ma pakun sulle tuhat rubla.

Piibeleht: Minu kaubal om kindel hind: Westmanni papa ja-sõna.

Sander: See on hullus. Nii palju mul ei ole.

Piibeleht (trööstiwalt): Leidub, Sandri, leidub!

Sander (tema kallale kargamas, wiha pärast kähisedes): Ma lasen su maha — ma kägistan su ära — ma teen su siinsamas pihuks ja põrmuks —!

Piibeleht: Kas to's odawamb oles?

Sander (temast kinni hakkamas): Wereimeja — kõri-lõikaja — — kuradi pisuhänd — —!

Laura Westmann (täies talweriides, ilmub pahemalt poolt ja peatab imestades sammu).

Laura: Mis siin on?

Sander (põrkab wastasest tagasi ja püüab oma ärewust kähku meisterdada): Meie — —

Piibeleht: Meie soowime tõnetõsele õnne.

Sander (end naeratawale lahkusele sundides): Ja — ja muidugi, Laura — — ma soowisin sinu peigmehele — ainult õnne!

Laura (lähenedes, imestanult Piibelehe poole): Ludwig teab?

Piibeleht (üles tõustes): Miä ilmutin prõlla. Ta om jo meie weli. Ta lubab meid papale soojalt soowitada.

Sander: Ja — ja muidugi — miks mitte — — ma tahan teid wäga soowitada — — Õnne ka sinule, Laura! (Annab talle kätt.)

Laura: Tänan sind, Ludwig! Kui hea sa oled!

Piibeleht: Aga sul om temäleegi õnne soowi: „Pisuhänd“ on talle kalli auhinna toonud.

Laura: Auhinna ka weel!

Sander: Sa imestad? Kas ta ei meeldi sulle?

Laura: Paiguti — ja, paiguti nii hästi, et (naeratades ja pilguga Piibelehte riiwates) minu Tiitki need kohad wõiks

kirjutanud olla, aga sealtsamast tolksti see imelik pisuhänd, ja siis see lõpp —

K o l m a s w a a t u s .

Westmann (rahuliku naeratusega lähenedes): *Jaa, kui meie äri-ilm aina Piibelehtede ja Westmannide käes oleks! Kuulen wäimehelt praegu, kudas Piibeleht Westmannile „lilled“ on teinud, nagu kaardilauas ütleme. See on meistritükk! Nii peab olema! Nõnda edeneb kodumaa majandus. Kord on Westmann all ja Piibeleht peal — kord Piibeleht all ja Westmann peal, aga ikka suuresti, ikka julgelt, see on peaasi! — Soowin teile südamest õnne, noor ametiwend — ei ma wõiks oma lihasest lapsest tõsisemat rõõmu tunda! (Pikk, soe käeraputamine.)*

Piibeleht: *Tenän, herra Westmann. Massa suurt kõnelda. Algaja edimine katseke.*

Westmann: *Mitte nii alandlik, herra Piibeleht! Kes esimese oina nii puhtaks niidab, see oskab ametit, selle tulewik on kindel. Aga istume parem — olge nii lahke! Piibelehe herraga äriasjus pisut mõtteid wahetada, see on mulle otse kosutuseks!*

Piibeleht: *Ja minä heidan häämeelega Westmanni-herra õpilaseks.*

Wõtawad istet: *Westmann ja Piibeleht sohwal ligistikku, Sander tugitoolil.*

Westmann (wäikse waheaja pärast): *Et mitte sõnu ja aega raisata: kas herra Piibeleht ei soowiks Westmanniga weidi õnne katsuda?*

Piibeleht: *Oleks mulle suureks auks.*

Westmann: *Waadake, armas sõber (paneb käe Piibelehe põlwele): ma olen loomu poolest natuke jonnakas. Wana Eesti tõug. See suur ehitus — ta on mulle nii omaks saanud nagu silm peas ja nina näos — ma ei tahaks teda jätta! Ja et ma — tänu jumalale — jonnida jõuan —: mis oleks, herra Piibeleht: wiiskümmend protsenti kasu?*

Piibeleht (wäristab kahetsewalt pead).

Westmann (tema nägu uurides, wäikse waheaja pärast rõhukalt): *Aga sada?*

Piibeleht (wäristab jälle pead)*

Westmann: *Hm, siin oleks juba küsida, kas te targu nii tüür olete. Teie tahtsite minust õppida, armas poeg. Mina teie asemel lööksin plaksti sisse! (Hoiab talle lahtise käe ette.)*

Piibeleht: *Ma wõtan ainult hääd õppust, herra Westmann.*

Westmann: *See on hea — teie wõite mind uskuda! Ärge unustage, et ehitamine meie päwil suure riisikuga on*

ühendatud: töölised ahned ja rahutud — streigid igapäised nähtused — palgad wõiwad äkki tõusta, materjalide hinnad niisama — sõdagi pole wõimata —

Piibeleht: Maawärisemine ka mitte —

Westmann: Minupärast seegi. — Nõnda aga: nagu maast leitud — üle öö — kõrt liigutamata — palja Peterburi sõidu eest — palja Peterburi sõidu eest terve würstlik warandus —!

Piibeleht: Ma olen maiam.

Westmann: Ja kui siis ehk weel nõnda juhtub olema, et ehitusekapital napipoolne on, et seda peab laenuks otsima —

Piibeleht: Toda pole mul wiil puult tengägi —

Westmann (lööb temale laksti põlwe peale): Seal ta on! Ja teie tahate pilwelõhkujat hakata ehitama! Pilwelõhkujat, herra, mida wiiekümne wersta peale peab nähtama!

Piibeleht: Ent raha pole ilmast kadunud, herra *Westmann*. Ma tean hallikaid.

Westmann: Soo? Kas tohiks küsida, mihukeksi?

Piibeleht: Rikkaid äiasi.

Westmann: Aa! Mitut koguni?

Piibeleht: Jumalale tenu! Püüan ennegi wällä nuhki, kes noist kõige willakam.

Westmann (ruttu): Mõni siit linnast?

Piibeleht: Siit kah.

Westmann: Ehk wõiksite nimetada?

Piibeleht: Üits istub minu kõrwal ja tahab mind pügädä.

Westmann (silmitseb teda pikemalt, siis *Sanderi* poole): Kas kuuled, poëg, kudas niisuke lihwitud, poleeritud, rahwineeritud äriwaim töötab! (*Piibelehele*.) Nähtawasti pole teie oma nuhkimisega aga weel mitte kaugel, sest muidu kõneleksite sellega, kes teie kõrwal istub, juba teist keelt.

Piibeleht: Soo?

Westmann: Teie ütleksite umbes nõnda: „Herra *Westmann*, minu uurimise järgi olete teie kui äiapapa tuhat wersta ümberringi wõistluseta — mul on au teie tütre kätt paluda!“

Piibeleht (pistab taskust seemne suhu): Teil om õigus: nii kaugel ma wiil ei ole.

Westmann: Teie näete asjata waewa. — Mis teil minu raskusest teada on?

Piibeleht: Umbes kõik.

Westmann: Aga mõtteid te lugeda ei oska.

Piibeleht: Ega tiia.

Westmann: Siis ütelge, mis ma oma raskusega teen, kui noorema tütre mehele panen?

Piibeleht: Jaotate tütarde wahel pooleks.

Westmann (lööb Piibelehele põlwe peale): *Wale!* — *Ma annan oma noorema ainult mehele, kes mulle rõõmu teeb, kelle ees seistes ma isegi pean mõtlema: saab näha, kust ta mul seekord jälle naha üle kõrwade tõmmab! Ja kui ma sihukese olen leidnud — tal wõiwad minu pärast laenatud püksid jalas olla —: ma määran talle kõik, mis mul nüüd, ja kõik, mis mul pärast on anda.*

Sander (silmi tõstes): *Kudas seda tuleb mõista?*

Westmann (poole peapöördega tema poole): *Seda tuleb nii mõista, armas poeg, et luuletajal juba luuletaja-osa käes on. Sest saab ta priskesti elada, priskemini kui luuletajad kunagi on elanud.*

Sander: *See on aga hoopis imelik uudis!*

Westmann (nagu ülemaal): *Et lapse kätte raha ei usta, millega ta midagi peale ei tea hakata? Ma arwan, see on üsna igapäine uudis! — Raha on jumal neile loonud, kes teda oskawad sigitada. (Piibelehele.) Nõnda, herra Piibeleht, on mõtted, mida teie ei mõistnud lugeda.*

Piibeleht (seemet hammustades): *Mõtted on muutlikud.*

Westmann. *Siis mitte, kui nad notariuse juures on kinnitatud. See aga wõib juba täna ja kohe sündida.*

Piibeleht: *Tuu kõne nakab mulle joba meeldimä.*

Westmann: *Ainult üks tingimine oleks mu uuel pojalt täita, kui ta nimi Piibeleht on: see muidugi, et tema suur ehituse-ettewõte Westmanni wirma all teele läheb. Selle eest maksab äi talle pulmapäewal tütre kaasarahaks summa wälja, mis ostetud immobili hinnast kuus korda üle ulatab. See on hunnik kapitali, noormees, millega ühe Piibelehe ajunupp maakerale kohati teise näo wõib anda, iseäranis kui ta wana Westmanni kolukesega ühes töötab.*

Na, mis oleks, armas kompanjong, kui me selle, siis weel paar majakest Westmanni uulitsast ning jaotamata päranduse ilusti kirja laseksime panna?

Sander (kes waheajal üles on tõusnud ja ärewil ringi sammub, waewaga talitsetud wihaga): *Ma usun, siin on minul ja Mathildel ka weel sõnake kaasa rääkida!*

Westmann (rahulikult üle õla). *Ei, pojuke, teil on minu asjus aina wait olla. (Piibelehele.) Noh, kas käsi?*

Piibeleht (wiivitawalt): *Mja — ma ei taha salata: kaubal on jumet —*

Westmann: *Ah soo — ma unustan hoopis! Teie ei ole minu tütart weel ehk näinudki? — — See wõib kohe sündida — ta on siin. (Tõuseb üles ja pöörab wahekse poole.)*

Saali on sel silmapilgul Mathilde Sander ilmunud.

Westmann: Mathilde, ole hea laps, saada meile Laura siia!

Mathilde: Ja, papa! (Kuna ta kõrwale astub, kuulukse teda hüüdwat.) Laura, papa kutsub sind!

Laura ja tema järgi Mathilde, wiimane aeglasemalt, astuwad ette; Mathilde jääb esiotsa läwele waadeldes seisma.

Westmann: Mul on siin üks külaline, Laura, kes sinuga soowib tuttawaks saada — herra Piibeleht on ta auwäärt nimi.

Piibeleht (kes naisterahwaste ilmumisel üles tõusis ja teretawa kumardusega tahapoole astub): Meie tunneme tõineteist joba, herra Westmann.

Westmann: Soo? Wõi juba üle waadatud! (Wäristab naeratades pead.) Et sel inimesel aga ka kõik peensused plaanis on!

Piibeleht: Ma tunnen toda preilit õkwa niikaugelt, et temaga sõandaksin abielusse heita.

Westmann (laia rõõmuga): Prawoo! Siis on ju kõik korras! Tütar, siin seisab minu wäi ja sinu mees! Wõid mind tänada — see ei ole mitte kõige pahem äri, mis ma sinu heaks olen sirgu ajanud! (Paneb nende käed kähku kokku.) — Minu õnnistus! . . .

Kompositsioon. Esimeses vaatuses, ekspositsioonis tutvume tegelastega. Kõigepealt saame teada, kuidas ebaõnnestuvad Sanderi ettevõtted inseneriametis. Kuuleme ka Vestmanni ärilise tegevuse kujunemisest tema enda suu läbi: „Vestmann tuli vene saabastega linna, ja nüüd on ta Vestmann Vestmanni uulitsast.“ Siis tutvume Mathildega kui väikese türaniga, kelle sõnakuulelikuks teenriks on öde Laura. Sanderi ja Mathilde dialoogiga saab alguse „Pisuhänna“ intriig. Mathilde püstitab kategoorilise nõude: kolme kuu jooksul olgu romaan ilmunud. Seetõttu satub Sander väljapääsematusse olukorda. Draama nõuete kohaselt ilmub näitelavale peategelane Tiit Piibeleht. Teda tutvustab enne Laura oma dialoogis Sanderiga, vihjates tema iseloomulikele omadusile. Laura lahkub, Sander muutub juba ootamisega kärsituks. Lõpuks saabub oodatav.

Tiit Piibeleht astub aeglaselt sisse . . . Ta kannab kingi ja wormist läinud mustjat ülikonda; kokkutõmmanud käised ja püksisääred on lühikeseks jäänud, taskud wälja weninud; pahemast kuuekaukast — paistawad ajalehed, broschürid wälja, paremast hakkab ta

jutuwestmise jooksul päewaroosi-seemneid suhu pistma. Kui ta istub, võib näha, et ta sokkidest üks must on ja teine punane. Piibeleht paistab kohmetuna, tema murdesegane lakoniline kõne aga — ta wastab sõnakehwiku kombel ikka alles mõne aja pärast — ilmutab kindlat kawatsust.

Piibelehe ja Sanderi kahekõne viib meid kõnelejate minevikku. Kuuleme nende koolipõlvesõprusest ja elukäigu kujunemisest kuni antud momendini. Nende dialoog muutub põnevaks, kui Sander hakkab Piibelehele kaebama oma kirjanikutraagikat. Situatsioon kujuneb vaatuse lõpul dramaatiliseltselt hoogsaks: Sander saab Piibelehelt romaani käsikirja ja Laura kohtab oma „öökulli“. Üldiselt areneb vaatuse tegevustik aeglaselt.

II vaatuse alul märkame, et Sander on üle saanud romaani kirjutamise raskusest. Piibelehe romaan on ilmunud tema nime all ja saanud Kirjanduseseltsi võidupeol kõige kõrgema auhinna. Mathilde juubeldab ja jagab oma mehele meelissõnu. Tegevustiku arengus sünnib pööre, kui ilmub Piibeleht. Sanderi ja Piibelehe vahel tekib kokkupõrge. Piibeleht nõuab Sanderilt, et ta ostaks temale Vestmanni rahaga Rönne krundi ühes majadega. Vastasel korral ta ähvardab avalikkusele teatada „Pisuhänna“ õige autori. Sander on jälle raskustes. Ägeduses ta haarab Piibelehest kinni, et teda ära kägistada. Sel momendil ilmub ootamatult Laura — ning tülitsejail ei jää muud üle kui asjaolu varjamiseks kinnitada, et nad soovivad teineteisele õnne. Nii kujuneb situatsioon üllatavalt koomiliseks. Vaatuse lõpul nõustub Sander täitma Piibelehe ultimaatumit, et säilitada oma kirjanikukuulsust. Teise vaatuse sündmustikus on rohkem keskendust ja hoogu kui esimeses.

Viimane vaatus on üllatusrikas ja täis sädelevat huumorit. Vestmann lubab oma tulevasele väimehele Piibelehele, kelle ta mõne minuti eest ähvardas tuhaks teha, Laura ja kaasavaraks suure kapitali. Sellest vihastub Sander. Ta teatab, kes on tõeliselt „Pisuhänna“ kirjutaja, ja jutustab Rönne majade ostmise loo. Lõplikku katastroofi siiski ei järgne, sest „Pisuhänna“ õige autor jääb perekondlikuks saladuseks. Piibeleht koguni annab lubaduse jätkata kirjanduslikku tegevust Sanderi nime all, olles rõõmus, et ta võib Lauraga naituda. Järe-

likult laheneb näidendi sündmustik õnnelikult, nagu see omane komöödiale.

Ülesehituselt on Wilde „Pisuhänd“ meistriteos. Selle üksiksituatsioonid on üksteisega põhjuslikult seotud. Järgmised situatsioonid arenevad orgaaniliselt eelmistest ja jätkavad pidevalt tegevustikku, liites kogu draama ühtlaseks tervikuks.

„Pisuhännas“ on silmas peetud kohaühtlust. Kõik vaatused etenduvad samas paigas — insener Sanderi töötoas. Ajaliselt langeb näidendi sündmustik umbes veerandaastasesse aja kestusse.

Tüübid. „Pisuhänna“ koomika avaldub peamiselt tegelaste karaktereis. Peosa etendavad selles näidendis kolm meestegelas: insener Sander, Tiit Piibeleht ja ärimees Vestmann. Sanderit on kujutatud negatiivse tüübina. Ta on saamatu inseneriametis, aga veel andetum kirjanduslikul alal. Iseloomult on Sander täiesti tühine isik. Nii moraalselt kui intellektuaalselt ta seisab madalal tasemel. Tema tegevus on juhitud karjäärihimust ja egoismist. Iseseisvaks teotsemiseks tal ei jätku taipu ega tahet. Temale vastandtüüpideks on Piibeleht ja Vestmann. Piibeleht on omapärane boheemlase kuju. Välimuselt jätab ta karikatuurse mulje. Tal on esikohal vaimlised huvid, mispärast ta hoolimatus rõivastuses küünib veidrusele. Piibeleht on pikaldase loomuga, terase mõistusega. Ta kõneleb lakooniliselt ja tabavalt. Mõistuseinimesena ta tunneb end alati rahulikuna, toimib ettenägelikult ja teostab oma kavatsused. Ta iseloomuavaldused on vastuolulised: kord esineb ta kavalana, kõikemõistvana, sealsamas aga võib näida lihtsameelseks kohtluseks. Seetõttu ta jääb mõistatuslikuks inimeseks, kelle kõne ja tegu võivad meid ootamatult üllatada. Vestmann on tugeva tahtejõuga teoinimene. Tüüpilise linnatõusikust ärimehena ta on huvitatud vaid ärilistest operatsioonidest.

Naistegelasi on kaks — Mathilde ja Laura. Mathilde võimutseb Vestmanni majas. Nii mees kui õde peavad olema tema sõnakuulelikud teenrid. Ta on upsakas, ülbe ja tõusiklik. Tema ei vaja kirjandust, vaid kirjanikukuulsust, et hiilata selts-

konnas. Laura on pehmeloomuline, peenehingeline ning headsüdamlik. Ta omab head kirjanduslikku instinkti.

„Pisuhännas“ on üksteisele vastu seatud kontrastsed tüübid, mistõttu nende iseloomujooned reljeefselt silma paistavad. Näidendi huvitavamaks tegelaseks on boheemlane Tiit Piibelet. See on ainulaadne kuju meie kirjanduses. Piibelet tüüp on osaliselt kujutatud elava eeskuju järel¹⁾.

Vilde suhtub erinevalt kõnesoleva näidendi tegelastesse. Tema lemmiktüüpideks on Laura ja Piibelet. Irooniliselt ta kujutab Sanderit, Mathildet ja Vestmanni. Nende kaudu näeruväärstab autor tolelaegset tõusiklikku seltskonda.

Teema. „Pisuhänna“ teema valik on seotud Vilde ja Eesti Kirjanduse Seltsi avaliku tüliga. Nimetatud seltsi auhindamiskomisjon määras 1912. a. ilmunud teostest esimese auhinna Kitzbergi „Libahundile“, alla kriipsutades selle draama õnnelikult leitud ainekku, kuna Vilde „Tabamata ime“ jäeti auhinna, talle määrati vaid toetusraha. Sellest haavus Vilde. Ta ei võtnud toetusraha vastu ja kirjutas protestiks avaliku kirja Eesti Kirjanduse Seltsile. Selle tüli mõjustusel lõi Vilde „Pisuhänna“, seejuures riivates sarkastiliselt seda ebaõiglast auhindamist.

Väärtus. „Pisuhänd“ on eesti parim komöödia. Selle tüübid on elulised, dialoogid arenevad dramaatiliselt ja kompositsioon on orgaaniliselt tervikuline. „Teose huumor on seevõrra avar, et pääseb mõjule ka võõral näitelaval, kus ei teata midagi meie kodustest pisiasjadest, mille vastu on sihitud komöödia pilge.“²⁾ „Pisuhänd“ tähendab hariastet eesti komöödia ajaloos.

Kuni viimase ajani on „Pisuhända“ korduvalt etendatud nii kodu- kui välismaa näitelavadel. Erilist hindamist leidis Vilde parim näidend Soomes. Seal avaldas kirjandusteadlane Tarkiainen järgneva kokkuvõtva hinnangu: „Pisuhännas peegeldub eesti ärielu tõus ja kunstielu viletsus üpris elavaks ja huba-

¹⁾ Kirjanikult saadud teateil.

²⁾ F. Tuglas „Kriitika“ II, lk. 175.

seks koomikaks arendatuna. Esimese vaatuse alguse raskustest võitu saades, hakkab tegevus selgesti kavatsetuna ja hoogsana edasi veerema. Ka iseloomude kujutamine on hea maitsega tehtud. Vilde on moralist, ta omab mehhist idealismi! Ta naer on värske, nii-ütelda ühiskondlik naer. Selle sihiks on publiku kasvatus ja vabastamine valedest moevooludest.“¹⁾

Vilde loomingu tähtsus.

„Ma olen realist vaimulaadi ja maailmavaate pärast. Mind huvitab elu, seepärast püüan teda kujutada. Tahan ma kui kirjanik inimest kujutada, siis pean ma teadma, et inimene oma juurtega ühiskonna mullas kinni seisab. Sellest mullast saab ta — kõige individuaalse iseärasuse juures — oma vaimlise mahla, oma „tõulise“, miljöölise laadi. Ainult kunst, mis elu allikast aineid hoovab, võib ju elu arvustuslikult tabada.“²⁾

Nende sõnadega on Vilde ise annud võtme oma toodangu mõistmiseks. Ta kujutab realistina oma teoseis eeskätt tõelises elus nähtud inimest ühes tema kannatuste ja rõõmudega. Seejuures ta peab alati silmas sotsiaalselt olukorda, millega üksikisik on tihedasti seotud. Nõnda ta joonistab lugejale tõepärased pildid inimest ühiskondlikul tagapõhjal. Kuid Vilde ei piirdu elunähtuste kirjeldamisega, vaid ta ka arvustab neid, et luua eeldusi ühiskondliku olukorra paranemiseks ja uuenemiseks.

Sellest nähtub, millised kõrged sotsiaalsed eesmärgid on Vilde püstitanud oma kirjanduslikule loomingule. Neid ühiskondlikke ülesandeid on tema laiapiiriline toodang mitmeti täitnud. Vilde proosatooted, eriti tema meistriteosed, „on annud kõige laiemad läbilõiked meie lähemast minevikust, meie praegusest elust ja eritlend meie tõulise hingeelu kõige mitmekesisemaid avalduskujusid“³⁾. Tema toodang on tõelisest elust tekkinud ja sellesse tagasi mõjunud, virgutades inimesi sotsiaalselt mõtlema ja ühiskonna kasuks töötama.

Vilde kirjanduslik looming on kestnud juba üle viie kümne aasta (alates 1883. a.). Selle pika aja jooksul ta on

¹⁾ „Tallinna Kaja“ 1915, nr. 36.

²⁾ E. Vilde „Realismusest ja romantismusest“ (lk. 28 jj). EKLA.
³⁾ F. Tuglas, „Looming“ 1925, lk. 222.

lähedas kontaktis olnud eesti ühiskondliku eluga. Ta on ühes sammunud ajaga, kajastades oma toodangus kodumaa muutuvaid olusid ja kohastades seda lugejaskonna kirjandusliku maitsega. Mida enam arenes publiku seas arusaamine teosest kui kunsti-tootest, seda kunstipärasemaid töid ta kirjutas. Teoste loomisel pidas Vilde silmas mitte teatud kitsa ringkonna, vaid kogu rahva kirjanduslikke huve. Seepärast ta saavutas suure populaarsuse ja kujunes kõige loetavamaks kirjanikuks.

Vilde kirjanduslikud mõjustused meie lugejaskonnasse on tähelepandavalt suured. Aastakümnendite kestes ta virgutas publikut kirjandust lugema. Oma kergesisuliste jutukestega võitis Vilde uusi lugejaid lihtrahva hulgas ja kunstiväärtuslike toodetega ta pakkus haritlaskonnale maitsekat lektüüri. Temalt võtsid mõjusid vastu kaasaegsed ja tulevased kirjanikud, nagu E. Peterson, M. Metsanurk, J. Mändmets, O. Luts ja paljud teised. Vilde teosed levisid hästi ka vöörsil. Tema töid on tõlgitud soome, saksa, vene, läti, ungari, prantsuse, rootsi ja tšehhi keelde.

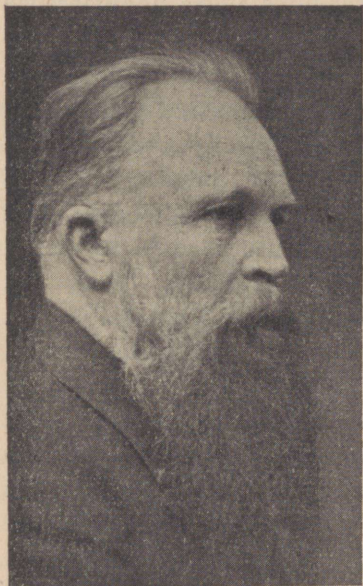
Eesti proosakirjandus oli Vilde kirjandusliku tegevuse alul oma arenemise algastmel, kuid tõusis tema toodanguga väliskirjanduse tasemeni. Vilde rajas meil romaani ja arendas märgatavalt näitekirjandust. Tema toodanguga pääses võidule kriitiline realism eesti kirjanduses ning sai alguse naturalism. „Vilde esitab õieti esimest suurejoonelist elukutselist kirjanikku Eestis.“¹⁾

4. Ernst Peterson.

Eesti vanemaist realistidest noorim kirjanik Ernst Karl Peterson sündis 17. aprillil 1868. a. Vana-Vändras Kadaka külakoolmeistri esimese pojana. Isa pärandas tulevasele kirjanikule jutustamisande ja ema elava, impulsiivse loomuse. Perekonnas valitses äärmine puudus isa hädise tervise tõttu. Varakult pidi Peterson tööle asuma nii põllul kui mujal, et perekonna ainelist kitsikust pehmedada. Ränga töö tagajärjel kujunes tema lapsepõlv kannatusrikkaks. Esimest kooliõpetust ta sai oma isalt. Kui Peterson oli seitsmeaastane, siis viis isa

¹⁾ F. Tuglas „Eesti uuem ilukirjandus“, lk. 13.

tema koolituppa. Kolme aasta pärast (1878. a.) ta astus V ä n d r a kihelkonnakooli. Seal tärkasid Petersoni kirjanduslikud kalduvused. Koolipõlves ta luges nagu Vildegi esiti Kreutzwaldi töid ning Grimmi ja Anderseni muinasjutte, siis Schilleri näidendeid. Vallatuste tõttu lahkus Peterson 1882. a. Vändrast ja siirdus T o r i kihelkonnakooli. Toris ta tutvus tol ajal keela-

E. Peterson

tud materialistlikku maailmavaadet käsitleva kirjandusega, mille kohta ta ise mainib: „Neid lugesin salaja ja siis tärkas minusse uus maailmavaade, kui ka tume ja selgusetu, kuid ometi uus, mis enam ei tunnistanud vana. Tekkinud oli protesti vaim, mis vaatab või õpetab asjade peale vaatama teiselt seisukohalt, — ja isaga kodus tulid meil sagedased vaidlused, mis kestsid ööd otsa, „usu alal“. Seda aega loen ma enesele esimeseks arenemise aluseks: uue maailmavaate tekkimine, tume, ilma selgete piirjoonteta.“¹⁾

Lõpetanud 1883. a. kihelkonnakooli, hakkas Peterson oma 15. eluaastal isa haigestumise puhul Kadaka koolis lapsi õpetama. Tol ajal ta oli innukas „Virulase“ lugeja, kuna viimase põhimõtted vastasid tema vabameelsele maailmavaatele. „Virulase“ veergudel paistsid talle silma noore Vilde tööd. Kord lugenud Peterson „Virulasest“ üht Vilde juttu ja mõelnud, et küll oskab hästi kirjutada.²⁾

1886. a. pääses Peterson Vändra õpetaja Sokolovski nõuandel Tartu venekeelsesse õpetajateseminari. Seminaris moodustasid tema lektüüri peamiselt vene autorid, nagu T o l s t o i, G o g o l ja D o s t o j e v s k i. Eesti kirjandust ja ajalehti ta võis ainult salaja lugeda. Seminariaastail ta kirjutas oma esimese pikema romantilise jutustise *Ei iialgi*.

Peale seminari lõpetamist sai Peterson 1889. a. kooli-

¹⁾ V. Ridala „Eesti kirjanduse ajalugu“ III, lk. 207—208.

²⁾ Kirjanikult saadud teateil.

õpetaja -koha Vändra kihelkonnakoolis. Seal ta avardas oma teadmisi filosoofiliste teoste lugemisega ja õppis lähemalt tundma Vändra omapäraseid rahvatüüpe. Vändrast siirdus Peterson Pärnu lähedasse Sindi alevisse, kus ta teotseb (1891—1893) sealse ministeeriumikooli õpetajana ja agara karskustegelasena.

Pikemat aega (1893—1902) peatus Peterson Põltsamaal Aleksandri koolis. Ta õpetas seal laulmist, eesti ja saksa keelt. Petersoni Põltsamaa ajajärk oli kirjanduslikult viljakas. Siin ta kirjutas oma tähelepanuäratava jutusarja *Paised*. Tema kirjanduslik tegevus jätkus ka Kose Uuemõisas (1902—1905), kus valmis *Rahvalgustaja*.

Aasta töötanud Rakvere algkoolis, õnnestus Petersonil saada õpetajakoha Tallinna algkoolis. Tallinnas ta kirjutas koolidele õpperaamatuid ja võttis energiliselt osa rahvalgustuse tööst. Ta oli tegev ka linnavolikogus. Praegu teotseb Peterson Tallinna I reaalkooli inspektorina ja eesti keele õpetajana.

Kuna elu on pakkunud Petersonile rohkesti raskusi ja on sülega jaganud ülesandeid haridusetöö alal, on ta kirjanduslikul alal võinud vähe töötada.

1. „Paised“.

Ernst Petersoni nimi pääses eesti kirjanduslukku *Paisete*-nimelise jutuseeria avaldamisega. Selle jutusarja väljaandmise mõte tärkas tal Põltsamaal, kus ta tähele pani mitmesuguseid ühiskondlikke väärnähtusi. Eriti teravalt paistis Petersonile silma, missuguses väljakannatamatus vaesuses talurahvas vaevles ja missuguses külluses samal ajal mõisnikud mõnulesid. Säärase ülekohtuse olukorra puhul ta ei saanud jääda rahulikuks pealtvaatajaks. „Nii edasi meie ei saa“, ütles veenvalt Peterson. „Inimeste silmad peavad lahti minema!... Meie ise oleme süüdi, et meie ei näe, et meie ei taha näha. Oli tarvis asju kirjutada nii, nagu nad tõesti on, et näha! Ja sealt kerkisid üles pildid nähtud elust. Allikõnnu Eeva (Kirjukannu Iba), tema mees Jaan... tädid, onud, talupojad, nende juhid: kooliõpetajad, köstrid, pastorid, nende valitsejad: mõisnikud... kõigi oma pisukeste kopikuliste huvidega ja teotsemistega... Ja ühel ilusal päeval... istusin laua taha ja kirjutasin *Marjad silmas*, segu Vändra ja Põltsamaa elust. Sellele järgnes *Ühe härja elulugu* (20.—25. VIII 1898).“ Nii koostas Peterson lühi-

kese aja kestes 1898. a. suvel kaks rahvajuttu ja andis nad välja „Paisete“ I andena (1899).

PAISED.

Juhtumised ja jutustused Eesti elust.

I. a n n e.

„Sinu pisaraid ma näen,
„Sinu muret kuulen ma:
„Eestima, su ööd, su walu,
„Neist sul tahan rääkida!

Ühe härja elulugu.

1899.

„Pikki silmi ootab loom Jumala
laste au ilmumist,” ütleb Paulus.

„Härja elulugu! Taga paremaks! Nüüd neil muust enam kirjutada ei ole? — see asi on enam, kui inetu! Rumalatest loomadest kirjutawad nad — nii kaugele alla on kirjanikkude maitset ja tundmised wajunud!” — nõnda arwab ehk naaber, wõib olla ka mõni muu, kui ta selle raamatu pihku wõtab. Palun wabandada! Ma pole ju kirjanik. Mõlgub mul ammust selle härja elulugu meeles. Ta näitab mulle nii igapäewane olewat ja sellepärast ma temast just kirjutan: kirjanikud otsiwad iseäralisi lugusid, et nendega lugejaid huwitada.

Hakkan kohe peale, et aus lugeja rutem lõpule saaks ja mõnda paremat peale wõiks lugeda. Tutwustan teda siis oma jutu kangelasega. — Kirjukannu Eewa, keda meie nurga keeles lihtsalt „Iba” kutsuti, oli tema Uue-mõisa herra käest toonud...

Esiotsa ei tahtnud peremehed neid wasikaid mitte. „Kallid!” arwasiwad mitmed, „ja surewad kätte ära! Näha ikka, et peenemat tõugu on!” Siisgi hakati neist pärast poole enam lugu pidama, kui mõnel korda läks wasikat ülesse kaswatada ja kui laadal endise 50 eest 70 ja 80 rubla sai. Sellel põhjusel tõi ka Kirjukannu Iba mõisa hopmanni käest omale härg-wasika, et nende eest rohkem saab ja pani talle Punu nimeks, — oli ju teine tõmmukas punane.

Waewalt oli Eewa Punuga lauda ukse ette jõudnud, kui peremees Jaan ka sinna ruttas: uut seltsi wasikat waatama. „Ena sõgedat,” rääkis Jaan passi healega, sest niisugune oli ta heal, „sihuke samane, nagu teisedgi meie tõugu loomad, ma arwasin teisel kuus jalga all olewat!” Eewa pidi wastama, aga Punu waatas oma uue peremehe otsa ja laskis oma õrna lapselikku healt kuulda. „Waata, ikka waata,” arwas peremees Jaan, „mõistab niisama möögida, nagu meie talu-wasikad!”

„Wäetikesel kõht tühi!” wastas Eewa kaastundlikult, „mõtle ikka tükk teed juba käidud,” ja wanamehe poole pöördes rääkis ta: „aita nõõrid lahti wõtta, wiime wäetima lauta,” ta hääl läks ikka pehmemaks, just nagu wahel emal lapse wastu, kui ta, „mis sul pisukesel wäetimal

wiga on?" asemel küsib: „mijddu pijdukedel wäetimal wiga on.” Jaani paha meel oli ka Eewa wastu kadunud. Nobedaste awitas ta nõõrisid peasta ja wasikat oma tugewasse sülle tõstes ütles ta: „noh saame näha, mis tõugu sakslane sa siis ka oled?” ja wiis ta juba enne selle tarwis tehtud sõime sisse...

*

Õhtul oli Kirjukannu perekond kõik jälle koos. Ja paljuks neid siis oli? Palju wõib enesele peremees peret pidada, kellel pisukene koht ja suur rent peal on! Seal nad istusiwad kõik söögi laua ääres: — Peremees Jaan, tema Iba, ristinimega Eewa ja wana poolne peremehe pool-tädi Kadri, wana Mihkli pool õde. Päewal oli Kadri weskel jahwatsel käinud: wõeti ju uus kasu-laps „Punu” koju, kellele wõimalikult ruttu perenaise rehnungi järele jahu rokka pidi antud saama: pidi ju siis kergem tallitada olema, kui wasikas rokka juba saab! — siis pole muud, kui terwe pere korruga toidetud: saawad inimesed ja saab loom ka!...

Praegu elbitigi utse jahudest rokka — piima tilk oli kasin — sai ju Punu wiimase omale, nõnda läks rokk ilma walgustuseta alla, mille kõrwa leiba, silku, südame tahenduseks, hammustati, muidu on ju paljas rokk wäga wesine wõtta!

„Ja siis andsid sa ikka wasika eest kuus rubla ära?” oli ka Kadri imestaw küsimine, kui ta kuulis, et Eewa tõeste kuus rubla wasika eest ära andnud. „Kas tal siis hõbedast jalad all on, wõeh?”

Kui Eewa nägi, et Kadri niisama oli küsinud, nagu Jaan — läks ta nägu kurwaks ja ohates ütles ta uut silku pikast puu waagnast wälja wõttes ja leiba tüki peale pannes:

„Pole tal küll hõbedat, ega kulda, aga mis sa teed ära — mitte poolt kopikut ei antud alla!

„Kas sa siis pidid niisugust wõtma? Egas see mõne kroonu käsk pole?” pahandas Kadri.

„Mis ta nüüd kroonu käsk on?” õiendas perenaine, „aga kuidas sa siis edasi saad? Meie jääme wiimaks pankrotti, kiidawad ikka teised neid uut seltsi wasikaid ja saawad suurt raha, eks katsub ka ometi. Näeh, minu isa kaswatas hobuseid, sai ikka midagi, aga meie mitte kedagi. Näed ise kuidas põld on: ei kraawi sees, ei kedagi, wesi wõtab orased ära, rukis lustaid ja kasteheina täis — ei saa enam omaga wälja!”...

„Aga kas sa tead ka, kui palju niisugune sakslane sul weel piima nahka paneb?” wastas Kadri kibeda näoga. „Näeh, juba täna rokk must, nagu sia sööm — kõik wasika nahas.

Mina küsisin täna Oja Tooma käest — tema oli ka weskil — tema ju kaswatab neid, ütles: „nemad ju sihukesed põrgulised: jääb korra sööm wõi joom halwemaks, täid selgas, kõht lahti ja waata, et surema

ei hakka! Wõi pole tema neid matnud?! Need reod ju maiad! wõi sina omast paremat saad, waat, wii ikka warsti ree peal rappa!"...

Seda juttu ei kannatanud Eewa....

*

Laada hommikul mindi Punuga warakult teele. Punnis teine küll esiotsa wasta, aga läks ometi wankri taga sarwist kinni siotud: ei pease kuhugile! Karjapoiss andis witsa takka järele!

Kõrgel koorma otsas istus Jaan Eewaga. Jaanil oli suur kuub selgas, kindad käes: Eestlane ajab juba wara sügisel omale need pihku. Waikselt istusiwad nad koorma otsas, ega lausunud teine teisele sõnagi. Eewa mõtles: „Piaks head hinda saama!” Jaanil oliwad aga koguni teised mõtted. Temale näitas täna see wäga imelik olewat, kuidas Punut wiidi, ja kuidas Punu läks. „Nii see elu on!” wõrdles Jaan, „sarwist oled sa kinni, peremees ja perenaine istuwad wankris ja weawad ja karjane, kuiwetanud, pika tühja kuue sees, pastlad jalgas ja pikk wits pios, just kui nälg, — takka järele, ja lööb korra tasem, korra kõwem, kui sa järele ei taha minna. Mis kena pilt! Ja sina ise, see härg Punu, muud kui mine ja nälg ajab takka!” Ta nägi waimus, kuidas ta siis Punuga ümber käiks, kui see ei läheks: ei tea, kes looma peale halastaks! „Tappa! karjane, anna walu! Ja karjane, nälg, annab walu!”

Tal tuli enese üle nii halb meel, et ta kahjatses, et ta laadale oli läinud!

Nad jõudsiwad suure maantee peale.

Oh seda kellade kõlinat, oh seda liikumist! — Waata aga, et alla ei jää! Jaanil oli tegemist, et ilusaste hobust saaks juhtida....

Jõueti laadale. — Siin alles algas päris kaup.

Küll paksu ihuga ja jämeda ninaga, küll õhukese keha ja pikka ninaga, küll roheline müsidega, küll kaap kübaratega mehed, küll naised käisiwad, põimisiwad wankrite wahelt läbi ja walisiwad loomasi.

„Kas „Punane” müia?” oli harilik küsimine ja kui wastus: „müia,” — siis algas kaup.

80 tahtis Jaan. Mõni pakkus 75, mõni 70, mõni koguni 60 rubla.

Üks pika kaswuga noorherra käis mitu korda. Tema oligi see, kes 75 pakkus.

„Kuule mees?” ütles ta jälle wankri ligi tulles, „ole ometi mõistlik mees ja anna ära!”

„Ei wõi herrad!”

„Miks?”

„Waadake, rent on kallis, ei saa kuidagi wälja,” hakkas Eewa, „just härjast piab poole aastane rent wälja tulema!” Ja siis hakkas ta lugema kuhu kõik raha ei tule anda, weel peale selle: kirikule, koolile, wallale, — sepale ja rätsepale — igale poole, wili ei maksa midagi — hirmus waene lugu!”

Selle aja oli herra Punu igalt poolt hoolega, nagu hea tohter haige, kõik järele katsunud, isegi saba oli ta läbi pio lasknud.

„76 rubla ja see on wiimane!” ütles herra tõsiselt.

„Ehk lubab herra juurde?” küsis Eewa paludes.

Herra silmad läikisivad.

„Kuule wanamees, kas sa sant oled?” ütles ta wihaselt, „ma olen sulle juba rubla rohkem maksnud, kas tahad? Seda hinda sa ei saa enam! (Solche dummen Menschen, diese Bauern)” lisas ta habemesse.

Jaan mõtles. Eewal tuli kahju omast härjast.

„No ütle ruttu!” kähwas herra, „mul on aega wähe!” Ta ootas pisut.

„Ehk herra paneb saba raha peale?” palus Eewa.

„Mis sa siis ise maksad?” küsis herra korraga, pööris ümber ja Jäks, mis ta saksa keeles rääkis ei kuulnud wankris istujad.

Seal pööris ta aga korraga ümber ja ilusat hänga nähes küsis ta wihaselt: „76 rubla?”

„Olgu!” hüüdis Jaan.

Eewal pidi wesi silmi tulema. Ta waatas hoolega herrat, kes nii ihnus wõis olla! Parema pale peal oli arm ja parema silma kulmu peal must soola tüigas. „Mis see sul nüid on 80 täis panna?” mõtles ta, ütelda ei tohtinud ta midagi, et seda kurja herrat mitte pahandada. Herra lõikas aga kõwera otsaga kääridega härja selja peale L ja XXXV, mida ei Jaan, ega Eewa ei mõistnud.

Iga kääri rönksuga läks Eewa süda haledamaks. Tal tuli kõik see kaswatus meelde....

*

Jaan sõi wähe, ta jõi rohkem ja heitis wiimaks pikali laba peale, jalgu jälle wastu ahju tuetades.

Ta pea oli purjus, aga ikka seisis tal see lugu rendiga meeles — ja see ära neetud Punu! Ta silmad wajusiwad: pea käis ümber! Ta nägi, kuidas ta mõisas oli: herra ajas tema wälja, ta oli joobnud! Ta läks. Seal oli ta korraga Eedeni aedas ja talle öeldi: „harige maad ja saatke seda eneste alla!” Ta läks, wõttis labida; seal oli aga teine ees ja ütles: „see on minu! ära siia puutu!” Ta läks teine poole, — seal sihuke samane lugu. Wiimaks nägi ta kõik maa waiasi täis olewat — ta ei peasenud kuhugile! Ta hakkas jooksuma. Jookseb, jookseb — korraga peetakse teda kinni ja üks ütleb: „kuhu sa, härg, jooksed!” Wõetakse kinni ja wiiakse laadale: Eewa istub wankris, karjane ajab järele — ta ei pääse kuhugile. Korraga tuleb lihunik ja hakkab teda lõikama: ta lõikab ja lõikab, ikka sügawamale, ikka sügawamale, ta tunneb hirmust walu, ta hakkab karjuma: o—o—o!....

„Ühe härja eluloo“ aine on võetud tõelisest elust. Kirjukannu talule vastab Allikõnnu talu Vändra Kadaka koolimaja lähedusest. Seal kaswatanud omal ajal perenaine Eewa

mõisast ostetud härgvasika üles nagu seda tegi Kirjukannu Iba. „Peaaegu kogu sündmustik on täpsalt kopeeritud“, sõnab Peterson meelde tuletades „Ühe härja eluloo“ sünnilugu. ¹⁾

Kasustatud tähelepanekuid renditaluniku elust esitab autor tõepäraselt. Ta ei idealiseeri jututegelasi, vaid kujutab neid elulistena. „Siin on ainult surutud ja surujad, siin on reaalse elu tumm võitlus.“ ²⁾ Sama tõetruult ta kirjeldab üksiksündmuse talu- ja mõisaelust. Peatähelepanu pöörab Peterson elu varjukülgedele, nn. paisetele. Kirjeldamisel ta tarvitab protokollilist naturalistlikku väljendusviisi.

„Ühe härja eluloos“ avaneb pilt rendiperemehe ainelistesse raskustesse. Tema viletsat elusaatust võrreldakse härja elulooga. Nagu härg peab oma naha peremehe eest turule viima, samuti töötagu renditalupoeg mõisniku kasuks. Rentniku ja härja eluloo ühtesattuvust on jutus tabavalt kujutatud Jaani unenäo kaudu, mis tuletab elavalt meelde Punu müügistseeni.

Ülesehituselt pole kõnesolev novell täiesti ühtlane. Teos koosneb üksikpiltidest, mille vahele on põimitud arutlevaid targutusi. Viimased kui ülearused oleksid võinud ära jääda. Sündmustikku on „Ühe härja eluloos“ vähe, samuti puuduvad loodusekirjeldused. Keelelt on jutt lihtne ja rahvapärane. Peterson kasustab novellis oma kodukihelkonna Vändra murret.

Järgnevais „Paisete“ juttudes, nagu *Marjad silmas, Issanda kiituseks ja Tulge appi!*“, jätkas Peterson elupahede paljastamist. Eriti ta heitis helki vaimulikkude ja vagatsejate taluperemeeste elu varjukülgedele. Nagu „Ühe härja eluloos“ nii kujutas Peterson ka neis novelles naturalistlikke pilte tõelisest elust. Ta arvustas ühiskondlikke väärnähtusi ja kaasa tundes vaesemale rahvakihile ta andis mõista, et selle sotsiaalset olukorda tuleb parandada. Kompositsioonilt on „Issanda kiituseks“ ja „Tulge appi!“ paremini õnnestunud kui „Ühe härja elulugu“. Nende sündmustik on koondatud ja areneb ilma kõrvalekaldumisteta.

1) Kirjanikult saadud teateil.

2) F. Tuglas, „Noor-Eesti“ alb. III, lk. 133.

„Paisete“ seeriaga pääses naturalism laiemas ulatuses meie kirjandusse. „Esimene kord kostis äge üleshüüd läbi eesti kirjanduse: tulge appi! Rahval on marjad silmas, ta on nagu härg, keda viiakse tapale“... 1)

2. „Rahvavalgustaja“.

Peterson kirjutas 1902. ja 1903. a. Kose Uuemõisas oma pikema novelli „Rahvavalgustaja“. Teose ülesande kohta mainib autor: „Tahtsin anda pildi ja läbilõike selleaegsest elust tema tibatillukeste ideedega ja selle vaimuvaesuse ja närususega, mis sel ajal valitses.“ 2) Sündmustiku peategevuspaigaks ta valis alevi, mille kirjeldamisel ta kopeeris Vändra t. 3) Tegevusaja aetas Peterson lähemasse minevikku, nimelt karskusseltside asutamise hooaega. „Rahvavalgustajas“ leidub koguni kindlaid andmeid sündmustiku kestuse kohta. Tegevustik algab, nagu seda järeldada võib Madara tunnistusest, 1889. a. augustis ja lõpeb 1891. a. detsembris. Tüüpide kujutamisel ta kasustas elavate eeskujudena peale Vändra tegelaste Põltsamaa, Pilistvere, Sindi ja Kose Uuemõisa väljapaistvamaid kujusid. Osa tegelasi kombineeris Peterson mitme isiku eeskujul. Novelli üksiksündmused, nagu Mudila suurnikkude seltskondlikud olengud, varrude Kröitsbergi majas jne., on pärit Vändrast. 4)

„Rahvavalgustaja“ esimene trükk ilmus 1904. a. ja teine — 1921. a. Toome katked teise trüki järele, et saada üldpilti Petersoni väljendusviisist tema kirjandusliku tegevuse viimaselt aastailt.

RAHWAWALGUSTAJA.

1921.

(Katkeid.)

1.

Mudila köstri Arnika juures peeti jällegi pisukest õhtupidu. Ta ruumikas maja, mida paksu kuusemetsaga kaetud wäike mäekülj kiriku all olewast majade pesakesest lahutas, oli

1) F. Tuglas „Kriitika“ II, lk. 184.

2) V. Ridala „Eesti kirjanduse ajalugu“, lk. 231.

3) Kirjanikult saadud teateil.

4) Kirjanikult saadud teateil.

kuni wiimase toani, wiimase kambrini walgustatud, nõnda et eemalt mõne sajasilmalise ime-elukana waatajale wastu kumas ja kutsutud külalisi seda meelitawamalt wäikesest Mudila pesakesest enese poole kutsus.

Mudila ise asus salajas mäe-rinnakese all kuuse metsa ääres, nii et temast eemal ainult Jumalakoja tornitipp muna, risti ja musta, röpase kukega üle metsaladwa natukene aga paistis. Salajane oli kirik, salajane Mudila ise: majad üsna pisukesed ilma suurema toreduseta ja ulatasid katustega waewalt kõrgemasse kui kuuskede alumised oksad.

Pealt näha paistis Mudila elu ka samasugune olewat nagu tema toreduseta wälimus: pood tuttawa sildiga, pagarimaja äraluitunud kriimulise kringliga, mis nii isuäratamata silma haawas; kingsepaäri sinise saapaga ja nagu õhu sees rippuwate kingadega saapa kohal; rätsepa silt westi, saterkuue ja kääridega; majad pisukeste akendega, mille pealt teekannud ja lambid nii iseteadwalt waatajale silma paistsid ja ligi werst maad huwitasid möödasõitjaid, kellele saatus osaks oli annud käia mööda seda postmaanteed, mille peal suwel tolmusammas pilweni keerles, kuna aga sügisel ja kewadel hobune tühja wankrit porist läbi ei jaksanud wedada, kus juures teemehed wandusid, aga mudilased rahuliselt sõnasid: „Ena ikki, ena, Mooses sai Punasest merest üle, aga tema ei taha Mudila kõwast postmaanteed läbi ronida!“....

Kes aga Mudilas mõne nädala oli elanud, see pidi tunnistama, et seal enam iseomasugust elu oli kui mõnes maakonna linnas. See märkas ka, kuidas imetihti siin ja seal majade aknad walgeks kukkusid, walgemaks kui harilikult, ja isegi tolmu ja soparikast teed nagu kaunistasid ja waataja silma oma kirju sitsikardinatega torkasid. Mudila päris-elanikkudele olid niisuguste allalastud kardinatega akende walgustuse põhjus üsna tuttaw. Niisuguseid walgustatud aknaid olid mudilased oma suurnikkude juures, nagu nad nende walgustatud akende peremehi kutsusid, juba harjunud nägema. Niisugusel korral sõnas mõni ninakam: „Täna on siin sööma-kord!“ kus juures ta sõna „kord“ peale isäralise rõhu pani....

Köster Arnikal oli nüüd jällegi au enese juures pidulisi näha. Seal istusid tema ümmarguse, söökidega koormatud laua ääres, mille peal toidud ja märjukesed nii maitserikkalt olid kokku säetud, jälle kord Mudila suurnikud suuruse järele kenasti reas.

Köstri paremal poolel asus hopmann, siis hopmanni proua, keda küll rahwas Kure emandaks kutsus, aga seda ei uskunud köstri külalistest keegi, et nende seas ka keegi emand wõis asuda, pealegi ei olnud hopmann wäljarääkimise järele mitte

Kurg, waid Kurch. Selle järele asus kaupmees Annemann, see wäljakannatamata Annemann, kes oma ülemealsete sõnadega naistele alati hirmu peale ajas, kes aga ise sellest kõige wähe-
matgi ei hoolinud. Tema kõrwal istus wallakirjutaja Kiwi oma abikaasaga, kelle juures laua otsas köstri kaasa aset wõttis. Köstri pahemal poolel wõtsid, nii ütelda, teise järgu suurnikud aset: neiu Luiise Friederike Kaasike, noor neitsikene, köstri kauge sugulane, Mudila prouade — emandate — riiete looja, kes oma ilusa ja tarwilise käsitöö tõttu üle kihelkonna kuulus oli. Neiu Kaasikese kõrwal olid hariliselt köstri abilised, kes aga praegu puudusid, nõnda et rida emand Alwiine Maasikaga lõppes.

See oli Mudila suurnikkude alaline seltskond, millele nad elasid ja liikusid.

„Aga, neiu Kaasike,“ küsis kaupmees Annemann järsku oma laia, lameda häälega neiu Kaasikeselt, kes waikselt, ise-
eneses mõttes olles ainult toiduga tegemist nähti tegewat, „teie olete täna jälle lesk?“

„Oh, mis hirmus!“ hädaldas neiu Kaasike, oma harilist sõna „mis hirmus!“ tarwitades, mis talle nii lihasse ja luusse oli kaswanud, et ta pea ühtgi tähtsamat lauset ilma selleta alustada ei oskanud, „kuidas wõin mina lesk olla, kui mul meest pole olnudgi!“ Selle juures liigutas ta õlanukka, nagu tahaks ta sedasama terwe oma kehaga tunnistada, et tal meest weel pole olnud, ja naeratas elurõõmsa näoga nii, nagu oleks kaupmehe Annemanni jutt niisugune, mille peale ka kõige pisemat tähelepanu tarwis polnud pöörduda, just nagu ei tahaksgi tema, — see ilusa, saleda kehaga, rõõmsa, walge näoga ja pikkade juustega neiu mehele minna. Ta naeratas ja waatas selle juures oma selgete sinisilmadega, millest taltsutamata sala tuli wastu õõgus, kaupmehe otsa...

Annemanni waim ei annud iialgi käsku teistmoodi rääkida. Päris õiget juttu ajas Annemann harwasti, nagu ta ise ütles: „Siis, kui inimene jampsiks hakkab minema.“ Tema kõne oli ikka segu lentsõnadest, kõnekäänudest, laulu- ja muist sõnust. Oma weidra jutuga tegi ta inimestele palju nalja. Ta pood oli alati ostjaid täis, nii et teda jõukaks meheks wõis arwata, misläbi tema lugupidamine ka Mudila suurnikkude seas tõusis. Kaupmees sai sellest wäga hästi aru, et teda ainult tema jõukuse poolest suurnikkude sekka loeti, ja sellepärast ei häbenenud ta sugugi neid ei suusõnaga ega kirjalikult natukene puudutada. Oli tema käes pidupidamise kord, siis saatis ta neile järgmise sisuga kirjad:

„Austatud Mudila herrad ja prouad!

Mina, II. gilde kaupmehe-herra, Annemann, ristinimega Kaarel, muidu aga Carl, annan neile inimestele, kelle juures mina

süüa ja juua olen saanud, teada, et tänasel päewal minu eluruumides üks niisamasugune sööma- ja joomakursus läbi tehakse, selle mälestuseks, et ma ühe tonnitäie head wankri määret olen saanud. Kellel kõht tühi ehk kiilikas kõrbeb, see olgu punkt tund aega enne söögi hakatust minu juures, sest sellest minutist algab suumusklite harjutus peale.

C. Annemann, II. gilde kaupmehe herra."

Sõnal „herra“ oli kriips alati all . . .

Emand Maasik oli keskkaswu naisterahwas, kelle täiskaswanud kuju ja just nagu walgest marmorist wäljaraiatud kael, õlad ja käewarred tema näoga, mille peaehe kurwalt, pisut altkulmu waatawad sõstrakarwa silmad oma otsiwa waatega täies kokkukõlas olid, mille läbi ta iga iluduse austajale meeldis. Emand Maasik teadis, et ta ilus oli, ja ei salganud ega püüdnud seda ka warjata. Ta käis ikka wäga maitserikkalt riides, kus juures ta oma kaela- ja käteilu ei warjanud.

Esiialgu, kui ta mõisast, kus ta prouale toaneitsiks oli olnud, Mudilasse ilmus, tegi emand Maasika lahtine kael Mudila elanikkudele palju juttu, isegi kaupmees Annemann oli nimetanud, et tema poes riideküünar wäga odaw olla, aga emand Maasik laskis selle tähelepanemata mööda minna ja ilmus oma kauge sugulase, wallakirjutaja Kiwi õhtupidule ikka oma wanal tuttawal wiisil.

Et emand Maasik wäga kenasti weel laulis ja gitarret mängis, millest ta kuulamise wäärt lugusid wälja mõistis nõiduda, siis oli Mudila suurnikkude seltskond nagu sunnitud emand Maasikat enese sekka wõtma ja wahel teda weel koguni paluma pidudele tulla.

Muidu ei oleks nad seda ehk mitte teinud, sest Maasik oli paljalt pagariemand ja pagariga ei passinud see seltskond kokku.

Emand Maasik ilmus ka pidudele ikka üksinda ja ei wõtnud oma teistpoolt iialgi ligi . . .

2.

Wähe aja pärast ilmus köster uue abilisega. Seltskonda tuleja oli pikka kaswu, kahekümneaastane noormees, ilusa, õitsewa näo, pisukese suu ja terawa ninaga ning sõstrakarwa silmadega meesterahwas, niisugune, kes oma wälimuse järele teistele kohe meeldib. Tema pisut häbelik muige pisukese suu ümber andis talle esiotsa neitsi-ohutu näo ja kui wäikesed habemekarwad nina all ülesse pöördud lips-otsadega nagu roti sabakesed tema mehe-easse astumist mitte ei oleks tunnistanud, siis oleks wõinud seda pead ennem mõne neiu kui mehe omaks lugeda.

Algas esitelemine.

„Herra Madaras ja proua see ja see, ning herra see ja see,“ oli üksluiselt kuulda, mille peale Madara „Rõõmustab väga!“ poolkuuldawalt kõlas.

Waewalt oli köster „herra Madaras“ saanud ütelda, kui Annemanni suust üle saali kõlas esitelemine: „Minu nimi on Johann Eduard Peeter Paul Pukski Ehregut Leberecht Kohwikkott Kaalupomm Soolatonn wanapoiss Kaarel Annemann, teise gildi kaupmehe herra Mudilas!“

Annemanni ütetus weeres suust nagu wesi, nii ruttu ja kiirelt, et noormees Madaras arugi ei saanud, mis see pidi tähendama, ja suurte, osast häbelikel silmil jäi ta esitlewa ette waatama.

„Mis hirmus!“ kaebas neiu Kaasike. Isegi emand Maasik, kes ikka wait armastas olla, ei jõudnud end tagasi hoida, waid noomis: „Annemann on ikka wana Annemann!“

Ka köster tegi pahase näo ja wabandades ütles ta: „Herra Annemann on suur naljahammus!“

Nüüd alles sai Madaras wastata: „Rõõmustab väga!“

Annemann arwas aga weel midagi wälja.

Ta pani käe oma kõrwa äärde, nagu ei kuuleks ta hästi, ja küsis: „Mis noored-herrad ütlesid?“

„Rõõmustab väga!“ wastas noormees tõsiselt.

„Mis teid siis rõõmustab?“ päris Annemann otsekohelelt. Madaras jäi niisugusesse olekusse, kus inimene enam mitte midagi wastata ei mõista. Ta kehtitas õlasid ja punetas näost.

„Aga Annemann!“ käis korruga emand Maasika suust noomiw hüüd.

Madaras lõi oma häbelikud silmad ülesse selle noomiwa hääle poole. Ta ees seisis ilus naisterahwa kuju, kelle silmad nii kurwalt, aga siisgi kaastundlikult tema otsa waatasid.

„Mis hirmus!“ waewles Kaasike.

Hopmann ja kirjutaja pidid naerma purskama, aga Madara häbelik olek hoidis neid tagasi.

Köster oli pahane.

„Olge head, wõtke istet!“ pakkus köster.

Madaras pööris Annemannile selja ja wöttis sohwa ees aset, mille ümber ka teised kohad wõtsid, kuna nad Madara otsa waatama jäid, nagu oleks tema käes kord juttu alustada. Nooremehel oli piinlik, ta nagu heitles iseenesega. Paistis, nagu oleks tema enesetunne haawata saanud, tema isik pilkamiseks pruugitud.

Annemanni temp oli ka naisterahwad pahandanud.

„Niisugune on meie Mudila!“ kaebas emand Maasik tõsiselt. „Niisugune ta on! — Herra Madaras, ega teie enne sarnast nurka ei ole näinud!?“

Madaras waatas nagu tänawa pilguga noore emanda otsa, kes seda piinlikku waikust lõpetada oli mõistnud. Emand Maasika sõnad päästsid jälle keele paelad.

„Ega herra Annemann nii hull ei olegi,“ seletas neiu Kaasike, „ja ega see Mudila ka nii sõge ei ole, nagu teie teda kujutate. Eks igalpool ole oma head ja wead!“

„See on õige jutt!“ kinnitas hopmann. „Paradiisi pole weel keegi tark maa pealt leidnud! Pole sellel Mudilal häda midagi; lõikab küll!“ Ja Madara poole pöördes küsis ta: „Kas piiblit loete?“

Madaras ei saanudgi wastata, kui Maasik wahele astus ja ütles: „Juba jälle oma piibliga! Ise kiskusite alles ja juba jälle kaartide kallale. Laske ometi wõõras inimene pisutgi puhata!“

Nüüd nägi Madaras, et emand Maasik just meelega tema wastuse wahele oli tikkunud, sest tema arwas piibli nime all päris tõsist asja. Ja nagu instinktiliselt tundis ta, kuidas ta selle kena naise poole hakkas hoidma.

„No jah,“ hurjutas hopmann, „naised tahawad ikka kooreriisujad olla! Lähme, laseme ühe pisukese partii!“

„Tänan wäga!“ wabandas Madaras, „olgu teine kord!“ Madaras jäi sohwa äärde naiste laua juurde, kuna mehed jällegi kaartide kallale asusid. Naised wõtsid sohwa ääres aset.

„Noh ütelge, neiu Kaasike,“ küsis emand Maasik, „mis head teie Mudilast leiate? Siin ei ole ju midagi niisugust, mida nimetada sünniks!“

Neiu Luiise tundis, et teda nooremehe ees kimpu tahetakse ajada. Ta lõi oma selged, suured sinisilmad nooremehe peale, nagu tahaks ta ainult neid waatamise wääriliseks Mudilas pidada, ja wastas siis ägedalt: „Aga, kus on siis parem? Igalpool on oma wead, ja ega meie nurk nii maha jäänud polegi. Meil on oma hea seltskond ja kes selle tutwusega ei taha leppida, see leiab ka ümbrusest head seltsi!“

Madaras waatas uuriwalt neiu otsa. Kuidas need silmad sätendasid, nagu sala tuli oleks nendes õõgunud.

„Ja jah,“ wastas Madaras, kes tundmata Mudilat laita ei tahtnud, „ega see asi nii hull ei ole, kui ta wahel ka paistab. Nüüdsel ajal on igalpool juba kaunis laialine seltskondlik elu! Kas Mudilas seltsa ka on?“ küsis ta nagu seletuseks.

„Mitte mingisugust!“ wastas emand Maasik.

„Ka mitte karskuse seltsi?“

„Mitte midagi!“ wastas pagariemand.

„Meil on oma seltskond!“ wabandas köstri kaasa.

„Ja mis muud seltsi meil weel tarwis läheb?“ küsis walitsejaemand.

„Ma arwan, et seltsid lähewad ikka tarwis,“ seletas Mada-

ras oma pisuke si kihwu keerutades ja otse ülespoole lükates. „Seltsielu toob rahwale koguni teise lehekülje! Ja mitte ükski rahwale, waid igale üksikule inimesele. Ütleme — kõned, ütleme — udupildid, ütleme — tantsu-õhtud.“

„Kas teie tantsite ka?“ küsisid korrage naised.

„O — jaa!“

Naistel oli hea meel.

„Wäga kahju!“ arwas Madaras, „et siin üht üleüldist seltsi ei ole. On meil seltsid, siis wõime perekonna õhtud toime panna — ühe sõnaga, elu on koguni teine!“

„Mulle teeb see wäga head meelt,“ seletas pagariemand, „et on tulnud noormees, kes sarnaste waadetega ei ole, nagu siit Mudila mehed! Igawesti mängiwad nad kaarta, igawesti istume meie üksinda! Elust on mul juba, näe!“ — ta näitas oma kaela, kus juures ta lõua kõrgemale tõstis, mis läbi rind kõrgemale kerkis, nõnda et kaelamusklid ja rinna esimene wõlw enam silma paistis, „näe, siit saadik on juba see elu läinud. Ela nagu kloostri!“....

10.

„Kulla inimene,“ hüüdis Jürisson, „seda ma ei salga, et siin palju teha on, aga — mis teha, see on küsimine. Iga tegu ei ole aja ega inimeste kohane. Noh,“ rääkis ta edasi, „teie ütlete: meil ei ole seltsa, meil ei ole midagi! Ja waadake, selle midagi peale ei wõi ka mitte midagi teha, mis midagi wäärt oleks oewat!“ Jürisson hakkas elawamaks saama. „Teie arwate, et mina edu wastane olen. Sugugi mitte. Mina näen aga, et meie inimestele hoopis rohkemat tarwis läheb, kui paljalt seltsi ehk kooskäimise kohta. Meie peame inimesi katsuma mõistuse poolest tõsta ja teiseks, nende ühiseluline seisukord peab paranema!“

„Kuidas tõstate neid mõistuse poolest, kui teie nendega kokku ei saa, kuidas paraneb nende seisukord, kui neid ei õpeta, neid kokku ei kutsu?“ küsis Madaras. „Niisugusel korral ei ole teie rääkimine ka muud, kui paljad sõnad, ilusad sõnad!“

„See on idealisti unistus!“ wiskas Jürisson.

„Ja see on materialisti jampsimine!“ wastas Madaras.

Nad jäid mõlemad wait. Jürisson oli kaksiti tooli peale istunud, lõua wastu tuge surunud ja mõtles, kuna Madaras äritatult oma pisuke si kihwu keerutas ja kambris edasitagasi käis.

„Räägi siis, mis sa tahad teha!“ käskis korrage Jürisson. „Ma tahan kuulda — ja kui need mõtted õiged on, siis wannun alla!“

Madara silmad sätendasid, ta tahtis kord oma mõtted Jürissonile üles lugeda ja näidata, et tema sugugi unistaja ei ole.

„Meie Mudila elu on soga!“ ütles Madaras.

„Õige!“ kinnitas Jürisson.

„Teist elu läheb tarwis!“

„Pärm tuleb sisse panna!“ aitas Jürisson.

„No, waat, siis oleme ühes mõttes...“ naeris Madaras.

„Siit saadik küll,“ kinnitas Jürisson, „aga edasi?!“

„Edasi läheb kergesti,“ seletas Madaras, „Mudilasse tuleb kooskäämise selts asutada, ütleme muusika-, lõbu- wõi karskuse-selts. Asi on selles: Iga rahwas tõuseb, kui tal iseteadwus sees on. Esimene asi oma iseteadwuses on aga rahwuslik ärkamine. See inimene, kes ennast kui rahwaliiget ei tunne, see ei saa edasi, see on kui kuiw oks, ajalugu juhtiw waim wiskab selle kadumise tulde! Teine asi on esimese sarnane, see on: kõlbline alus kõiges elus!“

Madaras ei saanud edasi rääkida, sest Jürisson hakkas suure häälega naerma:

„Kuidas saadad seda seltsis toime?“

„Meie õhutame Eesti waimu!“ wastas Madaras.

„Tantsuga?!“

„Kõnedega!“ kinnitas Madaras.

„Seda teab ju iga moonakas, et ta eestlane on, ja kas see teda halwemaks teeks, kui ta seda mitte ei teaks?“

„Ah, siis olete seltside wastu?“ küsis Madaras.

„Noh, seletage aga edasi!“ käskis Jürisson.

Madaras mõtles pisut.

„Jätame selle seletuse, see wiib meid asjata wäga kaugele. Läheme teist teed. Iga inimene tahab koos käia, tahab teisi näha, tahab oma prii aja seltskonnas mööda saata! See on iga elawa hinge esimene soow. Aga meil ei ole siin midagi. Teine asi, inimene tahab rahwaga läbi käia, sest see, kes oma elu jõudu rahwa käest ei saa, see tunneb enese nagu kala kuiwal olewat!“ Madaras pidas wahet.

„See tähendab, teie tahate neidude seltsis oma aega mööda saata ja selleks peab teile selts nagu warjuks olema, mille all teie wõiksite lõbustele; nii ütelda: selts peab see firma olema, mille all teie kauplete?!...“

„Pidage, pidage!“ hüüdis Madaras.

„Kannatage, ma lõpetan...“ palus Jürisson, „ja mis elu jõudu tahate teie selle seltskonna ja rahwa käest saada, keda teie ise nii siunate ja kellest teie ise kolm sammu eemal tahate olla? Minu arust on siin koguni ise asjad teid ajamas, ja ärge pange pahaks, kui ma otsekohe wälja ütlen, mis see on...“

„Ja see on?“ küsis Madaras.

„See on lihtsalt auahnus, armastus ennast paista laska, tahtmine näidata, et waadake: ma olen ka mees, kes midagi mõis-

tab!... Rahwawalgustamisega ei ole siin midagi ühist!“ ütles Jürisson kindlalt. Jürissoni sõnad mõjusid rusikahoopidena Madarale. Ta katsus rääkida, aga ta hakkas kokutama ja kui ta wähe oma mõtteid jõudis koguda, tegi ta näo, nagu ei peaks ta teise sõnu misgi ja seletas naeratades:

„See on paljas teie isiklik, kitsarindne waade, mille taga tõesti mitte midagi ei ole. Et seltsides inimesed käiwad, et nad seal teineteisega kokku puutuwad, see on päewa selge. Et seltsides räägitakse, on ka selge, aga et rääkimisest mõtete wahetus tuleb, on ka selge; et aga mõtete wahetusest mõtte selgus tuleb — see on ka järjekindel ja sel on ka ühes rahwale walguse-toomine. Pöörge teie selle alla missuguseid põhjuseid teie ise tahate, seda tõde teie ümber lüüa ei saa!“

„Selle wastu ma ei ole!“ wastas Jürisson, kes ka ägedaks hakkas minema.

„Mille wastu teie siis olete!“ küsis Madaras. „Seltsi elu wastu teie ei ole, — siis olete teie selle wastu, et mina seda asutan! Ma astun tagasi, tehke teie... ma olen teie alandlik teener!“

„Minu alandlikuks teenriks ei hakka teie iialgi,“ wastas Jürisson, „selleks puudub teil iseloom. Mina ei ole mitte seltsi wastu, seda wõtke omale jäädawalt kõrwa taha, aga ma olen selle wastu, kuidas asjaga ümber käidakse, kuidas asja aetakse!“

„Kuidas seda aetakse?“ küsis Madaras naerdes.

„Aga asja aetakse nii, et sellest kasu asemel kahju tuuakse; rikutakse, aga mitte ei parandata. Tõsine eduline elu jääb kõrwale ja lestad tuuakse päewakorrale. Ütleme, teie teete seltsi. Küsime, mis jõuate teie pakkuda? Wastus — lestu! Teie mängite seal näitemängu. Mis jõuate seal pakkuda, mis on meil pakkuda tõsist, õpetlikku, waimulõbu? Kust saate mängijaid? Tuleb wälja, et teie weiderdajaks olete saanud ja teie tööd waadeldakse, kui weiderdajate tempa. Kui juba suured linnad ja suured jõud niisuguse asjaga kimbatuses on, mis siis teie teete? Teie laulate, teie asutate laulukoori! Sellel on oma piir. Teie ei saa kaugemale, kui lihtsa keskmise, wõi alla-keskmise lauluni — ja siis on teie regi liiwa peal. Seesamane ja waesem lugu on muusikakooriga. Wigasest muusikast ei saa teie iialgi üle. Teie peate kõnesid! Mis kõnesid teie peate? Mis saate teie pidada? Lihtsalt mitte midagi! Järele jääb tants ja mäng. Ja kui kaugele oleme siis saanud? Meie oleme elawa paawsti ära heitnud ja paberist paawsti ülesse säädinud, mida kui pühadust — isamaalist tööd austatakse. Meie oleme inimeste silmad tõsisest elust ära pööranud, et nad oma wiletsat elu ei näeks ja lõbusteleme neid lauludega nagu karjapoiss Taawet lolli Sauli! Nii on see lugu!...“ ärituse pärast lõi ta rusikaga wastu lauda.

Madaras käis ärituses edasi-tagasi.

„Ja mis on siis sinu tahtmine?!“ küsis ta.

Jürisson kargas toolilt ülesse, pööras toolileeni alla ja jalad ülesse ja kisendas ärituses: „Nii on see asi!“ kus juures ta käed wärisesid. Madaras waatas kartlikult äritatud naabri otsa, ta ei mõistnud, ei saanud midagi aru ja tasa sosistas ta: „Just kui hull!“

Jürisson waatas nagu prohwet oma seltsimehe otsa ja kui ta selle kahtlust märkas, lõi ta tooli leenipidi wastu põrandat ja küsis:

„Nii on see asi?“

„Ei saa aru!“ naeratas Madaras.

Jürisson pööris tooli ümber ja istus jälle kaksiti selle peale.

„Aga ometi ei saanud tooli jalge wahel istuda, ikka pöör-site ta ümber,“ sõnas Madaras.

„Nii on loomulik!“

„Ja seltsi elu ei ole loomulik?“ küsis Madaras pilkawalt.

„On loomulik!“ rääkis Jürisson, „kui see rahwa enese elust wälja woolab, aga kunstlikult teda istutada, kunstlikult ülewal pidada — see ei ole loomulik. Ütleme, teie teete seltsi! Aga kes ajab edasi, kui teie ära lähete? Seal tuleb teine ja sel on isewaated, isemõtted — ja mis jääb kõigest sellest järele? Inimesed näewad oma nõrkust koguni ise asjas, tühjas töös ja kaotawad oma tõsise jõu lugupidamise, nad kardawad oma warju!“

„Nüüd näen, et teie koguni wiltuselt kõigest elu edenemise-st aru saate,“ hakkas Madaras peale. „Iga hea asi hakkab pisukeselt peale. Esialgne hakatus, ehk parem üteldud, pealehak-kamine on tähtjas. See külwaja wõi kündja, kes pilwede peale waatab, ei ole kellegi töömees. Meie peame aga peale hakkama, küll ta edeneb!“

„Mis siis edeneb!“ küsis Jürisson.

„Seltsielu!“

„Ei, wennas!“ hõiskas Jürisson, „see on Kilpla tarkus: seltsielu edeneb siis, kui seltsid on! See on niisugune tarkus, kui sa ütleksid: puuraiumine edeneb siis, kui kirweid on. Ei! asi on ümberpööratud: seltsid edenewad siis, kui seltsielu on, ja teie wõite niipalju seltsa teha, kui teie tahate, elu ennast see ei edenda mitte. Mis on see edu, mis teie seal taga ajate. Lau-late?! Kellele? Kellele tuleb meelde, peale sandi, tühja kõhuga laulda! Mis on teil laulda, mis on teil hüpata?! Mis rõõmu-pidud teil alati on? — — — Ta lõi jälle käega wastu lauda. „Seal on teil poolsöönud töötegitjad; seal surewad teil arstimata inimesed; seal ei ole teil õigeid elumaju — — aga teie hüppate, laulate... kepslete!...“

Jürisson oli nii äritatud, et ta hääl ja huuled wärisesid...

„ja nüüd tulete oma lõbu-, laulu- ja kõiksugu rallami-pidudega! Ptüi!“

Madaras waatas poolkartlikult pahase nooremehe peale.

„Noh, mis siis teie tahate?“ küsis ta natukese aja pärast. „Mõne maakera paigast-ära-kangutamise seltsi asutada, wõeh?“

Jürisson hakkas naerma. „Õige, tore, tubli!“ naeris ta. „See oli ainus õige sõna, mis teie praegu rääkisite: maakera paigast-ära-kangutamise selts — tore, ilus! See sõna on juba midagi wäärt! Aga,“ rääkis ta siis pikemalt, „minul ei ole midagi selle wastu, kui meie praegune seltskond siin seda soowiks. Käige meie mehed läbi ja kuulake asi järele, eks meie siis näe!“

„See just minu mõte oligi,“ wastas Madaras. „Ma tahan kuulata, kuidas sellega lugu on. Mis teie arwate, kui ma selles asjas kirikherraga räägiksin? Katsume oma paremad jõud kõik sinna kokku ajada!“

Jürisson mõtles. Ta endine pahameel hakkas lahkuma.

„Jah,“ arwas ta, „kirikherral ei wõi selle wastu midagi olla, sest mida kaugemale teie inimesi tõsisest elust hoiate, seda parem meel temal on. Laulge, tantsige, hüpake; kisendage, et teie 70 seitse korda eestlane olete, see on kõik hea, aga ärge mõtelge, Jumala pärast ärge mõtelge!“

„Ja mõisaherra?“ küsis Madaras.

„Kes, baron Stockmann?“ küsis Jürisson.

„Jah!“

„Tema on weider isik,“ seletas Jürisson edasi, „tema on hulltujukas. Tema käest wõib wahel kõik loota ja wahel mitte midagi!“

„Aga meie kihelkonna kooliõpetajad?“

„Eks kutsuge kokku ja kuulake järele; aga ma arwan, et neist keegi niisuguses asjas enesel jalgu põhjas ei tunne olewat!“ wastas küsitaw.

„Aga teie ei tohi asja segada!“ nõudis Madaras.

„Mina olen wait kui lukk,“ seletas seltsimees, „ma ise tahaksin hea meelega seda kõik kõrwalt waadata.“ Madaras wõttis kindlasti nõuks asja arutusele wõtta.

14.

Laupäewal peale lõunat wõttis Madaras käigu mõisa baroni juurde ette. Süda oli temal kõiksugu raskeid tundeid täis. Ta pani imeks, et Jürisson temale tema tahtmist ette oli ütelnud ja teda tema töö pealt nagu kinni püüdnud, niisama imestas ta, et Jürisson nõusse oli heitnud. Ta tundis kadedust selle mehe üle; näitas, nagu tahaks ametiwend tema käest tema töö ära wõtta.

Aga seda ei tohtinud sündida. Siisgi sala kartust ei jõudnud ta oma südamest Jürissoni vastu wälja ajada.

Alandlikult astus ta mõisa teenijatetrepist ülesse ja teadustas seal tüdrukule, et ta baroniga kokku soowiks saada.

Jürissoni hoiatust ei pannud ta tähele. Ta ei uskunud seda, ta arwas, et Jürisson teda lihtsalt narris.

Nii näitas ka olewat.

Tüdruk tuli ja teadustas, et baron teda ootab.

Süda tuksus tal üsna kuuldawalt, kui ta mitmest toast läbi baroni poole läks.

Baron oli väga pikk kuiwetanud mees, pisukese kütsehabe-mega ja suurte kihwadega wanapoolne, kortsus näo, kulli sarnase nina ja halli silmadega inimene.

Madaras teretas teda aupaklikult Saksa keeles ja nimetas oma nimi.

Baron ei wastanud midagi. Ta waatas terawalt, nagu uuri-des nooremehe otsa.

Madara olek oli väga piinlik. Ta ei teadnud, kas rääkima hakata wõi mitte.

„Kes teie olete?“ küsis baron korraga Eesti keeles.

„Kihelkonna kooliõpetaja Madaras!“ wastas see jällegi Saksa keeli.

„Kas teie Eesti keelt ei mõista?“ küsis baron õige kurjalt.

„Mõistan küll!“

„Aga teie ei taha siis oma keelt kõneleda?! Kas teil häbi ei ole, ise kooliõpetaja! Pidage seda meeles,“ ütles ta kurjalt, „mina räägin üksnes sakslastega Saksa keelt, Eesti keelt mõistan ma väga hästi. Kui teie minuga kõneleda tahate, siis tulge eestuksest ülesse! Ega teie Hiiumaa kraawikaewaja ei ole! Minge, tulge eestuksest!“

Madaras punetas häbi pärast. Talle tuli küll Jürissoni hoiatus meelde, aga seda ei oleks ta uskunud. Ta kahtles pisut, kas üleüldsi weel baroniga kuidagi rääkida, aga baron näitas wihane olewat. Ta ei julgenud seda meest pahandada.

Madaras läks. Eestuks oli lukus. Ta kõlistas. Toapoiss wöttis ukse lahti ja andis baronile teada. Kui toapoiss tagasi tuli ja aupaklikult Madara palitu maha wöttis, siis tundis Madaras, et teda mitte ei oldud narritud, waid lihtsalt inimeseks peetud.

Weel alles näost punane astus Madaras uuesti baroni ette.

„Rõõmustab mind väga!“ hüüdis baron lahke näoga, „et minu kihelkonna kooliõpetaja mind ka waatama tuleb. Olge head, istuge!“

Madaras istus.

„Kas teie suitsetate ka?“

„Tänan, ei!“

„Wäga ilus, wäga ilus, et inimene nii kaine on, see on wäga ilus! Noh, kuidas elate?“ küsis lahke baron.

Madaras jutustas lühidalt oma elu ja nimetas seda seisukorda, mis siin walitseb.

„Ja, ja,“ ohkas baron, „siin maal on haritud inimesel wõimata elada. Siin raskendawad niisugused takistused elu, et neis wõimata on haritud mehel wälja kannatada!“

„Aulik baroni herra,“ seletas Madaras, „just sellepärast tulin ma teie juurde abi ja nõu küsima. Ma kuulsin, et teie suur uuenduste sõber olete ja sellepärast tulin teid tülitama!“

Ja Madaras rääkis kõik oma mõtted ja kõned ära, mis ta kusgil pool oli kuulnud.

Kui Madaras Rümplerist hakkas kõnelema läks baroni nägu kortsu.

Madaras lõpetas. Uudishimulikult küsis baron: „Mis arwate teie kõigest sellest?“

„Ma arwan, et Rümpler ainult oma seisukohast kõneles,“ wastas ta.

„Lori, lori, selge lori on Rümpleri herra seletused!“ hüüdis baron. „Kõik see ei ole muud, kui liiwa silmapuistamine! Pagana pihta, kui need mehed wäljamaale saata niisugust juttu ajama, ma ütlen: küla põrssid hakkawad neid ka naerma!“ Baron naeris suure suuga.

„Ma olen wäljamaal elanud,“ rääkis ta edasi, „seal on selts seltsi seljas — ja missugused weel?! Seal on ka wana-tüdrukute seltsid! Aga nemad kardawad, et rahwas tooreks läheb! Äh, äh, hää!“

„Mis seltsi teie tahate asutada?“ küsis ta siis.

„Selle üle on palju mõeldud,“ arwas Madaras, „aga karskuseselts on praeguste olude kohta kõige kohasem!“

„Tubli!“ sõnas baron. „See on ilus. Meie mehed on juba küllalt lakkunud. Ma ajan oma mehed ka kõik seltsi liigeteks, hopmann Kure ka!“...

16.

Wallamaja saal sai ilusasti kuuse oksadega ära kaunistatud nagu see talwel wõimalik. Ka kirjude laternate eest oli hoolt kantud. Wallamaja suurukse kohal seisis tulekirjus „Lehwitus — Mudila Eesti karskuse selts“ ja inimesed imestasid ja wahetisid, kui ilus kõik see oli!

Rahwamurd täitis wallamaja saali. Niihästi kutsutud kui ka kutsumata külalised olid hulgana kokku tulnud: kõik tahtsid näha saada, mis seal tehakse.

Esimesed pingid mahutasid eneste peal kutsutud wõõrad:

seal olid asutajad, waldade ametnikud, walitseja Kurg, walla-kirjutajad oma abikaasadega ja muud suurnikud.

Juba põlesid lambid ja küünlad, aga hakatust ei tehtud weel, sest Rümpler pidi oma kõnega seltsi awama.

Wiimaks tuli ka tema. Teda nähti aga pahane olewat. Äritatult astus ta kõnetooli. Silmi koomale pitsitades waatas ta kokkukogunud karja peale, kes esimest korda oma elu sees ka mujalt kui kirikust omale waimutoitu oli tulnud otsima. Rümpleri nähti seda märkawat, aga ta harjunud silm nägi ka midagi muud. Ta nägi tuttawaid nägusid, mille tuim waade midagi ei tunnista, harilikka igapäewaseid tuttawaid nägusid leidis ta sealt, nägusid, mis walmis on õhkama, kaebama, magama, sellepärast magama, et nende waim magab, alles esimesel küljel magab, sellel küljel, mille peale nad õhtul puhkama heitsid, sel õhtul, kui rahwa wabadus kadus, kui kibe orjaaeg neid kadumata walgusega tuli pimestama. Neid tuttawaid nägusid tundis Rümpler ja nendest oli temal hea meel: nende peale wõis ta oma koja ehitada.

Selge, pisut kärisewa häälega hüüdis ta: „Laulgem!“ Ta ütles sõnad ette.

„Ma waene muld, kes pattu teinud,

„Siin seisan, Jumal, sinu ees...“

kõlas kurwalt, nagu surmalaul läbi wallamaja saali. Kõik korutasid salmi järele, ilma et paljud neist mõtelnud oleksid, mis mõttes ütleja need sõnad awaldas...

„Teie olete siia jooksnud üht seltsi lahti wõtma, mis uut teed tahab näidata. Mina aga ütlen: Üks on tee ja tõde ja elu, ja see on meie Õnnistegija. Mu sõbrad, ei ole siin elu, ei ole siin tõde, ei ole siin tee, mis elu sisse wiib! Kel kõrwad on kuulda, see kuulgu! — Aamen!“

Kuulajad olid nagu mõistatuse ees. See pidi siis uue seltsi õnnistamine olema!

„Wõi nii, wõi naa!“ arwasid teised.

„Laulgem!“ hüüdis Rümpler...

Lõppis laul ja Rümpler tuli kõnetoolilt. Karskuse seltsi asutajatele oli see, nagu pangetäis külma wett kaela. Kõikidel oli selge, et Rümpler selle asutuse wastu tööd hakkab tegema, et ta seltsile õnnistuse sõnugi ei lugenud!

Wanematele inimestele oli aga see selgeks näpunäiteks: „Hoidke siit eemale! See tee ei wii taewasse!“

Inimesed seisid ikka weel wait, harilik kõhataminegi puudus.

Pisukese wahe-aja järele astus uus esimees Jürisson kõnetooli.

Ta oli kartlik. Nagu kogemata oli ta siia saanud. Siiski

kõlasid ta sõnad kindlalt. Ta seletas mõne sõnaga karskuse põhimõtetest; arwas et need ehk Mudilas kasuma ei saa, sest selleks puudub haridus ja arusaamine; ta pani inimestele südame peale, et selts siin uut tööd hakkab tegema, mida enne siin veel pole olnud. Ainult kauem seltsi elamine võida seltsi sihti ja mõju selgitada. Aga kuulajatest läksid need sõnad suuremalt jaolt kõik mööda ja kadusid sellesse merde, mille laineid Rümpler oli loksutanud.

Jürisson tahtis juba kõnetoolist maha tulla, kui mõisa walitseja ülesse tõusis ja suure ümbrikuga kirja esimehe kätte andis.

Kokkutulnute silmad küündusid uudishimus selles. Nad kuulsid, kui walitseja ütles: „See kiri tuleb herra käest ja kästi awamisepidul seltsi esimehe kätte anda, siis kui selts on awatud!“

Jürisson oli kirja lahti wõtnud ja luges:

„Armas Mudila rahwas! Teie uue seltsi asjast wõtan mina wäga osa. Ma soowin, et ka minu mõisa teenijad sellest osa wõtaksid. Ma panen Jüripäewast kirikualuse kõrtsi kinni ja annan selle ruumid nii kaua seltsile tarwitada, kui selle tegewus minule meele järele on!“

Baron Stockmann.

Rümpler tõmbas nina kärtsu; mõisa walitseja oli kohkunud; Madara nägu hiilgas; inimesed pistsid ninad kokku ja sosistasid.

„Herra elagu!“ hüüdis keegi rahwa seast.

„Elagu!“ korrati edasi, kuni see üheks suureks „elagu“ kisendamiseks muutus.

Niisugune suur lubamine herra poolt ergutas kõiki sealolejaid.

Waheajal asusid nad walitseja juurde ja pärisid, kas kõrts tõesti kinni jääda?

„Küll see oleks aga hea asi, kui ta päriselt kinni jääks,“ oli igalt poolt kuulda.

Walitseja ei teadnud aga selle peale praegu midagi kindlamat wastata.

Kaua oleksid inimesed selle üle veel arutanud, aga hakati laulma.

Laul mõjus inimeste peale. Aga kui Uaõie koor ühtegi waimulikku laulu ette ei kannud, siis kuuldi mõnelt poolt nuriinat, et kõik koeralaulud olnud. Uudishimuga ootasid aga inimesed näitemängu, mis ka wiimaks tuli. Madaras mängis „Punga Marti ja Uba Kaarlit“ ja nimelt Maasikaga Eewa ja Peetri osasid.

Kui Eewa wälja tuli ja nooremad õde noomima hakkas, läks Rümpler minema.

Eewa püüdis oma osa hästi läbi wiia, aga igakord, kui ta midagi südamlikku, liigutawat ütles, käis naeruhog üle rahwa. Seda suuremaks läks aga naer, kui Peeter Eewale armastuse tundeid hakkas awaldama. Naerutipp oli aga joodiku Mardi, tema poegade sõnad ja liigutused.

„Anna saadanele!“ kuuldi tagast inimeste seast, kui Hendrik korra Peetri kallale kippus. Rahwa head tuju ei jõudnud ka Hendriku surm enam eemale ajada. Ja kui weel puusärk sisse toodi, siis käis naeru lagi üle toa.

Näitas, nagu oleksid inimesed tsirkust waatanud, nagu ei saaks nad mängu tuumast mitte sugugi aru.

Eesriie langes....

Põhiidee. „Rahvavalgustaja“ peaprobleemiks on karskusseltside tegevuse selgitamine. Kirjanik näitab, et rahvavalgustamine on siis viljakas, kui seltse ei kasustata kooskämiskohana, vaid seal kasvatatakse inimesi kõlblaiks isikuiks. „Mõte mul oli see“, ütleb Peterson: „kui süda jääb sees harimata, siis pole kasu rahvavalgustusest.“¹⁾

Tegelased. Rahvavalgustajate osa etendavad kõnesolevas jutustises Madaras ja Jürisson. Noor külakooliõpetaja Madaras tuleb suurte kavatsustega Mudilasse. Tähele pannud rahva arenematust ja kasvatamatust, ta hakkab propageerima seltsi asutamise mõtet, et rahvast valgustada ja enda elu lõbusamaks ning vaheldusrikkamaks muuta. Ühelt poolt on Madaras suur idealist, teisalt elumugavuste pooldaja. Ta unistab rahva kasuks töötamisest, aga seejuures ta ei lase silmast isiklike huve. Rahvavalgustamise kaudu ta tahab enne kõike karjääri teha. Madaras on osalt eluvõõras. Ta ei tunne ühiskondlikke olusid ega rahva hingeelu. Oma vaateis ja põhimõtteis ta on kindlusetu ja kõikuv. Kergesti ta taganeb neist ja alistub teiste mõjustistele. Lõpuks ta loobub täiesti oma kõrgeist rahvavalgustamisateist, hangib ebaausal teel kiitva soovituskirja lahkudes Mudilast, saab sellega hea teenistuskoha Volga ääres ja naitub rikka neiuga, et muretult ja mugavasti elada. Sellest nähtub, et kirjanik on Madara isikus kujutanud egoistlikkude püüetega tahtejõuetut ideeinimest. Temale vastandiks on Jürisson. Jürissoni ei vaimusta Madara suured ideed, sest ta tunneb mate-

1) Kirjanikult saadud teateil.

rialistina ühiskondlikku olukorda hästi. Ta teab, et kunstlikult ellukutsutud selts vähe suudab harivalt mõjuda rahvasse. Madara taoliselt plaanitseda ta ei armasta. Jürisson rakendub ametisse alles siis, kui algab seltsi tegevus. Teoinimesena on Jürisson hinnatav. Ta on tubli lastekasvataja ja agar rahvavalgustaja. Jürisson on tahtejõuline töömees. Kõikumatult ta astub kõikjal oma vaadete eest välja. Ta on järsk, otsene ja järeleandmatu. Kui talle tehakse etteheiteid seltskondliku tegevuse pärast, siis ei suuda ta seda taluda — ta lahkub jäädavalt Mudi-last. Jürisson esindab radikaalset haridusetegelat, kuna Madaras — edumeelset rahvuslast.

Jürissoni vaateile seisab kõige lähemal emand Maasik, eesti isestunud naise tüüp. Emand Maasik ignoreerib Mudila seltskonna iganenud kombeid. Ta käitub seltskonnas oma parema arusaamise järele, suhtub arvustavalt kaasinimestesse ja toimib iseseisvalt. Väljapaistvate vaimliste omaduste tõttu ta on Mudilas lugupeetav. Tema kõrval jääb varju tühise ja kergemeelse neiu Kaasikese kaju, kes lõpmatuseni kordab: „Oh, mis hirmus!“

Köster Arnikas ja kirikuõpetaja Rümpler esindavad tagur-luse kehastajaid. Arnikas on elunautleja tüüp. Tema elu-ideaal on võrratult madal, nagu selgub ta enda sõnadest: „Kui sügav on selle sõna mõte: „*Carpe diem*“ — pruugi aega kasuga... Noh, pisukene mäng kaarte, pisukene pits-viina! Üks pisukene nõrkus elus on andeksantav!“ Ta ei salli ühiskondlikke uuendusi ega rahvavalgustamist. Talurahvasse ta suhtub halvakspanevalt. Rümpler on tüüpiline tolleaegne pastor. Vanameelsena ta töötab iga vabama püüde vastu.

„Rahvavalgustaja“ tüübid on jumekalt esitatud. Kontrastide tõttu paistavad nende iseloomujooned reljeefselt silma. Peterson on kujutanud jutukangelasi eeskätt eri maailmavaadete kandjaina. Nende siseilma ta on nõrgasti valgustanud.

Kompositsioon. „Rahvavalgustaja“ sündmustik on koon-datud ja areneb järjekindlasti. „Just kontsentratsioonilt ongi „Rahvavalgustaja“ otse eeskaju-teoseks.“¹⁾ Novellis esineb

1) B. Linde, „Eesti Kirjandus“ 1929, lk. 8.

põnevuse astmelist tõusu, dialoogides võib märgata isegi dramaatilisust. Kirjanik taotab „Rahvavalgustajas“ sümmetriat. Jutustise lõpul ta kordab esimeste peatükkide sündmusi, et võimaldada võrdlust teose alguse ja lõpu vahel. Näiteks kirjeldatakse eelviimases peatükis Madara lahkumisõhtut, mis tuletab meelde Mudila suurnikkude olengut I ja II peatükist. Sellest näeme, et Mudila seltskond on jäänud oma traditsioonidele truuks, ehk nagu kirjanik kinnitab: „Mudilas on kõik vanaviisi!“

Stiil ja väärtus. Petersoni stiil on asjalik ja varjundivane. „Tema keel on talupojalikult lihtne, aga ka talupojalikult... vähepakuv, millega omi mõtteid ainult umbkaudu saab ära ütelda.“¹⁾ Peterson on jätnud „Rahvavalgustaja“ väljendusliku külje tagaplaanile, esijoones ta on rõhutanud selle ühiskondlikku ainestikku.

Sisuliselt pakub kõnesolev novell palju uut ja omapärast. Esimesena valgustab Peterson „Rahvavalgustajas“ eesti alevielu, kujutades aleviühiskonna iseloomulikumaid tüüpe. Ta esitab kujuka läbilõike karskusseltside tegevusest, mida ta isiklike kogemuste varal põhjalikult tundis. Eriti ühiskondlike küsimusi on autor ilmekalt kirjeldanud „Rahvavalgustajas“. „Peterson mõistab paigutada oma teoste tegelasi ühiskondlikult õigesse valgusesse ja neid kehtvalt jälgida prožektorikiirte samas joas, kuni hargnevad tema dialoogis lõplikult ühiskondlikud kokkupõrked.“²⁾

Petersoni hilisemad tööd on vähese kirjandusliku väärtusega. Tema toodangu väärtuslikuma osa moodustavad „Paised“ ja „Rahvavalgustaja“. Nende teoste kaudu väljendus Petersoni protestivaim tolle aja ühiskondlike väärnähtuste vastu. „Tema toodangus lõikas eesti naturalism omad esimesed ning parimad võidud.“³⁾

1) F. Tuglas, „Noor-Eesti“ alb. III, lk. 176.

2) B. Linde, „Eesti Kirjandus“ 1929, lk. 8.

3) F. Tuglas, „Kriitika“ II, lk. 184.

Tagasivaade vanemate realistide toodangule.

Eesti vanemate realistide kirjanduslik looming on mitmekülgne. Nad töötasid küll samal ajal ja ühistes ühiskondlikkudes oludes, kuid erinedes üksteisest individuaalselt kujunesid nende tööalad erinevaiks. Juh. Liiv luuletas peamiselt lüürlisi laule, A. Kitzberg lõi draamasid, E. Vilde koostas romaane ja E. Peterson kirjutas novelle. Sellele vastavalt tuleb Liiva hinnata eeskätt lüürrikuna, Kitzbergi draamatikuna, Vildet romaanikirjanikuna ja Petersoni novellistina.

Ühiseks tööpõlluks oli vanematel realistidel jututoodang. Sel alal nende ainevaldkonnad nii mõnigi kord ühtisid. Näiteks on kirjeldanud kõik vanemad realistid talurahva eluaset, kuid igaüks isesuguselt.

Kitzbergi saunakirjeldus.

(Katke „Sauna-Antsu oma hobusest“.)

Ja wõõras möödamineja ei wõi majakest saunaks lugedagi, selleks on ta liig sohki ja wärki. Saunal ei ole nii suuri klaasaknaid, ei tappusid läwe ümber, ei ülewal katusel nii imekenasti nikerdatud sarikaid. Saunal ei ole ka walget korstnat pääl. Isegi „Saksasauna“ läwe ees ei kaswa, nagu siin, kollased „lingre“ ja punased „jorgeni“ lilled.

Ometi ei ole majakene suurem kui saun, aga ta näib eluasemeks lõbus ja armas.

Kitzberg kirjeldab Sauna-Antsu eluaseme välimust üldiselt. Ta osutab, mis suhtes erineb Antsu majake tavalisest saunast. Selles kirjelduses võib märgata romantilist ilustavat joont.

Liiva saunakirjeldus.

1894.

(Katke „Varjust“.)

Suits tuleb ukse pääl wastu. Naene kummardab ja waatab tunnistades tagumisesse nurka, kus midagi woodi wõi lawa sarnast suitsunud seinä äärest wastu kumab.

Saunal on üks ainus aken, wäike kui silm, wastu lõunat. Aga sellel on aruldasel korral klaasid ees, mida terwest Kukulinnast enam ei leita. Üks ruut on küll ju katki, ennegi kolm weel olemas, aga klaasi tükid, näe, on seinä wahel, ootawad aga aega, mil neid kokku seada ja tagasi saadakse panna. Puuduwa ruudu asemele on wana lauluraamatu laudne kaan pandud, mille nahk küll ju nii abraks on läinud, et kaan ära

tulnud. Akna all põrandal seisawad kaks puupinki, esimene küll söögilaua, teine istepingi tarwis. Akna wastu ukse kõrwal on ahi, mille lõukal praegu ühe potisarnase asja all tuli põleb ja suitsu wälja ajab. Ahju kõrwal seisab must, suitsunud wokk, selle kohal ahjukapis paar wärtnat, lõngakera, kannikas leiba, tohust soolatops, paar kulbi suurust lusikat, tõrwane pähari ja ühe kaanega lauluraamat, kuna ta teise aknale klaasiks on pidanud andma. Woki taga seinas ripub meesterahwa kampsol, ühe luunööbiga, ja kahe puu-pabolaga. Näha on aga, et kampsolil enam pere-meest ei ole, sest see on tagasi lõngakeraks saama hakanud. See ripub ta kohal all maas ja pooleli arutatud käisest jookseb lõng alla kerrasse — seda mööda rändab kampsol wiimati küll kõigeni kera kõhtu. Kesk tuba on üks kolmejalgne järg maas.

Liiva saunakirjeldus on detailne. Siin loendatakse peaaegu kõik saunas leiduvad esemed. Lõpposas muutub kirjeldus koduseks ja huumoriseks. Näiteks kampsuni saamine lõngakeraks.

Vilde saunakirjeldus. 1896.
(Katke romaanist „Külmale maale“.)

Kumargile pead madalast, lõngus uksest, üle kõrge läwe, sisse astuma. Et sa päikese- ja lumewalguse käest tuled, siis ei näe sa tükki aega midagi. Küll on urtsikul oma silm, aga see on liig wäike ja liig rähkas; tillukesel aknal on küll kaks ruutu, aga üks neist tahma ja wanaduse pärast läbipaistmata ja teisest on ainult üks serw järel, kuna lahtist hauku wanad püksinärud täidawad. Künklikel külmal põrandal komistab su jalg ja parred su pää kohal ripuwad ja läigiwad mitme-aastasest tahmast. Paar puust koikud nurgas, haganateks purunenud sasidega täidetud; puust walge laud akna all, siin ja säääl pikemad ja lühemad järjed põrandal — see on kõik, mis majariistadest silma paistab. Toa kõrwal olewas tillukeses kambris seisab wana, kõrge pruun kirst ja wärwimata laud, mille pääl mõned raamatud ja ajalehed riidas on.

Vilde saunakirjeldus on kunstilisemalt esitatud kui Liiva oma. Viimane võrdles akent silmaga, kuna Wilde on selle ümber nimetanud rähkas silmaks, mille üks ruut wanaduse pärast läbipaistmatu. Laudset raamatukaant akna ees asendavad Väljaotsa saunas püksiräbalad. Wilde rõhutab kirjeldamisel tegevust (jalg komistab, parred ripuvad ja läigivad jm.), mis toob liikuvust ning elavust kirjeldusse.

Petersoni talukirjeldus. 1899.
(Katke „Ühe härja eluloost“.)

Ja ohatas puges ta laba peale, mis ahju kõrwale seinä äärde oli tehtud: kaks pulka seinä sees, wälimised otsad teiwaste külges, mis ühte

otsa pidi laes, teisega sawi pōranda sees seisiwad, pulkade peal lauad, laudade peal õled, pea all õle padja — ja Jaani ase oli walmis... Suuremalt jaolt magas ta küll taga kambris, seal, kus Eewa, musta ja lutika rikka puu woodi sees, mis ka niisama õlgi täis oli ja mille sisu iga kuu sees uuendatud sai... Peerg ahju rindas pisut punaselt wirwendades andis tuale tõsise ja haleda näo. Taga seinas oli suur kere-sega ahi, nagu mõni sõja patarei... Ta ees seisis eessein uksega ja eeskojaga, — peatsi pool oli otsa sein, kust uks rehealla läks, kus praegu lambad ulu all oliwad; teisest külje seinast läks uks kambrisse. Nõnda oli elu tuba igast neljast küljest muu ulu alustega täidetud: eespool eeskoda, taga — ladu, kõrwal — kammer ja rehealune. Jah, niisugune talu tuba oli Jaanil. Ilma aknadeta oli suur tuba — just nagu looma laut; ainult wahe oli selles, et siin suur ahi oli ja keset tuba laud söögi jätis-tega.

Petersoni talukirjeldus on üksikasjalisemaid. Talu sise-must kujutab autor protokollilise täpsusega, seejuures loendades ka kõrvalruume. See kirjeldus on esitatud väheste kunstivahenditega, asjalikult ja tavaliselt, nagu see omane naturalistlikule väljendusviisile.

Esitatud kirjeldused peegeldavad siirdumist romantismist naturalismi. Kitzberg kirjeldab romantiliselt, Liiv ja Vilde realistlikult ning Peterson naturalistlikult.

Vanemate realistide toodanguga tungib kodumaine ainek meie kirjandusse. Teoseis kujutatakse eesti maastikku, miljööd, ühiskondlikke olusid ja tüüpe. Kirjandus muutub enam omapärasemaks ja rahvale lähedasemaks.

Teoste tegevuspaikadena kirjeldavad vanema põlve realistid peamiselt oma k o d u k o h t a ja selle ümbrust. Nii on Liiva proosapalade ainek pärit A l a t s k i v i ümbrusest. Kitzbergi külajuttude ja draamade sündmustiku maa-alaks on M u l g i m a a (Karksi ja Halliste kihelkond). Vilde romaanide tegevustik areneb P õ h j a - E e s t i s (Muuga mõisa ümbruses, Maht-ras, Keila Karjakülas jm.) ning tema komöödia „Pisuhänd“ etendub T a l l i n n a s. Petersoni jututoodangu peategevus-kohaks on V ä n d r a kihelkond.

Realistlikus kirjanduses kujutatud t e g e v u s a e g u l a t u b läinud sajandi algusest käesoleva sajandi teise aastakümneendisse. Tegevusaja seisukohalt järjestuvad vanemate realistide teosed järgnevalt:

- 1) Kitzbergi „Libahunt” — tegevusajaks 19. saj. algus.
- 2) Liiva „Vari” — tegevusajaks 1830—1875.
- 3) Vilde „Mahtra sõda” — tegevusajaks 1857—1859.
- 4) Petersoni „Rahvalgustaja” — tegevusajaks 1889—1891.
- 5) Vilde „Mäeküla piimamees” — tegevusajaks 1890. ja järgnevad aastad.
- 6) Vilde „Külmale maale” — tegevusajaks 1890. ja järgnevad aastad.
- 7) Kitzbergi „Tuulte pöörises” — tegevusaeg 1905. a. paiku.
- 8) Vilde „Pisuhänd” — tegevusajaks 1913. a.

Sellest nähtub, et peatähelepanu on pöördud realistlikus kirjanduses 19. sajandi viimaste aastakümnedite sündmustele. Nende teoste peaainalaks on külaelu ja kõrvalaineks linna- ning alevielu.

Kõnesolevas toodangus kohtame nelja liiki tegelasi: 1) tõelisi tüüpe, 2) elavate eeskujude järele kombineeritud tegelasi, 3) rahvajuttude alusel loodud kangelasi ja 4) fantaasiakujusid.

Näit.: 1) Tõelisi tüüpe: Räpsi-Rein, Veni-Villem ja külakerjus Tõmmu („Varjus”); osa Kitzbergi külajuttude tegelasi; Mogri-Märt („Kauka jumalas”); ajaloolised isikud „Mahtra sõjas”; Kremer ja kõrvaltegelased „Mäeküla piimamehes”; Kirjukannu Eeva ja Jaan („Ühe härja eluloos”); Madaras, Jürisson, Annemann ja Kaasike („Rahvalgustajas”) jt.

2) Kombineeritud tegelasi: „Varju” Villu; Jaan ja Kaarel „Tuulte pöörises”; Väljaotsa Jaan („Külmale maale”); „mõisasundijad” ja teomehed („Mahtra sõjas”); Prillup ja Mari („Mäeküla piimamehes”); Tiit Piibelet ja Vestmann („Pisuhännas”); Arnikas, emand Maasik, Rümpler ja Stockmann („Rahvalgustajas”) jm.

3) Rahvajuttude järele kujundatud kangelasi: „Libahundi” peategelased jt.

4) Fantaasiakujusid: Villu vanaema, noor- ja vanapärn, Helene, Adelheid ja Kuuse talu pererahvas („Varjus”); Leena ja Jaak („Tuulte pöörises”); vanaema („Libahundis”); Virgu Anni („Külmale maale”); Herbert Heidegg ja Juliette Marchand („Mahtra sõjas”) jt.

Liiv ja Kitzberg, kes kaldusid sageli romantikasse, laenasid paljud tegelased luulevaldkonnast, kuna Vilde ja Peterson kujundasid suurema osa oma teoste tüüpidest elavate eeskujude järele.

Realismiajastul oli kirjandus juhitud sotsiaalseist põhimõtteist. Kirjanikkude peamiseks ülesandeks oli kujutada ja arvustada ühiskondlikke olusid, et rahva majanduslikku olukorda valgustada, elupahesid paljastada ja sotsiaalseid uuendusi nõutada. Seepärast panid kirjanikud pearõhu miljöõle, kuna tegelaste hingeelu kujutamise nad jätsid tagaplaanile. Sellega kujunes realistlik kirjandus tähtsaks teguriks eesti ühiskondlikkude olude tervenemisprotsessis.

Eesti kirjanduse arengus on realistlik kirjandusvool pöördelise tähtsusega. Seda peetakse esimeseks omapäraseks ja kunstiliselt väärtuslikuks nähtuseks meie kirjandusloos¹⁾. Realistlikul ajajärgul võis edenedmist märgata kogu kirjanduses. Lüürika täienes ja muutus algupärasemaks; alguse sai meie realistlik romaan ja jätkus novellitoodang; draama tõusis oma arengu kõrgemate tippudeni.

III. Nooremaid realiste.

Tähtsamate kirjanikkudena kuuluvad eesti realistide nooremasse põlve Jakob Mändmets (sünd. 1871), Anton Hansen-Tammsaare (1878) ja Mait Metsanurk (1879). Nad sündisid ligikaudu kümme aastat hiljem oma eelkäijaist ja seetõttu kasvasid sootuteistes oludes ja tingimustes. Nende noorusaastail sammus eesti ühiskondlik ja kirjanduslik elu edenemisteed. Realistlik kirjandus saavutas oma esimesed võidud ja poliitiline liikumine muutus J. Tõnissoni ja K. Pätsu juhtimisel elavaks. Virgumist ja elevust oli tunda kõikjal. See haaras enne kõike kirjandusehuvilisi noorureid.

Uus kirjanduslik põlv debüteeris sajandite vahetusel, mil meie kirjanduses valitses realismi- ja naturalismiõitseng. Noorkirjanikud ei teinud opositsiooni vanemale põlvele, vaid jätkasid otseselt nende toodangut. Mändmets avaldas 1900. a. realistliku külanovelli „Juhisaare kiriku kellamees“, mil-

1) F. Tuglas „Eesti uuem ilukirjandus“, lk. 10.

lise teosega ta kujunes Juhan Liiva järglaseks. Tammsaare täiendas oma jutustisega „Kaks paari ja üksainus“ Vilde ja Petersoni külanaturalismi. Sama suunda taotas Metsanurk oma varasemais töis. Hiljem liitus nimetatud kirjanikkudega mõõduka realistina Oskar L u t s (sünd. 1886).

1. Mait Metsanurk.

Kirjanik Mait Metsanurk, kodanliku nimega Eduard H u b e l, sündis 7. novembril 1879. a. Tartu lähedal Kärkna vallas Saare talus peremehe viimase pojana. Tema koduküla, mis asetses keset suuri soid ja metsi, kutsuti M e t s a n u k a k s. Oma sünnikoha nime ta valis pärast endale kirjanikunimeks. Tema vanaisa oli mõisa puusepp, ja isagi harrastas kirve ja hõõvliga töötamist.

Varasema lapseõlve veetis Metsanurk üksinduses, kuna tal polnud mänguseltsilist ega karjakaaslast. Üldse olid talle karjasesuved igavavõitu. Rohkem rõõmu pakkusid talveõhtud. Metsanurk õppis juba viieaastasena lugemise selgeks. Seepärast ta võis pikil talveõhtuil huviga raamatuid lugeda. Kaheksa-aastasena ta hakkas nn. väikese näitajana kord kuus Orge vallakoolis käima. Ja kümneaastasena ta võeti sama kooli õpilaseks. Õppimine ei sünnitanud Metsanurgale mingeid raskusi, aga läbisaamine kaasõpilastega polnud esimesel talvel kõige parem. Suuremad poisid ei sallinud nutikat Saare talu nooremat poega, kes teadmistelt neist silmanähtavalt ees oli, nad hakkasid teda taga kiusama. Metsanurga koolitunnistused olid väga head. Pärast koolikursuse lõpetamist ta oli paar aastat Orge koolis õpetajal abiks lapsi õpetamas. Tol ajal ta tõlkis mõned Krõlovi valmid eesti keelde ja sai nende eest kiita.

Vallakoolipäevil luges Metsanurk andumusega kirjandust. Isatallu oli tellitud „Olevik“, mida ta tähest täheni läbi luges, mõnedki asjad mitmele korrale. Orge koolis oli raamatukogu, mis mõne aastaga läbi loeti. Sügavamalt jäid meelde Saali ajaloolised romaanid, Vilde „Töömehe tütar“ ja Gogoli „Taras Bulba“ (tõlkes muidugi). Schnakenburgi kirjastuse nimestik aitas igatsust kirjanduse järele suurendada ¹⁾.

Vanema venna Juhani hoolitsusel, kellele isa oli usaldanud Saare talu juhtimise, pääses Metsanurk T a r t u l i n n a k o o l i. Seal ta luges palju venekeelset kirjandust, eriti Puškini ja Lermontovi teoseid. Vabal ajal ta õppis viiulimängu, mis teda juba

¹⁾ Kirjanikult saadud teateil.

lapsena oli vangistanud. Kahjuks ei saanud ta pidevalt koolis käia, sest vanem vend ja isa surid. Jäänud ainelise toetuseta, pidi Metsanurk õppimise katkestama ja ametisse astuma. Ta töötas kantseleides ja andis tuttavaile muusikatunde. Aasta pärast ta astus linna-kooli uuesti sisse ja lõpetas selle õige hästi. Kuigi Metsanurgal polnud auahnust oma teadmistega hiilata, ta kuulus andekuse tõttu alati paremate õpilaste hulka.

Omandanud linna-kooli pedagoogikaklassis algkooliõpetaja-kutse, läks Metsanurk 1903. aastal Võrru algkooliõpetajaks. Seal ta jätkas kirjanduse lugemist ja katsetas ise kirjanduslikul alal. Töötanud 2½ aastat Võrus, ta tuli Tartu tagasi, et edasi õppida ja ülikooli astuda. Kuid ainelistel põhjustel jäid tema õpingud peagi pooleli ja ta siirdus Tallinna, et pühenduda ajakirjanduslikule tegevusele.

Mõnda aega töötas Metsanurk „Virulase“ toimetuses. Lehe väljaandjate vahetuse tagajärjel ta lahkus ühes teiste toimetussliikmetega „Virulase“ juurest ja siirdus uue ajalehe „Tallinna Teataja“ toimetusse. Ajakirjanikuna ei unustanud Metsanurk eesti proosatoodangut rikastamast uute algupäraste toodetega. Esiti tal polnudki tõsisemat kavatsust hakata kirjanikuks. Alles 1910. a., s. o. pärast „Vahesaare Villemi“ ilmu-

Ed. Hubel.

(Mait Metsanurk kirjandusliku tegevuse alul.)

mist, ta otsustas oma võimeid rakendada kirjanduslikule loomingu-
gule.

„Tallinna Teataja“ toimetusse jäi Metsanurk kuni 1920. a. Esialgu ta oli lehe toimetusliige, pärast aga juhtiv toimetaja. „See oli Metsanurga ajakirjanikutegevuses kõige väljapaistvam ajajärk, kuna ta lehele enamvähem oma tahtmise järele võis anda sisu ja tooni.“¹⁾

Viimased aastad on teotsenud Metsanurk vabakutselise kirjanikuna Tallinnas. Ta on abielus, tema noorema tütre nimeks on Saare. Sellega on kirjanik säilitanud oma isatalu nime. Kahjuks ei kuulu Saare talu enam Hubelitele, ta on juba üle kahekümne aasta võõrastes kätes.

Metsanurga toodang.

Metsanurga kirjanduslikud katsetused algasid õige varakult. Esimesed jutuvisandid ta kirjutas Tartus linnakooliõpilasena ja Võrus algkooliõpetajana. Tema paremad noorusea tooted ilmusid ajakirjas „Linda“ ja „Postimehes“. Need olid kirjutatud realistlikus stiilis. Tõuke kirjanduslikuks loominguks andsid Metsanurgale Juhan Liiva ja E. Vilde realistlikud jutustised. Hiljem ta tutvus Maupassanti ja Zola teostega, mis selgitasid talle naturalistlikku käsitusviisi. Ka Tšehovi mõju on esimestes lühiteostes tunda.

1. „VaheSaare Villem“.

Kirjanikukuulsuse tõi Metsanurgale romaan „VaheSaare Villem“, mis ilmus raamatuna 1909. a. Selle teose ta kirjutas isiklikkude muljete mõju all. Tema isatalu sattus võlgadesse ja müüdi oksjonil naabertalu peremehele. Selle tagajärjel pidid Hubelid Saare talust lahkuma.

WAHESAARE WILLEM.

1909.

(Katked.)

Sissejuhatus.

Mürina ja kolinaga weeres puutelgedega wankriloks õhtu hämarikus õue, hobusekronu jäi lõõtsutades seisma ja mees hakkas wandudes wankri pealt maha ronima. Naine jooksis lahtiste juukstega juurde ja awitas mehe jalad ohjade seest wälja peasta.

1) F. Tuglas „Eesti biogr. leksikon“ III, lk. 318.

„Tule sisse, Willem, sa oled wäsinud. Küll ma wõtan isi hobuse iist lahti.“ *)

„Mina wäsinud..? Tahad ütelda, et ma purjes olen? Aah?.. Olen ma purjes...?“ Mees tuikus ja pidi kukkuma, sai aga weel õigel ajal redelipeelest kinni wõtta.

„Tulen'd sisse, sa oled wäsinud,“ ajas naine peale ja wõttis Willemi käest kinni.

„Nüid kuradid süitawad sääl jaanituld põlema! Aga ma ei lase neid seda tiha! Oodake, te wõllaroad!“ Willem raputas metsa poole rusikat. Seal wälkus punane tuluke aegajalt läbi hämaruses mustawa metsa.

„Kurat, ma isi tahan sääl weel täna jaanituld teha!“

VIII

... Tüki aja pärast istusiwad kõik laua ümber, ainult ema puudus.

„Mis mina wana inime nüid teiste noorematega sööma lähen“, wastas ta alandlikult Mari kutse peale.

Tükk aega ei olnud muud kuulda, kui lusikate klõbinat, rüüpimist ja suude matsutamist. Kollaka tulega lambike walgustas mustade suitsunud seinte ja laega tuba; inimeste näod oliwad selles walguses kahwatud kui surnutel. Wahel sekka kostis taldriku kõlin — Hindrek sõi taldriku pealt, peale lusika weel nuga ja kahwlit tarwitades.

„Noh, siis piame üks nõu“, ütles ta wiimaks, nähes, et keegi teine juttu alustada ei taha. „Selle tarwis me siia kokku tulime, et rääkida ja aru pidada, kuis igaüks ärbib.“

Kaarel purtskas wiimase sõna järele naerma. Ta ei saanud aru, mis „ärbib“ tähendab, aga naljakas näis see temale igatahes olewat.

„Mis kurat sii „ärbib“ on?“ küsis Willem pilkawalt.

„Noh, ärbib wõi pärib, sii on üks kõik. Saksad ütlewad ikka „ärbib“ wastas Hindrek.

„Waat, kus mul saks,“ urises Willem.

Kaarel ei suutnud ikka weel naeru pidada.

„Mis sa hirwitad!“ ütles Willem pahaselt. „Teine ajab rumalust suust wälla, sul ometi asi, mis naerda!“

Kaarel löi häbelikult silmad maha ja puna tõusis tal palgestesse.

„Wõi mina a'an rumalust suust wälla?“ küsis Hindrek.

„Mina olen suurte sakstega rääkinud, kiagi ei ole mulle nõnna ütelnud... Aga sii on ju wana asi: matsiga ei mõsta meie-sugune rääkida.“

*) Põhja-Tartu maak. murrak.

Miina waatas kartlikult Willemi poole, kelle äkilist meelt ta tundis. Aga Willem naeratas; sõna „mats“ ei wihastanud teda.

„Mis siss ilmaaegu üksteist näkkida, parem räägime sellest, kudas siss homme saab wõi on“, ütles Leena kärsitult.

„Jagage siis juba ükskõrd warandus oma wahel ära“, ütles Willem ja ta wiha tõusis. „Jagage niid kausid, sii supp, liha ja leib kah ära; kõik, mis lawwa pääl on.“

„Jumalukene, kas siss rääkida kah änam ei wõi!“ hüüdis Ann kaebliku healega. „Mina läksin isatalust wälla...“

„Ja said oma osa kätte“, ütles Willem järsult wahele. „Kis kurat su jälle siia wedas! Ehk wõissid lõwwad pidada!“

„Taewakene, kas sii ka kellegi osa, mis ma sain! Kõigest sadawiiskümmend rubla! Egas Wahesaare koht wähem ole kui kõik Saareküla kuhad. Nää, Kopli Märdi tütreid saiwad igaüks wiissada rubla!“

Willem lõi rusikaga wastu lauda, nõnda et supp kaussidest üles kargas ja sööginõud tirisesiwad. „Ma tahan tiada, mis kuradi säädus sii niisugune on, mille järele te igaüks nõnna pallu wõite nõuda, kui tahate. Ja siss piab wanem poeg weel kohta weel oma kääs pidama. Parem wõtku siis pärijad kohe koht, müigu ära, ja jagagu raha eneste wahel ära! Siss ei ole tüli ega jagelemist! Sest nii pallu, kui teie tahate, siit kuha päält kiagi wälla maksa ei wõi.“

XXIII

... Päike hakkas weerema ja punas läbi noore metsawõsu. Hoonete suured warjud ulatasiwad üle wälja.

Silmapilgu seisatasiwad minejad õue peal ja lasksiwad kärmeste pilgud üle õlekatuste ja hallide seinte käia. Siis pöörasiwad mõlemad näod kõrwale ja Willem ütles tasakeste:

„Lähme!“

Mõlemad tundsiwad jalgades nõrkust, wahtsiwad maha ja häigasiwad aegajalt kärmeste ja poolsalaja käega üle näo.

Kui nad aga üle wälja alla heinamaa äärde oliwad jõudnud ja Willem pääsukeste silmadega ja kullerkupudega ehitud noort heina kahel pool teerada nägi, ei suutnud ta edasi minna, pööras wähe kõrwale ja istus maha.

Siin oli ta lapsepõlwes igal kewadel wäherdanud, jooksnud, liblikaid taga ajanud ja lillesid korjanud, siit oli ta nooremehena popsi toa juurde minnes Maalile wärskeid lillesid noppinud.

Nüüd silmas ta läbi pisarate, et Maali enese kõrwalt pääsukesilmi noppis. Oh, ta oli küllalt õrnatundeline, et Willemit tema walus mitte eksitada. Ta aimas, mis mees sel silmapilgul üle elab. Pikkamisi seadis ta pääsukesilmad wäikeseks kim-

buks, pani ühe kullerkupu keskele ja mõned rohelised piibelehed ümber.

Willemi silmadest weeresiwad aga pisarad ikka sagedamine üle aukuwajunud põskede alla ja kramplikud tõmbused käisiwad kehast läbi. Sõna lausumata pani Maali pahema käe tema õla peale, wõttis taskust kulunud puhta rätiku, pühkis sellega mehe ja enese palgeid ning waatles rūpes olewat lillekimbukest. Nagu kerjused peawad nad siit lahkuma, kummalgi kompsukene käes, ja wäikese kimbukese lillesid wõiwad nad siit weel kaasa wõtta.

Ei olnud kummalgi sõna teisele trööstiks ütelda. Mis ootab neid ees?

Taewas punas õhtu pool mäekünka taga, hommiku pool aga, nende ees hakkas mets mustama ja taewas oli tume. Sinna poole wiis nende tee.

Oh, nad istusiwad seal kui õnnelik armastaja paar, kes ei märka, et õhk jahedaks ja kaste rohu niiskeks teeb. Seal nad istusiwad teineteise kõrwal, hoidsiwad teineteise ümbert kinni ja waatlesiwad pisaratest märga lillekimpu. Selle annetas õnnelik naisterahwas oma armsamale mälestuseks.

„Sul hakkab külm,“ sosistas Maali õrnalt.

Willem aga nuuksus ja laskis pea naise rinnale wajuda.

„Mina olen sind õnnetusesse tõuganud, anna mulle andeks,“ palus ta.

„Ära räägi nõnda, ma tahan kõik ära kannatada, mis elus ette tuleb, aga ole sina mulle hia,“ wastas Maali ja silitas mehe palgeid.

„Ma katsun. Ma katsun sinu hiaks tiha, mis jõwwan, sellegi jõu natukesega, mis sii koht mulle järele on jätnud...“

Ta löi silmad üles eemal mustawate hoonete peale ja järsku ärkas tas jälle metsik wiha.

„Ära neetud olgu isatalu, tema on minust kerjuse tehnud! Sellepärast pian nüid naisega kerjama minema, et sinust küünte ja hammastega kinni hoidsin! Ole sa ära neetud!“

Ja Willem kiristas hambaid ning näitas rusikat sinna poole, kus punetawa taewa peal majade nurgelised äärjooded mustasiwad.

Siis aga wajus käsi jõuetult alla, pea langes Maali sülle ja suur mees nuttis ja nuuksus nagu laps.

Wiimaks lõppesiwad pisarad, ja tuim walu rinnus tõusiwad nad üles, wõtsiwad kompsud käe otsa ning läksiwad edasi. Õrnalt toetas Maali oma meest; kumbki ei rääginud enam sõnagi. Willem hoidis lillekimpu nagu kallist warandust käes ja waatas tumedalt ees mustawa metsa ja halli taewa poole.

Waikides läksiwad nad edasi, tumedale tulewikule wastu, mis nagu öö hall oli.

Oma kodutalu majanduslikku varisemist on Metsanurk „Vahesaare Villemis“ vaid üldjoontes puudutanud. Tõelised sündmused andsid romaani kordikava, kuna teose süžee kirjanik vabalt koostas.

Romaani peategevuspaik Vahesaare talu tuletab meelde Metsanurga sünnikohta Saare talu. Mõlemad talud on piiratud kasemetsast ja võsastikust, nende nimedki on teineteisele lähedased. Ühtlasi jooni ilmneb ka talude ainelises allakäigus. Vahesaare talu sattus pärast taluperemehe surma pärandite väljamaksmisel majanduslikku kitsikusse, sama saatus tabas ka Saare talu. Eriti tõetruult on romaanis kujutatud rahalaenamise stseenid. Tol ajal talupoegadele pankadest raha ei laenatud, mispärast nad pidid pöörduma sahkerdajate poole. Viimased võtsid kõrged protsendid ja tasandasid teed talude oksjonile minekuks.

Metsanurk on püstitanud „Vahesaare Villemis“ uudse põhiee. Ta näitab, kuidas armastatud kodutalu võib peremehele, kes temast küünte ja hammastega on kinni hoidnud, muutuda needuseks. Teose alul annab Vahesaare Villem oma surevale isale töotuse: „Ma jään siia ja pean kohta surmani“, aga romaani lõpul isatalust lahkudes ta hüüab metsikus vihas: „Ole sa ära neetud!“

Vahesaare Villemi traagika põhjused peituvad esmajoones tema enda iseloomus. Villem on ideeinimene, ta kavatseb palju, aga teostab pisut. Tal on vähe praktilist taipu, ehkki ta on tubli töömees. Seepärast ta kiratseb peremehena ja on abitu talu juhtimisel. Villem pole rahaahne ega varanduseihkaja. Ta ei naitu rikka vanatüdrukuga, vaid kosib vaese Maali. Villemi vahekorras Maaliga märkame tema positiivseid külgi: ta on suuremeelne, aus ja kõigest arusaav. Hoopis vastandiseloolumuudused avalduvad tema suhtumuses naabrite ja õdede-venedadega. Nende vastu ta on uhke, järsk ja kangekaelne. Mida enam raskeneb tema aeline olukord, seda hoolimatumaks ja jõhkramaks ta läheb kaasinimeste kohtlemisel. Vastavalt sellele muutuvad ka vennad-õed Villemi vastu vaenulikuks ja kiirustavad pärandusosade väljanõudmisega. Sellest nähtub, et Villem ise on suurel määral süüdi, miks ta elu peremehena kujuneb väljakannatamatuks.

Siia lisanevad veel kaastegelastest ja olustikust tekitatud raskused. Tasakaalutu ja ebapraktiline Vahe-
saare Villem ei suuda ületada neid tõkendavaid tegureid. Eriti
masendavalt mõjub temasse võitlus Otsa Annusega, kes on
romaanis esitatud vastandtüübina Villemile. Otsa Annus
on materialistlikkude kalduvustega mees — „eht vallavanema
nägu ja kogu“. Ta toimib ettekavatsetult ja tasakaalukalt, nagu
see on omane elutargale taluperemehele. Võitluses Villemiga ta
ei kohku kasustamast alatuid ja salakavalaid võtteid.

Vaadeldavas romaanis on usutavalt ja veenvalt
käsitletud Vahe-
saare Villemi elutraagikat. Peategelase kuju,
samuti kõrvaltüübid on romaanis meeldejäädvalt joonistatud.
„Vahe-
saare Villem“ on väljapaistev eluromaan, milles peegeldub
eesti külaühiskonna elu-olu oma mitmekesisuses. Seal kohtame
matuseid, talguid, kohtuskäimisi, pulmi jne. Nii olustikku kui
tegelaskonda kirjeldab autor tõelises valguses.

Kompositsioonilt on „Vahe-
saare Villem“ terviku-
line teos. Tegevustik areneb koondatult ja dramaatilises tõsusus.
Ainestikult on romaan küll mitmekesine ja ebahühtlane, aga autor
on osanud selle mitmekülgeid osi ühte sulatada, tervikuks liita,
nii et teosest jääb lugejale harmooniline pilt. „Vahe-
saare Vil-
lemi“ erinevad stiilivõtted mõjuvad tasandavalt üksteisesse. Nii
pehmen-davad romantilised mee-leolupildid romaani jõhk-
krat natu-
ralistlikku tooni. Uudusena asetab Metsanurk romaani lõpp-
peatüki algusesse. Kuigi seda võtet ei saa teose kompositsiooni
seisukohalt õigustada, on see käesoleval juhul siiski pooldatav,
sest mee-leolulise lõpplahendusena on Vahe-
saare Villemi lahku-
mine isatalust palju mõjusam kui Annuse tapmise lugu. Lõpp-
peatüki ümberasetuse tõttu algab „Vahe-
saare Villem“ jõurikkalt
ja lõpeb elee-giliselt.

Kõnesoleva romaani sõnastus viis on lähedases seoses
ainestikuga, vaheldudes ühes sündmustiku ja tegelaste mee-
leolude muutumisega. Eriti iseloomulik ses suhtes on Villemi
kõnelus Maaliga pärast Annuse võrgutamist. Missuguse heldi-
musega kohtab Villem Maalit! „„Maalike, Jumala pärast
üt-le, mis sul on?“ meelitas Villem ja silitas pehmeid juukseid.“
Kuid teada saades, et Maali on tema vastu eksinud, karjub Vil-
lem: „„Sina madu! Kis on su armuke!... Ma löön ta

kuradi veel täna maha!““ Esikohal on romaanis naturalistlik stiil. Selle leksikonis domineerivad sõnad: *raiped, kuradid, lirvad, lõuad, mahalöömised, lakkumised* jm. Keeleliselt on autor ühendanud „Vahesaare Villemi“ oma kodukohaga, tarvitades selles Kärkna murret.

„Vahesaare Villem“ on parim teos Metsanurga kirjandusliku tegevuse algusest. See romaan osutab kirjaniku naturalistlike kalduvusi ja kompositsioonilisi võimeid. Metsanurga stiil oli „Vahesaare Villemi“ ajajärgul alles kujunemas, see omandas kunstilise ilme järgnevais teoseis — „Toho-oja Antonis“ ja „Taavet Sooveres“.

2. „Toho-oja Anton“.

Metsanurga novellis „Toho-oja Anton“ (1916) kujutatakse psühholoogiliselt iseteadlikku noorperemeest Toho-oja Antonit ja kõrki vallavanema tütart Tülba Truutat, kellede naitumine äpardub, sest et ei leidu kõveraid saani küljepuid, millega kosja sõita. See teostamatuks jäänud kosjasõit põhineb Saaremaalt kuulnud tõestisündinud lool. Novelli sündmustik areneb kirjaniku kodukülas, mida läbib väike jõgi Toho oja. Peategelase, auahne ja uhke Toho-oja Antoni tüübi joonistamisel on Metsanurk elava eeskujuna osaliselt silmas pidanud oma vanemat venda.

„Toho-oja Anton“ väärrib erilist tähelepanu stiililiselt. Kõnesolev novell on väljendusviisilt Metsanurga kunstilisemaid tooteid. „Lausesse tuleb kindel rütm, mis mõttekäigugi painutab oma alla.“¹⁾ Rohkesti viljeleb autor kõlalisi ilustamisvahendeid — alliteratsioonid ja assonantse, muutes nende abil teose sõnastuse haruldaselt musikaalseks ja ilukõlaliseks. Kogu novell on kirjutatud lüürilises meeleolus ja klassiliselt selges keeles. Eriti on õnnestunud „Toho-oja Antonis“ tegelaste- ja loodusekirjeldused.

TOHO-OJA ANTON.

1916.

(Katkeid.)

1.

Anton pani põllutöölehe heinamaa-wäetamise artikliga kappi ja astus õue.

1) J. Semper, „Looming“ 1926, lk. 883.

Oli suwepühapäine õhtupool, tare ümber ühtki hinge.

Miira magas aida ukse ees, pea käppel, silmad pilukile. Peremeest nähes tõstis ta korraks kulmusid, liigutas sabaga paar korda mööda muru ja jäi jälle tukkuma.

Kanad siblisiwad õuna-aias ääres, kukk seisis ühe jala peal, pea kõrgele tõstetud ja näis midagi kuulatawat.

Tare wari ulatas juba üle õue lauda ette, õuna-aias saagis rohutirts jalaga siiwa ja kirsipuie lehestiku lähedal päikese paistel kudusiwad sääseparwed tihedat wõrku.

Nii oli see olnud päikesepaististel suweõhtupoolil, ei olnud midagi uut ega iseäralist. Aga nüüd nägi seda Anton kui luulelise nõialiniku läbi, mis lühikesest uinakust silme ette jäänud.

Tema teadwuse pilk oli kinni jäänud sügawale iseenesesse, nagu kalamehe õng jõe põhja kõntsasse, kannu külge wõi säga suhu.

Unistades hulkus ta tänawat mööda alla kaasiku poole ja läks oma lapsepõlwe seltsiliste, sirgete walgepaleliste neitsite keskele kõndima, kelle jumedad rinnad ja käsiwarred läbi õreda õlgule wisatud roheline rüü walendasiwad.

Midagi oli ta näinud, ilusat, weetlewat, ja unistusesse tõmbawat, aga see oli kui siidine pilwesagar õhuks auranud ja järel oli jäänud ainult läbipaistmata põhjatus, sinine ja sügaw.

Mets läks madalamaks, harwade kaskede wahelt algas tihedaleheline lepike ja laokil jäljed koondusiwad looklewaks rajaks, kus oksad sõnalausumataalt minejat silitasiwad.

See rada wiis laiale talwteele, mis madala muruse põhjaga kraawina lepikust kõwerdi läbi käis ja üle soo Puhtalewa külasse läks.

Talwtee äärde kiwi otsa istus Anton, nagu karjas käies pikkil suweõhtupoolil oli istunud ja igatsusega talwe oodanud, kui ta seda teed mööda kooli läks ja koolist tuli

27.

Anton otsustas.

Ta istus õhtul tagakambris laua ääres, isa waskkõrwadega piibel ees. Selle wahel kõiksugu paberid, maksutähed, lepingud ja arwed.

Seal oli ka isa pilt, mis Kõrdi Mari poeg surma-aastal kadunust wõtnud.

Wana Toho-oja peremees istus õues kambri seina ääres, pea paljas, kõrwa ääred kuuestkümnest aastast hoolimata ainult wähe hõbedased, kõhnapoolne sügawajooneline nagu hoolsalt paljaks aetud, nina kõrwalt ja suu nurkadest lookas allajookswad waod sügawad ja huuled nii tugewaste wastastikku surutud, et lõug terawana ettepoole ulatas; kulmude wahel loodis waljuse

korts, kitsalõikega silmade pilk käsikiw ja uhkelt loobuw, walge rät kaelas, säärega saapad jalas, pindsaku nõöbid kōwaste kinni ja peod põlwile surutud.

Ta oli wana, nagu need praolised hallid palgid selja taga kambri seinas, aga weel pehastamata nagu needki . . .

3. „Taavet Soovere elu ja surm“.

Sünnilugu. Romaani „Taavet Soovere elu ja surm“ on kirjutanud Metsanurk pikema aja jooksul. Juba 1913. a. tärnanud talle mõttekujutlusse Taavet Soovere kurvameelne kugu. Järgneval aastal ta fikseerinud selle omapärase tüübi paberile. Kuid maailmasõja aastail, mil „inimene kisti oma isiklikkude murede ja rõõmude juurest rahvaste ja inimkonna saatust kaasa elama“, jäänud talle Taavet Soovere kugu aiva võõramaks ja ta loobunud romaani viimistlemisest, et sobivamat aega oodata¹⁾. Uuesti asub Metsanurk Taavet Soovere tüübi juurde 1922. a. Samal aastal romaan valmib ja ilmub esiti „Päevalehe“ joone all, siis (1923. a. alul) eriraamatuna pealkirjaga „Taavet Soovere elu ja surm“.

TAAWET SOOWERE ELU JA SURM. 1922.

(Aigus.)

7.

Üks kauge huige käis läbi suweöö, julge ja wõimas.

Nagu oleks keegi kõrgele mäetipule jõudnud ja sealt, kuhu seni ainult linnud maha laskunud, uhkesti alla waadates kogu maailma wõidukalt enese järele hüüdnud.

See äratas Taaweti kui sarwe hääl uinuwa sõjamehe ja andis tema mõttile äkilise käände. Ta kargas aia niiskelt rohult üles ja tõstis parema käe tähtis taewa poole, nagu wastuseks, et walmis on wõitlusele.

Nii seisis ta keset aeda, õunapuie wahel, ülespoole sirutatud käega, mustawast lehestikust piiratud, taewa sügawusse wahtides, mille kahwatu põhi hõreda hõbedase liiwaga külwatud.

See huige kaugel, salapärases hämaruses magawa metsa ja halli udu all uinuwa soo taga oli kui märguanne, mis ära käskis kustutada meelest kurwa kujutuste rea ja uue kangastuse ilusaist tulewikupilttest silme ette tõmmata.

1) M. Metsanurk „Taavet Soovere elu ja surma“ sissejuhatus.

Nagu pühitud olid meelest wiimaste päewade ärewad elamused, isa matused, ja kõrwust kadus lahkumislaulude kaeblik kaja.

Siit algas uus ajajärk, ja käsi taewa poole sirutatud, silmad tähtsise kiindunud, andis Taawet töotuse seda elu elada teisiti, kui kõik need teised.

Ta istus rohule ja andus unistusele ilusast tulewikust.

Ei midagi suurt ei taha ta olla.

Ei taha ta end laiaks ega suureks teha kui need kihelkonna rikkad ja tähtsad. Ega kuulsaks saada kui need kaklejad, räuskajad, lakardid ja kalkarid. Ei taha ta tungida ette ei kirikus, wallamajas, koosolekul, ei pidul ega pulmas.

Eks olnud ta kooliski esimene kõigis asjus, maha arwatud wallatused ja kaklemised!

Teda ei olegi esiti ümbruskonna silmis. Aasta läheb mööda, keegi ei nimeta tema nime, kaks aastat läheb mööda, keegi ei kõnele temast.

Aga juba on ta mitmel südames, salajas hindab teda mõnigi naabritest, salajas austawad teda walla peremehed, salajas unistawad temast ümbruskonna neiud, ja rikkamad isad ihaldawad teda enesele wäimeheks.

Siis nimetab juhuslikult keegi peremeestest, kui need kõrtsi tagatoas lakkumas, tema nime.

„Soowere Taawet? .. Ei no, mis teil tema kohta ütelda! ... Mina ei luba temast alwasti rääki! ...“

„Kis kõneleb temast alba?“

„Et ta ei joo ega laku nagu meie, sellepärast ei wõi teda ometi laita! Ta päälegi weel noor miis!“

„Pange tähele, Taawetist saab kõrd esimene miis wallas! .. Ma olen küll purjes, aga pange minu sõnu tähele.“

„Näe, järgmisel kõrral walime ta ehk wallawanemast!“

„Sellest on ta liig peen ja kõhnetu, justku oawars.“

„Sa arwad, et wallawanem nii paks ja nuumatu peab olema kui sina!“

Aga kainegi peaga kõnelewad nad temast, austuse ja imetluse ilme nägudel. Nad häbenewad isegi, et waremini mõnikord temast muigates rääkinud. Nad imestawad isegi, kuidas teda enne tähele pole pannud.

Ta hakkab tööle oma isatalus kui wiimane sulane, et Soowerest eeskuju teha kogu kihelkonnale. Ta keeldub kõigest sellest, mis need peremehed siin enestele lubawad, aga selle eest elatakse Soowerel teistsugu elu kui üheski teises talus.

Ta wõtab appi kõik uuema aja abinõud, millest seni lehtis ja raamatuis lugenud, mille wastu neil wanamoodi peremeestel aga ebausklik waen.

Las' tulewad mõne aasta pärast ja waatawad tema põlde, kus pea raskuse all wiljakõrs kunstsõnnikuga rammutuse tagajärjel paindub; tema heinamaid, mis siledad kui kalewiga kaetud; tema elumaja, täis waimlist õhku kui õpetaja äärbärg, ja lauta, mis puhas kui kirik.

Las' tulewad ja näewad seda, mida teostamatult ei usu! Siis waatawad nad austusega temale otsa ja ütlewad:

Õpeta ja juhata meid, Soowere Taawet, et oma elu nõnda wõiksime seada kui sina!

Ta on walmis neid heameelega juhatama. Aga kõige esiti noomib ta neid südame kanguse, haridus- ja uuenduswastase meele ja kõrkuse pärast. Nad peawad kõiki, ka waeseid sulaseid, tüdrukuid ja popse oma wendeks ja õdedeks pidama, mitte oma rikkusega uhkustama!

Paaril korral on ta koolimajas pidu puhul kõigist neist asjust kõnelenud, aga nad ei ole teda kuulamagi tulnud.

Aga ta unustab selle ja tasub nende endist kõrkust ja ülbust kõige suurema lahkusega.

Ta wiib nad päikesepaistlisel pühapäewal põllule, kus wägewa rukki ja tõu wahel neid nähagi ei ole, seletab kuhu superfosfaati külwanud, kuhu toomasjahu, kuhu kainiiti, kuhu kaalisoola, ja mispoolest need kõik laudasõnnikust paremad on; temal pole tarwiski nende wäärtusest rääkida, iga kunstsõnnik räägib ise enese eest.

Põldude wahelt jõuawad nad heinamaa ääre, mis kui rohelise kalewiga kaetud ja harwad kased ehteks peale tipitud. Nii-sugune peab heinamaa olema, siis toob ta midagi sisse! Muidugi ei saa wanamoodi abinõudega heinamaad niisuguseks; peab põllutöö kirjandust lugema, koosolekutel käima, kus õpetlikka kõneshid peetakse, ja kõige uuemaid heinamaa paranduse wiisisid iga-külgselt tundma õppima.

Siis wiib ta imestusest ja austusest waikseks jäänud pere-mehed oma karja juure, mis lepiku ääres krappide ja kellade kõlisesedes waikselt sööb. See ei ole kirju kari, nagu harilikult taludes; on ainult puhtast tõust loomad. Ta on enesele proowiks mitu tõugu muretsenud, teistele soowitab ta nimelt maa-karja, mida ajakirjanduseski nii wäga kiidetakse.

Kui neile põllud, kariloomad, tööriistad ja masinad, aidad ja laudad näidatud, wiib ta nad tuppa, mis nii puhas, et nad põrandale sülitadagi ei julge. Seal wõtab neid perenaine lahkesti wastu. Sügawasti kummardawad nad peeneis, aga lihtsais rõiwis ilusale naisele, Kolliotsa sauna Wiisale, ja südames on neil häbi, et nad waremini Taaweti ja Wiisa suhete üle hirwitanud. Wiisa ei tuleta pilgugagi endist ülekohut meele, ja nad

peawad iseeneses tunnistama, et ühestki peretütrest Taawet mõistlikumat naist poleks saanud.

Need wanad raskes töös ja rühkimises paatunud hinged tunnewad siin kaunis waimlises õhkkonnas isesugust argust ja waatawad pelglikult ümber. Kui julgesti nad muidu naabri tahakambri astuwad, kus wärskelt määratud hobuseriistad täitest lõhnawad, prussakad pragunenud krohwiga seintel rändawad, kus porisele põrandale sülitada ja saapatallaga laiali hõõruda wõib. Tema lumiwalgil wõi moodsa lillelise paberiga löödud seintel ripuwad tähtsate meeste pildid ja kunstnikkude maalid. Suur riiul on ülevalt alla raamatuid ja ajakirju täis; seal on tema armsamad juturaamatud, laulikud, siis teaduslised tööd. Nurgas laual on kõige uuemad ajakirjad ja wärskemad kirjan-
duslised tooted; teisel laual, tema suurel kirjutuslaual, igasugu paberid ja wihud, ühed arwete jaoks, teised igasuguste märkuste tarwis, kolmandasse kirjutab ta aeg-ajalt ise mõne mõtte wõi luuletuse. Harmooniumi peal on wiiul ja noodid...

Siin ei ole Taawet üksinda, siin on tal kõik need raamatud, noodid ja mänguriistad seltsilisteks, ja nende kõigi ees tunnewad walla rikkamad ja uhkemad peremehed austust ja salahirmu.

Aga perenaine toob kohwi lauale ja ütleb mõne julgustawlahke sõna. Õhtune päike paistab aknast ja wärwib need päewitanud ja tuuldunud näod punase wase karwaliseks.

Kohw on joodud, aga mehed ei raatsi weel lahkuda. Neil on siin hea olla.

Nad tahaksid öelda midagi ilusat, aga sõnu on neil raske leida, nad naeratawad ainult lahke peremehe ja kena perenaise sõnadele wastuseks.

Jutt kaldub kodu peale, kuidas seda ilusaks teha, et ta waimlise elu elamiseks sünnis oleks pärast rasket päewatööd. Siin annawad nad perenaiseiga mõlemad näpunäiteid. Räägitakse weel seltsi-elust, muusikast, kirjandusest.

Nüüd hakkawad need inimesed märkama, missugune wahe on tema ja nende wahel. Nad naersid enne, et tema mitut ajalehte luges, peale selle weel igasuguseid raamatuid; et ta laulu ja muusikat armastas, näitemängu ja laulukoori juhatas. Nüüd saawad nad aru ilma seletamata kõige selle wäärtusest. Nad on kui wilus kaswanud taimed; nüüd on nad korruga päikesepaistele sattunud ja pöörawad oma latwu elustawa ning soojendawa walgusallika poole. Tal ei ole tarwis palju sõnu teha, ta walgustab ja soojendab waikideski.

Toas lööb hämaraks, päike on weeremas, kõrgete kaskede ladwad weretawad weel.

On waikne kui metsas widewiku tunnil, kui wanad puud mõttisse wajunud.

Siis astub sulane Peeter sisse, natuke laisalt, nagu see tema tusedale kogule kohane, ja teretab pead nikutades; Roosi ja karjatüdruk Krõõt pühapäewa röiwis poewad tema seljataga häbelikult kambrisse.

Taawet kogub nad harmooniumi ümber, wõtab klahwidelt mõned helid, annab kerge käeliigutusega märku, ja läbi akna lendawad lained õhtusse waikusse:

Kus Põhjalahe kohiseb,
Ta kaldal ilu õilmitseb, —
Seal on mu kallis kodumaa,
Tast ei wõi iial lahkuda . . .“

Peremeeste näod on imestuse ning liigutuse ilmes kiwine-
nud ja pilk wiibib nõiutult tema peal. Salaja pühib mõni neist
auwäärilisist mehist käiksega üle näo ja kojupoole minnes mõt-
leb neist igaüks iseeneses:

Tõesti, siin ilmas on midagi ülemat kui raha ja leib!

Ei ole ühelgi neil enam kahtlust, keda lähemal walla-
wanema walimisel kogukonna etteotsa seada. Eks wõi ometi
inimene, kes oma elu eeskujulikult seadinud, ka walla asju
teistest paremini ajada, mõtleb iga walija, ja Pärtli Ott astub
wabatahtlikult tema eest tagasi, peab isegi walimistel lühikese,
waikse, aga mõjuwa kõne:

„Mina olen wana, minu aeg on mööda. Uwwew ajaga on aga
uwwed nõudmised tärkanud ja tarwidused, mida uwwema aja
mehed ja nooremad paremini wõewad täita, kis ajakohase ari-
duse kõrgusel ja kelle silmaring laiem. Ma arwan, et kõikide
soowi sellega wälla ütlen, kui Soowere noort peremiist selle kuha
pääle soowitan: temast kuhasemat ja wäärilisemat mina ei tia . . .“

Heakskiitmise kõmin kuulduw tõsiste meeste hulgas, nagu
tasane kohin wanades mändades waiksel tuulepuhangul: „Õige,
wäga õige! Nimelt Soowere Taawet! Kuhasemat ei ole! Soo-
were Taawet!“

Siis näitab tema alles, et wallawanem mitte üksi paksu
rahapungaga ja ööd kui päewa warandust kokkuajaja ahnitseja
ei pruugi olla, kes põlgtusega hariduse, laulu, muusika ja muude
sarnaste asjade peale waatab.

Wallawanemaks saades juhatab ta nagu ennegi näitemängu
ja laulukoori, on kõigi wastu endiselt lahke ja sõbralik. Siis
saawad nad näha, mis haritud wallawanema juhatusel teha wõib.

Ta laseb uued koolimajad ehitada, tõstab kooliõpetajate
palka, asutab raamatukogud; nõutab kõrtsi kinnipanekut ja seab
wallamaksu asjas uue süsteemi sisse, nagu ajalehtedes soowita-
tud. Palju on ülesandeid, aga tema täidab nad pikkamisi kõik,
nii et wald üle terve maa kuulsaks saab . . . Siis asutab ta kars-

kusseltsi, haridusseltsi, pritsimeesteseltsi, põllumeesteseltsi; rehepeksu-ühisuse ja ühispüimatalituse. Need wiimased on ju küll ainult raha kokkuajamiseks, aga ta wõib neis siiski kui haritum inimene juhtiwat osa mängida, et nad hästi läheksid; muidu pühendab ta ennast enam hariduslisele tegewusele ja waimliste huwide tõstmisele.

Ja kuulsus Soowere talust ning tema koduwallast laguneb üle maa laiali, ligidalt ja kaugelt tulewad inimesed eeskujulikku majapidamist waatama ja kogukonna asjaajamist õppima. Tulewad põllumeeste seltside liikmed, põllutöökursuste õpilased, tuleb ajalehe toimetaja, kirjutab terve Soowere talu ajaloo üles, lehes ilmub kirjeldus tema eeskujulikust talust, ilmub tema piltki...

Kes teab, kes julgeb mõeldagi ja kes mõistab meelestada lõpupilti, kui ta kaua aega ühes sihis töötanud, kui kõik see inimeste kogu hoosse on saanud ja wõidu edasi püüab, üksteisest paremini, üksteisest ilusamini ja kõrgemini elada katsudes. Miks ei wõta need inimesed tuld, kui neis alati eeskujuga, sõna ja teoga tahtmist ilusa elu järele õhutada!

Seal eemal, koolimaja lähedal Kõrgemäe talu maa peal on kungas, kust jaanituli igal suwel üle kihelkonna helgib ja laul kaugale üle wäljade ja metsade kõlab.

Seal, ühel suwepüha õhtul, oleks pidulik koosolek, jumalateenistus headuse, iluduse ja õigluse jumalale. Kõik läänepoolne mäe nõlwak ja wäligi eemal on rahwast täis, pea pea küljes, liigub ja kohab tasa, nagu walminud rukis, kui tuulehoog sellest üle käib ja tasaseid laineid lööb.

Kõrgel mäel seisab tema lawal, walgeis röiwis saledate neidude ees.

Kui pühalik waikus all nõlwakul ja wäljal maad wõtnud, tõuseb ta käsi ja taewa poole lendawad neitsilikud helid kui luiged.

Siis pöörab ta ümber ning awab oma suu ja kõneleb neile ja wabastab nende hinged, mis kui wangis linnud maa peal abiltult tiiwu liigutanud, ja nad tõusewad üles sinna, kus igapäewuse mured on kadunud, kus nad suurelt, julgelt ja wabalt tiiwu laotades lõpmatusse kaduda wõiwad, sinna, kuhu igatsus meid kõiki alati kutsub!

Taawet põgenes.

Poolsalaja hiilis ta tagakambrist wälja. Oma pikka selga wimma tõmmates ruttas ta tänawat mõõda alla, selle õkwust needes ja selja peal ema ning õe waenuliste pilkude torkimist tundes.

Nii oli ta alati koolimajasse proowile minnes kodust pool-salaja põgenenud, õe ja ema ees hirmu ja küla mõistlikumate inimeste ees häbi tundes. Nii oli ta laupäewa õhtuti ehale läinud, ikka hiilides, arglikult pagedes, nagu waenlaste nooli tagant seljasse tungima tundes.

„Juba jookseb jälle! On sii kellegi peremiis!“ urises Mari. Ema aga ohkas raskesti ja läkitas kaebusi Jumala poole.

Taawet oli põgenedes tee käänakule jõudnud, kus metsa nurk teda warjas. Siin wõis hinge tõmmata ja hoogu wõtta suurest Pärtli talust, selle paksust ja kõrgist peremehest ja uhkest tütrest möödaminekuks.

Ta sammub sirgelt kui soldat paraadil Pärtlilt mööda. Ei waata kõrwale, aga kuuleb weel sulast wäljal nõotawat. Õues on õhtuste talituste kära. Klaara käsutab tüdrukuid ja Ott wan-nub kedagi.

Kahtlemata näewad nad teda ja Ott ütleb:

„Näe, Taawet läheb juba laaluproowile — minu mehed alles wällal.“

Ja Klaara lisab juure:

„Tal plikad koolimajas ootawad.“

Taawet pühib soonestiku põõsaste wahele jõudes otsalt highi. Kõige raskem osa teekonnast on aga alles ees — sealpool soonestikku algab küla ja sellest wiib tee läbi.

Seal lastakse tema peale paremalt ja pahemalt poolt pilke-rahet sadada.

„Näe, Taawet läheb laulma ja kannelt mängima.“

„Jooseb koolimajasse plikadega nalja heitma.“

„Ega kuningas Taawetki seda ära põlanud.“

„Eks laul ja muusik ole ilusad asjad, aga wõi nad leiba annawad.“

„Ei tii täis miis nendega tegemist.“

„Taawet on enam laalumiis kui peremiis.“

„Eks meil igalühel oless kergem laalumiis olla.“

„Oless weel laul üksi olema, aga tal weel, näete mäng kah, ja siss weel kõiksugu raamatud ja ajalehed.“

„Ainult narrid ja kergatsid jandawad niisukeste asjadega.“

Nii arutawad küla jõukamad peremehed, nähes Taawetit koolimaja poole minemas.

Proowi oli tulnud ainult paar poisikest ja lonkur tüdruk. Teised noored olid endile wist lõbusamat ajawiidet leidnud.

Taawet pööras enese ees häbi tundes tagasi.

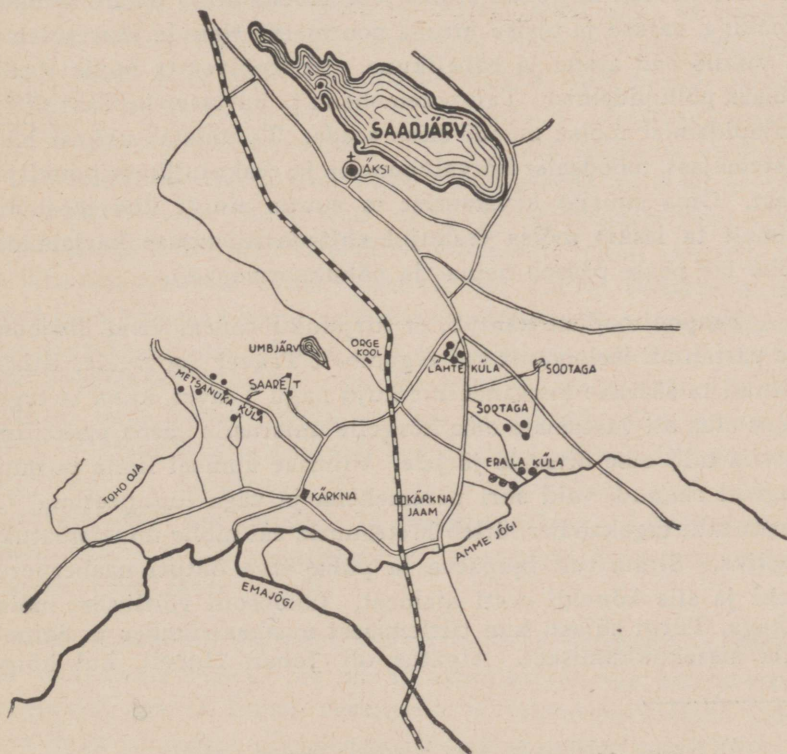
Kaks poisikest, lonkur tüdruk ja mina! kordas ta eneses.

Mööda põllupeenraid, lepikuradasid, talusid põigates, hiilis ta Kolliotsa sauna poole.

Sinna läks ta alati, kui tröösti kõige hädalisemalt tarwis oli.

Wäikeses, nõest lõhnawas saunakambrikeses istus Wiisa lambiwalgel weel laua ääres ja õmbles. Singer aina wurises ja pikad walged sõrmed seadisid siidi nõela alla . . .

Tegevuskoht. „Taavet Soovere elu ja surm“ on Metsanurga teoseist kõige lähedamalt seotud tema kodutalu ja selle ümbrusega. Romaani tegevuskohad on kopeeritud kirjaniku kodukülast. Soovere talu k a a s i k ühes sõõriku muruplatsiga tuletab meelde Saare talu piiravat kasemetsa. U m b j ä r v, mille ääres künkal istus Taavet, vastab autori isatalu lähedasele umbjärvele. Sood läbiv k i r i k u t e e on sama, mille kaudu pääseb Saarelt Äksi kirikusse. Oja, mille kaldal vedab Taavet Viisaga lahkumisõhtu, vastab asendilt Toho ojale (vt. kaardilt). Linn, kuhu Taavet maalt siirdub, on nähtavasti T a r t u. Tartut pole Metsa-

Metsanurga teoste tegevuskohti.

nurk tõelises valguses esitanud. Romaanis kirjeldatud elav liiklemine, tramm ja paekoormad on iseloomulikud enam Tallinnale kui Tartule. Kärkna ümbrusest on pärit ka kõrvaltegelaste eluasemed, nagu Kollio tsa saun, Altnonni ja Pärtli talu.

Peategelase algkuju. Kõnesoleva romaani peategelane pole puht-fantaasiakuju, vaid Metsanurk on selle tüübi loomisel osaliselt kasustanud elava eeskujuna oma kadunud vanemat venda Johanit, kes oma hingelt oli täielik Taavet Soovere, nagu kirjanik tähendab. Johan Hubel oli pika kasvuga poissmees nagu Taavetki. Teda ei rahuldanud põrmugi talutöö. Talvel ta tegi mitmesuguseid käsitöid ja käis linakaupmehele linu ostmas. Vabal ajal ta luges kirjandust, eriti „Olevikku“, käis tenorina Orgel ja Lähtel laulmas ning laskis metsas linde. Nagu Taavet Soovere polnud ka Johan Hubel jahimehena osav. Ta oli kinnise loomuga, vaikse ja tõsise jutuga noormees. Neiude juuresolekul ta tundis end arana ja häbelikuna. Noorpõlves ta õppis Raadi mõisas põllupidamist. Taluperemehena ta kavatses ka Saare talu majapidamist mõisa moodi sisse seada. Ta unistas uhkest härrastemajast, moodsaist kõrvalhooneist ja eeskujulikust puuviljaaiast. Oma suurist kavatsusist ta suutis ainult ühe teostada. Nimelt ta laskis mõisa eeskujul ehitada niisuguse karjalauda, mille lae peale pääseb heina- ja põhukoormaga 1).

Eespooltoodust nähtub, et kirjaniku vanem vend üldjoontes vastab nii iseloomult kui tegumoelt Taavet Sooverele. Siiski polnud ta säärane kurvanäoline kuju nagu Taavet, kuna ta tegelikus elus oli vaatamata oma kõrgeile unistusele „üsna praktiline ja viis talu otse õitsvale järjele. Viimase kombel linna ta muidugi ei asunud, vaid suri peremehena ja väga lugupeetuna“ 2). Saare talu tagakamber, ütleb Metsanurk, sai mulle unustamatuks kooliks. Sinna tuli laupäeva ja pühapäeva õhtuti naaberperemehi ja siis kõneldi eesti ajaloost, Jakobsoni võitlusest mõisnikega, Türgi sõjast, kuu tiirlemisest maakera ümber ja Seine'i silla sissekukkumisest. Algatus oli Johan Hubeli, kui kõige

1) Kusta Hubelilt ja Jaan Klaoselt saadud teateil.

2) M. Metsanurk, vt. H. Raudsepp „Mait Metsanurk ja tema aeg“, lk. 14.

enam lugenu käes. Tema harilikult jutustaski, teised kuulasid ja avaldasid oma arvamusi¹⁾).

Taavet Soovere. Taavet Soovere on eluvõõras ideaalist. Tiivustatud usust paremasse tulevikku, ta töötab „seda elu elada teisiti, kui kõik need teised“. Oma isatalust Sooverest ta tahab eeskuju teha kogu kihelkonnale, nii et selle majapidamist imetletakse ja vaimlisest õhkkonnast ollakse vaimustatud. Iseennast ta kujutleb lugupeetuima mehena ümbruskonnas, kellest väärilisemat ei teata. Vallavanema-ametis ta juhatab laulukoori, ehitab uue koolimaja, asutab raamatukogu, karskusseltsi, haridusseltsi, ühispiimatalituse jne. jne. Ja ühel ilusal suvepäeva õhtul ta jutlustab kõrge künka äärde kokkutulnud rahvahulkadele headusest, iludusest ja õiglusest. Kuid tegelikus elus laskuvad tema unistuste poole sirutatud käed alla, ta kardab koduste vaenulisi pilke ja tunneb häbi küllarahva ees. Vaimuvalgust ta ei jaga kujutletud inimhulkadele, vaid paarile poisikesele, lonkurile tüdrukule ja oma teenijaile. Austuse asemel saab ta naeru ja pilke osaliseks. Taavet teeb reaalseid katseid: uut elumaja ehitada, eeskujulikku õunapuuaeda asutada, moodsaid põllutööriistu tarvitusele võtta ja ühispiimatalitust ellu kutsuda, aga kõik need ettevõtted nurjuvad. Sama saamatu ta on lähenemises Õisu Ollile. Suured olid Taavet Soovere unistused, aga väikesed tema praktilised võimed. Ta siirdub linna heas lootuses, et ta vabaneb seal kaasinimeste pilke alt. Kuid teda koheldakse siin veel suurema naerulagina saatel. Linnas pole tal isegi rahulikku paika, kus ta üksinda olles unistada võiks. Vaatamata oma senistele pettumustele jätkab Taavet oma kõrgelennulisi kavatsusi. Ta katsetab vaimlisel alal, püüab rahvavalgustaja osa etendada ja asutab sepikoja. Aga ikkagi ei teostu Taavet Soovere igatsused. Ja ta surebki, ilma et ta ühegi unistuse oleks täide viinud.

Liiga suur oli vastuolu Taavet Soovere unistuste ja reaalseste võimaluste vahel. Ta oli külakooliharidusega kehvavõitu talupidaja, aga ta tahtis eeskujuks ja rahvavalgustajaks olla kogu ümbruskonnale. Tema traagika seisis selles, nagu Tuglas

1) Kirjanikult saadud teateil.

tabavalt tähendab, et ta minimaalsete eelduste puhul unistas maksimaalseist saavutustest¹⁾).

Taavet Soovere traagikoomilise kuju — eesti Don Quijote'i — on Metsanurk joonistanud haruldase ilmekusega. Kirjanik ei idealiseeri ega naeruväärista oma romaani peategelast, ta suhtub temasse heatahtliku, kõike andestava ironiaga. Taavet Soovere on omapärasemaid ja huvitavamaid tüüpe eesti kirjanduses.

Kõrvaltegelased jäävad romaanis selgejoonelise peakangelase kõrval kahvatuiks. Kõige reljeefsemalt paistab nende hulgast silma Vahesaare Villemi koolivenna Sahkeri teisiku — majadega angeldaja Rähni kuju. Tema välimusest esitab autor kujuka kirjelduse. „Välimuse järele ei äratanud see mehike kadedust: oli kõhnetu, valkjäs kikkhabemekene kui luitunud vihakonts lõua otsas, teravate, vesiste, rahutute silmade ümber, mis kui hiired ümber jooksid, tuhanded kortsud, nina punane, lühikeseks lõigatud juuksed hõredad kui kuivanud rukkikõrs.“ Selle tüübi on Metsanurk loonud Tallinnas nähtud elava eeskuju järele.

Ülesehitus ja still. „Taavet Soovere elu ja surm“ on rikas antiteesidest. Käsi taeva poole sirutanud, silmad tähisse kiindunud, andis Taavet töotuse — aga oma pikka selga vimmata tõmmates ruttas ta tänavat mööda alla; värisevail sõrmil ja õrnalt aitas Taavet üht neidu — kui ta aga sellele neiuale näkku vaatas, langesid ta käed ripakile; ühispiimatalituse avamise koosolekule minnes arvas Taavet, et koolimaja trepil juba hulk peremehi teda ootab — aga ei olnud ühtki peremeest tulnud jne. Kogu romaani põhiehitus rajaneb antiteesiprintsiibile, mis toob koomilist efekti teosesse. Üldiselt on „Taavet Soovere elu ja surm“ ülesehituselt tervikuline ja ühtlane romaan. „Teose kompositsioon on õieti lihtne, sündmustik areneb üksteisele vahenditult järgnevate piltide abil.“²⁾

Kompositsioonilt on kõnesolev romaan märksa lihtsatoimelisem kui „Vahesaare Villem“, aga stiililt ta on viimasest tun-

1) „Looming“ 1924, lk. 550.

2) F. Tuglas „Looming“ 1924, lk. 551.

duvalt parem. „Vahesaare Villemist“ on jäänud „Taavet Soovere“ tegelaste kõnekeelde Kärkna murre, kuna muu osa sõnastusest on täiesti muutunud ja kunstilisema ilme omandanud. „Lause on üldiselt lühem, jõulisem endisest. Paistab koguni, et see on vahest pikatoimelise Soovere tüübi kohta liiga lühikesega hingega, närvlik.“¹⁾ „Taavet Sooverele“ on iseloomulik edasirühkiv d ü n a a m i l i n e stiil. Staatilist väljendusviisi võib märgata vaid loodusekirjeldustes.

Loodusekirjeldused. Vaadeldava romaani loodusliku tagaseinana kerkib esile Põhja-Tartumaa maastik. Seda kodumaastikku kirjeldab Metsanurk haruldase südamesoojusega. Ta hingestab loodust ja näeb nii looklevas ojas kui valgendavate tüvedega kaskedes inimese sõpru, elukaaslasi. Näiteks kaks looduspilti sügise tulekult:

Taavet kõndis üksinda heinamaa rada mööda, ojakese kaldal. Looklewa musta joonena, pikast heinast ja põõsastest varjatud kallaste wahel, woolas siin kuulmata tema lapsepõlwe sõber kui üksildase inimese elu, kes oma rõõmud ja mured warjab ja olemasolugi waikimisega warjata katsub . . .

Siis wahtisid nad waikides üle niidetud heinamaa, kus harwad kased rohelistes rüüs liikumata seisid, pikki lõtwu lehtis raagusid kui purtskaewu weesorusid maani lastes. Kõik olid nende sõbrad, ka see tihe roheline põõsastik seal heinamaa taga . . .

„Loodus on Metsanurgale südameasi,“ sõnab H. Raudsepp, „see pole ainult dekoratsioon, see on kodu“²⁾. Looduserüpes unustavad tema külaromaanide tegelased majanduslikud raskused, igapäevased elumured, seal nad tunnevad end kodusena ja õnnelikuna. Taavet Sooveregi yabaneb lõplikult luhtaläinud armuavalduse piinadest, kui ta silmi ees avaneb vaade umbjärvele.

Oli waikne pühapäewane meeleolu, päike walge kui sulast metallist kuul kesklounas, sinises taewas mõned siidised pilwelooid. Sinakaswalgel järwe klaasisel pinnal mängisid lainekehed läikiwate kaladena, peeglisarnaste kallaste ääres ulatasid sirged tumedad kuused ja haljad lehtpuud latwadega järwe põhja.

1) J. Semper „Looming“ 1926, lk. 883.

2) H. Raudsepp „Mait Metsanurk ja tema aeg“, lk. 16.

Loodusekirjeldused annavad romaanile „Taavet Soovere“ romantiliselt looritud tausta. Need heidavad soojusehelki peategelase traagikasse. Meenutagem näitena Taaveti surmahetke.

Oli päikesepaisteline kewadeilm, waikne tuul liigutas walget akna eesriiet ja tungis ühes soojade kiirtega tuppa....

Leierkast mängis weel kurwemat wiit, päikese kiired läksid kollakamaks ja lahkusid toast. Nendega ühes Taawet Soowere hing.

„Taavet Soovere elu ja surm“ on Metsanurga sümpaatseim romaan. Selles kõneleb kirjanik sõbraliku naeratusega eesti kurvanöolisest kujust Taavet Sooverest, kes ilutses oma unistusepilvedes, aga jõuetu oli tõelises elus.

4. „Punane tuul“.

Metsanurga loomingu tippsaavutiseks on 667-leheküljeline romaan „Punane tuul“, mis ilmus 1928. a. Selles teoses jätkab kirjanik kaudselt „Valge pilve“ sündmustikku. Ometi moodustab „Punane tuul“ omaette tervikulise romaani, nii et seda võib täiesti iseseisva teosena vaadelda.

„Punase tuule“ tegevustik areneb Kärkna lähedases Erala külas¹⁾. Romaani sündmused algavad 1917. a. suvel ja lõpevad vabadussõjaga. Nii siis kajastuvad „Punases tuules“ heitlikud ja ärevad aastad meie riigi loomispäevilt.

Selle muutliku olustiku tagapõhjal kerkib esile romaani peategelane Verihurma Alma. Ta kuulub kahte vastastikku võitlevasse leeri — kord punasesse, kord kodanlikku. Popsitütrena ta kaldub punaste poole, kuna Loo perenaisena ta pooldab kodanlasi. Hääletamisel ta on kahevahel, ta ei tea, kumma poolt hääletada. Ta läheb kahe nimekirjaga vallamajja, kuid hääletab siiski tööliste poolt. Alma on osav perenaiseametis — kõik talitused ta teeb kiiresti ja korralikult. Aga ta ei tunne end rõõmsana, sest igal sammul jagab talle etteheitvaid pilke Loo õel vanaperenaine. Sellele lisanevad veel Oskari ja Senni kiusavad märkused. Tal jätkub siiski kannatlikku meelt

1) Nagu Metsanurk teatab, pole ta kujutanud „Punases tuules“ tõelist Eralat, vaid on Eralaks ristitud Pupa stove k., mis asetseb Metsanuka külast põhja pool, umbjärve ääres.

oma vihavaenlastega kõrvuti elada. Vaimliselt seisab Alma kaas-
inimestest kõrgemal, ta on nagu teisest maailmast. Alma ei
piirdu igapäevaste eluülesannetega nagu tema mees, vaid vabal

Karl Metsanurk.

ajal ta mõtleb ja arutleb, süvenedes teadmatuste regioonesse. Mitmekordset rõõmu ning õnne valmistab talle väikese Jaani sünd. Heameelt tundes omast pojast, mõtleb Alma õnnes: „Ei ole siiski midagi ilusamat maailmas, kui rahulikult ja muretult magaja laps.“ Alma ületab kangelaslikult kõik eluraskused, aga ta ei pääse saatuslikust katastroofist. Ta mõistetakse kümneks aastaks sunnitööle oma punase venna Kaarli aitamise pärast.

„Eesti kirjanduses on Verihurma Alma igatahes võimsam ja sisukam naiskuju.“¹⁾

„Punane tuul“ on isiku- ja olustikuromaan. Siin kujutatakse reaalselt nähtud tüüpe, siin antakse huvitav läbilõige tolleaegsest kirevast ühiskondlikust elust. Nähtavasti on kirjanik kõiki neid sündmusi ise omal ajal üle elanud, et ta neid nii elavalt oskab esitada.

Kõnesoleva kapitaalse romaani kompositsioon on täiesti õnnestunud. Vaatamata teose ulatuslikkusele on autor suutnud üksikuid peatükke niivõrd lähedalt üksteisega siduda, et tegevustik ei katkestu, vaid areneb pidevalt, muutudes lõpposas harukordselt põnevaks. Hästi on leitud romaani algus ja lõpp. „Punane tuul“ algab põrutava juhtumisega talu rüüstamisest ja lõpeb Antsu unistuste ning mõtisklustega. Eriti haaravalt, südamlikult on kirjutatud teose viimased leheküljed. Neid ridu lugedes ei saa lahti tundest, et nende loojaks on sügavahingeline kirjanik. Metsanurk on meister omi romaane elamuslikult lõpetama.

Veel suuremad edusammud ilmnevad Metsanurga stiilis. „Punases tuules“ on kirjanik lõplikult vabanenud „Taavet Soovere“ romantilise varjundiga väljendusviisist ja „Vahesaare Villemi“ naturalistlikust sõnastusest. Vaadeldavas romaanis esineb väljakujunenud isikupärane ja asjalik realistlik stiil. Sõnastuselt on „Punane tuul“ mõttetihed ja tundeküllane teos.

PUNANE TUUL.

1928.

(Katkeid.)

... Nad jõudsid jõe kaldale ja seisatasid pajupõõsaste vahel. Hall terasekarva pind virvendas kuulmatult nende jalge ees ja veetiremed kudasid vööd, mis aga kohe jälle hargus. Tuli mõni pajuleht või rohukõrs läänest ja ruttas pööreldes kärmesti veepinnal edasi. Poolesaja sammu kaugusel mustas teise kalda äär ja pajupuhmad kummardusid kohati veepinnani.

Võimas vaikselt voolav veejoom võlus nende pilgud mõneks ajaks ja vaikides jälgisid nad selle kuulmatut käiku. Siis istusid kaldale, jalad peaaegu vees.

1) D. Palgi, „Looming“ 1928, lk. 1020.

Üle harmoonika kaeblikust lõõtsumisest kostis eemalt üksiku neiu kaeblik laul:

„Oh küll oli ilus laulda,
Õie aega kuulata!
Leinas, laulu õnne sisse
Ise ära sulada!“

„Ega sa ometi ei kahjatse, et neiu põlvest lahkusid?“ küsis Rita.

Alma ohkas ja katsus naeratada: „Sellest ehk on kahju, samuti kui lapsepõlvest või leeripäevist. Aga igaveseks ei või ometi lapseks jääda ega alati leeris käia!“

„Seda kuldset vabadust ei ole sul enam?“

„Missugust vabadust? Ma ei tahagi joosta ümber nagu vahest ennem rahutus neiu põlves... See on hoopis teissugune vabadus, millest nüüd vahest puudust tunnen.“

„Ega ometi Ants sind ei keela ega takista?“

„Oh, ei! Ants on mulle hea,“ jätkas Alma tasa ja vaatas ümber. Kedagi ei olnud lähedal. „Sa oled kergemeelne tüdruk, aga sa oled ainuke, kellele ma ennemgi kõik hingelt välja puistasin. Ei tea isegi, kas nüüd veel tohin, kas see kõlbab! See on nagu pealekaebamine või keelekandmine...“

„Ära kõnele nõnda! Miks sa ei tohi mulle kõik öelda! Kes sind keelata võib? Kas ma ei kõlba enam su sõbraks!“ noomis Rita ja laskus Alma najale.

„Midagi nagu rõhub mind seal Lool, midagi seob mind, ei lase vabalt liikuda,“ kõneles Alma vette vahtides. „Ei ole enam nagu ennem. Ennem laulsin kõvasti, kui tuju tuli, nagu isegi mäletad, jooksin, käratsesin, hullasin ja naersin. Aga nüüd ei julge enam. Ei julge või ei saa. Miski pigistab mu kurgu kinni, nagu kammitse on jalus, ei saa enam vabalt, kergesti käiagi. Kuulen ikka oma kõrvus: see ei kõlba siin! See ei kõlba vallavanema miniale! Neiu põlves oli kõik teisiti. Siis, kui õhtul talitused lõpetatud, olin vaba kui lind, võisin ilma otsa lennata. Ega ei läinud igakord kuhugi, aga tundsin, et võin — ja see oli tähtis. Läksin kõndima küla teele, alla heinamaale või järvele — nii väga oli sagedasti otse tarvis üksi olla, üksi kõndida! Siis võisin minna ja tulla kas või keskööl. Aga nüüd — ei kõlba! Ei kõlba see asi, ei kõlba teine asi. Sellest ei saaks keegi aru. Pererahvas läheb ikka korralikult magama, meil ja mujal ka, kudas kõlbaks mul õhtul hilja üksi väljas „hulkuda“! Lähed vahest õhtul üle õue, kuuled tuult tasakesi kõrva vastu tuhisemas — siis tahaksid ühes tuulega üle väljade, soode ja metsade lennata.“

Kääru tagant, kus mõlad harvalt vette löödi, kostis meeste ja naiste neljahäälne laul:

„Mu õnnis isa võttis kord käe kõrva mind
ja viis mind mäe otsa, seal tõstis üles mind.“

„See on Kuremäe rahvas,“ ütles Alma. „Teised siinpool nii ilusasti laulda ei mõista!“...

IV.

Erala rahvas jõudis luhast laupäeva õhtuks koju — ei olnud käidud vahepeal ei röövimas ega vargilgi, just nagu Vahastu Hindreku ja Arumäe peremehe ennustuste kiuste. Nädala lõpul olid liikunud vihmapilved, aga nende hallid valkjate ärtega udarad olid ahtrad, sõõratasid vaid siin-seal kaugel, ja lagunesid siis jõe taga lõunas, kus sinetasid kahvatult metsatukad kaugel kinkudel ja seljandikkudel.

Nüüd oli jälle taevakumm kõrgelt sinine, madalamalt põuadust suitsune ja valkjas. Loo rahvas niitis edelas Erala voore jalal arukaskede vahel. Laiaharalised olid need vanad puud ja varjukad, aga nii harvad, et nende varjust läbi minnes ja vikatiga raudheina vehkides ei saanud jahtudagi, kui jälle tuli astuda päikese kõrvetusse.

Ants käis kaarega kõige ees, valge linane särk seljas, rind paljas, jalas laiad takused püksid, peas kolletanud rippuvate ärtega õlekaap. Oskar niitis tema kannul, valge linane särk seljas nagu Antsulgi, kaitsevärvi kroonupüksid jalas, riidest hall kaap peas. Ta püüdis sama laia ja puhast kaart lüüa kui vend, aga luiskas sagedamini ja lõi vikatiga vahel otse vihaselt seda halli terasekarva raudheina, mis paindus ennem kui end lõigata laskis.

Vana Rein kandis särgil vesti ja säärega saapadki olid tal jalas, et siin töö juures säilitada ka midagi oma peremehe ja vallavanema seisusest. Ta oli poegadest mõnikümmend sammu taga ja kaar oli tal märksa kitsam; tema järele tuli Alma ja siis Hilda, pead mõlemail varjatud rätikuga päikese eest.

Ei kõneldud sõnagi, higi voolas kõigil, äiati vahel käisega üle näo, aga puhkamiseks peatuda ei tihanud keegi. See siin ei olnud ainult töö, see oli ka võitlus ja võistlus — keegi ei tahtnud teistest nõrgemana näida....

IX.

... „Kudas need asjad siis õige on?“ päris Rein tõsise huviga.

„Tallinnas või? ... Nime poolest on meil mingi komissar, aga võim on peaaegu täiesti tööliste ja soldatite käes,“ kinnitas Kaarel.

„Kudas Peeterburis selle peale vaadatakse?“ küsis Ants.

„Seal on, nagu ajalehtedest teate, valitsus ka töörahva esitajate käes. Kerenski on täiesti meie mees! Käis kevadel Tallinnas — bluus seljas, päris lihtne mees! Mõned sotsialistidest ministrid veavad seal siiski veel kodanlaste poole. Tarvis käredamaid mehi töörahva hulgast valitsusse saata.“

„Või veel käredamaid!“ tähendas Ants pilkavalt.

„Eks vaatame kaua see jant kestab!“ viskab Oskar sekka.

„Heaga see küll ei lõpe,“ kahtles Rein.

„Miks mitte?“ küsis Kaarel.

„Kaua te sel kombel sõdite?“ küsis Oskar.

„Sõda tuleb lõpetada!“ vastas Kaarel kindlasti.

„Eks lõpetage siis ära!“ hüüdis Oskar pilkavalt. „Valitsus on juba ammu Kerenski ja teie meeste käes, miks te ei lõpetal!“

„Kannatage, ei saa ometi järsku! Sakslane ei anna järele,“ seletas Kaarel.

„Miks ta järele peaks andma, kui ta vene vägesid taga võib ajada!“ nõokas Oskar.

„Küll ajame saksa tööliised ka mässama!“ ähvardas Kaarel.

„Ikka aina mässama ja mässama — aga mis sest mässust viimati välja tuleb?“ küsis Ants. „Keegi tööd enam ei tee — te jääte nälga mässates. Ja kõik jääme nälga.“

„Kui töörahvas teab, et ta enam kapitaliste ei tarvitse orjata, küll siis hakkab tööle,“ vastas Kaarel ja jätkas hooga: „Siis ei ole enam rikkaid ega vaeseid, nagu nüüd. Ja ükskord peab ometi senisele ülekohtusele korrale lõpp tulema!“

„Siis võtate kõik üle?“ küsis Oskar kiusavalt.

„Esiialgu ainult töörahva kontrolli alla, et ühed enam liiga suurt kasu tasku ei saaks pista.“

„Aga mis maaga teete?“ päris Rein, enam siiski jutu jätkuks kui tõsise huviga.

„Jagavad ära, mis muud!“ ütles Oskar omalt poolt.

„Ei mõtlegi jagada! See on kodanliste lehtede loll kahtlustus, et jagada tahame.“

„Aga kudas muidu?“ küsis Ants.

„Mõisad lähevad kõige liikuva ja liikumata varandusega töörahva kätte. Harigu üheskoos ja elagu sellest. Mis üle jääb, see läheb linna-elanikkudele. Sedaviisi hävitame spekulandid. Mis maa-inimestele tarvis, jagatakse otsekohe vabriku ladudest. Saate kõike palju odavamini, kaupmehele vahekasu maksmata.“

„See on ju lausa sõgedus — üht mõisat või olgu mis tahes ettevõtet anda hulga inimeste kätte,“ arvas Ants. „Pooled nende hulgast on kahtlemata veenused ja logardid. Seal ütleb kohe hoolas inimene: mis kuradi pärast mina pean rassima, kui teine

mu kõrval aina vedeleb! Ja õigusega! ... Ära süüa mõistetakse üheskoos küll, aga mitte pidada maad või juhatada vabrikut! ...

XL.

... Päeval talitusist vaba olles võttis Alma väikese Jaani kätele, soojalt rietatud, valge mütsipits ümber roosa otsa, ja viis ta rõdu kaudu aida. Oli veel päikesepaistelisi päevi, lehestiku varjud liikusid rohul edasi tagasi, aegajalt kukkus tumedalt kopsatades õun ja ladvad hõljusid tuules.

Alma istus pingile, kuhu tuul ei pääsenud ehk nõnda, et enesega Jaani varjas ja kui see magas, langes unistusse, vaikselt laulu ümisedes: „Taat läks metsa kuhja looma, äiuli, äiuli. Memm läks metsa marju tooma, äiuli, äiuli.“

Ehk ta vaatles õunapuid, millel laiadel harudel toed all, tundis rõõmu õunade rohkusest ja sellest, et kord kõik see aid, vanade haruliste ja noorte, kepi najale seotud sirgete puudega on tema oma. Ta võtab siis Jaani käe kõrvale, toob ta siia, näitab iga puud ja õpetab teda armastama oma aeda. Viib ta siis teele, näitab põlde, mis kahelpool nõrvakul ja ütleb: Need on sinu. Kui suureks saad, hari neid hoole ja armastusega ...

Ärkas aga väike Jaan Alma süles, siis võttis ta punase õuna ja hõljutas seda vartpidi lapse silmi ees. Missugune rõõm oli näha, et laps juba silmiga katsus õuna jälgida ja kätt liigutas selle tabamiseks. Silmad ei suutnud kõiki õuna liigutusi kaasa teha, käekesed ei tabanud õuna, — aga mis sellest, nõnda kaugel on ta juba ja areneb iga päevaga.

Alma tundis niisugust rõõmu, et Jumalat tänades läbi õunapuude lehestiku ülespoole vaatas ...

LII.

... Ants liigutas huuli, jättis aga midagi ütlemata. Vähe aja pärast lausus ta tasa:

„Kordan veel: teine meist peab siit lahkuma!“

„Siis lahkugu, kes tahab!“ ütles Oskar ja tõusis üles. „Mina võin siin elada nagu sinagi.“

„Mul kui vanemal vennal oleks nagu rohkem õigust isa talu peale,“ lausus Ants alt kulmu venna poole pilku heites.

„Õigus!“ osatas Oskar põlglikult naeratades. „Seda peab juba kohus otsustama!“

„Näha kohe, et oled Arumäe tõugu: ilma kohtuta ei taha asju õiendada!“

„Jäta see Arumäe tõug rahule!“ kurjustas ema.

„Kohus siis kohus!“ väitis nüüd ka Senni irvitavalt. „Meie

seda ei karda! Aga oma õigust ka ei jäta. Oskar on korralik perekonna inimene ja kannab omal õlal kõik talu mured — nüüd korraga peaks ta minema! Eks mingi see, kes...“

Enam ta ei saanud öelda; Ants sööstis istmelt ja kõmistas ähvardavalt:

„Välja!“

Teisest toast ei jätnud aga Senni hüüdmata, nii kõvasti, et Ants võis lahedasti kuulda:

„Juba see näitab, et inimene pole peremeheks loodud, kui ta karjatüdruku naiseks võtab! Aga kukkus ka sisse selle tüdrukuga, nii et üsna hale! Ei noh: kuidas sa ka hunti ei sööda, tema igatseb ikka teiste huntide järele!“

Ants istus toolile, toetas küünarnukid lauale ja võttis pea käte vahele.

Isa kohalt lahkuda!

See mõte näis talle esimesel pilgul kohutavana.

Lahkuda ja jätta see koht vennale, vennanaisele, kes oma toreda ja ulaku eluviisiga ta võib olla alla viib!

Hakata kohut käima — võit on kindel, seal pole kahtlust! Aga see on inetu kohtukäimine! Oskari siit lõplikult välja ajada, see võtaks palju aega ja rikuks närve ei tea kui kaua!

Kui aga siit minna ja jätta koht vennale?! Minna siit tülipesast ja vaenulikust õhust?! Kui kerge on hingata, kus pole keegi su vastu tige! Kus ei kuulda ühest toast nurinat, teisest irvitamist! Kus ei vaata üks su otsa kõõrdi ja teine ei lähe sust mööda otsa vaatamata! Kus tervitab sind igaüks sõbraliku pilguga ja igaühel on hea soov südames!

Kas on seda veel siin kunagi loota! Kui ka ükskord läheks siit vend Senniga, jääks ometi ema, ja selle surma oodata oleks inetu. Eks lepiks veel ema tema enesega, aga siis peaks ta oma naise ohverdama. Ta peaks Alma enesest tõukama ja väikese Jaani andma vanaemale!

Aga kui ta ise siit läheks! Võtaks lapse, annaks selle Ritale sülle ja läheks! Igalpool, peale Loo talu, on talle inimesed sõbralikud ja õhk hingamiseks kerge!

Mõisat hakatakse jagama, temal kui sõjas haavatul on õigus sealt maatükki saada. Saab oma isa talust varanduse osa. Saab poole talu väärtusest. Seda juba Oskar ei või keelata. Sellest aga jätkub, et mõisa väljale majakest ehitada ja elama hakata. On pealegi kuulda, et valitsus uusi asujaid toetuseta ei jäta. Kerkib uus taluke mõisa väljale, väikese eluhoonega, avarate akendega. Aga selles on õhk sõbralik, nii et kerge on hingata. Aasta kahega on hooned üles raiutud, puid ja põõsaidki õue ümber istutatud, õuna-aias haljendavad noored puud.

Siis aga lõpeb Alma vangistuseaeg — selle eest hoolitseb Vahastu Hindrek ja tema, Ants isegi tahab nüüd kõik teha, et karistust venna aitamise eest kergendataks. Ei või ometi võim uues, väikeses, oma rahvariigis olla halastust tundmata ja valitseda vaid kättemaksu ning hirmu abil!

Kui mõrsja toob ta siis Alma oma uude majja. Õuevärav ning maja uks on haljaga ehitud nagu pulma puhul ja Vana Verihurm Lindaga on väravas. Toas on laud kaetud ja seal istub muude hulgas Vahastu Hindrek, Alma leeriõde Somba Olga oma tütrekesega ja veel teisigi häid inimesi, kuigi mitte suuri ega tähtsaid.

Ants puhus tule, ega raatsinud veel unistusi katkestada, mis teda võimsalt vallanud.

Isakohast on raske lahkuda. Aga on kohused eneseги vastu: ei või ometi kaua vaenust mürgitatud õhus elada! See tapab enam kui raske töö ja mured!

Isakohta on kahju jätta vennale. Tema ise hoiaks Loo talu head nime paremini. Tema ise tõstaks Loo esimesele kohale ümbruskonnas. Aga on uue talu rajamine vähem ülesanne kui vana pidamine! Uut ei raja igaüks!

Tema mõtted käändusid jälle Alma juurde. Ta tuletas meelde lühikest abielu ja leidis nüüd paljugi enesele ette heita. Teisest maailmast on Alma, aga sellest on tema, Ants, vähe hoolinud, on ainult etteheiteid sellepärast teinud. Ainult Loo talu hea nimi oli tal üle kõige. Ometi oli Alma ainuke inimene, kes teda siin armastas, kes talle püüdis hea olla ja oli hea, ilma et oleks ennast selleks sundinud. Seda kõike on ta vähe hinnanud. Kui vähe me hindame lähedate inimeste headust ja armastust! Ehk mõistame seda alles hinnata siis, kui meilt armastaja hing eemal, kui ta meilt kauaks või jäädavalt lahkunud!

Seal, teiste asutajate hulgas, mõisa väljal on Almalgi kergem hingata. Seal ei ole vist neid seisuste vaheseinu, mis siin jõukate pärisperemeeste ja kehvikute vahel nii kõrged. Kes teab, võib olla tuleb aeg, kus ei ole enam üldse seisuste vaheseinu! Kus varanduselised vahed enam inimeste vahel vaenu ei tekita.

Siin kohkus aga Ants isegi oma mõtteist ja küsis eneselt murelikult:

Ega see punane tuul ometi mindki pole puudutanud?!

5. Ülevaade Metsanurga loomingust.

Vaadeldud teosed — Vahesaare Villem, Toho-oja Anton, Taavet Soovere ja Punane tuul — peegeldavad üldjoontes Metsa-

nurga kirjandusliku loomingu kujunemist. Eriti silmapaistev on tema stiili järkjärguline muutumine. „VaheSaare Villemis“ ta kasustab naturalistlikku stiili, „Toho-oja Antonis“ romantilist lausestust, „Taavet Sooveres“ romantilist-realisticlikku sõnastust ja „Punases tuules“ realisticlikult asjalikku väljendusviisi. Kui veel meeles pidada, et Metsanurk mõnes novellis, nagu „Jumalatas“ ja „Alguses“, on tarvitanud ekspressionistlikku sõnastust, siis märkame, missugune stiililine mitmekesisus valitseb tema toodangus. Suures ülekaalus on Metsanurga toodangus, eriti tema loomingu viimasel perioodil, realisticlik väljendusviis. Selles stiilis on ta kirjutanud oma paremad romaanid ja novellid. Metsanurk pole kunstlikult loonud oma teoste eristiilid, vaid tema toodangu sõnastus on välja kasvanud ainstikust. Seetõttu esineb tema tooteis tihe side sisulise ja stiililise külje vahel. Näiteks kujutab „Jumalata“ ekspressionistlik stiil ilmekalt peategelase Vaareni mässavat hingeelu:

*Hävitada vaenlast kõige tema varanduse, naiste ja lastega!
Hävitada igal kombel — tappa igasuguse sõjariistaga: külmaga,
kuumaga, tappa avalikus võitluses, ja salaja selja tagant juure
hiilides! Aina hävitada ja tappa, tappa ja hävitada! Ja edasi,
ikka edasi!*

Pälvib tähelepanu, et kõigi eespoolkäsitletud proosatoodete ainstik on pärit maaelust. Metsanurk on valinud nende teoste tegevuskohad eranditult oma kodukohast ja selle ümbrusest. Paljusid kohti on autor õigete nimedega nimetanud, ainult mõnd nime ta on osaliselt muutnud. Nii kutsub ta Saare talu kord VaheSaareks, kord Soovereks. Peale kohanimede ta on kopeerinud Kärknamaastikku, mille „tagaseinaks on lepikud, kaasikud, tihedad padrikud, madalad männikud pehme sambla pinnal ja vaikne Umbjärv.“¹⁾

Kuid Metsanurk pole täiel määral külakirjanik, ta on käsitlenud oma toodangus ka linnaelu. Näiteks ta maalib romaanis *Arraste & Pojad* (1930) kujuka pildi meie pealinna Tallinna olustikust. Samuti areneb Metsanurga populaarsema romaani *Jäljetu haua* (1926) sündmustik Tallinnas.

¹⁾ M. Metsanurk, vt. H. Raudsepp „Mait Metsanurk“, lk. 14.

Peale romaanide ja novellide ta on loonud näidendeid, kujutades neis olevikuaineid, mis on sageli päevakajalist laadi. Metsanurga näitekirjandusest olgu nimetatud: *Vagade elu* (1923), *Kindrali poeg* (1925), *Talupoja poeg* (1929), *Haljal oksal* (1932) jm.

Metsanurga teoste peakangelased kuuluvad samasse põhitüüpi. Nad on nõrga tahtejõuga inimesed, kes võimsad oma unistustes, aga tegudes saamatud ja abitud. Erandi neist moodustab „Punase tuule“ elujõuline naiskangelane Verihurma Alma.

Peatähelepanu omistab Metsanurk oma toodangus ideelisele küljele. Ta paljastab ühiskondlikke väärnähtusi ja osutab elupahesid. „Rohkem kui keegi teine on Metsanurk elanud kaasa aja põletavamaile küsimusile. Ta on võtnud ägedana seisukohta: arvustanud, süüdistanud, mõistnud hukka.“¹⁾

Metsanurga toodang ühendab vanarealismis nüüdisaja uusrealismiga.

2. Oskar Luts.

Oskar Luts, meie populaarsem ja rahvalikum kirjanik, sündis 26. detsembril 1886. a. Palamuse kihelkonnas Kaarepere vallas Posti talus käsitöölise pojana. Isa tegi seal puutööd. Kuid juba kirjaniku lapseas asuti Palamuse kiriku juurde, kuhu isa ehitas majakese ja hakkas kingsepaks. Ema sugulaste hulgas oli lõbusaid jutuvestjaid. Vanaema kõneles poisikesele kauneid lugusid, milledest mõnda kuuleme Kevade I, ja mõnede põhjal on loodud muinasjutuline näidend „Sini-allik“²⁾. Seitsmeaastasena pandi Luts Änküla külakooli ja selle järele Palamuse kihelkonnakooli. Viimases käis ta 1895.—99. a. ja on tal sellest ajast palju ilusaid mälestusi, milliseid kirjeldab *Kevade I* ja II. 1899—1902. a. õppis ta Tartu reaalkoolis ja hakkas siis apteekriõpilaseks. Õppeainetest mäletab kirjanik matemaatikat kui väga rasket ainet, kuna keeled olnud kerged, ajalugu aga tema armsaim aine.

Proviisoriabilisena töötas Luts Narvas, Tallinnas ja Peterburis. Viimases linnas täitis ta ka oma kaheaastase väeteenistuse kohustuse. 1911. a. astus Luts Tartu ülikooli rohuteadust õppima, kuid see katkestus maailmasõja puhkemisel,

1) O. Urgart, „Looming“ 1929, lk. 1134.

2) Autorilt saadud teatel.

mil ta kutsuti farmatsöidina väe-teenistusse, kuhu jäi 1917. aastani. Ka Eesti Vabadussõjast ta võttis osa farmatsöidina. Hiljem ta oli ametis Tartu ülikooli raamatukogus. Praegu elab Luts elukutselise kirjanikuna Tartus.

Lutsu kirjanduslikud huvid avaldusid kõigepealt lugemishimus. Tema varasema ea lektüüri moodustasid Wilde teosed, Kitzbergi näidendid, Bornhöhe „Tasuja“ ja läti kirjaniku Needra tööd. IV klassis ta ostis endale „Kalevipoja“. Välisautoreist oli ta lemmikirjanik Kipling, kuid palju luges ta ka Dickens'i ja Shakespeare'i. Prantsuse kirjanikest huvitas teda Rabelais, hispaanlastest Cervantes. Mõlemad on mõjustanud teda traagi-koomiliste kujude loomises. Dickens'i „David Copperfield'i“ tuletab meelde Lutsu „Andrese elukäik“, kuna Maeterlinck'i lugemine olevat inspireerinud teda kirjutama muinasjutulisi näidendeid, nagu „Sootuluke“ ja „Siniallik“.

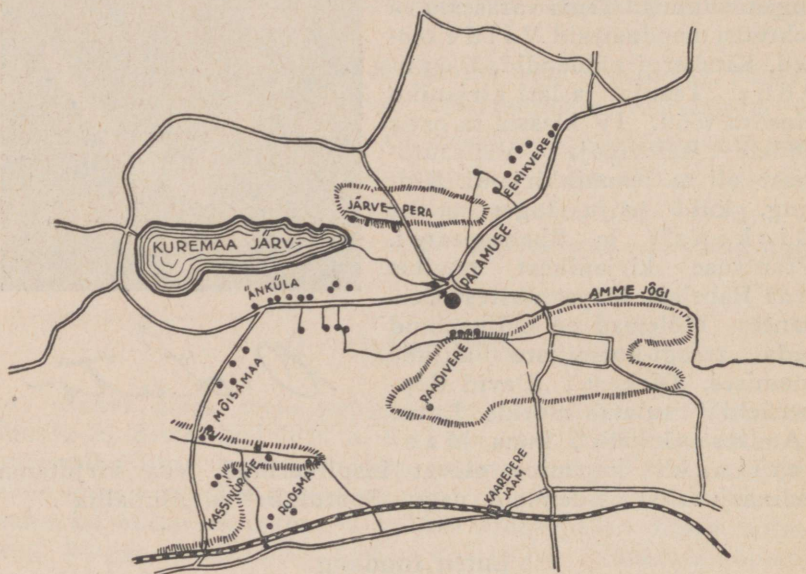
O. Luts.

Lutsu toodang.

Lutsu esimesed kirjanduslikud katsed ulatuvad 1904. aastasse, mil ta avaldas ajakirjanduses jutukesti ja päevakajasisid. 1908. a. ilmus temalt „Päevalehe“ kaasandena mitu novelletti ja „Päevalehes“ följetone. Samal aastal tal tekkis mõte oma koolipõlve mälestusi avaldada kirjanduslikus vormis ja ta algas „Kevade“ I kirjutamist. Vahele tuli vene kroonuteenistusse minek. Hiljem kirjanik jätkas oma tööd, viimistles ja parandas, kuni lõpuks 1912. a. võis ilmuda tema esikteos „Kevade“ I, mis võitis laialdase lugejatehulga ja kujunes väga populaarseks raamatuks, tuues 26-aastasele autorile rahvakirjaniku kuulsuse selle parimas mõttes.

„Kevade“ I-ga alustas Luts nooruslikult elurõõmsa jutuseeria, mida jätkavad kuus raamatut: „Kevade“ (I 1912,

II 1913), „Suvi“ (I 1918, II 1919), „Tootsi pulm“ (1921) ja „Äripäev“ (1924). Neid raamatuid nimetatakse Tootsi-lugudeks tuttava peakangelase võrukael Tootsi järele, kelle lõbusate tembutuste kirjeldamises kahjuks liialegi minnakse. Kirjanduslikult kõige hinnatavamaiks osutuvad „Kevade“ I ja II. Siin avalduvad Lutsu kunstniku voorused: elav ja ladus vestmisand, soe ja südamlilik tundetoon, sundimatu huumor põimitud

Lutsu teoste tegevuspaiku.

pehme nukrusega ja mõnede üliõnnestunud tüüpide loomine. Kunstiliselt ei ületa ta hiljem palju oma esikteost, küll aga avardub tema ainevald. Pärastistes töis me otsime asjatult nii puhast ja värsket huumorit. „Kevade“ mõlemas osas Luts kirjeldab oma koolipõlve mälestusi Palamuselt. Nende põhjal ta annab elava ja kujuka realistliku pildi maa-kooliõpilaste elust ja esitab meile rea oivaliselt iseloomukaid õpilaste tüüpe. Lugejale jäävad unustamatult meelde: Arno Tali, hellahingeline unistav poisike — idealist, kes pettub armastuses kooliõe R a j a T e e l e vastu ja otsib lohutust üksindusest; tema vastand rõugearmiline Joosep Toots, väga praktiline poiss, kes otsib

endale tegevust igasugustest tempudest ja harrastab indiaanlaste romantikat; punajuukseline nigela loomuga K i i r, tõi- ja pika-toimeline T õ n i s s o n ja kannelt mängiv I m e l i k. „Suves“ Luts jätkab samade tegelaste jälgimist, kuid neid ei ühenda enam kool, nad on sellest east väljas, ilma mööda laiali pillatud. Mõned kaovad hoopis silmapiirilt. Meeliköitvamale kujule Arno Talile pühendatakse ainult paar lehekülge. Tootsi naljad nihkuvad veel enam esiplaanile, kuid „need tembud, mis näisid „Kevades“ loomulikena, tunduvad „Suves“ kunstlikena ja on eriti „Tootsi pulmas“ juba õieti pingutatud ning liiga kangete vürtsidega soolatud“. 1) Viimane raamat „Äripäev“ ei ulatu palju üle följetoni taseme. Nii muutub see jutuseeria, mis algas paljutöötavalt, lõpupoole ikka kunstivaesemaks ja ei ulatu üle vähenõudliku ajaviitekirjanduse taseme.

Alates 1912. aastast, mil Luts algas oma kirjanikukarjääri „Kevade“ I-ga, on ta jätkuvalt avaldanud teoseid igal aastal: nii jutustisi kui näidendeid, viimasel alal küll vähe väärtuslikku luues. Ainult maailmasõda tõkendas ajutiselt tema viljakust: nelja aasta jooksul (1915. a. — 1919. a.) ei ilmutanud ta ühtki teost.

Kohe peale „Kevadet“ II, 1914. a. ilmus Lutsu väärtuslikum novell „K i r j u t a t u d o n . . .“, mille II trükk ilmus 1920. a. pealkirjaga „S o o“. Kuna Tootsi-lood on kantud realistlikust vaimust ja ainult Arno Tali puhul sugeneb hulka realistlikust vailist tooni, ühendab Luts siin täielikult realistliku stiili r o m a n t i l i s - s ü m b o l i s t l i k u g a. Peakujuks on maalikunstnik T o o m a s H a a v a, kes Pariisist saabunud ja veedab suve Viimsis oma täditütre Liisi juures. Ajaviiteks otsib ta endale seiklusi ja leiab neid tutvuses M e t s k a s s i g a, kes on kummaline sasipäine metsik looduslaps teisel pool sooserval. Toomas Haava kui esteet armub Metskassi ilusse. See toob sekeldusi Metskassi peigmeestega, kellest teise, jõhkra ja vastiku „sookolli“ ta uputab sohu vale märgutule abil. Hiljem suhetes täditütrega satub kunstnik vastumeelsete valede keerisesse ja lahkub Viimsist. Mustav põhjatu s o o omandab s ü m b o l i s t l i k u tähenduse, selle salapärasus ja hukutavus loob teoses müstilise ja unenäolise

1) F. Tuglas, „Eesti biogr. leksikon“, lk. 290.

meeleolu, millele alistuvad tegelased. Nii on püüd tõsielu ühendada unielluga osaliselt õnnestunud, kuna paiguti tundub, et kirjaniku fantaasia müstika jaoks ei ole küllalt tugev.

Peategelane on unistava hingeeluga boheemlane-esteet, kes mõistab ümbrust, kuid rahulolematult igatseb isiklikult teistlaadi õnne. Sel tüübil on sugulust Arno Taliga, kuid individuaalselt ei ole ta teravalt piiritletud, mistõttu ta jääb üldiseks sedalaadi tüübi esindajaks.

„Soo“ kuulub Lutsu viimistletumate teoste hulka, kuid siingi võidakse ette heita kontsentratsiooni puudust ja nõuda tihedamat stiili, mis on Lutsu teoste olulisemaid puudusi.

Lutsult oodatakse laiemat publiku poolt ainult nalja. Ta pakubki seda Tootsi-lugudes, följetonilisis raamatuis nagu „Vähkmann ja Ko“, „Kirjamapp“ jt. ning mõnes jandis.

Kuid väärtuslikuma osa Lutsu toodangust moodustavad just pehme elegilise põhitooniga jutustised. Siia kuuluvad kõigepealt mina-novellid „Kirjad Maariale“ (1919), „Karavaan“ (1920) ja „Harald tegutseb“ (1921). Ka kirjanikule endale meeldivad need kõige enam ja ta kahetseb, et just sellised teosed laiemal publikul kahe silma vahele jäävad.¹⁾ Kolm nimetatud novelli on kirjutatud mina-vormis, mis lisab intiimsust ja soojust. Parim neist on „Kirjad Maariale“, läkitatud ühe noore kirjaniku poolt oma naisele, kes tema juurest ära läinud, ja keda ta hardusega mälestab.

Samalaadne, õieti selle teose uus variant on „Karavaan“. Siin pihitakse abielutraagika meeleolusid kirjades sõbrale. Ka „Harald tegutseb“ käsitleb vastuolusid abielus. Keegi kirjanik kaebab kirjas sõbrannale oma naise mõistmatust, kes ei taha aru saada tema kirjanduslikkudest huvidest.

Soojalt ja südamlikult on vestetud kaks lastejuttu „Inderlin“ (1920) ja „Nukitsamees“ (1920). Esimeses kõneldakse väikese pojakese Inderliniga raskest reisuteekonnast Venemaalt Tartu. Inderlinile ongi jutustatud muinasjutt „Nukitsamees“, milles kõneldakse kahest metsa eksinud lapsest ja nukitsatega sarvilise pojast.

Järgmiste teostena ilmuvad Lutsult neli jutustist, mis jäl-

1) Kirjanikult saadud teade.

givad üksikute tavaliste inimeste saatusi, nagu osutavad juba raamatute pealkirjad „Andrese elukäik“ (1923), „Iiling“ (1924), Olga Nukrus“ (1926), „Ants Lintner“ (1926). Ühine neile teostele on realistlik käsitlusviis, mis küllastatud tundmusega, sest autori suhtumus tegelastesse on lähedane ja osavõtlik. Peategelastel on palju sarnaseid jooni: nad kõik on väikekodanlikust miljööst pärit, tavalised ametnikud või käsitöölised. Neile on iseloomustav õrn unistav hing ja abitu teovõimetus, millised omadused tingivad suurel määral nende kannatused.

„Iiling“ on neljast novellist kõige laiema sündmustikuga ja põnevaim, kuid tähelepandavaim oma kunstilise tõepärasusega on „Andrese elukäik“.

Andrese elukäik.

„Andrese elukäik“ on biograafiline teos, kirjutatud minavormis. Andres Süvalepp jutustab selles oma elulugu, mis möödub ilma suuremate sündmusteta. Siia põimub loomulikult lihtsa inimese psühholoogiat ja rida kõrvalkujusid. Töö sisaldab osalt autori isiklikke elamusi, eriti mis puutub apteegi ametielusse ja töörežiimisse. Andrese kuju loomisel on tarvitatud ka fantaasia abi: see on kombinatsioon mitmest tüübist. Sel moel on aga saadud täiesti usutav, tõenäoline kuju, kelle elulisuses ei tõuse kahtlust. Tegevusepaigaks on Tartu ja selle ümbrus¹⁾. Teose järele on siiski raske mõistatada, misuguses kodumaa linnas Andrese lapseõlv möödub.

Süvalepp

ANDRESE ELUKÄIK.

1923.

Mina, Andres Jakobi poeg Süvalepp, olen sündinud kodumaa suuremas linnas 15. aprillil aastal 1885. Nii näitavad minu ametlikud paberid, ning pole mul mingisugust põhjust ülaltoodud andmete punktipealsuses kahelda. Minu isa, tüübiline vürtspoodnik, arvatavasti jäi surmani umbes samasse vaimlisse tasapida ja varanduslikku seisukorda, kui oli oma lihtsa elukutse valimisel. Natuke abituna, natuke kitsina, natuke umbusklikuna näen teda veel praegugi, kus ta juba ammu surnud, ajavat oma väikesi asju kitsa, pruuni linoleumiga kaetud poeleti taga. Keskmise kasvuga, kõhnapoolne, valkjate, tihedate vurrudega — nii

1) Kirjanikult saadud teatel.

seisab ta seal, minu isa, Jakob Süvalepp, aeg-ajalt sulgudes paemat silma, hoolega sihtides, et ei langeks ainsatki üleaurust kübet ostja kasuks.

Nüüd nõuab ema, et ta ruumi laiendamise suhtes peaks tõstma ühe kaubariiu teise seina — ta on lausa õnnetu, sest, kes teab, kuidas selle asjaga toime saab? Kogu nädala peab aru, mõõdab, rehkendab ning asub alles siis tööle, ikka veel kaheldes, kas see uuendus ka tõesti annab loodetavaid tagajärgi. Kui see tähtis töö siiski juba tehtud, siis ei leia isa nõuetavaid asju: ikka kahmab kohale, kus riiul enne seisnud ning kurjustab emaga, et see oma kiusuga kõik tema kaubad segamini ajand. Mõnikord, õhtu eel, tulevad poodi mõned tuttavad, ajavad isaga juttu, suitsetavad ja lähevad siis jälle ära, ilma et midagi ostaksid. Teinekord panevad needsamad tuttavad raha kokku, toovad viina, isa annab omalt poolt paar silku ja tüki leiba suupisteks, ning siis kestab jutt kauemini kui harilikult. Sealsamas poe kõrval on meie elukorter — üksainus tuba suitseva kaminaga, mis peab täitma pliidi aset. Elutoast läheb neljaastmeline trepp suure keldrisarnasesse ruumi; seal on leivaküpsetamise ahi. Tihti hakkab mul elutoas igav, lähen vaatama, mis tehakse poes. Siis harilikult küsib isa: „Noh, Andres, mis head kuulukse?“ Et mul aga pole teatada head ega kurja, siis astun vaikides akna juure ja vahin uulitsale. Umbes nii pikk ongi meie päevane jutt isaga. Läheb aga isa „alla linna“ uut kaupa tooma, siis olen mina nii öelda mehe eest väljas, ning sünnitab mulle suurt lõbu nõuetavaid aineid emale kätte ulatada, kes neid ostjatele edasi annab.

Emakesel on palju liikuvam vaim. Ikka, ikka näen teda talitamas niihästi hoones kui hoovis; ikka on pesupäev, ikka küüritakse söögiriistu, põrandaid; puhastatakse letikaalu ja kaalupomme. Ikka nõutakse isalt mingisugust uuendust, uute asjade ja kaupade soetamist. Aga liig nõder näib olevat see ihu, milles pesitseb nii kärsitu hing: tihti jätab järsku pooleli oma töö, heidab oiates voodi ja kaebab ägedaid sisemisi valusid. Seal peletab mu välja pesukojast, ütleb mulle kurje sõnu, sealsamas tuleb mulle järele, kõneleb õrnalt, vaatab silmi otsekui peaks minust lahkuma ja tahaks suruda oma hinge mu viimse pilgu. On päevi, kus minu kahvatu, kurbade silmadega emakene ei kõnele rohkem kui mõne tarviliku sõna, kus ei aita seegi, et olen sõnavõttlik igas asjas ja täidan tema soove, kus püüan teda meelitada... Õhtul aga heidab voodi, küsib: „Kas magad, Andres?“ ning hakkab mulle jutustama imelikke lugusid oma lapse- ja noorpõlvest, vanematest, kodunurgast. Teinekord saab õues kokku mõne vanema naisega, kõneleb kaua, jutustab jälle oma elulugu, ohkab... Kuulan eemalt, ning aimab minu pisike süda, et ema on õnnetu.

Nii elame linna serval, kahe prügitamata uulitsa nurgal palju aastaid, kuni kasvan välja lapsekingadest ning astun kooli-kingadesse. Meiega ei sünni midagi iseäralikku, elame ainult nende tibatillukeste uuendustega, mis jõuab ema välja tingida minu flegmaatiliselt usalt. Ainult ema — seal alati tõmbub valus kokku mu süda — hakkab aast-aastalt ikka rohkem kaebama oma tõe, kahvatub, otsekui kustub...

Ühel hallil, trööstita sügispäeval viiakse ta kliiniku, ning näivad mulle tema lohus paled sama hallidena, kui see trööstita sügispäev. Esialgu pelgan kliiniku pikki koridore ja arstiroh- tude lehku, aga siis hakkab seal käima iga päev, üksi, ilma saat- jata. Istun voodi serval, ta silitab mu kätt, mu juukseid, paitab õrnalt mu palgeid; istun kaua, istun õhtuni, kuni lähevad rahu- tuks haigetalitajad. Siis ütleb: „Mine nüüd, mu laps! Head ööd!“

„Ah,“ kaebab vahel, „kodu on nii palju tööd, aga mina ei saa teid aidata; pean lamama siin nagu väeti laps.“ Trööstin teda, seletades, et kodus on kõik korras, kuid ta ei rahuldu, ta tahab teada viimse peensuseni, kuidas saatsime mööda eilse päewa, õhtu, öö; mis söime-jõime ja kas on meil veel puhast pesu. Mõtleb siis pisut ning õpetab pikalt, kuidas tuleb meil jätkata oma majapidamist ilma tema abita. Kuulan ta sõnu, kuid rinnus õhetab nii valusasti, et unustan peaaegu kõik ta juha- tused.

„Oled nüüd juba suur,“ ütleb ta, „sul on isa... loodan, sa ei jää enam hätta, kui peaks juhtuma, et —“ „Ema! Ega sa veel ometi sure!“ hädaldan, langen kummuli ta voodiservale. „Ei, ei, Andres,“ silitab ta mu pead, „ei! Loodame, et ikka veel paranen... et seekord ikka veel pääsen.“

Arkan kodus oma voodis. Parajasti tuleb üks inimene poodi ja kõneleb mu isaga. Ning kohe avatakse uks meie elu- tuppa ja isa käsib mind kähku riietuda. Ta sulub poeukse, käime kiirelt mulle nii tuntud teed... aga ema on juba eel ära läind tundmata tee.

Mõni päev pärast seda saadame ta sinna, kus võib rahuli- kult puhata oma pikast päevatööst....

Käin siis iga päev apteegis, kus lahke noormees Baumann uuendab sidemeid mu kaela ümber. Paranen. Aga ikka kibe- damaks muutub elu tädi juures. Meie poekraami süüakse ja müüakse, kottides ja püttides pole enam palju; pudukauba laiali- kandmise eest hoolitseb tädipoeg August. Paberossid ja tubakas on ammugi otsas. Ja mida vähemaks jääb mu kadund isa pärän- dus, seda tigidamaks lähevad mu sugulased.

Muu seas sööme nüüd kolmes lauas: kõige enne August,

siis tädi, ja alles siis lubatakse minul asuda ülejäänud osa kallale ning valvatakse teraselt, et ma endale ei 'ajaks liig palju sisse'.

Siis kuuleb August minu taskus raha kõlinat. Meister Martinsoni rublast on mul veel natuke järel —, kuuleb raha kõlinat ja võtab hoolsa uurimise alla mu taskud.

„Ma ütlesin, poiss varastab!“ hüüab vihaselt.

Saan valusa kõrvakiilu, nii et mu kõrvad kaua undavad. Seepeale võtab mu kraest kinni ja viskab trepist alla. Hiilin seal kuski nurga taga, kuni näen Augusti minevat kodust, lähen siis jälle trepist üles, võtan oma mütsi.

„Kuhu nüüd, sa häbemata inimeseloom?“ küsib tädi.

„Tead, tädi“, vastan, „mina ei ole häbemata inimeseloom“.

„Sa oled hullem — sa oled varas.“

„Mina ei ole varas.“

Hoolimata minu seletustest muidugi ei tule tädile mõttesegi mind uskuda. Tema silmis olen koguni kahekordne süüdlane: varastan ja salgan oma süüd. Temagi tahab mulle anda oma jao, kuid mina märkan seda ja lipsan toast välja; ainult tema koeral läheb õnneks natuke näksata mu sääremarja.

Sel päeval võtab Baumann sideme minu kaela ümbert, ütleb: „Noh, poisu, nüüd oled terve; nüüd võid minna.“

Aga mina seisan ikka sealsamas, vaatan, kuidas Baumann hakkab müüsis rõõruga mingisugust kollast salvi. Mul on kahju minna selle valge, sinisilmalise noormehe juurest; pea-aegu kahetsen, et nii ruttu sai terveks mu haav — nüüd ei saa ma teda enam kunagi näha. Sidumiste ajal on ta mult üht-teist küsinud ja nii umbes tunneb minu elukäiku.

„Kas nüüd saad tädiga paremini läbi kui ennemalt?“ küsib minult.

„Oh ei!“ ohkan. „Palju halvemini.“

„Noo... see on paha lugu.“ Ja mõninga vaikimise järele uuesti: „See on paha lugu“. Ja siis veel kord:

„See on väga paha lugu.“

„Jah, noorhärja, see on paha lugu“, kinnitan minagi.

Siis jälle hõõrub ta vaikides oma salvi, mis ei näi kunagi saavat valmis. Aga mina seisan seal juures, otsekui oodates... jumal teab mida.

„Oota!“ ütleb viimaks, katkestades tööd. „Istu siin natuke, oota, ma tulen varsti tagasi.“

Ta läheb laboratooriumi ja jääb ära kaunis kauaks. Seni segan minagi kollast salvi, leides, et see on kaunis huvitav töö. Talitades käivad minust mööda mitmed inimesed, kuid tegemist ei tee minuga keegi. Umbes veerand tunni järele tuleb Baumann tagasi ja ütleb mulle:

„Tule!“

Sammume läbi suure laduruumi, mille maast laeni ulatavatel riiulitel seisavad suured ja väikesed rohpurgid, astume üle koridori ning peatame ühes väikeses toas. Kirjutuspuldi taga istub hall, auväärt härra ning minul hakkab hirm. „Võib olla“, kihvatab mõte minu peas, „on nad teada saand, et mind kahtlustatakse varguses“. Kui siis seesama härra end minu poole pöörab ja mulle tõsiselt otsa vaatab, siis olen täiesti kindel, et see teistiti olla ei võigi. Aga mulle ei öelda midagi, ei head ega halba. Vanahärra pöörab pilgu minu pealt ja vaatab mõttes olles aknast välja. Ka Baumann vaikib. Seisan hinge pidades, püüan arvata, millega umbes võib lõppeda see peaaegu kohutav vaikus.

„Nojaa“, süütab hall isand viimaks oma sigari, „viige ta laboratooriumi ja andke talle mingisugust kergemat tööd“.

Baumann kummardab ütleja poole, puudutab minu õlga ja viib mu tulnud teed tagasi, kollase salvi juure.

„Noh, poisu, ütleb rahuloleva naeratusena, „asjad polegi enam nii pahad. Asjad paranevad. Härra Relling, selle apteegi omanik, võtab su oma juure tööle“.

Heameele pärast valguvad mulle pisarad silmi; unustan tädi, tädipoja ja selle vastiku, poolnülitud koera, kes mind salvas põgenemisel. Siis kutsub Baumann mu köögisarnasesse ruumi, mille nurgas visiseb suur, läikivate kraanidega aurupliit. Seal tutvustab mind teistele töölistele, keda on kokku kolm inimest — kaks meest ja üks naine.

„See on ju laps“, ütleb noorem mees. „Mis tööd jõuab niisugune teha?“

„Pole viga“, vastab Baumann, „küll ta kasvab“. Seepeale seletab meestele lühidalt, kes ma olen ja kuidas siia sattusin. Vanema töölisega, Mardi-nimelise habemikuga, peab kõrvalruumis kauemat aega nõu. Mind pannakse pesema tibatillukesi rohpudeleid.

Nii algab minu apteegi-töölise karjäär. See on juba kolmas amet, millele asun oma nooremates eluaastates . . .

Õpin tundma ümbrust ja inimesi, kellega mul on tegemist päevast päeva. Noorem tööline, Mihkel Särge, lõhkise jänese-mokaga noormees, kelle hõreda juuksega kaetud pealael on otsekui koidest aetud paljad lapid, nimetab mind esimesest päevast saadik l a p s e k s. Selle nimega harjuvad ka teised ning jääbki see mulle külge aastate kestes; isegi apteegi-noorhärnad kutsuvad mind selle nimega. Kuid see ainult on Mihkel Särge s õ n a, pisut pahem on lugu tema t e g u d e g a. Kord lukutab tagavarakambri, kust olen läind tooma suuri ja väikesi pudeleid, ning jätab mu sinna tundide kaupa, otsekui ei teaks tema sellest

asjast midagi; kord pakub mulle „mett“, toppides suhu mingisugust haisevat salvi; kordab seejuures ikka üht ja sama sõna: mistarvis on apteegis — laps? Mistarvis on laps apteegis? Vanem tööline, Mart, täidab ühtlasi ka majahoidja kohuseid. Ta elab hoovis, tagavarakambrite all, kahetoalises korteris. See on tõsine, töökas mees, lesk. Tema juures olen korteris, see tähendab: magan öösiti tema köögis pingil. Tema käest saan ka söögi — nii on Baumann, apteegiomaniku ülesandel, temaga kokku leppind.

Mardi majapidamise eest hoolitsevad tema kaks tüdart, õigemini küll ainult noorem, umbes kümne-aastane Margareta, vigastatud jalaga küürak tütarlaps. Vanemat, peaaegu täiskasvand neidu, näen alati seisvat peegli ees, kus endale passib selga kõiksuguseid värvilisi hilpe. Nähes niisugust hoolimatust oma noorema õe vastu, võidab vanainimese välimusega Greeta (teda hüütakse nii) varsti minu poolehoiu. Püüan teda majatalituses aidata, kuidas vähegi võin; nii tassime kaevult rasket veepange, nagu kaks härjapõlvlast, kanname puid kööki, peseme põrandaid.

Oleks ülekohus ütelda, et minu käsi käiks halvasti Mardi perekonnas. See küllalt märgatav poolehoid, millega mulle vastab Greeta, aitab mind võrdlemisi hõlpsasti üle mitmestki kibedusest; isegi Mihkel Särje näägutamine ei tundu pooltki nii valusana, kui noore kingsepa selli Villu toorus. Aegapidi tihe- neb minu sõprus väikese, küüraka Greetaga; lapselikus usalduses tihti jutustame teineteisele oma väikesi päevamuresid; tihti toob ta mulle vahepalukesi köögist, ulatab mulle võileiva, öeldes: „Söö, Andres! Söö!“ Seda ütleb mu pisike perenaine niisuguse tooniga, mida ma pole kuulnud ema surmast saadik....

Mõninga aja uidan ringi võõrastes linnades, näen võõrast rahvast ja võõraid kombeid, kuid ei peata kuski pikemalt. Tulen siis tagasi kodumaale ja rendin endale väikese külaapteegi kuski kõrvalises maanurgas, kus minu abi tarvitatakse väga vähe. Kuid viimane asjaolu polegi mulle tähtis: ma ei läinudki sinna mõttega, et koguda varandust ehk tõusta haljale oksale, nagu öeldakse. Minu nõudmised elu vastu on ikka olnud väikesed ning pole nad suurenend ka vaheajal. Mulle koguni meeldib, kui mind eksitatakse võimalikult vähe; ning ei sünnita minule põrmugi meelehärma, et mind ei peeta kaugeltki niisuguseks „rahameheks“, nagu olevat olnud minu eelkäija.

Alul kutsuvad mind küla ja ümbruse nooremad osa võtma n. n. seltskonna elust, kuid saades ikka eitavaid vastusi hakkavad uut apteekrit pidama uhkeks ja jätavad ta rahule. Muidugi pole ma uhke, mul vaid on seekord niisugune tuju — segamata lugeda oma raamatuid.

See on kõrvaline maakoht, nagu juba ütlesin, eemal raudteest, hall nurk, kus isegi majad paistavad ühesuguselt hallidena. Küla lõpul läheb maapind järsku madalamaks, ühinedes laia rabaga. Seal kuski eemal öeldakse olevat väike jõgi, siis algavat verstade-pikkune laan. See on otsekui inimeste eluaseme viimne sopp, kust ei pääse enam edasi, kust võib sattuda välisilma ainult minnes tagasi tulnud teed.

Kordamisi katsuvad minuga õnne ka mõned küla tähtsamad isikud, nii kaupmees, kõrtsimees ja vallakirjutaja, kuid needki ei suuda mind meelitada minu peiduurkast. Minu ainus seltsiline on vana töömees Jakup, kes on juba palju aastaid teenind endise apteekri juures, kelle hoolet on kogu nüüdnegi majapidamine.

Viimaks siiski lähevad mulle igavaks niihästi raamatud kui kodused väikesed askeldused. Juhtumisi kätte sattund raamatu kaudu tulen mõttele hakata kasvatama kodumaa arstirohtusid. Esialgu on need hoopis abitumad katsed sealsamas apteegi väikeses aias, aga siis soetan endale raamatud, mis käsitavad seda ala, rendin maatüki ja sean selle ettevõtte n. ö. laiemale alusele. Süütun jälle otsekui põlema, nagu siis, kui kord Rellingite juures õppisin klaverimängu. Vana Jakup raputab pead ja kuidagi ei löanda võtta seisukohta poolt ega vastu: niisugust toimetust pole ta ennemalt näind. Endine apteeker üksnes arstis... ja kunagi ei teind tegemist sarnaste kahtlaste külvidega, olgu siis, et ajaviiteks siblis mõnel porgandi- või kurgipeenral. Aga need olid ikkagi porgandid ja kurgid. Aegapidi hakkab kogu küla terasemalt vaatlema minu tööd ja leiab: uus apteeker külvavat umbrohtu ja kihvtiseid taimi. (Minu Hyoscyamus, Aconitum ja Digitalis on neilegi osalt tuttavad.) Ühtlasi tärkab mõnes naabrimaa omanikus hirm: kas ei laotu minu taimed ka nende aedadesse ja põldudele, mürgitades inimesi ja loomi.

Seletan Jakupile, et minu tegutsemisel siiski on omajagu mõtet ja võidan ta seega vähehaaval enda poole.

„Aga“, on temassegi hakand naabrite hirm, „kui nad viimaks võtavad kätte ja lähevad võõra maa peale?“

„Kes?“

„Needsamad, teie taimed“.

Teen talle selgeks, et nad ei lähe kuhugi meie katsepõllult.

Siis võtab labida ja reha, tuleb mulle appi, töötab esiti natuke aralt... olles pisut kahevahel, aga pärast juba julgemini, kuni satub hoogu nagu peremeeski. Õpib pähe mõne ladina-keelse nimetuse ning peab pühapäeva hommikupoolikutel, kui meie aeda ilmub mõni uudishimulik, pikki ettelugemisi, otsekui mõni õpetatud botaanik. Ja kunagi ei unusta juure lisamast:

„Ärge pellake, nemad ei lähe siit kuhugi“. Ja kui arvab, et seda on vähe, siis isegi piltlikult: „Kuhu nad lähevad? Ega neil jalgu all ole“....

Seepärast jätab mees maha oma isa ja ema...

Ja kui mees saab hakkama juba niisuguse ohvriga, mis siis on selle kõrval minu põld ja majahütt.

Esiailgu ma siiski ei taha müüa oma väikest varandust. Tarvis endale otsida mõni asetäitja või rentnik. Niisuguse piskese ettevõtte jaoks ikka leidub isikuid, kes on linnas rikkund oma tervise ja ihkavad puhkust maarahus. Jah, just tema, vanake Kirss, on sinna kohane. Seal on nii vähe tööd ja nii palju vaikust — seal võib rahus teha oma väikesi napsikesi ja ahju-paistel määrida opodeldokiga oma valutavaid puusi ja jalgu. Siit muidugi viib kaasa pikad, soojad viltsaapad.

Teraselt silmitseb mind Jakob, kui ilmun vöõra isiku seltsis. Aimab. Öigemini — teab kõik, aga mistarvis kõnelda.

Annan üle oma majapidamise vanale ametvennale ja lahkun, heites viimast pilku oma kōdunevale taimepõllule.

„Noh“, pöörab Jakob pisut viltu oma karvase pea ja kehitab üht õlanukki, „kui just peab, siis pole midagi parata“.

„Jah, Jakup; peab, peab“.

Kolin linna, saan tähtsuseta teenistuskoha, mille muretseb minu endine ametvend Schultz samasse ärisse, kus teenib ise. Ja elamegi kolmekesi oma ühises kodus, nagu oli proua Rellingi soov. Sest kes teab, kui palju päevi...

Olen jälle hommikust õhtuni vöõras ametis, Agnest näen päeva jooksul ainult lõunalaua, kuid ka sealgi mitte alati. On kordi, kus on läind emaga kaasa jumal teab kuhu ja laseb köögitüdrukul öelda: ta vist ei jõua tagasi lõunasöögiks. Neil kordadel istun üksi vaikselt söögitoas ning ei taha mulle mahtuda toit — palju, palju on tal veel teisi peale minu!

Sealsamas on kadund Rellingi tōuketool, vana seinakell tikib aeglaselt tunde ja samal kohal ripub õhtusöömaaja tume pilt tumedas raamis. Aga mille kogu on jäänd vaheajal üsna väikeseks — Rellingite perekonna väärtasjad, kallihinnalised söögi- ja jooginõud, mis endisel ajal kumendasid läbi puhvetikapi klaasukse.

Elame nüüd kolmekesi oma ühises kodus. Aga kui vaatlen lähemalt seda ühist kodu, siis elavad seal kaks inimest, kes on ikka olnud teineteise päralt, ja keegi vöõras isik — mina... rahulik elanik-pansionäär intelligent perekonnas.

Ja näen, kuidas Agnes hakkab käima oma emalil; hakkab kandma tumedaid riideid, tõttab palavikulise kiirusega linna ja

tagasi, kasutab ära iga tunni, iga minuti oma vähemate vendade ja õdede heaks.

Ning minule? — Ta on kasvatatud kristlikus vaimus ja püüab mulle ikka olla hea naine. Kuidas tohiksin nuriseda? Mida tohiksin soovida veel?

Siis hävitan viimse silla, mis mind ühendab endise koduga. Olen sunnitud müüma oma väikese varanduse. Aga see asjaolu ei kurvasta mind, mul vaid on pisut kahju oma põllust, oma poolelijäänd tööst.

Sügisene tuul paenutab puid ja kisub neilt viimseid lehti. Tuule huludes sammun parki ja istun üksikule pingile kahe raagus põõsa vahel. Siit algasin kord... Kas pean siin ka lõpetama?

— Ei, mispära just seda. Ma ainult vaatlen, kuidas jääb veelgi hõredamaks mu ümber ja kuidas elu sulab ühte hilissügise halli ja troostita õhtuga.

„Andrese elukäik“ on nii sisult kui vormilt vähenõudlik teos. Andres Süvalepa elu möödub vaikselt, võrdlemisi üheoonselt, ei loo haaravaid stseene. Ka kompositsioonis ega stiilis pole märgata võtteid, mis tekitaksid pinevust ja hoiaksid lugeja meeli elevil. Jutustus voolab eepilises rahu. Et sündmustikku on vähe, kaldub pearõhk Andrese ja rohkearvuliste kõrvaltegelaste iseloomustamisele, mis sünnib jälgides nende väikest nigritsemist igapäevases elus.

Andres Süvalepa lapsepõlv möödub viletsuses. Vaeslapsena kannatab ta palju julmade sugulaste jõhkrust. Ta on alistuv ja ei suudaks enda heaks midagi teha, ta elu võiks koguni väga viletsasti lõppeda, kuid õnnelikud juhused aitavad teda. Ta satub kokku selliste heade inimestega nagu Baumann ja härra Relling, kellede igakülgsel toetusel ta jõuab viimaks õnneliku seisukorrani: olla haritud inimene ja avada oma apteek. Viimaks täidub ka tema suurim unistus — ta võib naida Agnese, kes tundus talle olevat pilvede kõrgusel. Kuid ta ei suuda millestki õiget rõõmu tunda. „Kõigi nende unistuste täitumised on tulnud liig hilja, nendest olenev õnn on tuhaks põlend varem mõttekujutuses ja järel on jäänd ainult resignatsioon“¹⁾. Andres ise on küll veendunud, et ta siis saavutaks oma täiusliku õnne, kui ta oleks Agnesele kõik ja see jagaks temaga maaelu

1) F. Tuglas, „Looming“ 1924, lk. 548.

üksindust. Kuid Agnese iseloom ja armastus on teistlaadi, sellepärast Andres tunneb end õnnetuna. Nad jäävad kõigest hoolimata teineteisele võõraiks, sest nad on võrsunud liiga erinevais oludes. Nii peab Andrese elu lõppema sama lootusetult kui ta algas.

Andrese lapsepõlve kannatused on kirjeldatud suure usutavusega ja mõjuvad väga liigutavalt. Andrese nukker ja õrn loomus tuletab meelde autori esikteosest Arno Tali. Kõik sündmused jätavad ta hinge sügavaid jälgi. Kui ema ja isa surnud, ta käib kui unenäos ringi, ema siidrätiku tükike taskus, alistudes passiivselt metsiku tädi toorusele. Baumann surm mõjub nii rusuvalt temasse, et ta ei suuda õpinguid jätkata, andub täielikult nukrutsemisele. Ka väikese Greeta vastu on tal palju hellust südames. Ta järeleandlikku ja alandlikku loomust kasustatakse apteegis teiste teenijate poolt viimse võimaluseni.

Pole siis ime, kui poisike üle töötab ja oma nooruses nii võrd ära kurnatakse, et tal hilisemaks elueaks ei piisa energiat, vaid ta satub passiivsusse ja tunneb end lõpuni kannataja osas.

Andres Süvalepa iseloomus ja tegumoes pole teravalt individuaalseid jooni. Tema saatuses on midagi üldinimlikku: samasuguselt peab kannatama iga vaeslaps, kes kasvab üles sellises miljões nagu Andres. Ja malbeid nukraid iseloome on meil palju, eriti nende hulgas, kelle peale vaesus on vajutanud oma pitseri.

Mis puutub piirjoonte teravusse, siis on kõrvalkujud joonistatud selgemini kui Andres. Need jagunevad oma suhtumuse järele Andresesse headeks ja kurjadeks inimesteks. Kõige sümpaatsemaks osutub proviisori abiline Baumann. Ta on pehmeloomuline, aus ja heatahtlik noormees. Tema on see, kes tasandab Andresele teed paremaks tulevikuks Rellingite kaudu. Ta on ka ainuke, kes oma öisel valvekorral ei ekspluateeri poisikest. Baumann saatus kujuneb traagiliseks õnnetu armastuse tõttu kergemeelse Amalie vastu. Mõjub liigutavalt, kui Andres härra Rellingi küsimisele, miks ta enam ei õpi, vastab nuttes: „Baumann on surnud!“

Rellingite perekond etendab heategevat, kuid ühtlasi ka saatuslikku osa Andrese elukäigus. Meeldivaima mulje

jätab vanahärra Relling, aristokraatne, vähesõnaline ja äärmiselt õiglane. Proua on väga energiline, ta hukutab oma ja hiljem ka Andrese perekonnaõnne heategevuse hullustuses. Agnes, väga sõbralik ja lahke, sametpehmete silmadega neiu, jääb ometi lõpuni oma ema tütreks ja mõjualuseks. On päris loomulik, et Andres ka Agnese mehana tunneb end Rellingite majas ainult „pansio-närina intelligent perekonnas“. Greetakene oli lähedasem. Kui ta sundis: „Söö, Andres, söö!“, siis tundus ta teise emana.

Apteegi personaali kuulub peale Baumannii veel rida isikuid, kes kõik iseloomustatud mõne tabava joonega. Nad ei mängi teoses omaette mingit osa, neil on teatud tähtsus ainult igapäevases kokkupuutes Andresega.

Ebainimlikult mustadena ja tigidatena on kujutatud Andrese tädi oma poja Augustiga, sama vastiku mulje jätavad hobuseparisnik Parp ja lihunik Hiss. Võõrastavana tundub, et viimased on asetatud sõbralikku suhtlemisse proviisor Socka'ga.

Tegelaskond „Andrese elukäigus“ on selle kitsapiirilise teose kohta liigagi suur, kuid Lutsu huvitavad inimesed, ta tahab neid vaadelda võimalikult suurel hulgal.

K o m p o s i t s i o o n on vastavalt sisule lihtne ja algeline, ilma erilise kunstikavatsuseta. Teose alguses on jutulõnga arendatud pidevalt, ühetasase voolavusega. See kestab kuni Andrese lahkumiseni Rellingite juurest. Siit alates muutub jutustus katkendlikuks, mis rikub nii teose kui ka Andrese isiku kujutuse terviklust. Kui kirjanikul oleks jätkunud kannatust arendada teost algusest lõpuni ühtlase tempoga, oleks võinud „Andrese elukäigust“ valmida romaan. Niisuguses olekus jääb ta aga ainult jutustiseks, millele ei seata suuri nõudeid.

Teose väljendusviis on realistlik ja äärmiselt lihtne, „mõte väljendatakse otsekui alasti“¹⁾. Siin kordub Lutsule omaseim joon: ladius rahvalik sõnastusviis, mis mõjub soojalt ja südamlikult, kuid on ilma erilise algupärata. Siin ei leidu uudseid sõna- ega lausekujundeid, mis lisaksid stiilile kirjanduslikku väärtust. On võimalik, et kujundlikkust on meelega välditud, sest Lutsu „ülem püüd on võimaliku lihtsuse ja selguse

1) F. Tuglas, „Looming“ 1924, lk. 547.

poole¹⁾. Kuid jääb siiski tõsiasjaks, et tabavad kujundid lisaksid ka Lutsu väljendusele ilmekust ja varjundaksid ning peenedaksid sõnastust.

„Andrese elukäiku“ on arvustuses²⁾ kõrvutatud Dickensi „David Copperfield'iga“, milles kirjeldatakse poisikese Davidi kannatusi, õpiaastaid, armastust leivaisa tütre Agnese vastu ja esitatakse rida inimitüüpe: tagedaid ja heatahtlikke. Dickensi teos on suur ja monumentaalne, „Andrese elukäik“ selle kõrvalt tundub skitsina. Pole võimalik siiski väita mingisugust otsekohesest mõjustust, sest „reaalsuse raamid teatud ühiskondlikus ringis on võrdlemisi ühesugused ja lapse kogemused ning kannatused omas primitiivsuses õieti samased“³⁾.

Jutustiste kõrvalt on Luts avaldanud ka näidendeid. Tema esimeseks tööks sel alal osutub kolmevaatuseline naljamäng „P a u n v e r e“ (1913). See on realistlik elukujutus, mille ainestik pärit Palamuse mälestustest, nagu „Kevade“ ja „Suve“ oma. Ilmumise korral oli sel näidendil suur menu. Ka teisi Lutsu naljamänge, ühevaatuselisi lõbusaid rahvalikke jante lavastati omal ajal rohkesti. Neist paremate hulka kuuluvad „K a p s a p ä ä“ (1913) ja „Kalevi kojutulek“ (1919). Tõsisesisulistest näidendeist on tähelepandavam kolmevaatuseline draama „L a u l õ n n e s t“ (1913), mille ainevalik on hea, kuid käsitlusviisis on ebaõnnestunult ära segatud realistlik ja romantiline stiil. Muinasloolistest, osalt sümbolistlikest näidendeist olgu nimetatud „Mahajäetud maja“ (1914), „Siniallik“ (1919) ja „Sootuluke“ (1919). Nad jäävad kahvatuks, pole küllalt võimsa fantaasia loodud. Dramaatilisel alal pole Lutsu toodang väärtuslik, kuid on siiski palju lavastamist leidnud.

Viimasel ajal avaldab Luts oma mälestuste-seeriat. Ta algas selle 1930. aastal raamatuga „V a n a d t e e r a j a d“ ja jätkas teostega „T a l v i s e d t e e d“, „L ä b i t u u l e j a v e e“, „V a a d e l d e s r ä n d a v a i d p i l v i“ ja „K u l d s e t e l e h t e d e a l l“ (1933). Mälestuste esimene vihk algab kirjaniku poisikese-ea kõige varasemate mälestustega. Siin on head lapse

1) Kirjaniku enda sõnad.

2) I. Reiman, „E. Kirjandus“ 1928.

3) F. Tuglas, „Looming“ 1924, lk. 549.

hingeelu tundmist ja soojalt hingestatud õhustikku. IV vihus jõutakse Palamuse ajajärku, kust pärit Tootsi lugude ja Paunvere ainestik. Kuid viimastel kui fantaasiasünnitustel pole midagi ühist nende mälestustega, milles jälgitakse ainult tõsiasi. See vihk omab ka ajaloolist väärtust, kuna antakse hea ülevaade tolaeagsest kihelkonnakoolist. Seniilmunud viimases andes siirdub autor Tartu reaalkooli ajastusse.

Lutsu kui rahvakirjaniku iseloomustavamaiks omadusiks jääb la d u s jutustus ja värske sundimatu h u u m o r. Kõrvuti huumoriga püsib tema loomingus nukker toon, mis omane tema parematele teostele. Ainekäsitluses on ta m õ õ d u k a s r e a l i s t, nagu ta ka ise ennast nimetab. Kuid tihti sugeneb ta teostesse ka ähmast sümbolismi ja lüürilist sentimentalismi. Lutsu käsitledavaks objektiks on inimene, mitte ühiskond. Tema tegelased ei mõtle sotsiaalselt, vaid armastavad passiivselt tagasi vaadata oma mineviku elamustele. Seetõttu pole tema ained aktuaalsed, vaid enam memuaarilised.

Metsanurga ja Lutsu toodang.

Üldiselt on jäänud meie lugejaskonnale mulje, nagu oleks Luts palju loetavam kirjanik kui Metsanurk. Kuid arvustikulisel andmed osutavad vastupidist. Näiteks on levinud: Metsanurga „Jäljetut hauda“ seitsme aasta kestes 2435 eksemplari (348 eks. aastas) ja „Punast tuult“ viie aasta jooksul 1550 eks. (310 eks. aastas), aga Lutsu „Andrese elukäiku“ kümne aasta kestes kõigest 2061 eks. (206 eks. aastas). Nii on kummagi Metsanurga töö levik üle saja eksemplari võrra olnud suurem Lutsu teose minekust. Luts oli populaarne oma kirjandusliku tegevuse alul, aga viimasel ajal on tema teoste loetavus märgatavalt kahanenud.

Metsanurk ja Luts on mõlemad väga produktiivsed kirjanikud. Nende toodang on ulatuslikult suur. Teoste arvult ületab Luts kaugelt Metsanurga. Kuid kunstiliselt on suurema väärtusega Metsanurga toodang. Samuti on Lutsu teoste ideeline ja stiililine külg palju piiratam ning kitsam kui Metsanurga oma. Luts omandas populaarsuse oma esikteosega ja on püsinud kogu kirjandusliku tegevuse kestes umbes samal tasemel. Seevastu

Metsanurga kirjanduslik looming on pidevalt arenenud tõusvas suunas, muutudes sisult tuumakamaks ja vormilt kunstilisemaks. Mõlemad autorid on tagajärjekalt töötanud jutukirjanikkudena, kuna dramaatikuina nad on loonud vähese väärtusega tooteid.

Siiski on nad väga erinevad kirjanikunatuurid. Luts on pehme ja leplik. Tema stiili varjundab nukrus, oma tegelaste saatusele tunneb ta kaasa. Metsanurk on kibe, paiguti sarkastiline, kuigi selle taga peitub varjatud soojus. Tema tegelased mõtlevad ühiskondlikult, pole rahul olemasolevaga, püüavad kõrgema inimlikkuse poole. Ta on kõigepealt ideekirjanik.

Lutsu ja Metsanurga toodang peegeldab osaliselt noorema põlve realistide loomingut. Selle kirjandusliku ajajärgu tähtsamaks esindajaks on A. H. Tammsaare, kelle teostega tutvume hiljem.

Eesti nooremate realistide toodang osutab märgatavat edu meie jutukirjanduses. Sotsiaalsete probleemide asemel rõhutatakse nende teostes tegelaste hingeelu, mis jäi vanema põlve realistide toodangus tagaplaanile. Väljendusvormilt on noorema põlve realistide tooted nende eelkäijate teoseist kunstiväärtuslikumad.

Realistliku kirjanduse arengust.

Eesti realistlik kirjandus on arenenud laineliselt. Esiti ei avaldu realism meie kirjanduses puhtal kujul, ta on tugevasti mõjustatud vanaromantismist. Vabanedes romantilisest stiilist ta muutub kriitiliseks. Samal ajal saab alguse naturalistlik kirjandus. Uusromantismi tõusengul sügeneb realistlikku kirjandusse uuesti romantilisi jooni. Ja nüüdiskirjanduses pääseb jälle võidule realism, mis on tuntud uusrealismi nime all. Järelikult võib eraldada meie realistliku jututoodangu arengus järgnevaid perioode:

I Romantilis-realistlik ajastu (1890—1896):

Liiva „Pildike Peipsirannast” (1890).

Kitzbergi „Sauna-Antsu oma hobune” (1892).

Liiva „Kümme lugu” (1893).

„ „Vari” (1894).

„ „Nõia tütar” (1895).

II Kriitilise realismi ja naturalismi ajastu (1896—1910):

Vilde „K ü l m a l e m a a l e” (1896).

Petersoni „P a i s e d” (1899—1901).

Vilde „M a h t r a s õ d a” (1902).

Petersoni „R a h v a v a l g u s t a j a” (1904).

Metsanurga „V a h e s a a r e V i l l e m” (1909).

III Uusromantismi ja -realismi ajastu (1910 — tänapäevani):

Metsanurga „T o h o - o j a A n t o n” (1916).

Vilde „M ä e k ü l a p i i m a m e e s (1916).

Metsanurga „T a a v e t S o o v e r e e l u j a s u r m” (1923).

Lutsu „A n d r e s e e l u k ä i k” (1923).

Metsanurga „P u n a n e t u u l” (1928).

Nimetatud kirjanduslikkude ajajärkude vaheldus väljendub kõige selgemalt teoste stiilis. Romantilis-realistlikul ajastul kaldutakse ilustava ja üld- ning kõrgesõnalise väljendusviisi poole. Kriitilise realismi perioodil muutub teoste sõnastus tavalisemaks, ühtlasi elulisemaks ja varjundirikkamaks. Endist lüürilist paatost asendab asjalik eluvaatus. Stiil omandab konkreetseuse ja selguse romantilise ähmasuse asemel. Teoseisse pääseb murdekeel, mis tundub kõige loomulikumana külast päritolevate tegelaste kõnelustes. Samuti võetakse tarvitusele ka lastekeel. Näiteks sõnab Petersoni jutus „Tulge appi!“ väike Robi: „*Sassa, Sassa, meie teeme lahulokka!*“ Naturalistlikku stiili iseloomustavad muuseas labased ja jämedad sõimusõnad: *närakas, timukas, saatan* jm. Kuna kujutatakse enam madalat miljööd, muutub vastavalt sisule ka stiil jõhkrasõnaliseks. Uusromantismi mõjustusel tungib ekspressionistlik väljendusviis meie jututoodangusse. Laused, milles domineerivad pöördõnad, muutuvad hoogsaks ning rütmilisteks. Rahulikuma ja igapäevasema sõnastuse juurde jõutakse tagasi uusrealismi-ajastul. Sel ajajärgul omandab realistlik stiil oma kujundirikkuse ja mõttetuumakuse. Realistliku kirjanduse stiiliareng peegeldab meie kirjakeele kujunemist ja uuenemist viimase viie aastakümneni kestes.

Tegelikku poetikat kirjanduseanalüüsiks.

1. Teose sünnilugu.

Kirjanduslik looming sõltub ühelt poolt kirjanikust endast ja teiselt poolt loodavast teosest. Nagu kirjanikud iseloomult üksteisest erinevad, samuti on nende loometöö erilaadne. Ühed kirjanikud loovad kerge vaevaga, teistele on looming suureks pingutuseks. Kuid sellele vaatamata areneb teoste üldine loomisprotsess kõigi kirjanike juures samas suunas. Esiti tuntakse loomingulist elevust, siis valitakse aine, kogutakse materjali (kui see osutub tarvilikuks), koostatakse tegevustiku põhikavand, leitakse kangelased ja kujundatakse teose süžee, silmas pidades selle põhiteemat. Suuremaid erinevusi ilmneb eri kirjandusliikide — lüürika, eepika ja draama — loomisel. Iseäranis lüürika looming erineb tunduvalt jutustiste ja näidendite omast. Seepärast tuleb allpool teoste ühise saamisloo kõrval puudutada lüürika, eepika ja draama sünnilugu (geneesi).

Loomiselevus. Kirjanduslik teos, eriti lüürika, eeldab loomiselevust. Mingi aine on luuletaja hinges elevust tekitanud esile kutsudes kas nägemuse või kujutluse. See meeleülendus muutub aja jooksul kujukamaks, arenedes lõpuks ekstaasiks, mille lüürik sõnade kaudu vormi valab. Lüüriline meeleliigutus võib tekkida ja kaduda momentaanselt, nagu Juhan Liiva tundeväringud, see võib ka kesta pikemat aega. Näiteks jutustab Haava, et ta kuulnud paar päeva kandle helisid. Vahetevahel kandle tinisemine lakanud, aga väikeste vaheaegade järele kostnud aiva uuesti. Talle tundunud, nagu istuks keegi noormees akna all ja mängiks kannelt. Ta otsinud sellele kuuldelsele kujutlusele vastavat väljendusvormi, aga pole leidnud. Mõne päeva pärast ta juhtunud üle Tartu puusilla minema. Jälle helisenud kannel tema kõrvus. Kui ta saanud üle silla, olnud luuletis „Ilmar ise“ peas sõnastatult valmis¹⁾.

Aine valik. Jutu- ja draamakirjanikkudel vältab loomisprotsess nädalaid ja kuid, koguni aastaid. Nii on Juhan Liiva

1) Luuletajalt saadud teateil.

„Vari“ kirjutatud 9 päeva kestes, A. Kitzbergi „Tuulte pöörises“ ja E. Petersoni „Rahvaalgustaja“ paari aasta jooksul, E. Vilde „Mahtra sõda“ ja „Pisuhänd“ 4—5 kuu kestes, ning tema „Mäeküla piimamees“ umbes ühe aasta vältel. Enne teose loomist tuleb dramaatikuil ja romaanikirjanikel kohast ainet otsida ning valida. Aineestiku valikul võivad mõju avaldada nii välised tegurid kui kirjaniku isiklikud kalduvused. Näiteks kirjutasiid Kitzberg ja Vilde oma varasemad proosatooted ajalehtedele. See tõttu nad olid sunnitud käsitlema põnevaid ja huvitavaid sündmusi, et lugejaskonnale lõbusat ajaviidet pakkuda. Kirjanik peab arvestama publiku maitset ja ajajärgu suunitlusi. Et luua realistlikult usutatavat teost, peab autor säärase aineala valima, mida ta isiklikult hästi tunneb. Seepärast hangivad realistid oma toodangu aineestiku peamiselt kodukohast. Aine valik on sõltuv ka teoste tendentsist. Kui kirjanik kavatsseb ühiskonda arvustada, siis ta valib ainealaks elu varjukülgi peegeldavad nähtused.

Materjali tekkimine. Zola eksperimentaalne meetod püstitas nõude: kirjanik süvenegu käsitletavasse aineestikku, ta kogugu andmeid ja tutvugu põhjalikult isiklikkude tähelepanekute varal teoste toormaterjaliga. Sama põhinõuet rõhutavad meie uusrealistid. Nii kirjutab Metsanurk: „Tahame, näiteks, sepa ja sepikoja elu kujutada, nii et see võiks huvitada lugejat, siis on vähe sellest, et astume mõnikord sepikoja lävele ja vaatleme, vaid tarvis on sepa elu tunda, tema rõõmusid, muresid, lootusi ja kartusi mõista, tema unistusi unistada.“¹⁾ Neid põhimõtteid kasustas eesti realistidest kõige enam V i l d e. Ta korraldas pikki uurimusretki aineestiku kogumiseks. Ta käis Harju ja Järvamaal, sõitis isegi Kaukasusse ja Krimmi materjali hankima. Peale maastiku ja olustiku tutvus Vilde oma matkadel tegelaste algkujudega, nagu ta sellest ise teatab: „Et ma neil teekondadel kohe ka endale „tegelasi“ kogusin, et nende ärakujusid endale mälusse liita ja paberi peale märkida püüdsin, on iseenesest mõistetav.“²⁾

Teema fikseerimine. Kogutud aineestiku alusel fikseerib autor kavatsetava teose teema, s. o. peamõtte ehk põhiidee, mida ta tahab selles töös kujutada. Teema etendab juhtivat osa teose eri osade liitmisel ühtlaseks tervikuks. Teemas avaldub teose ideeline sisu, mis jääb paljudes kirjandustoodetes peidetuks.

Faabula koostamine. Teema tähistamisele järgneb faabula (teose sündmustiku põhikavandi) konstrueerimine. „Kui

1) M. Metsanurk, „Looming“ 1931, lk. 301.

2) E. Vilde „Katked minu eluloost“. EKLA.

mul aine käes, põhiidee leitud“, kirjutab Vilde, „siis töötan toote „luukere“ kallal peaga nii kaua, kui see kujukalt silmi ees seisab“¹⁾. Koostades faabulat, seob autor üksiksündmused üksteisega ajalises ja põhjuslikus järjestuses. Nii ta määrab kindlaks teose kinnismotiivide järjekorra. Neist motiivest ei saa ühtki vahele jätta teose faabula täpsal ümberjutustamisel.

Süžee kujundamine. Teose faabula võib kirjanikule ka toormaterjalina täies ulatuses antud olla (näit. Liiva lühijutu „Peipsi peal“ sündmustik), kuid süžee (kunstiliselt ülesehitatud tegevustiku) ta peab ise looma. Süžeeaga annab autor käsitletavale toorainestikule kunstilise kuju. Ta toob teosesse juhtiva idee, järjestab ainestikku kunstikavatsuslikult, kõrvutab üksteisega tegelased, arendab nende vahelist intriigi, kirjeldab loodust ning olustikku ja rajab teose tervikulise ülesehituse. Süžeeliselt arendatud teoses on iga motiivi sissetoomine põhjendatud ja kunstiliselt kavatsetud ning kogu sündmustikku juhib põhiidee. Määravat osa etendavad süžees vabad motiivid, mis faabulaga on lõdvalt seotud.

Karakteristika. Süžee kujundamisel pühendavad draama- ja jutukirjanikud peatähelepanu tegelaste karakteristikal. Eriti nad tõstavad esile peategelase kuju, varustades teda silmahakkavate omadustega. Peategelase iseloomujooni nad valgustavad kontrastsete kõrvaltegelaste kaudu. Meenutagem näitena „Libahundi“ ja „Pisuhänna“ kangelaste erinevaid karaktereid. Kirjanikud ei kirjelda ainult tegelaste karakteriomadusi, vaid nad iseloomustavad neid mitmekülgsest. Mõnes teoses algab karakteristika juba tegelase nimega. Nii iseloomustavad tüüpe säärased nimed, nagu Veni-Villem, Räpsi-Rein, Sahker jt. Kaudselt karakteriseerivad tegelasi ka nende elamu, välimus ja kõnestiil. Selgemini avalduvad kangelaste iseloomujooned nende tegudes. Eesti vanemas kirjanduses kujutati lihtsaid, üldiste iseloomujoontega varustatud tüüpe (näit. Jannseni, Koidula, Pärna, Bornhöhe jt. teoste kangelased). Aga realistlikus kirjanduses kohtame keerukaid ja isikupäraseid tegelasi (näit. „Tuulte pöörises“, „Libahundi“, „Mäeküla piimamehe“ ja „Punase tuule“ kujud). Algelisi tüüpe kujutatakse kas üliheadena või ülihalbadena, et lugejais äratada kas sümpaatia- või vastikusetundmust. Need on kahvatud ja veretud romantilised kujud. Individuaalselt joonistatud tüübid tunduvad huvitavana ja elulistena. Neis on püütud tabada tõelise inimese paljuimelist hingeelu. Teatavasti ongi suurem osa realistlikkude teoste tegelastest loodud elavate eeskujude järele.

¹⁾ E. Vilde „Katked minu eluloost“. EKLA.

Kompositsioon. Üles ehitades teose süžeed taotab kirjanik kõigepealt ühtlust, et luua organismi-taolist tervikut. Lüürikas püütakse saavutada meeleolu ühtlust, eepikas sündmustiku arengu ühtlust ja draamas tegevuse ühtlust. Samuti on iga kirjaniku eesmärgiks kasustada võimalikult ühtlast stiili. Suurema efekti loomiseks kooskõlastatakse teoses looduslik ümbrus faabulaga. Päikesepaistelisel päeval kujutatakse tegelaste rõõmu ning õnne, süngel õil surmajuhtumeid ja kuuvalgeil õhtuil armastusestseene. Sääraseid harmoonilisi pilte leidub lüürikas, jututoodangus ja näitekirjanduses (näit. Söödi „Metsateel“ ja „Kes ta oli?“, Liiva „Vari“, Kitzbergi „Libahunt“, Vilde „Külmale maale“ jm.). Antiikaja draamakirjanikud pidasid silmas näidendite koostamisel ühtlust kohas, ajas ja tegevuses. Selle nõude kohaselt arenes nende draamade sündmustik samas paigas, see ei kestnud üle ööpäeva ja teoses esines ainult üks faabula. Uuemaegses draamas viljeldakse sümmeetrilist ühtlust: näidendi lõppvaatuses korratakse I vaatuse situatsioone.

Ühtlusepõhimõttega paralleelselt tarvitavad kirjanikud kontrastiprintsiipi. Nad järjestavad üksteisega kontrastsed meeleolud ja kõrvutavad teineteisega vastandtegelased. Kontrastid ühelt poolt tasandavad äärmuslikke muljeid, teiselt poolt suurendavad teose elamuslikku külge ja muudavad kujutavad olukorrad ning tegelased ilmekamaks. Näiteks pehmen-davad „Hamletis“ tapmisestseeni õudsust muusikahelid, mis kuulutavad Fortinbrase tagasitulekut. Kuna „Libahundis“ I vaatuse talvine süngel meeleolupilt ja II vaatuse stseen kevadis metsas tõstavad vastastikku teineteise mõjuvust. Traagilise mulje jätab lugejasse või vaatajasse paljude teoste lõppstseen, milles kujutatakse antiteetiliselt, kuidas peakangelane, kes ise arvab, et ta on saavutamas oma eesmärgi, läheneb teadmatult katastroofile. Tuletagem näitena meelde „Varju“ Villu, Mäe-Soosaare Jaani ja kuningas Ödipuse traagilist hukkumist. Antiteese viljelevad ohtrasti lüürikud. Vähe on (Söödil, Haaval ja Liival) neid laule, milles ei esine ühtki antiteesi.

Peatähelepanu pööravad kirjanikud teose kompositsiooni ülesehitamisel gradatsioonile ehk astmelisele tõusule. Lüürikud kujutavad elamusi meeleolulises tõusus ja languses. Jutukirjanikud taotavad teose intriigiarengus järkjärgulist astmestamist. Kõige enam viljelevad gradatsiooni draamatikud. Et näidendi sündmustikku elustada ja selle kütkestavat mõju tõsta, arendavad nad draama tegevust laineliselt — kord suurendades selle põnevuseastet, siis jälle vähendades. Tavaliselt on viievaatuselises näidendis kaks suuremat põnevuseastet: esimene III vaatuses ja teine V vaatuses (näit. „Libahunt“). Üldiselt

esinevad draama vahelduvas sündmustikus järgnevad kompositsioonilised üksused: 1) sissejuhatav osa — ekspositsioon (tegelaste ja olukordade tutvustamine), 2) tõus — dispositioon (intriigi algus), 3) dramaatilise võitluse kõrgem põnevuseaste — haripunkt, 4) tegevuse langus, kaldumine lahenduse poole — pööre, ja 5) kas katastroofiline või õnnelik lõpplahendus.

Stiil. Teose stiil on sõltuv ühelt poolt autorist, teiselt poolt käsiteldavast ainetikust. Kirjanikud kasustavad säärast stiili, mis vastab nende temperamendile ja kõige ilmekamalt väljendab nende ideid. Nad püüavad sõnastuses olla võimalikult isiku- ja omapäraseid. Teiseks on stiil tihedas seoses ainetikuga. Ühes teose sisulise küljega vaheldub ka selle väljendusviis. Kirjeldustes kasustatakse harilikult pikki, paljusõnalisi lauseid, et tabada liikumatut, staatilist varjundit. Põnevuse ja liikuvuse tõlgendamisel nad tarvitavad lühikesi ja katkendlikke lauseid, s. o. dünaamilist stiili. Jälgigem näitena staatilisi ja dünaamilisi momente Liiva jutus „Peipsi peal“ ja Metsanurga teoseis.

Eespooltoodust nähtub, et kirjanikud peavad arvestama teoste koostamisel nii stiililisi kui kompositsioonilisi printsiipe. Nende vahendite abil nad loovad toormaterjalist kunstitoote.

Teose ilmumine. Kirjutatud kirjandusliku toote avaldab autor trükis. Teose ilmumisega ei lõpe veel loomisprotsess. On kirjanikke, kes oma tooteid järgnevates trükkides järelejätmatult parandavad, täiendavad ja uuendavad, et neid viimistleda. Meie realistidest on eriti Vilde ja Metsanurk oma varasemaid töid ülesehituselt teisendanud ja keeleliselt redigeerinud. Võrreldgem näiteks „Mahtra sõda“ (Vilde *Kogutud teoste* väljaandes) käesolevas raamatus esitatud katketega (lk. 156—172).

Teose ilmumine on omaette sündmuseks kirjanduslikus elus. Sel puhul jagatakse autorile nii kiitvaid kui laitvaid hinnanguid. Kirjanduslik arvustus, mis enamasti liigub asjalikkuse piirides, võib kalduda ka liialdustesse. Meie esimesil kirjandusearvustajail (Kunderil ja Hermannil) oli viisiks alla kriiputada eeskätt teose positiivseid külgi, kuid käesoleval sajandil on hakatud enam tähelepanu juhtima kirjanduslike toodete puudustele. Ses suhtes on mindud nii mõnigi kord liiga kaugele. Näiteks sai mahategeva arvustuse osaliseks „Tuulte pöörises“. Ometi on see draama Kitzbergi väljapaistvamaid tooteid.

2. Teoseanalüüs.

Teoseanalüüs selgitab meile, kuidas vaadeldav kirjanduslik toode on tekkinud, missugune on selle ehitus ja milliseid väär-

tusi see sisaldab. Otstarbekohane on teost jälgida geneetiliselt, lähtudes teose saamisloost.

Kõigepealt huvitab meid, missugused mõjustused andsid kirjanikule tõuke vastava teose loomiseks, kust ta sai ainekiku, millal ta selle kirjutas jne. Siis asume vaatlema analüüsitava teose faabulat, süžeed, ideestikku, tegelasi, kompositsiooni ja stiili. Mitmekülgsest analüüsides teost püüame selle sisulist ja kunstilist külge hinnata. Selle põhjal otsustame, missugust väärtust omab see teos kirjanduslikus arengus. Teose väärtuse hindamisel on tarvis ka silmas pidada, kuivõrd loetav on olnud vaadeldav toode ja missugust mõju see on avaldanud.

3. Kirjandusajalugu ja poeetika.

Kirjanduslike toodete analüüsimist hõlbustavad kirjandusajalugu ja poeetika. Kirjandusajaloo peaülesandeks on jälgida, kuidas kirjanduslikud üksiknähtused (teosed, voolud jm.) tekivad, arenevad, mõju avaldavad ja kaovad. Vaatlusesemeks on siin teos. Selle tundmaõppimiseks käsitletakse kirjandusloos peale teoseanalüüsi üldist kultuurilugu, kirjanduslike generatsioone ja kirjanikkude biograafiaid.

„Kirjandus ei ripu õhus“, väidab soome luuletaja Eino Leino. „See on igal hetkel seotud ümbritsevate oludega. See kasvab neist ja mõjub neisse tagasi.“¹⁾ Kuna kirjandus areneb rööbiti rahva üldise kultuurilise edenemisega, ei saa kirjandusajaloos kõrvale jätta üldist kultuurilugu, mis moodustab kirjandusliku liikumise tagapõhja.

Määravat osa etendavad kirjandusvoolude vahelduses kirjanduslikud generatsioonid. Tavaliselt kujundavad kirjandusliku põlve ühevanused kirjanikud, kes on kasvanud ühesugustes oludes ja vastu võtnud samu mõjustusi. Näiteks sündisid ärkamisaegsed kirjanikud 40-ndail aastail, vanemad realistid 60-ndail aastail ja uusromantikud (Suits, Tuglas, Ridala jt.) 80-ndail aastail. Uus generatsioon tekib siis, kui ühevanused noorkirjanikud arusaamisele jõuavad, et nad midagi muud tahavad luua, kui seda teeb vanem kirjanikupõlv. Kirjandusliku generatsiooni iga on seotud järgmiste kujunemisastmetega: 1) võitlus eelmise generatsiooniga, 2) võidulepääsemine, 3) valitsemine ja mõjustamine ja 4) hävimine uue põlve esilekerkimisel.

Kui tahame lähemalt tutvuda teosega, peame tundma selle loojat — kirjanikku. Kirjaniku eluloos vääriavad erilist

1) Eino Leino „Suomalaisen kirjallisuuden historia“, lk. 28.

tähelepanu kolm küsimust: 1) mida kirjanik on pärinud, 2) mida ta on õppinud ja 3) mida ta on läbi elanud¹⁾. Selleks peame tundma tema vanemaid, peame teadma, missuguseid autoreid ta on lugenud, ja peame tutvuma tema enda hingeeluga.

Ajajärgu kultuurilooline tagapõhi, üldpilt vastavast kirjanduslikust generatsioonist ja käsitletava kirjaniku elulugu moodustavad ettevalmistava osa kirjandusteoste arutlemiseks, mõistmiseks ja hindamiseks.

Kirjandusajalugu tegeleb üksiknähtustega, kuid poeetika jälgib üldisi ja tüüpilisi nähtusi. Näiteks pole poeetika huvitatud sellest, missugune on teatud teose kompositsioon, vaid missugused on üldised kompositsioonilised printsiibid. Kui kirjandusajaloos vaadeldakse kirjanduslikke nähtusi ajalooliselt, silmas pidades nende tekkimist, arengut ja mõju, siis poeetikas käsitletakse samu küsimusi süstemaatselt.

4. Realistlik ja naturalistlik vool.

Nii realism kui naturalism on omandanud oma nime ladina keelest. Realism tuleb sõnast *res* (= asi) ja naturalism sõnast *natura* (= loodus). Mõlemad voolud on teineteisega väga sarnased, nad erinevad ainult kirjeldamise astmelt.

Realism püüab reaalselt maailma tõepäraselt, muutmatult kujutada, kasustades selleks igapäevast keelt. Realistlikus kirjanduses kirjeldatakse reaalseid elunähtusi nende mitmekesisuses. Siin ei lepita üldise ja tüüpilisega, nagu see on omane romantismile, vaid süvenetakse kujutatavate nähtuste individuaalsetesse omadustesse.

Nii esitatakse elulisi inimkujusid ja usutavaid olukordi. Looduspildid on seotud teatud maastiku omapäraga ja miljöökirjelduses avaldatakse oma tõelisi tähelepanekuid.

Naturalism arenes paralleelselt suurte ühiskondlike reforminõuetega. Tõusid esile sotsiaalsed probleemid: naisküsimus, töölikküsimus jm. Kõik see kajastus naturalistlikus kirjanduses, milles pooldatakse aktuaalseid aineid, minevik kuulub romantikutele. Naturalismi ideaaliks on elu täpne kopeerimine, kusjuures kaldutakse tugevasti elu varjupoolte kirjeldamisele. Püütakse elult kiskuda ilustavad katted ja seda näidata otsekui alasti olekus kõiges oma inetuses. Zola eksperimentaalse meetodi järele peab kirjanik seda ainekku, neid tüüpe ja küsi-

¹⁾ Schereri järele.

musi, mida tahab käsitleda, lähedalt, üksikasjaliselt tundma õppima. Naturalistlik kirjanik vaadelgu elu teadusliku asjalikkuse ja objektiivsusega, nagu seda teevad loodusteadlased. „Kunstiteos pole muud kui tükk loodust“, sõnab Zola. Naturalism tunnustab täiel määral *pärivuse* ja *miljöö* mõju, neist tegu- reist on sõltuv inimsaatus, need piiravad tema vaba tahet. See- tõttu kujuneb naturalismi põhitoon astme võrra karmimaks rea- lismi omast: inimene võitleb otsekui lootusetult takistus- tega, mida veeretavad talle päritud omadused ja olud.

Märgatud trükivigu.

Lk. 21, alt 8. rida on mõjud, peab olema mõjul.

Lk. 137, ülalt 19. rida on Andersoni. peab olema Anderseni

Oskussõnu stiili ja kompositsiooni alalt.

anafoor — ühe või mitme sõna tunde-
rõhuline kordamine lauseosa
või lause alul.

Näit.: *Küll oli ilus mu õieke,
küll oli armas mu armuke.*
(Haava.)

antitees — kahe vastupidise väite
vastuseadmine. Kirjanduses
kasustatakse antiteesi sõnatähen-
duste esiletõstmiseks.

arhaism — vananenud keeleline
väljend.

barbarism — võõrkeelne väljend.

dialektism — murdeline sõnakuju.

dispositsioon — teose sündmustiku
arendav osa.

ekspositsioon — draama sissejuhatav,
tutvustav osa.

epifoor — sõna või sõnaühendi kor-
dus lause või lauseosa lõpul.

Näit.: *Mari on kauninenud,
üle õõ kauninenud* (Vilde).

epiteet — kirjeldav ja kaunistav
lisandsõna.

epitseusis — sõna või lauseosa kõr-
vuti-kordumine lauses.

Näit. *Üks laevuke lääb üle
vee, lääb üle vee ja lai-
nete* (Liiv).

faabula — teose tegevustiku ajalisi-
põhjuslik põhikavand.

figuur — kujund.

gradatsioon ehk **kliimaks** kujutab
väljenduse astmelist tõusu vähe-
malt suuremale või vastupidi.

hüperbool — liialdus.

Näit.: *Oh anna tuhat keelt
sa mulle ja tuhatkordseks
tee mu suu.*

*Terve ilm oli täis metsi-
kut kisa, oigamist ning
sünget kohinat ja mõirga-
mist* (Gailit).

intriig — tegevustiku sõlmitus.

kompositsioon — teose ülesehitus,
tektoonika.

kompositsioonilised printsiibid: üht-
lus, kontrast, gradatsioon ja lõpp-
lahendus.

kompositsioonilised üksused draamas:
ekspositsioon, dispositsioon, hari-
aste, pööre ja lõpplahendus.

konklusioon — teose lõpplahendus.

kontrast — vastand, vastuolu.

kõlakujundeid: alliteratsioon
(kaashäälikute kordus), assonants
(täishäälikute kordus), onomato-
poetilised (loodushääli jäljen-
davad) sõnad ja refrään (kor-
dusriim).

kõnekujundeid: võrdlus, metafoor,
epiteet, personifikatsioon, meto-
nüümia, perifraas ja hüperbool.

lausekujundeid: sõnakordused
(anafoor, epifoor ja epitseusis),
parallelism, gradatsioon
ehk kliimaks, tnderõhulised e.
retoorilised hüüd- ja küsi-
laused.

leksikon — sõnavara, sõnakogu, sõ-
nastik.

metafoor (ülekanne) — kõnekujund,
milles kujutatakse ese või tegevus
asendatakse mõne teise eseme
või tegevusega, mis sisaldab sar-
naseid jooni eelmisega.

metonüümia (ümbarnimetus) — kõne-
kujund, milles üks ese nimeta-
takse teisega nende esemete
lähedaste suhete tõttu. Metonüümia
erineb ses suhtes metafoorist, et
tähenduste vahel on põhjuslik
või mõni teine side.

Näit.: *Loen Vildet* (pro Vilde
teoseid).

Jõi karika põhjani.

motiiv — teose vähim, jagamatu
temaatiline üksus.

neologism — uus sõna tekstis.

perifraas — Perifraasis avaldatakse
mõiste kaudselt, mõistamisi,

öeldakse ringi teiste sõnadega.

Näit.: *Milleks salata, et tema vahekord pika juukse ja laia riide kohta küllalt õige, küllalt lahe ei olnud?* (Vilde).

personifikatsioon — elutute esemete isikustamine.

sünekdohh — kõnekujund, milles nimetatakse osa tervega (*pars*

pro toto) või mitmus ainsusega.

Näit.: *Siis need sadaneliküm- mend nisa seal — rohkem neid paraku ei ole* (Vilde).

Vähe kelmikalt naeratas sinimust silm (Suits).

süžee — kunstiliselt ülesehitatud teose faabula.

teema — teose juhtiv idee.

Sisukord.

	Lk
Realistlik kirjandus (sissejuhatus)	5
I. Üleminekuaja lüürikud	8
1. Söödi luuletodang	8
2. Anna Haava lüürika	17
II. Vanemad realistid.	
1. Juhan Liiv.	
A. Traagiline elukäik	32
B. Juhan Liiva lüürika	44
C. Liiva jututodang	66
„Vari“	70
2. August Kitzberg	89
A. Kitzbergi külajutud	91
„Veli Henn“ ja „Hennu veli“	95
B. Kitzberg näitekirjanikuna	105
„Tuulte pöörises“	107
„Libahunt“	120
3. Eduard Vilde	136
A. Jututodang.	
1. Ajaviitekirjandus	142
2. Realistlikud romaanid	144
3. „Mahtra sõda“	155
4. Teised ajaloolised romaanid	181
5. „Mäeküla piimamees“	184
6. Ülevaade Vilde jututodangust	207
B. Näitekirjandus.	
„Pisuhänd“	209
4. Ernst Peterson	227
1. „Paised“	229
2. „Rahvalgustaja“	235
Tagasivaade vanemate realistide toodangule	253
III. Nooremaid realiste	257
1. Mait Metsanurk	258
Metsanurga toodang.	
1. „Vahesaare Villem“	260
2. „Toho-oja Anton“	266
3. „Taavet Soovere elu ja surm“	268
4. „Punane tuul“	280
5. Ülevaade Metsanurga toodangust	288
2. Oskar Luts	290
„Andrese elukäik“	295
Metsanurga ja Lutsu toodang	307
Realistliku kirjanduse arengust	308
Tegelikku poeetikat kirjanduseanalüüsiks	310

